

Juhani Paasivirta

PIENET VALTIOT
EUROOPASSA

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 139

Juhani Paasivirta

PIENET VALTIOT
EUROOPASSA

Kansainvälisen järjestelmän muutoksia
1800- ja 1900-luvuilla

---

2. painos

Kannen suunnittelu: Rauno Endén

Kannessa olevan kartan selitykset:

- = Venäjän raja ennen I:stä maailmansotaa
- = Itävalta—Unkari raja ennen I:stä maailmansotaa
- = Neuvostoliiton länsiraja II maailmansodan jälkeen
- = II maailmansodan jälkeiset rajat
- = Tällä vuosisadalla itsenäistyneet tai muita muutoksia kokeneet alueet
- = alue, jota tutkimus koskee

ISSN 0073-2559

ISBN 951-8915-06-7

Vammalan Kirjapaino Oy

Vammala 1988

*Elinalle, Maijalle
ja Ilarille*

Johdanto

Tämän teoksen aiheenvalinta pohjautuu eräisiin aihealuetta sivuavasta kirjallisuudesta tekemiini havaintoihin. Euroopan kansainvälisen järjestelmän kehitystä ja muutoksia on ollut sangen yleisesti tapana tarkastella yhden tai useamman suurvallan näkökulmasta. Erikseen on myös selvitetty jonkin pienen valtion, eniten Ruotsin, Belgian ja Serbian (Jugoslavian) ulkopoliittikkaa.

Suhteellisen niukasti on sen sijaan historiantutkimuksen keinoin valotettu pienten valtioiden yleistä asemaa ja roolia Euroopan kansainvälisessä järjestelmässä. — Erikseen on vielä todettava kansainvälisen politiikan teoreettinen tutkimussuuntaus, joka on omista lähtökohdistaan käsin kiinnostunut myös pikkuvaltioista.

Tutkimukseni tavoitteena on tarkastella Euroopan pienten valtioiden asemaa pitkässä aikaperspektiivissä ja jatkuvasti muuttuvissa olosuhteissa. Pyrkimyksenäni on karakterisoida ”pienten” poliittista järjestelmää ja yhteiskuntarakennetta sekä kansallisia perinteitä eräänä lähtökohtana niiden itsenäisyystaistelut. Näin olen Wienin kongressista 1814—15 lähtien selvittänyt mm. Sveitsin ja Belgian tapauksia, Skandinavian maita sekä 1800-luvun eri vaiheissa itsenäistyneitä Balkanin valtioita. Vuodesta 1919 näkökulma on laajentunut edellisten lisäksi ”uusiin” itsenäisiin pikkuvaltioihin aina Tšekkoslovakiasta Suomeen saakka. Oma ongelmistonsa on vuosien 1939—45 suuri eurooppalainen mullistus monivaihteisine, aina nykypäivään asti ulottuvine seurauksineen.

Keskeistä on niinkään pienten valtioiden ulkopoliittisten valintojen, yleisasenteiden ja toimintadynamiikan tarkastelu. Kaiken tämän kehyksenä on luonnollisesti hahmotettava suurvaltojen tavoitteita ja suhtautumista pikkuvaltioihin nähden. Pienten valtioiden rinnakkaistarkastelu tuo samalla välittömästi tai välillisesti esille niiden ulkopoliittisen vertailun, jolloin myös tietyssä määrin näyttäytyvät ulko- ja sisäpoliitti-

kan vuorovaikutussuhteet. Tällaiset pyrkimykset antanevat yksityisen maan tarkasteluun laajempia perspektiivejä.

Käsitettä ”pieni valtio” määriteltäessä ei ole mahdollista päästä tiukkaan täsmällisyyteen, vaan tulos on enemmän tai vähemmän relatiivinen. Toisaalta ”pienuus” koskee asianomaisen valtion aluekokoja, väkilukua ja taloudellisia resursseja; toisaalta valtion suhteellisen suuruuden määrittävät joskus jopa ratkaisevastikin naapureiden vastaavat mitat. Tällaisena mittapuuna käytetty asema kahden suurvallan välissä on vaikuttanut siihen, että Puola on otettu pikkuvaltioiden ryhmään, vaikka se erillisenä kuuluu keskikokoisiin.

Esitykseni Euroopan pikkuvaltioista nojautuu lähinnä kolmenlaiseen aineistoon:

- 1) Kansainvälisten suhteiden eri aihepiirejä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen;
- 2) Pääasiassa neljän ulkoministeriön diplomaattiseen raporttiaineeseen. Tällaista aineistoa on kertynyt niiden edustustoilta pienten valtioiden pääkaupungeista;
- 3) Eri maiden tiettyihin johtaviin sanomalehtiin, joiden käyttö rajoittuu eräisiin murrosvaiheisiin.

Olen voinut suorittaa tutkimustyötäni ja hankkia henkilökontakteja monissa Euroopan maissa. Mieleen monella tavoin jääneitä tutkimuspaikkoja ovat erityisesti Bryssel, Lontoo, Wien, Kööpenhamina ja Tukholma. Niistä käsin olen voinut edelleen saada yhteyksiä eräisiin muihin keskuspaikkoihin. Tutkijayhteyksistä korostaisin erityisesti seuraavia: prof. F. H. Hinsley (Cambridge), prof. D. C. Watt ja toht. Anthony Polonsky (Lontoo), prof. Jacques Willequet (Bryssel), toht. Harry Paape (Amsterdam), toht. Isabella Ackerl (Wien), prof. Gyula Juhász ja toht. Emil Niederhausér (Budapest), toht. Enes Milak (Belgrad), prof. Ole Karup Pedersen (Kööpenhamina) sekä dosentti Bo Huldts ja toht. U. Germanis (Tukholma).

Käsikirjoitusluonnokseni täydentämisessä ja kehittämisessä on monin tavoin avustanut fil.lis. Matti Nieminen, mistä ilmaisen kiittollisuuteni. Valmiin käsikirjoituksen ovat puolestaan lukeneet joko kokonaan taikka joltakin osalta suurlähettiläs Keijo Korhonen, kansleri Jan-Magnus Jansson, dosentti Juhani Mylly, prof. Sune Jungar, dosentti Martti Julkunen ja ent. suurlähettiläs Jaakko Iloniemi. Heiltä saamiani huomautuksia ja kommentteja olen voinut käyttää hyväkseni, minkä mielihyvällä totean.

Tutkimustyötäni ovat omalta osaltaan vauhdittaneet Koneen Säätiöltä saamani kaksi stipendiä, useat ulkomaiset matka-apurahat sekä Suomen Akatemian Yhteiskuntatieteellisen toimikunnan myöntämät määrärahat. Ilmaisen tästä kaikesta kiitollisuuteni.

Turussa 12. joulukuuta 1986

Juhani Paasivirta

Ps. Toiseen painokseen liittyy eräitä korjauksia sekä joukko teknillisiä tarkistuksia.

Sisällysluettelo

Johdanto	7
I. KANSAINVÄLINEN JÄRJESTELMÄ EUROOPASSA ENNEN UUSINTA AIKAA	15
II. KANSAINVÄLINEN JÄRJESTELMÄ V. 1815—1914 JA PIEN- TEN VALTIOIDEN SIOITTUMINEN SEN PUITTEISIIN	21
Wienin kongressi v. 1814—1815, suurvaltain tavoitteet ja pienten kansallisuuksien kohtalo	21
Suurvaltain oikeus interventioon	28
Kreikan vapaussota	31
Heinäkuun vallankumous v. 1830 aatteellisena murrostapahtumana	33
Helmikuun vallankumous v. 1848; aatetunnukset ja muutospaine kansainväliseen järjestelmään nähden	40
Poliittisen järjestelmän muutokset v:n 1848 vaiheessa eräissä pikkuvaltioissa	50
Krimin sota v. 1854—1855 ja pienten kansallisuuksien vapautumis- prosessin kehitys Balkanilla	56
Moldaun ja Walakian erillisaseman alkuvaiheet — Puolan kapina v. 1863	61
Italian ja Saksan yhdistyminen sekä samanaikaiset muutokset pien- ten kansallisuuksien asemassa	66
Balkan suurpolitiikan ja kansallisten vapauspyrkimysten ristiaallo- kossa 1870-luvulla	71
Suurvaltain varjostama Eurooppa 1800- ja 1900-lukujen vaihtuessa	77
Itävalta-Unkari monikansallisena valtiona	79
Venäjän vähemmistökansallisuuksien asema	83
Skandinavian valtiot ja niiden suuntaus puolueettomuuteen	86
Sveitsi, Belgia ja Hollanti suurvaltain keskellä	94
Portugali ja Irlanti — oman tiensä kulkijat	101

Balkan 1900-luvun alussa	103
Pienten valtioiden ja alistettujen kansallisuuksien asema suurvaltojen Euroopassa ennen vuotta 1914	106
III. ENSIMMÄINEN MAAILMANSOTA V. 1914—1918 PIENTEN VALTIOIDEN JA ALISTETTUJEN KANSALLISUUKSIEN NÄKÖKULMASTA	108
Serbian ja Belgian kohtalot	108
Romanian, Tanskan ja Sveitsin asema sodan ulkopuolella	111
Tšekkien, puolalaisten ja etelä-slaavien tulevaisuuden kaavailuja ..	113
Bulgarian ja Romanian liittyminen maailmansotaan. — Kreikan tapaus	121
Portugalin ja Irlannin vaiheet sotavuosina	125
Skandinavian valtioiden ja Hollannin edustama puolueettomuus ..	126
Venäjäen maaliskuun vallankumous ja ei-venäläisten reuna-alueiden kohtalo	130
Saksan aktiivisuus Baltian suunnalla	133
IV. UUDET JA VANHAT PIKKUVALTIOT 1920-LUVUN KANSAINVÄLISESSÄ JÄRJESTELMÄSSÄ	137
A. Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen murrostilanne	137
Tšekkoslovakian, Jugoslavian ja Puolan synty	140
Erillisen Itävallan ja Unkarin muodostuminen	144
Romania ja Kreikka voittajavaltioina Balkanilla sekä Bulgaria hävinneenä	149
Suomen itsenäistyminen ja Baltian maitten muuttuva asema ...	152
Pariisin rauhanneuvottelut	153
B. Pikkuvaltioiden sisäinen rakennustyö ja ulkopoliittinen suuntaus	163
Puola ja Tšekkoslovakia	164
Romania ja Jugoslavia	175
Itävalta ja Unkari	179
Bulgaria ja Kreikka	184
Hollanti, Belgia ja Sveitsi	186
Portugali ja Irlanti	191

Skandinavian valtiot ja Suomi	193
Baltian tasavallat	196
Neuvostoliiton asenne pieniin valtioihin	197
Pienet valtiot, Kansainliitto ja kansalliset vähemmistöt	199
V. KANSAINVÄLISTEN SUHTEIDEN KÄRJISTYMINEN 1930-LUVULLA JA PIENTEN VALTIOIDEN ONGELMALLINEN ASEMA	203
Maailmanpulan varjo	203
Saksa, Italia ja kysymys rauhansopimusten tarkistamisesta	206
Itävallan asema	209
Ranskan suhteet itäisen Euroopan maihin	212
Saksa ja sen laajentumispyrkimykset idässä	213
Tšekkoslovakian kysymys ja Münchenin sopimus v. 1938	216
Saksan ja Italian vaikutusvallan kasvu Kaakkois-Euroopassa	219
Puola vaakalaudalla	223
Pohjois-Euroopan valtiot ja puolueettomuus	224
Hollannin, Belgian ja Sveitsin ”väliasema”	229
Eri suurvaltaryhmien keskinäiset neuvottelut kesällä 1939 ja itäisen Euroopan pikkuvaltioiden kohtalo	234
VI. TOINEN MAAILMANSOTA V. 1939—1945 JA PIENTEN VALTIOIDEN KOHTALO	239
Puolan sekä Baltian tasavaltojen ja Suomen kohtalo syksyllä 1939	239
Saksan suorittama Tanskan ja Norjan miehitys	242
Saksan hyökkäys lännessä keväällä 1940 — Hollannin ja Belgian antautuminen	245
Baltian tasavaltojen liittäminen Neuvostoliittoon	247
”Hitlerin Eurooppa”	248
Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon kesäkuussa 1941. — Itäisen Euroopan pikkuvaltioiden asenne ja osuus tapahtumiin	255
Saksan miehitysalueet — vastarintaliikkeet ja pakolaishallitukset Lontoossa	261
Neuvostoliiton eteneminen Itä-Euroopassa, länsiliittoutuneiden mairinnousu Ranskassa ja itäisten pikkuvaltioiden irroitautuminen sodasta	270

VII. TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEISET VUOSIKYMMENET JA PIKKUVALTIOIDEN ASEMA	274
Voittajavaltiot ja Euroopan tulevaisuuden kaavailut	274
Hollanti, Belgia ja Sveitsi sodan päätyttyä	277
Skandinavian valtioiden uusi vaihe	281
Itä-Euroopan pikkuvaltiot poliittisessa valinkauhassa	282
Saksan kysymys ja suhtautuminen Marshall-apuun poliittisena vedenjakajana lännen ja idän välillä	286
Missä kulkee länsivaltain ja Neuvostoliiton vaikutuspiirin raja? ...	292
”Stalinin Itä-Eurooppa”, Nato ja läntisen Euroopan pikkuvaltiot	296
Integraatiokehitys — pikkuvaltiot läntisessä ja itäisessä Euroopassa	300
Ydinasekysymys ja pienten valtioiden asema	309
Pienten valtioiden identiteettiongelma	314
Itä-Euroopan pikkuvaltioiden kehitys ja poliittiset kriisit	317
Belgia ja Hollanti	324
Euroopan pienet valtiot YK:ssa	325
Puolueettomuus eräiden pikkuvaltioiden politiikassa	326
Itsenäisyys ja identiteetti	329
Lähdeluettelo	332
Henkilöhakemisto	342

I. Kansainvälinen järjestelmä Euroopassa ennen uusinta aikaa

Pitkässä ajallisessa perspektiivissä tarkasteltuna ovat Euroopan karttakuvan muovautumiseen olleet vaikuttamassa suuret väestösiirrot sekä monenlaiset poliittis-sotilaalliset, talouden ja kulttuurin murrosilmiöt. Huomio on tässä yhteydessä kohdistettuna maanosan oloihin keskiajan alkuvuosisatojen suuresta kansainvaelluksesta lähtien.

Keskiajalla Euroopassa korostuivat kansainväliset aatteet ja instituutiot,¹ kuten katolinen kirkko ja feodaalijärjestelmä, jolla oli omat yli valtiollisten rajojen ulottuvat, sisäistä arvoluokittelua ja käskyvaltaa ilmentävät kytkennät. Niihin kuului lisäksi yliopistot sekä latina oppineiden ja kirkon edustajien yhteisenä kielenä. Kirkon merkitystä tapahtumain keskipisteenä kuvaa se, että tuona aikakautena puhuttiin enemmän kristikunnasta kuin Euroopasta, vaikka suunnilleen samasta aluekokonaisuudesta kuin nytkin oli kysymys.

Keskiajan vaiheissa työntyi esille universaalimonarkian aate; monet vahvat ruhtinaat tahtivat edustaa Rooman keisariuden perintöä, näin esim. Kaarle Suuri (768—814) laajoine alueineen sekä myöhemmin keskiajalla eräät Saksan merkittävät keisarit. Sekä keisari että paavi korostivat omista lähtökohdistaan kansainvälistä yhtenäisyyden aatetta. Uskottiin voitavan luoda auktoriteetin avulla järjestystä ja sen myötä myös rauhaa silloiseen maailmaan.

Kysymys oli viime sijassa keisarin ja paavin suhteista. Saattoiko ensin mainittu käyttää maallista valtaa jälkimmäisen siunaamana tai siitä riippumatta, vai oliko paavi sittenkin kaiken vallan haltija, kuten Innocentius III (1198—1216) omaa asemaansa luonnehti. Näiden kah-

¹ Vrt. Bryce 1922, s. 13—17; Näf I 1945, s. 317—318 ja 330; Griewank 1954, s. 153; Renouvin II 1953, s. 264—265 ja III 1955, s. 101; Strang 1961, s. 68; Webster 1963, s. 88—89; Hinsley 1963, s. 156—168; White 1966, s. 1—6; Cobban 1969, s. 27—33

den suuren kiistat myöhäiskeskiajalla heikensivät lopulta molempien merkitystä. Yleinen olotila Euroopassa ilmensi siten — ei vähiten feodaalijärjestelmän vaikutuksesta — suurta hajanaisuutta, jopa eri maiden rajojen sisällä. Yleisesti tarkastellen oli kysymys integraatiokehitykselle vastakkaissuuntaisista ilmiöistä eli keskipakoisista piirteistä maanosan historiassa.

Murrosta ja uutta kehityksen suuntaa enteili 1400-luvulla kansallisvaltioiden synty. Lujan keskusvallan aikaansaamisen merkeissä tapahtui ryhmittymistä kuninkaan ympärille, josta muodostui alueelliseen ympäristöönsä nähden kokoava voima, Ranska keskeisenä esimerkkinä. Tukivoimia hallitsija löysi voimistuvasta porvarissäädystä.

Euroopan mantereella näkyivät 1500-luvulta lähtien hyvin selvästi suurvaltain ja pienten valtioiden voimaerot. Italiassa, joka oli jakautunut kaupunkivaltioihin, koettivat hankkia vaikutusvaltaa Ranska, Espanja ja Itävalta. Vahvat valtiot pyrkivät myös hegemonia-asemaan, puristamaan muita valtioita sekä liittämään heikot omiin alueisiinsa eräänlaisiksi satelliiteiksi. Dominoivaa asemaa tavoitteli Habsburgien sukumahti, kun sille Kaarle V:n hallitsijakautena (1519—56) kuului Espanja, Itävalta perintömaineen, Alankomaat sekä lisäksi Saksan vaaliin perustuva keisarikruunu; vastapoolina oli Ranska. Tämä tavoitesuuntaus jatkui Filip II:n aikana (1556—98), jolloin päämaana oli Espanja. Itävalta lisäalueineen oli jäänyt ulkopuolelle.

Pohjoisten Alankomaiden (Hollannin) taistelu (1572—1609) Habsburgeja vastaan kansallisen vapautensa ja samalla kalvinistisen uskon-
sa puolesta oli ensimmäinen pienen kansallisuuden suuresiintyminen uudella ajalla. Jo sitä ennen, myöhäiskeskiajalta lähtien oli Sveitsin valaliiton synty ilmentänyt pienen valtion syntyprosessia pitkäaikaisessa, menestyksellisessä taistelussa — luonnon suojaamassa maantieteellisessä ympäristössä — suuria ulkopuolisia valtakunnallisia voimia vastaan. Uskonpuhdistuksen aiheuttamien kiistojen seurauksena Saksassa pikkuvaltiot, joissa ”hallitsija määräsi uskonnon” (Augsburgin uskonrauha v. 1555), jakoutuivat toisaalta protestanttisiin ja toisaalta katolisiin. Kaikki tämä oli heikentänyt Kaarle V:n asemaa Saksan keisarina.

Englannin puolustautuminen kuningatar Elisabetin aikana (1558—1603) valtiollisia ja uskonnollisia vihollisia vastaan vahvasti kansallisvaltion piirteitä. Samoja linjoja kehityksellä oli esim. Ruotsissa Kustaa Vaasan aikana (1523—60). Näille ja eräille aikaisemmin mainituille uusille valtioluomuksille oli tunnusomaista, että väestöltä alettiin vaa-

tia uskollisuutta hallitsijalle, samalla kun tiettyyn, täsmentyvään valtioalueeseen nähden alkoi liittyä isänmaatunne. Yhteistä kieltä ja kultuuria ei tällaisissa tapauksissa sen sijaan aina ollut.

Westfalenin rauha v. 1648 ei vain lopettanut 30-vuotista sotaa, vaan sen tarkoituksena oli luoda myös ne yleiset puitteet, joissa Euroopan valtioiden — niin suurten kuin pienten — piti toimia. Myöhempien sopimusten tuli täydentää tätä puittekokonaisuutta — ”kansainvälistä järjestelmää” — kulloistenkin tarpeitten mukaisesti. Rauhansopimus tunnusti kolmen uskonnon — katolisuuden, luterilaisuuden ja kalvinismin — olemassaolon. Näin jäi taakse käsite yhtenäisestä kristikunnasta. Sen tilalla oli erillisiin, suvereenisiin valtioihin jakautunut Eurooppa.

Rauhansopimus järjesti lisäksi Habsburgien (”Pyhän roomalaisen keisariuden”) sekä Ruotsin, Ranskan ja Saksan pikkuvaltioiden suhteita. Viimeksi mainittujen ruhtinaat saivat oikeuden omasta puolestaan tehdä sopimuksia ulkovaltojen kanssa. Itse keisarius jäi koko lailla voimattomaksi instituutioksi, jolloin Saksan kokonaisvaltakunta rajoiheen ohentui pelkiksi raameiksi. Sveitsin ja Hollannin itsenäisyydelle Westfalenin rauhassa annettu vahvistus oli sekini osaltaan ilmaus suvereenisuutta korostavasta ajan tunnuksesta.

Westfalenin rauhaa seuranneen vuosisadan aikana kansainvälisille suhteille antoi leimaa tasapainon ylläpitäminen Manner-Euroopassa yhden suurvallan hegemoniapyrkimyksen estämiseksi. Kun 1500-luvulla oli tässä tarkoituksessa ryhmytty Habsburgeja vastaan, nyt oli kysymys asettumisesta liittokunniksi Ranskaa vastaan. Niissä olivat keskeisinä tekijöinä Englanti, Itävalta ja Hollanti. Pienillä valtioilla oli tapahtuman kokonaisuudessa sangen vähän merkitystä; niistä voitiin saada suurvaltain armeijoihin palkkasotureita kuten Sveitsistä tai sotapäälliköitä, esim. Eugen Savoijilainen Itävallan armeijan johtoon. Rauhaa tehtäessä voitiin sitten lopputulosta tasoitella, kun päätettiin joidenkin pienten valtioiden tai erillisten alueiden kohtalosta. Näin tapahtui esim. Utrecht-Rastattin rauhassa v. 1713—14, jolloin Itävalta sai Espanjalta omistukseensa osan Alankomaista (Belgian), Milanon, Napolin ja Sardinian (joka vaihdettiin Sisiliaan).

Sodat olivat tänä aikana toistuvia, mutta niiden tavoitteet rajattuja. Tärkeää oli iskun antaminen vihollisvaltiolle, ei sen sijaan sen hävittäminen. Uskonnollisten syiden työntyminen sotien aiheuttajina syrjään oli tuonut etualalle avoimet strategiset tavoitteet sekä poliittiset ja taloudelliset etupyrkimykset. Uusia tulokkaita suurvaltain joukossa oli-

vat 1600-luvun alkupuolelta lähtien tietyin aikaetapein Ruotsi, Hol- lanti, Venäjä ja Preussi. Euroopan itäisellä puoliskolla, missä Turkin hyökkäysvoima oli näyttäytynyt 1400-luvulta lähtien, valtioiden muo- dostuminen oli ollut hitaampaa.

Kun Euroopan mantereella alueet tulivat uudella tavalla jaetuiksi taikka yhdistetyiksi dynastisten perintöoikeuksien tai sotia seuranneiden rauhansopimusten perusteella, hallitsija edusti lähes kussakin ta- pauksessa keskeistä valtioahtoa. Näitä ”ylätason” ratkaisuja kansat myötäilivät eri tavoin sävytyvällä passiivisuudella. Kun tässä vaihees- sa jo saatettiin puhua kansallisvaltioista, sillä lähinnä viitattiin pää- kansallisuuteen.

Kansainvälisille suhteille antoi 1700-luvulla leimaa se, että pienten valtioiden täytyi tunnustaa enemmän tai vähemmän selvästi suurval- tain johto ja tavoitekonseptit. Valtioiden asema sekä sodan ja rauhan ongelmat olivat kuitenkin saamassa jossain määrin yleistä huomiota osakseen ja tulossa mielipiteenvaihdon kohteeksi. Kun Hugo Grotius oli 1600-luvulla laatinut kansainvälisesti sitoviksi tarkoitettuja oikeus- säännöksiä ennen kaikkea julkaistessaan teoksen ”Sodan ja rauhan oikeudesta” (*De jure belli et pacis*), hän ei suoranaisesti kiinnittänyt huomiota pieniin valtioihin, mutta asettaessaan toiminnallisia rajoja lähinnä suurvalloille hän tuli välillisesti vaikuttaneeksi jossain määrin pienten valtioiden hyväksi.

Kun valistusaatteiden edustajat 1700-luvulla käsitelivät jokaista val- tiota yksilönä ja kun he myös usein korostivat valtion syntyä sopi- mukseen perustuvana, he siinä mielessä ”tunnustivat” — alueellisesta koosta riippumatta — kaikki valtiot, myös pienet. Erilaisten rauhan ylläpitämiseksi tänä aikana laadittujen kaavailujen joukossa on aihetta mainita Kantin teos ”Ikuisesta rauhasta” (*Vom ewigen Frieden*, 1795). Siinä esitetään ajatus ”rauhan liitosta” (*Liga des Friedens*), joka pyr- kisi laajoissa puitteissa estämään sotien puhkeamisen, mutta joka sa- malla noudattaisi valtion sisäisiin asioihin puuttumattomuutta.

Ranskan suuri vallankumous toi esille uudenlaisen käsitteen kansa- kunnasta. Perinteellisten ylempien säätyjen rinnalle ja tilalle oli nouse- massa poliittisestikin — eikä vain taloudellisesti — aktivoitunut por- varisto. Se halusi tulla samaistetuksi valtiovallan käyttäjiin; niinkään se korosti uudenlaista valtioon liittyvää solidaarisuutta. Tämä kaikki tuli edustamaan näkyvää piirrettä länsimaisessa kehityksessä.

Kansainvälisen järjestelmän kannalta katsoen Ranskan vallanku- mous ja sen jatkona Napoleonin kausi murskasivat siihenastisen suur-

valtain välisen tasapainon Euroopan mantereella. Vallankumouksellisen Ranskan sekä ”vanhaa järjestelmää” edustavien Itävallan ja Preussin välillä jälkimmäisten v. 1792 julistamana syntynyt sota oli ideologista taistelua eri järjestelmien välillä, mutta tapahtumain mukana se samalla muuttui valloitus sodaksi, jossa Ranskan ensimmäisiksi aluevoitoiksi tulivat v. 1794 Belgia, v. 1795 Hollanti sekä sen jälkeen Pohjois-Italia.

Napoleonin tultua Ranskan politiikan johtoon — ensin v. 1799 konsulina ja v. 1804 keisarina — valloitustavoitteet nousivat etualalle, samalla kun vallankumouksen aatteet seurasivat perässä, lähinnä uusilla alueilla toteutettujen uudistusten muodossa. Näin syntynyt universaalivaltio oli hallintonsa puolesta modernilla tavalla organisoitu, minkä lisäksi kaikkialla sen piirissä pyrittiin noudattamaan — lähtökohtana Code Napoleon — yhtenäistä oikeusjärjestystä. Napoleonin valtapiiri — ydinalueenaan Suur-Ranska, jonka keskuksia olivat Pariisin lisäksi Bryssel, Hampuri ja Genève — puristi oteeseensa erilaiset kansallisuudet valtakunta-aatteen kannalta toisarvoisina. Lisäksi valtakuntaan oli dynastisin sitein kytketty — Napoleonin veljien ja muiden sukulaisten avulla — laajoja alueita (Hollannin, Espanjan ja Napolin kuningaskunnat). Eräänlaista satelliittikytkentää edusti Reinin liitto, jonka ulkopolitiikan hoito kuului Ranskalle, mutta joka sai itsenäisesti hoitaa sisäiset asiansa.

Suur-Ranskan valtakunnan alamaiset muodostivat kansallisesti kirjavan kokonaisuuden ja alistettuun asemaan saatettuina myös ongelman, kun omaa päätösvaltaa ja perinteitä poljettiin. Poliittis-moraalisesti heidän sitoutumisensa uuteen olotilaan johtui lähinnä pakottavista ulkoisista olosuhteista. Napoleonin valtapiirin ulkopuolella säilyttivät riippumattomuutensa vain Englanti, jota Napoleon yritti turhaan taloudellisilla saartosuunnitelmilla (ns. mannermaasulkemus) kukistaa, sekä Ruotsi ja Portugal. Venäjä oli v:sta 1807 lähtien Napoleonin tasavertainen liittolainen.

Napoleonin systeemi perustui viime sijassa sotilaalliseen ylivoimaseen asemaan. Kun se sai suuren kolauksen hänen Venäjän-retkellään v. 1812, seurauksena oli reaktion purkautuminen eri tahoilta. Se tapahtui kahtena aaltona. Manner-Euroopan suurvallat Venäjä, Preussi ja Itävalta sekä niihin liittyen Ruotsi saivat Napoleonista voiton Leipzigin taistelussa lokakuussa 1813. Sitä seurasi alistettujen pienten valtioiden ja kansallisuuksien kapinaan nousu Italiasta aina Hollantiin asti. Koko laaja valtasysteemi oli näin murtumassa ja Napoleon joutui luopumaan vallasta huhtikuussa 1814, jolloin hän siirtyi Elban saarelle Ita-

lian rannikolla. Napoleonin yritys palata valtaan Ranskassa pysähtyi 18. kesäkuuta 1815 tappioon Waterloon taistelussa, jossa Englannin ja Preussin armeijat voittivat hänen joukkonsa.

Laaja Euroopan olojen uudelleenjärjestely oli ollut pohdittavana jo kesästä 1814 alkaen Wienissä, jonne eri valtioiden edustajat olivat kokoontuneet. Napoleonin paluu — ”satapäiväinen keisarius” — aiheutti tässä viivytyksen, mutta ei pystynyt sitä enää estämään.

II. Kansainvälinen järjestelmä v. 1815—1914 ja pienten valtioiden sijoittuminen sen puitteisiin

Wienin kongressi v. 1814—15, suurvaltain tavoitteet ja pienten kansallisuuksien kohtalo

Neljä suurvaltaa — Venäjä, Englanti, Itävalta ja Preussi — olivat johtaneet taistelua Napoleonin kukistamiseksi. Nämä neljä tulivat myös olemaan varsinaisia päätöksen tekijöitä v. 1814—15 Wienin kongressissa. Niiden lisäksi olivat tietystä määrin ratkaisussa mukana Ruotsi, Espanja ja Portugal, jotka kaikki niinkään olivat olleet Napoleonin vihollisia. Tämän lisäksi Wieniin olivat saaneet kutsun miltei kaikkien muittenkin Euroopan valtioiden edustajat, jotka yleensä olivat pikkuruhtinaita. Heistä koostui laaja ”Wienin kongressi”, jota lukuisine osanottajineen on kutsuttu milloin ”tanssivaksi” kongressiksi, milloin jollakin muulla hiukan vastaavanlaisella nimellä.

Tämä suuri osanottajien määrä ei ollut kuitenkaan Wienin kongressissa varsinaisia päätöksentekijöitä, mutta heitä ratkaisujen teko koski. He olivat tulleet ottamaan vastaan ”neljän suuren” päätöksiä, tietystä mielessä niitä ikäänkuin omalta osaltaan ratifioimaan. Kongressin päätösasiakirjan, joka muotoutui suurvaltojen keskisissä neuvotteluissa, allekirjoittivat lopulta 9. kesäkuuta 1815 kaikki valtiot, joita se koski — siis myös suuri joukko pikkuvaltioita. Tämä teki Wienin päättäjän piiristä ulkoisesti laajan ”kongressin” ja päätöksistä kollektiivisen sopimuksen.

Pikkuruhtinaita yhdisti neljään suurvaltiaan kiittolisuus sotilaallisen tappion aiheuttamisesta Napoleonille; sitä seurannut Euroopan yleis-tilanteen suuri muutos tarjosi heillekin mahdollisuuksia saada vanhat alueensa takaisin. Molempia tahoja yhdisti sama ”systeemi-uskollis-

Wienin kongressin osanottajat

suus”; monarkiaa haluttiin kaikin keinoin suojella. Voimasuhteet vain olivat sellaiset, että suurten apu oli välttämätön ”rauhan ja turvallisuuden” sekä oman valtaistuimen palauttamiseksi pikkuruhtinaille. Siitä seurauksena oli tosiasia jälkimmäisten mitä ilmeisin riippuvuus, jopa holhouksenalaisuus edellisistä monessa yhteydessä.

Eräissä tapauksissa pienet valtiot pääsivät mukaan lopullisten päätösten valmistelua varten. Erityiseen ”Saksan komiteaan” kuului Itävallan ja Preussin lisäksi Hannover, Baijeri ja Württemberg edustajineen. ”Sveitsin komiteassa” kuultiin valaliiton edustajaa jne.¹

Suurvaltoja ohjasivat päätöksenteossa eräät yleiset periaatteet ja tavoitteet, jotka eivät kuitenkaan sopeutuneet joka suhteessa kitkattomasti yhteen. Ensimmäisenä oli Ranskan tehokas valvonta yhteistoimin, jottei vallankumous pääsisi uusiutumaan. Vallankumous ja sota kytkeytyivät syy-seuraus-suhteessa toisiinsa; ensin mainittu nähtiin täten varsinaisen pahan lähtökohtana. Vallankumouksen demoni ohjasi

¹ Vrtt. Webster 1963, s. 95—96 ja 151; Griewank 1954, s. 146—147; Broms 1959, s. 86—89.

siten rauhantekijöitä. Sitä pelättiin sitäkin enemmän, kun kaikki suuret poliittiset muutokset Ranskassa v:sta 1789 lähtien aina Napoleonin valtaantuloon asti oli siivitetty ”kansan myötävaikutuksella — ei vastoin sen tahtoa”.

Vallankumouksen ja Napoleonin vallan tuomitsemiseen kytkeytyi voittajien katsantokannassa legitimizeettiperiaate eli pyrkimys palauttaa olot Euroopassa vuotta 1789 edeltäneeseen tilaan. Kysymys koski sekä valtioiden rajoja että valtaistuinten haltijoita. Tässä yhteydessä pienten valtioiden olemassaolo periaatteessa tunnustettiin ja myös (hyvin suuressa määrin) niiden olemassaolon palautus. Taakse jäänyt neljännesvuosisadan pituinen murroskausi oli kuitenkin aikaansaanut siinä määrin syvällisiä muutoksia, että kehityksen yleinen keriminen takaisin ei käytännössä ollut joka suhteessa mahdollista, niin ”vanhan järjestelmän” palauttamisen periaatteellisia kannattajia kuin Wienin kongressissa oltiinkin. Joka tapauksessa ruhtinaskeskeinen legitimizeettiperiaate muodosti siinä määrin hallitsevan linjan, että se jätti syrjään kansojen itsemääräämisoikeuden.

Voittaneiden suurvaltojen intressit kulkivat yhdensuuntaisesti, sikäli kuin oli kysymys Ranskan valvonnasta, mutta niiden keskinäisistä suhteista ei puuttunut intressivastakohtaisuutta. Venäjän armeijat olivat kahdesti marssineet aina Pariisiin asti; se antoi keisari Aleksanterille poikkeuksellisen arvovalan ja aseman Napoleonin kukistumisen jälkiselvittelyissä. Tilanne johti muiden voittaja-suurvaltojen taholla tasapainon korostamiseen tehtävissä ratkaisuisissa. Tätä linjaa veti erityisesti Itävallan politiikan johtaja Metternich sekä Englannin ulkoministeri Castlereagh, joka näin toimi Englannin Manner-Euroopan politiikan perinteiden mukaisesti.²

Ranskan tiukka puskurointi vallankumousta ja Napoleonin aikaa edeltäneiden rajojen sisälle tuli voittaneiden suurvaltojen toimesta varmistetuksi monella tavoin. Sopimuksellaan marraskuussa 1815 Venäjä, Itävalta, Preussi ja Englanti sitoutuivat yhdessä huolehtimaan — tarpeen tullen voimakeinoin — siitä, että Ranskalle määrätyt rajat säilyisivät muuttumattomina. Lisäksi Ranskan rajoille luotiin alueellisia puskureita pidättämään sen mahdollista uutta kumouksellista ja suurpoliittista nousua.

Hollanti ja Belgia, jotka 1790-luvun puolivälissä olivat ensimmäisinä vieraina maina joutuneet kumouksellisen Ranskan miehittäviksi, lii-

2. Vrt. Kissinger 1973, s. 30, 31 ja 111.

tettiin ”Yhdistyneeksi Alankomaiden kuningaskunnaksi”. Syntyi valtio, joka kooltaan oli kylläkin kaksinkertainen kumpaankin perusosaan verrattuna, mutta sisäiseltä koostumukseltaan — sekä kansallisesti että uskonnollisesti — jyrkästi jakautunut. Tämän osittain keino-tekoisen valtioluomuksen pääarkkitehtina oli Englanti.³

Vastaavanlainen puskurijärjestely muodostettiin Ranskan kaakkoisrajalalle, kun Savoiji ja Nizza yhdistettiin Piemont-Sardiniaan. Niiden takana oli Ranskaan nähden toisena puskurivyöhykkeenä Itävallan alueisiin liitetty Lombardian ja Venetsian muodostama kokonaisuus. Kun lisäksi Sveitsi julistettiin suurvaltain päätöksellä puolueettomaksi valtioksi, jonka alueellinen koskemattomuus taattiin, tuli silläkin olemaan — kansainvälisenä järjestelynä — puskurin asema Ranskaa vastaan idän suunnalla.

Wienin kongressin yleinen tunnus ”vanhan järjestelmän” (ancien régime) palauttamisesta oli konservatiivis-dynastinen yleistavoite, josta käytännön päätöksenteossa usein jouduttiin poikkeamaan. Joka tapauksessa se ilmensi uuden murrosvaiheen ideologista sisältöä sekä erityisesti monarkistisen järjestelmän koskemattomuutta.

Saksan ja Italian kohdalla tapahtui — verrattuna aikaan neljänneksivuosisata aikaisemmin — huomattavia muutoksia. Napoleonin kausi hallinnollisine uudistuksineen oli ollut siksi syväkyntöinen, että sen vaikutusta ei voitu enää jälkikäteen eliminoida. Poliittinen partikularismi tuli kummassakin tapauksessa säilymään, mutta ei aikaisemmassa muodossaan.

Saksassa pikkuvaltioiden ja erillisalueitten määrä supistui 1700-luvun jälkipuoliskon yli 300:sta 39:ään v:sta 1815 lähtien. Niiden suvereenisuus pikemminkin esti kuin edisti kehitystä kohti yhtenäistä Saksaa, vaikutti Saksan poliittiseen voimattomuuteen ja tarjosi ulkovalloille mahdollisuuksia puuttua sen sisäisiin asioihin. Yhdyssteeksi perustettu ”Saksan liitto” (Deutscher Bund) edustuselimineen oli siinä määrin löysä yhdysrengas, ettei se edellä todettua tosiasiaa muuttanut.⁴

Italian olojen järjestelyn yhteydessä Habsburg-sukuiset ruhtinaat saivat hallittavakseen sellaisia pikkuvaltioita kuin Parma, Modena ja Toscana. Itävallalle tuli näiden järjestelyjen sekä Lombardian ja Venetsian alueiden avulla vahva valvontaote koko niemimaan poliittisiin oloihin. Italian oloille antoi lisäksi leimaa paavi Pius VII:n johtaman

³ Vrt. Näf II 1946, s. 111; Seaman 1976, s. 5; Webster 1950, s. 387 ja 490

⁴ Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 181—182

Kirkkovaltion aseman palauttaminen sekä Piemont-Sardinian ja Neapolin kuningaskuntien alueellinen laajentuminen. Italian pikkuvaltioilla — kaikkiaan seitsemän — ei ollut mitään löyhääkään yhdyssidettä, kuten Saksan kohdalla oli asianlaita.⁵

Saksan ja Italian valtiollisen partikularismin jatkuminen — muuttuneessa muodossakin — ilmensi paluuta vanhaan järjestelmään. Itävalta, joka itse oli monikansallinen valtakunta, oli myötävaikuttanut tämän sirpaloidun valtiollisen tilanteen jatkumiseen kummallakin suunnalla. Samalla se oli saanut luoduksi avoimia ja peitettyjä kanavia vaikutusvallalleen sekä Saksassa että Italiassa. Sillä tuli olemaan tosiasiallinen valtaote kummallakin suunnalla v:sta 1815 lähtien.⁶

Tasapainon ylläpitäminen voittaneiden suurvaltain kesken näyttäytyi hyvin selvällä tavalla Puolan kysymystä käsiteltäessä. Keisari Aleksanterin menettelyä kuvaa, että hän ehdotti Puolan kuningaskunnan perustamista, lupasi sille oman perustuslain sekä pyrki vetoamaan — omiin päämääriin päästäkseen — puolalaisten isänmaa-tunteeseen. Todellisuudessa oli kysymys valtiollisesti alistetusta Puolasta, joka mahdollisimman laajoine alueineen siirtäisi Venäjän valtakunnan rajan lännemmäksi kuin koskaan aikaisemmin. Ratkaisu — Itävallan ja Englannin vastustaessa Venäjän tavoitteita — ohjautui lopulta siten, että Puolan Galitsia tuli kuulumaan Itävallalle, Krakovasta muodostettiin erillinen vapaakaupunki ja osa Posenia jäi Preussille, joka sai lisäksi vastikkeeksi osan Saksia.⁷

Ratkaisu osoitti, miten Wienin kongressissa korkealla tasolla suurpoliittiset ja strategiset näkökohdat esiintyivät määräävinä ja miten vähän painoa pantiin suhteellisesti pienemmän kansallisuuden asemalle sekä etnografisille rajoille.

Kaiken kaikkiaan pienet kansat saivat hyvin vähän arvostavaa tunnustusta osakseen Wienin kongressin korkeimmalta johdolta. Kuvaava yksityistapaus siitä on, että Serbian edustaja oli useaan otteeseen pyrkinyt Englannin ulkoministeri Castlereaghin puheille, mutta tällaista audienssia ei ollut kongressin aikana järjestynyt. Kansainvälinen järjestelmä nähtiin sangen pelkistetysti suurvaltain yhteisönä, jonka puitteissa pienet valtiot ja kansallisuudet näyttäytyivät jotakuinkin passiivisina elementteinä. Otteen saaminen jälkimmäisistä saattoi suurvaltain keskinäistä valtasuhdetta kuitenkin muuttaa.

5. Vrt. Omodeo 1951, s. 337—339

6. Vrt. Näf II 1946, s. 113—114

7. Vrt. Recke 1927, s. 93—102; Halecki 1955, s. 225—227

Wienin kongressin ”statistisella komitealla” oli tehtävänä arvioida sellaisten alueiden merkitystä, jotka oli tarkoitus ”jakaa uudelleen” suurvaltojen kesken. Se kohdisti huomiota kysymyksessä kulloinkin olevan alueen suuruuteen, asukaslukuun, maantieteelliseen asemaan sekä tiettyihin luonnonrikkauksiin. Nimenomaan huomio kiintyy tässä yhteydessä siihen, että väestön kansallisuuteen ja kieleen ei kiinnitetty huomiota.⁸

Sveitsi muodosti poikkeuksen, mutta sitä koskevalla puolueettomuuspäätöksellä olikin kansainvälispoliittinen taustansa. On aihetta myös viitata sveitsiläisten omaan historiaan. He olivat aina uskonnotien aikana 1500-luvulla kokemistaan suurista vastoinkäymisistä alkaen pyrkineet karttamaan puuttumista tapahtumiin omien rajojensa ulkopuolella ja irtaantumaan suurpolitiikan vaikutuspiiristä. Kun suurvallat tehdessään v. 1815 päätöksensä Sveitsin puolueettomuudesta korostivat ”yleiseurooppalaista intressiä”, oli kysymys myös Sveitsin omasta kansallisesta intressistä.⁹

Toinen vaihtoehto puolueettomuusjulistukselle — Sveitsin alueiden jako suurvaltain kesken Wienin kongressin päätöksellä — olisi kuitenkin ollut käytännössä vaikeaa, puhumattakaan sellaisen ratkaisun ristiriidasta legitimitteettiperiaatteen kanssa.

Belgian liittäminen Hollantiin ja alistaminen sen johtoon oli puhuva esimerkki pienen kansallisuuden kohtelusta Wienin kongressissa. Belgia oli ehtinyt 1500-luvulta lähtien useasti vaihtaa omistajaa (Espanja, Itävalta ja viimeksi Ranska). Uusin ratkaisu oli jälleen rengas maan historiallisissa vaiheissa. Tässä tilanteessa — huolimatta Hollannin ja Belgian kansallisista ja uskonnollisista vastakohtaisuuksista — selkeä maantieteellinen kokonaisuus oli ulospäin näkyvä tosiasia.

Tietyt Pohjois-Euroopan valtiolliset muutostapahtumat tulivat koskettamaan Wienin kongressin ratkaisuja. Ruotsi oli onnistunut puristamaan Napoleonin puolella taistelleelta Tanskalta tammikuussa 1814 Kielin rauhassa päätöksen, jonka perusteella viimeksi mainittu luovutti sille Norjan. Diplomaattisen tason ratkaisusta norjalaiset itse olivat syrjässä. Päätös synnytti Norjassa protestoinnin, joka kasvoi kansalliseksi vapausliikkeeksi.

Eidsvoldiin samana vuonna kokoontuneet Norjan kansan edustajat toivat julki kantansa hyväksymällä erityisen Norjan perustuslain; sitä

8. Vrt. Näf II 1946, s. 100; Webster 1963, s. 109—110

9. Vrt. Bonjour I 1967, s. 216—222; Dürrenmatt 1963, s. 431—434

Eidsvoldin kokous 1814

Ruotsi ei voinut jättää vaille huomiota. Neuvotteluissa syntyi erityinen Ruotsin-Norjan unioniasiakirja, jonka perusteella Norjalla tuli olemaan oma yhtäläisellä, muttei yleisellä äänioikeudella valittava kansanedustuslaitoksensa (stortinget); unionikuninkaana toimivan Ruotsin hallitsijan valta Norjassa oli erityisin säännöksin rajattu.¹⁰

Norjan ratkaisu oli luonteeltaan Pohjois-Euroopan sisäinen. Wienin kongressin tehtäväksi jäi vain tapahtuneen tosiasian vahvistaminen. Unionin synty voitiin luonnehtia Ruotsille korvaukseksi Suomen menettämisestä Venäjälle, minkä Haminan rauhanteko v. 1809 oli vahvistanut. Suurvalloista lähinnä vain Englannilla oli intressiä tähän valtioliseen siirtoon Pohjois-Euroopassa. Norjalla vahvistettu Ruotsi muodosti yhtenäisen maantieteellisen kokonaisuuden sekä sellaisena vastapainon Venäjän mahdolliselle aktiivisuudelle tällä suunnalla.

Wienin kongressin päätökset ilmensivät yleiseurooppalaista turvallisuusratkaisua, joka järjesteli valtioiden välisiä rajoja, palautti dynastioita valtaistuimille sekä ratkaisi myös poliittisen järjestelmän sisältöä monissa maissa. Kun päätöksenteko kansainvälisen järjestelmän osalta oli keskitetty suurvalloille, se ilmensi Metternichin näkemystä, että

¹⁰. Vrt. Weibull 1957, s. 196—197 ja 199—203

arkaluontoisten kysymysten käsittelyyn ei voitu ottaa pieniä valtioita mukaan, koska tärkeät poliittiset salaisuudet oli pidettävä suppean piirin hallussa. Kaiken sen, mitä tehtiin voittaneiden suurvaltojen keski-
sen tasapainon säilyttämiseksi, nähtiin vahvistavan olojen yleistä stabi-
liliteettia ja rauhan ylläpitoa. Sota ja rauha käsitettiin suurvaltain kes-
keiseksi ongelmaksi — ja yksin niiden.

Mikä oli sitten monarkistis-konservatiivisen yleisasenteen mukainen
suhtautuminen ajassa liikkuviin aatteellisiin katsantotapoihin? Napo-
leonia vastaan taisteltaessa oli sallittu vetoaminen vapaustunnuksiin
sekä eri kansallisuuksien omaan tunnepohjaan. Mutta sen kaiken oli
edellytetty tapahtuvan suurvaltain toiminnan raameissa — niiden oh-
jaamana. Kansakunnilla — pienillä ja suurillakin — oli siten ollut
voittaneitten suurvaltain johtajien näkökulmasta tietynlainen väline-
arvo, kun oli kysymys vanhan järjestelmän palautumisen alulle-
panosta.

Suurpoliittisen näyttämöasetelman kulissit vaihdettiin kuitenkin no-
peasti, kun Napoleonista oli selvitty. Vapausaatteiden olemassaolosta
sekä yksilön oikeuksia että kansallisuutta ilmentävinä ei oltu tietä-
mättömiä Wienin kongressin johdossa, mutta niiden oikeutusta ei ha-
luttu tällöin enää tunnustaa. Patriarkaalinen ote tiukentui — reaktiona
Ranskan vallankumoukseen — monin tavoin saavutetun voiton myötä
Manner-Euroopassa.

Suurvaltain oikeus interventioon

Se tapa, jolla Wienin kongressi oli suorittanut Euroopan olojen
uudelleen järjestelyn, vaikutti myös jatkossa; suurvallat päättivät, että
yhteistyötä niiden kesken oli jatkettava rauhan ajan oloissakin. Sa-
malla katsottiin konsensus niiden kesken päätöksenteossa tulokselli-
sempana kuin yksin alueelliseen tasapainoon 1700-luvulla perustunut
kansainvälinen järjestelmä. Huomio tuli olemaan kohdistettuna kon-
fliktien estämiseen tulevaisuudessa.

Marraskuun 20. p:nä 1815 neljä suurvaltaa olivat Pariisissa sopi-
neet, kuten edellä on todettu, Ranskaan kohdistuvasta valvonnasta
sekä sen rajojen säilyttämisestä ennallaan ja mahdollisen siltä taholta
tulevan hyökkäyksen torjumisesta. Lisäksi suurvallat päättivät, että
niiden hallitsijat tai ministerit kokoontuisivat sovituin aikaväleihin neu-
vottelemaan ”yhteisistä eduista” sekä toimenpiteistä, jotka katsottiin

tarpeelliseksi ”kansojen hyvinvoinnin ja Euroopan rauhan säilymisen” kannalta. Tällä tavoin oli tarkoitus institutionalisoida suurvaltain suhteita sekä päätöstentekoa tärkeältä osalta koko kansainvälisen järjestelmän puitteissa.¹¹

Aleksanteri I halusi antaa oman panoksensa ajan suurten kysymysten ratkaisuun tuomalla esille ajatuksen ”Pyhästä allianssista”, joka toteuttaisi kristillisten suurvaltojen yhteistoiminnan ja patriarkaalisen esiintymisen. Tällaisen toiminnan lähtökohtana oli legitimismi ja sosiaalisen järjestelmän muuttumattomuus sekä toisinajattelevien sulkeminen pois kansainvälistä järjestelmää ylläpitävien valtioiden piiristä. Manner-Euroopan kolmen suurvallan Venäjän, Itävallan ja Preussin itsevaltiaat hallitsijat allekirjoittivat erityisen Pyhän allianssin asiakirjan. Heillä oli lisäksi omat tukivoimat staattista olotilaa vahvistamassa. Niitä olivat armeija, kirkko ja valtiollinen poliisi.

Englannin yleisasenne oli osittain erilainen. Se tunnusti tapahtumain jatkossakin tasapainon ylläpitämisen suurvaltain kesken tärkeäksi tavoitteeksi. Siinä suhteessa se hyväksyi kongressijärjestelmän sopivana neuvottelumuotona niiden kesken. Mutta Pyhän allianssin periaatteet olivat sen sijaan vieraita Englannille. Se ei voinut tunnustaa suurvaltoja poliittisen ylivalvonnan edustajiksi ja yleisen status quo’n ylläpitäjiksi Manner-Euroopassa.¹²

Käänteentekeväksi suurvaltain keskinäisten suhteiden kannalta muodostui niiden asenne Italiassa ja Espanjassa v. 1820 puhjenneisiin kapinoihin.

Troppaun suurvaltaneuvotteluissa v. 1820 ja niiden jatkona Laibachissa seuraavana vuonna kävi selvästi ilmi, että Aleksanteri ja Metternich näkivät status quo’n ylläpitämisen sisällöltään kaksitahoisena. Se koski toisaalta rajojen koskemattomuutta, mutta toisaalta myös poliittisen järjestelmän säilymistä muuttumattomana, sisällöltään auktoriteeris-konservatiivisena. Tällaisen kollektiivisen turvallisuuden nimessä katsottiin ”Euroopan allianssin” yhteisintressiksi tarpeen tullen sotilaallinenkin rauhoittaminen jollakin alueella. Tässä tarkoituksessa samalla paikalliset sodat selitettiin oikeudenmukaisiksi, jotta yleinen rauhantila saataisiin säilymään.

Troppaun ja Leibachin kongresseissa, kun oli esillä kysymys suhtautumisesta Italiassa ja Espanjassa liberaalisiin tunnuksin muodostettui-

11. Vrt Craig-George 1983, s. 29—30; Näf II 1946, s. 117

12. Vrt. Webster 1925, s. 234—240; Näf II 1946, s. 154

Robert Stewart Castlereagh

hin kumouhallitukseen, tuli päätökseksi sotilaallisen intervention suorittaminen, jotta kapinoita edeltänyt olotila tulisi palautetuksi. Napolin ja Piemontin kapinoiden kukistaminen annettiin Itävallalle, joka siihen tarkoitukseen käytti Pohjois-Italian alueillaan olevia sotilasosastoja. Espanjan kapinan kukistamisen sai suorittaakseen Ranska.

Nämä päätökset olivat syntyneet Manner-Euroopan kolmen suurvallan Venäjän, Itävallan ja Preussin myötävaikutuksella. Englanti sen sijaan ei ollut yhtynyt tähän päätöksentekoon edellä mainituissa kongresseissa. Ulkoministeri Castlereagh selitti, että kolmen suurvallan interventiota Italiaan puoltava kanta ei ilmentänyt voittajavaltioiden ”suurta yhteistä intressiä”. Se merkitsi puuttumista toisten valtioiden sisäisiin oloihin ja tällä tavoin ilmensi niiden kansallisen vapauden loukkaamista. Tällainen itsevaltaisesti hallittujen suurvaltojen omaksuma ”Troppaun linja” syrjäytti käytännössä pienten valtioiden itsemääräämisoikeuden.

Englannissa ei myöskään parlamentin ja lehdistön mielipide hyväksynyt sitä. Englannin hallituksella oli sitäpaitsi kaupallisia intressejä, joiden takia se halusi korostaa tällaista puuttumattomuuslinjaa nimenomaan Välimeren alueen maissa.¹³

¹³ Vrt. Webster 1925, s. 298—304 ja 319—323; Grant-Temperley 1952, s. 141—142; Seaman 1976, s. 11—13.

Englannin poikkeava kanta oli v. 1820 esitetty diplomaattisten neuvottelujen suljetussa piirissä, Troppaun kongressissa. Se merkitsi selvää säröä Napoleonin kukistaneiden suurvaltaintenttien rintamaan. Varsinaisen repeämän paljasti kuitenkin vasta v. 1822 Veronan kongressi, kun interventioasia uudelleen tuli esille. Tällöin Englannin uusi ulkoministeri Canning myös julkisti Englannin kielteisen kannan ja kun maa samalla vetäytyi kokonaan eroon kongressijärjestelmästä, tapaus sai suuren julkisuuden.¹⁴ Ristiriidan ydin oli kuitenkin jo kahden vuoden takaisissa ratkaisuisissa.

Kreikan vapaussota

Toiseksi suureksi murrostapahtumaksi Wienin kongressin jälkeisen Euroopan kansainvälisen järjestelmän kehityksen kannalta muodostui suhtautuminen v. 1821 Kreikassa puhjenneseen kapinaan Turkia vastaan. Kreikkalaisten osalta taustalla vaikutti 1700-luvun jälkipuoliskolta lähtien maassa esiintynyt kansallinen renessanssi, jolla toisaalta oli kytkentöjä antiikin kulttuuriin ja oman maan varhaisemman valtiollisen historian tiedostamiseen sekä johon toisaalta sisältyi myös ortodoksista perinnettä. Turkin ja Kreikan välinen vastakohtaisuus oli luonteeltaan sekä kansallinen että uskonnollinen. Kapinan alkumeneistyksen keskellä ilmenneitä aatteellisia katsantokantoja kuvaa Kreikalle v. 1822 hyväksytty uusi hallitusmuoto, jolla oli yhdensuuntaisuutta Ranskan suuren vallankumouksen alkuvaiheen poliittisten järjestelmähaamotelmien kanssa.

Kreikkalaisten kansannousu löysi laajalti Euroopassa — erityisesti nuorissa akateemisissa ja muissa älymystöpiireissä — myötätuntoa, jota nimitettiin filhelleniseksi liikkeeksi. Tämä spontaani ilmiö, joka tarkoitti kreikkalaisten auttamista eri tavoin, edusti Pyhän allianssin ylhäältä ohjatussa ilmapiirissä jyrkästi vastakkaista suuntausta: pienen kansan ja sen vapauspyrkimysten ihailua. Sitä esiintyi paitsi Länsi-Euroopan maissa myös esim. Pohjoismaissa aina Ruotsia ja Suomea myöten.¹⁵

Metternich tarkasteli Kreikan kapinaa legitimititeettiperiaatteen —

14. Vrt. Grant-Temperley 1952, s. 143; Hinsley 1963, s. 211—212

15. Vrt. Hugh Seton-Watson 1977, s. 111—113. — Nils Aschling, *Försök till grekiska revolutionens historia* (Stockholm 1824); Edward Blaquieres, *Historia om Greklands närvarande frihetskrieg* (Stockholm 1826). — Paasivirta 1978, s. 91

eikä suinkaan kristillisyyden — kannalta ja piti välttämättömänä, että Pyhän allianssin nimissä aikaisempi olotila, so. Turkin valta palautettaisiin voimaan. Hän rinnasti Kreikan ongelman kapinaan Napolissa.¹⁶

Suhtautuminen Kreikan tapahtumiin ohjasi toisaalta Englannin omalle linjalleen tukemaan vapaustaistelua; toisaalta särkyi Manner-Euroopan kolmen suurvallan yhteisrintama, kun myös Aleksanteri asettui — seuraten Venäjän perinteellistä politiikkaa — toimimaan Turkkia vastaan. Seurauksena tästä ”kongressisysteemi”, jonka sieluna ja keskipisteenä Metternich oli, tuli siihenastisessa muodossaan syrjäytetyksi.

Kun Englanti ulkoministeri Canningin johdolla asettui Kreikan vapaustaistelun puolelle, sen tavoite oli kuitenkin rajattu. Turkin voimaa se ei halunnut sen enempää heikennettävän. Nikolai I:n tultua keisariksi v. 1825 ja Venäjän politiikan Balkanilla jatkuvasti aktivoituessa Englanti pyrki sen kanssa yhteistoimintaan Kreikan kysymyksessä. Englanti toivoi saavansa näin sidotuksi Venäjää sen otteissa sekä ylläpidetyksi tasapainoa suurvaltain kesken Balkanilla. Tämä yhteistoiminta sinetöitiin v. 1827 solmitulla Lontoon sopimuksella, jonka kolmantena osapuolena oli Ranska. Sopimus salli osapuolten käyttää sotilaallista voimaa Turkkia vastaan; tässä vaiheessa kaavailtiin Kreikan uutta asemaa lähinnä autonomian pohjalla.¹⁷

Navarinon meritaistelussa vielä samana vuonna Englannin ja Ranskan laivastot löivät turkkilaisen laivasto-osaston; se oli alkuratkaisu ja Venäjän v. 1828 aloittama maasota Turkkia vastaan sinetöi Turkin tappion. Tämän seurauksena Turkki joutui myöntämään Adrianopolin rauhassa v. 1829 Kreikalle autonomian. Varsinaiseksi pääteratkaisuksi muodostui helmikuussa 1830 tehty Lontoon sopimus, jonka perusteella Englanti, Venäjä ja Ranska sitoutuivat takaamaan Kreikan itsenäisyyden. Kolmen suurvallan antamana se merkitsi tiettyä tasapainoa ja pyrki samalla eliminoimaan yhden suurvallan takuun protektoraattiluonnetta. Ajalle tunnusomaista oli, että Kreikka puolestaan sitoutui omaksumaan monarkistisen hallitusmuodon, jolloin hallitsijan edellytettiin tulevan valituksi kolmen suurvallan hallitsijasukujen ulkopuolelta — sek in eräänlaisena-poliittisen tasapainon osoituksena.¹⁸

Itsenäisyys oli Kreikalle suuri saavutus. Kauas historiaan katse suun-

16. Vrt. Barbara Jelavich I 1983, s. 223

17. Vrt. Wilharm 1973, s. 102; Näf II 1946, s. 168

18. Vrt. Barbara Jelavich I 1983, s. 226—228; Fisher II 1952, s. 881—882

nattuna kreikkalaisten keskuudessa sanottiin, että oli syntynyt ”kolmas helleeninen valtakunta”. Tehty ratkaisu oli v:n 1815 jälkeisissä oloissa lajissaan ensimmäinen, joka tunnusti kansallisuusaatteen merkityksen ja tuli antaneeksi sille myös hyvin romanttisen ja kauas kaihuvan sisällön. Mutta tyytymättömyyttä herätti uuden valtion kansalaisissa kuitenkin sen alueellinen pienuus. Se ilmaisi selvästi suurvaltain asennetta; ei haluttu Turkkiä ratkaisevasti heikentää. Kreikan rajojen sisälle mahtui kaikkiaan vain n. 750000 kreikkalaista, ulkopuolelle jäi n. 2 miljoonaa, alueista mm. Thessalia ja Epeiros, minkä lisäksi ”uudelta Hellakselta” puuttui tärkeiltä osin meriyhteyksiä. Nämä seikat tulivat jatkossa määräämään Kreikan kysymyksen sisältöä.

Heinäkuun vallankumous v. 1830 aatteellisenä murrostapahtumana

Pyhän allianssin järjestelmä oli alkanut — vuosikymmenen kestätyään — nostattaa yhä enemmän oppositiomielialoja. ”Olojen palauttaminen ennalleen” oli merkinnyt käytännössä taantumusta, joka ulottui suurista voittajavaltioista hävinneeseen Ranskaan, ja joka loi pohjaa reaktiolle. Näin tapahtui sitäkin enemmän, kun taloudellisten ja sosiaalisten olojen muutokset olivat kasvattamassa ja nostattamassa esille eri maissa uutta keskiluokkaa, porvaristoa, jonka kansalaistietoisuuteen liittyi halu herkästi arvostella olevia oloja.

Poliittinen vapaus oli nousemassa yleistunnukseksi, jonka sisältöä saatettiin korostaa eri tavoin. Puhuttiin poliittisista vapauksista yleensä, jolloin ”konstituutio” ja ”kartta” tulivat tavoitteiksi, jotka rajaisivat hallitsijan valtaa ja samalla määrittelisivät kansan oikeudet; tai sitten kysymys oli tietyn alueen väestön vapauksista ja oikeuksista. Jakoa, puhuttaessa poliittisesta vapaudesta, ei voi tässä vaiheessa selkeän kaksijakoisesti suorittaa liberalismiin ja nationalismiin. Se tapahtuu vasta ajan mukana. Mutta käytevoimaa molemmilta tahoilta olojen arvostelu ja tyytymättömyyden kasvu saivat.

Alun laajalle poliittiselle liikehtimiselle muodostivat heinäkuun vallankumouksen tapahtumat v. 1830 Ranskassa, missä ne nostattivat Bourbon-sukuisen Kaarle X:n tilalle ”porvarikuninkaana” tunnetun, Orleansin sukua olevan Ludvig Filipin. Pariisin kumouksen aatteelliset ja poliittiset sytykkeet saivat eri tahoilla Manner-Eurooppaa aikaan kansannousuja Pyhän allianssin järjestelmää vastaan. Itsevaltainen

systemi ja kuninkuus Jumalan armosta olivat saamassa vastaansa kansansuvereniteettiin viittaavia tunnuksia. Heinäkuun vallankumoukseen yleiseurooppalaisena ilmiönä sisältyi kapinan puhkeaminen Belgiassa Hollannin ylivaltaa vastaan, Puolassa vastaavasti Venäjää vastaan sekä eräissä Saksan ja Italian pikkuvaltioissa poliittista liikehdintää ruhtinaitten taantumuksellista hallintoa vastaan.

Brysselin kansannousu elokuussa 1830 levisi nopeasti Belgian muihin kaupunkeihin; se oli nimenomaan porvariston tyytymättömyyden ilmausta Hollannin edustamaa sortoa vastaan. Siihen sisältyi myös yleistä aatteellista protestia kansojen oikeuden puolesta Pyhän allianssin itsevaltaista järjestelmää vastaan.¹⁹ ”Yhdistyneessä Alankomaitten kuningaskunnassa” oli hollantilaisen osan ylivalta näyttäytynyt esim. siten, että virkamiehistö oli miltei poikkeuksetta hollantilaista ja hollanninkieli oli virallisena kielenä. Vaikka Belgian osuus koko valtakunnan väestöstä käsitti huomattavan enemmistön, oli valtiopäivillä (Generaalstaaten) vain puolet edustajista belgialaisia.²⁰

Kun kuningas Willem I koetti hollantilaisella armeijalla kukistaa Brysselin kapinan, saivat belgialaiset — Ranskan joukkojen avustamina — torjutuksi Hollannin vallan palautusyrityksen. Tämä kokemus sai belgialaiset perusteellisesti pohtimaan maansa tulevaa asemaa. Alkuperäiset toiveet itsehallinnosta alkoivat laajentua täyden itsenäisyyden tavoitteiksi. Ratkaisevina murrostapahtumina olivat 27. syyskuuta 1830 Belgian väliaikaisen hallituksen perustaminen sekä maan itsenäisyysjulistus 4. lokakuuta. Kansalliskokouksen koollekutsuminen ilmaisi uutta valtiota perustaviin toimenpiteisiin ryhtymistä.²¹

Belgian kysymys oli samanaikaisesti siirtymässä laajemmalle tasolle, koska monet siihen kytkeytyvät ongelmat kietoutuivat kansainväliseksi vyyhdeksi. Willem I oli lokakuussa vedonnut Pyhän allianssin kolmeen Manner-Euroopan suurvaltaan ja pyytänyt niiltä sotilaallista apua ”olujen palauttamiseksi ennalleen”. Ranskassa taas esiintyi mielipiteitä, joiden mukaan tuoreen heinäkuun vallankumouksen luomaa uutta järjestelmää maassa saataisiin vahvistetuksi, jos Belgia tulisi liitetyksi ranskalaisiin alueisiin suuren vallankumouksen esikuvan mukaisesti.

---

¹⁹ Vrt. L'Indépendant 2/3 1831 Nouveau Protocole; 2/3 Des chances d'une guerre européenne

²⁰ Vrt. Huggett 1969, s. 17—18; Wood 1965, s. 80—81

²¹ Vrt. Thomas 1983, s. 16

Diplomaattisella tasolla ryhtyi Englanti, joka oli ollut Wienin kongressin vaiheessa Yhdistyneiden Alankomaitten kuningaskunnan pääarkkitehti, toimiin itsenäisen Belgian uuden aseman suojaamiseksi. Vallitsevassa yleiseurooppalaisessa kriisitilanteessa kolme itäistä suurvaltaa eivät monitahoisten ongelmiansa johdosta kyenneet puuttumaan Belgian tapahtumiin, vaikka niillä olisi ollut halua olojen palauttamiseksi ennalleen. Englanti, jonka ulkopolitiikan johtoon oli tullut lordi Palmerston, näki vaaran lähinnä keskittyvän toisaalta Hollannin revanssihaluun ja toisaalta Ranskassa esiintyviin poliittisiin spekulatioihin.²²

Joulukuusta 1830 lähtien Belgian uusi asema oli Lontoossa suurvaltojen toistuvien neuvottelujen kohde. Miten uusi valtio saataisiin kytkeäksi suurvaltain yleisiin turvallisuusintresseihin ja ”Euroopan tasapainon” ylläpitoon? Tätä koskevien neuvottelujen jatkuessa Belgian itsenäisyys alkoi tulla de facto tunnustetuksi. Kun uuden valtion asemaa lähemmin pohdittiin, alettiin puhua ”puolueettomuudesta” sekä ”alueellisesta koskemattomuudesta”. Tämänsuuntainen ratkaisumalli vahvistui asteittain. Hollannin kuningas oli kuitenkin hyvin hitaasti taivutettavissa hyväksymään tällainen suuri muutos.

Huhtikuussa 1839 hyväksytyn, Belgiaa koskevan kansainvälisen sopimuksen allekirjoittajia oli kaikkiaan seitsemän: Englanti, Ranska, itäiset suurvallat Venäjä, Itävalta ja Preussi sekä neuvottelujen ulkopuolella pidetyt Belgia ja Hollanti. Kysymys maan poliittisesta tulevaisuudesta oli saanut ratkaisun toivottuun ja taattuun suuntaan, sen saattoi belgialainen valtalehti *L'Indépendant* lopultakin ilmoittaa.²³

Belgian puolueettomuus ei ollut alkuaan mikään maassa vapaaehtoisesti vastaanotettu ratkaisu, kuten oli asianlaita Sveitsin kohdalla v:n 1815 tilanteessa, vaan ylhäältä Belgian omaksuttavaksi annettu päätös. Tätä kansainvälistä sopimusta on myös luonnehdittu — ottaen huomioon historiallinen tausta — eräänlaiseksi kompromissiksi vanhan ja uuden, legitimismin ja kumouksen välillä.²⁴

Belgiassa esiintyi aluksi epäilyä siitä, antoiko Lontoon sopimus allekirjoittajilleen jonkinlaisen oikeuden poliittiseen ylivalvontaan maan asioihin nähden. Nopeasti kuitenkin varmistui käsitys, että se ei sallinut puuttumista maan sisäisiin asioihin. Epäilyä kohdistui edelleen sii-

22. Webster 1951, s. 104, 121—122 ja 520—521; Burry X 1964, s. 247—248

23. Vrt. Leyrdigh 1978, s. 37—38; Thomas 1983, s. 20. — *L'Indépendant* 28/4 1839 ja 30/4

24. Vrt. Lannoy 1930, s. 376

hen, rajoittiko sopimus Belgian ulkopoliittista toimintavapautta. Tässä suhteessa vakaantui näkemys, että maalla oli sekä oikeus että velvollisuus puolustautua, mutta ei sen sijaan aloittaa hyökkäyssotaa.²⁵ Merkitävänä nähtiin se, että Belgian uusi asema salli vapaan kaupallisen kilpailun muitten maitten, ennen kaikkea Hollannin kanssa.²⁶ Viime sijassa epäilyä esiintyi puolueettomuustakuiden kestävyYTEEN nähden; ajan kulku tuli jatkuvasti muovaamaan tältä osalta näkemyksiä.

Belgialle — uutena itsenäisenä valtiona — antoi oman leimansa v. 1831 voimaan tullut valtiosääntö. Maa oli perustuslaillinen monarkia, jossa äänioikeus oli varallisuuden perusteella rajoitettu lähinnä kaupaa ja teollisuutta harjoittavan porvariston eduksi, mutta toisaalta kansalaisten perusoikeudet sana- ja painovapaudesta alkaen loivat vapaan poliittisen ilmapiirin. Belgian valtiosääntö muodostui monien Euroopan maiden liberaaleille esikuvalliseksi tavoitteeksi.

Puolassa marraskuussa 1830 puhjennut kapina Venäjää vastaan saattoi kyseenalaiseksi kansainvälisen järjestelmän järkkymättömyyden Pyhän allianssin ydinalueella.

Puolan v. 1815 saama autonomia oli käsittänyt mm. oman armeijan, määrääkaikaisesti kokoontuvat valtiopäivät, joilla maan perinteiden mukaisesti oli sängen feodaalihenkinen kokoonpanonsa, sekä varakuninkaan autonomisen hallinnon johdossa. Mutta ennen pitkää Puolassa alkoi ilmetä tyytymättömyyttä. Niin paljon kuin Aleksanteri I olikin puhunut Puolan kuningaskunnan uudelleen perustamisesta, alettiin pian tiedostaa, että poliittinen toimintavapaus oli sängen rajoitettua verrattuna vuotta 1772 edeltäneeseen Puolaan nähden. Kaiken lisäksi Venäjän alaisen ns. Kongressi-Puolan rajojen ulkopuolelle oli jäänyt puolalaista väestöä ja ”historialliseen Puolaan” kuuluneita alueita.

Heinäkuun vallankumouksen tapahtumat Ranskassa olivat sytyttäneet Puolassa voimistuneelle tyytymättömyydelle ja lisäksi Belgian kapina Hollantia vastaan vaikutti vetoavana esimerkkinä.²⁷ Kapina alkoi marraskuussa 1830 Varsovassa puolalaisen armeijan piiristä ja sai siitä johtuen hyvän alkuvauhdin. Kapinan johtopiirit halusivat korostaa, että heillä oli historiallista oikeutta valtiolliseen itsenäisyyteen jopa enemmän kuin kreikkalaisilla tai belgialaisilla. Tosiasiaksi kuitenkin

²⁵ Vrt. Thomas 1983, s. 38—40

²⁶ Vrt. L'Indépendant 30/7 1839 Pääkirjoitus

²⁷ Vrt. Recke 1927, s. 117; Leslie 1956, s. 117—118

Varsova joulukuussa 1830

kin kiteytyi, että he joutuivat taistelemaan täysin eristettyinä lännestä, vain omaan sotilaalliseen voimaansa nojautuen.

Suureksi ongelmaksi muodostui, että liikehdintä Puolassa tuli olemaan jotakuinkin vain aateliston kapina. Sosiaalisen taustatuen ka-peus näyttäytyi ennen kaikkea siinä, että talonpojat eivät juuri lainkaan reagoineet myönteisesti julistettuihin tunnuksiin. Lisäksi kapinan johtoryhmien kesken ilmeni jyrkkiäkin erimielisyyksiä konservatiivien ("valkoiset") ja demokraattien ("punaiset") välillä.²⁸

Venäjä ryhtyi kukistamaan suoraviivaisin sotilaallisin toimenpitein kapinan Puolassa; yhdeksän kuukautta kestäneen taistelun sinetöi Varsovan valtaus syyskuun alussa 1831. Samalla kuitenkin Venäjän voimat olivat tulleet sidotuiksi eikä se voinut ajatella interventiota

²⁸. Vrt. Recke 1927, s. 118; Halecki 1955, s. 235; Gieysztor 1968, s. 46; Davies II 1981, s. 320—322

Länsi-Euroopan tapahtumiin. Ulkoisesti tilanne pysyi kapinan jälkeen sikäli entisellään että Puolan kuningaskunnan nimikiilpi säilyi voimassa. Seurauksena oli kuitenkin kapinallisten maaomaisuuden takavari-kointeja, ankaria tuomioita karkoituksineen Siperiaan sekä länsirajan tiukka sulkeminen. Ns. orgaanisen statuutin mukaan, joka julkaistiin v. 1832, Puolan valtiopäivät ja armeija lakkautettiin ja maan asioita alettiin hoitaa suoraan Pietarin hallintovirastoista käsin. Kapinan tul-tua kukistetuksi myös Preussin hallitus muutti suhtautumisensa ja ryh-tyi omalla alueellaan puolalaisia saksalaistamaan.

Kansainvälistä huomiota Puolan kysymys sai jatkossakin sen joh-dosta, että suuri, kaikkiaan n. 8—9000 henkilöä käsittävä emigrant-tien joukko siirtyi ulkomaille, pääasiassa Ranskaan. Poliittisten johta-jien ja sotilaiden lisäksi siihen kuului mm. kirjailijoita ja muita taitei-lijoita. Maanpaossakin eri poliittisten suuntien välinen taistelu tuli kui-tenkin jatkumaan. ”Valkoiset” — johtajanaan prinssi Adam Czar-toryski, jota sanottiin Puolan ”kruunaamattomaksi kuninkaaksi” — rakensivat toiveensa Puolan itsenäisyyden palautumiseen suurvaltain intervention avulla. Tämän kabinettipolitiikan vastapainoksi ”punai-set” kohdistivat tulevaisuudenuskonsa kansoihin; yleiseurooppalainen kumouksellinen liikehdintä lähitulevaisuudessa oli heidän näkemys-sensä mukaan tuova suuren muutoksen Puolankin kansan asemaan.²⁹

Ranskan heinäkuun vallankumouksesta alkaneet poliittiset muutok-set vauhdittivat myös Italiassa ja Saksassa kyteneen tyytymättömyy-den eräillä alueilla kumoushenkiseksi liikehtimiseksi.

Keski-Italiassa kansannousut suuntautuivat itsevaltaisesti hallinneita pikkuruhtinaita vastaan; sama sävy oli kapinaliikkeellä Kirkkovaltios-sa. Toiminta oli pikkuvaltioissa erillistä, joskin yhdensuuntaista — ta-voitteena perustuslaillisen hallitustavan voimaan saattaminen. Taval-laan kysymyksessä oli vuosien 1820—21 kapinayritysten uudistaminen. Vain poliittinen salaseura ”Carbonaarit” vaikutti laajemmissa puit-teissa.

Kumouksellisuutta Italiassa oli innostamassa se tosiasia, että Pyhä allianssi ei ollut kyennyt lamauttamaan Kreikan vapaustaistelua. Ajan-kohtaisesti rohkaisi Ranskan heinäkuun vallankumous ja kapina Bel-giassa. Ranskan apuun rakentuvissa toiveissa kapinalliset Italiassa kui-tenkin pettyivät. Pariisin uusi hallitus pysyttäytyi varovaisen passiivi-sena, ja Itävallan Lombardiaan sijoitettu armeija pystyi intervention

²⁹ Vrt. Recke 1927, s. 126; Halecki 1955, s. 234 ja 237—238; Leslie 1956, s. 270—278

avulla sängen helposti palauttamaan pikkuruhtinaat ja paavin entiseen asemaansa.³⁰

Saksassa esiintyi v. 1830 kansannousuja lähinnä valtakunnan länsiosassa, joka historiallisesti oli kehittyneintä aluetta. Innoittajina olivat — paitsi Pariisin kumous — myös kapina Puolassa. Tyytymättömyys purkautui sellaisissa pikkuvaltioissa kuin Braunschweigissä, Hessen-Kasselissa ja Saksissa hallitsevien ruhtinaitten persoonaan, Hannoverissa taas aateliston valta-asemaan. Kuten Italiassa, kapinallisten tavoitteina olivat ennen kaikkea perustuslakien voimaansaattaminen sekä erilaiset muut uudistukset, esim. verotaakan keventäminen.

Itävalta ja Preussi tunsivat etunsa yhteiseksi, kun oli kysymys liikehtimisten tukahduttamisesta Saksassa. Belgian ja Puolan kapinoiden läheisyys oli niiden kannalta osoittamassa muutosvaaran suuruutta.

Sveitsissä tapahtui tässä murrosvaiheessa poliittista liikehtimistä kanttonien sisällä. Se ajoittui syksyyn 1830, jolloin Ranskasta liberaaliset tunnukset olivat levinneet eri teitä maahan, jopa kotimaahan palanneiden palkkasoturijoukkojen välityksellä. Muutoksia olivat kannattamassa toisaalta älymystöainekset kärkiryhmänä ja toisaalta talonpojat tukiaineksena. Tavoitteet koskivat yleistä äänioikeutta, painovapautta ja yhdenvertaisuutta lain edessä. Enemmistö kanttooneista toimeenpani uudistuksia, mikä yleensä tapahtui — Zürich ja Genève kärjessä — rauhallisesti.³¹ Yleisesti voi murrosvuodesta 1830 sanoa, että Pyhän allianssin varjo Sveitsin yllä, mikä käytännössä oli antanut huomattavan puhevallan Itävallalle, alkoi hävitä ja maan ulkoinen asema muodostua vapautuneemmaksi.

V:n 1830 heinäkuun vallankumouksen ajan poliittiset liikehtimiset olivat olleet spontaaneja, suhteellisen suppeiden ryhmien tukemia, usein vailla kokoavia johtajia, minkä lisäksi puuttui selviä toimintasuunnitelmia. Liikehtimiset keskittyivät Manner-Euroopan ydinalueille, kuitenkin siten että Itävalta ja Preussi jäivät ”koskemattomiksi”.

V:n 1830 poliittisten myrskyjen lopputulosta voidaan tarkastella länsi-itä-akselia pitkin. Vallankumouksen tehnyt Ranska sekä Belgia uutena itsenäisenä valtiona tulivat tämän jälkeen muodostamaan Länsi-Euroopassa — yhdessä Englannin kanssa — aatteellisesti liberaalisen vyöhykkeen. Tästä seurauksena Pyhä allianssi joutui suorittamaan eräänlaisen vetäytymisliikkeen Keski-Itä-Euroopan suuntaan. Konser-

30. Vrt. Omodeo 1951, s. 424—433

31. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 261; Church 1983, s. 98

vatiivis-auktoritaarisen aateperinnön vaalihoiksi jäivät Itävalta, Preussi ja Venäjä. Ne puolestaan päättivät tiivistää keskinäistä liittosuhdettaan länttä vastaan, joka oli ne ”pettänyt”, ja solmivat syyskuussa 1833 Münchencrätzissä yhteistoimintasopimuksen. Siinä vakuutettiin jälleen Pyhän allianssin hengessä interventiomenetelmän käyttöä mahdollisten kapinoiden kukistamiseksi Keski-Euroopassa. ”Vanha järjestelmä” jatkoi näin olemassaoloaan, joskin suppeammassa alueellisissa puitteissa.

Jos heinäkuun vallankumous Ranskassa olisi kuitenkin epäonnistunut tai jos se olisi myöhemmin peruuntunut ja paluu ”vanhaan järjestelmään” tapahtunut, niin epäilemättä hyvin vaikeaa olisi ollut poliittisten muutosten säilyminen sellaisissa sen pienissä naapurimaissa kuin Belgia ja Sveitsi. Sen sijaan siellä, missä kumoukselliset muutospyrkimykset olivat olleet, kuten Saksassa ja Italiassa, Pyhän allianssin suurvaltojen ulottuvilla sekä lisäksi muutosta myötäilevät voimat sangen rajattuja, paluu entiseen oli tapahtunut sangen helposti. Tästäkin lähtien kuului ”suljettu suurvaltasysteemi” edelleen kansainvälisen järjestelmän luonteeseen. Belgian kysymyksen selvittely yksinomaan suurvaltain keskenä — pienet osapuolet ulkopuolella — on tästä eräs esimerkki.

Perinteellisesti valtaa käyttäneet piirit olivat tarkastelleet Eurooppaa — siihen lukien suuret ja pienet valtiot — v:n 1830 murrosvaiheessa ikäänkuin yhtenä poliittis-sosiaalisena kokonaisuutena: säilyykö systeemi ennallaan vai romahtaako se? Kaikki liikehtiminen Ranskassa, Belgiassa ja muualla nähtiin ”vallankumouksena”, vaikka tunnukset viittasivat eri suuntiin: kansanvaltaan, kansalliseen patriotismiin jne. Joku Keski-Euroopassa toiminut diplomaatti saattoi vielä jälkepäinkin ilmentää asennettaan vuoteen 1830 selittäessään muistelmissaan, että ”poliittisesti maailma oli (silloin) yhtä sairas kuin fyysisestikin, kun koleera (samanaikaisesti) raivosi”.³²

Helmikuun vallankumous v. 1848, aatetunnukset ja muutospaine kansainväliseen järjestelmään nähden

Helmikuun vallankumous v. 1848 vavisutti sekä vallitsevan poliittisen järjestelmän perusteita Euroopan eri maissa että kansainvälisen

³² Vrt. Renouvin V 1954, s. 80; Bridge-Bullen 1980, s. 56. — Lövenhjelms II 1927, s. 132—135

järjestelmän perusrakenteita paljon voimallisemmin kuin edeltäjänsä. Samalla sen maantieteellinen vaikutuskenttä oli puitteiltaan laajempi.

Kumoustaapahtumat Pariisissa ja sieltä muualle levinneinä erosivat monessa suhteessa lähes kahden vuosikymmenen takaisesta heinäkuun vallankumouksesta. Niiden kannatuspohja oli nyt huomattavasti laajempi porvariston eri kerrostumista työväkeen asti. Helmikuun vallankumouksen läpimurto oli hyvin nopea urbaani ilmiö, ulottuen pääkaupungista toiseen — Berliiniin, Wieniin jne. — parissa viikossa. Uuden kumouksen aatteelliset tunnukset painottuivat liberalismiin, kansallisuusaatteen ja nyt jossain määrin myös sosialismin suuntaan. Radikaalisuutta tavoitteissa osoitti se, että Ranskassa ei tyydytty helmikuussa 1848 enää hallitsijanvaihdokseen heinäkuun 1830 tapaan, vaan julistettiin tasavalta ja yleinen äänioikeus voimaan.

Helmikuun vallankumouksen seuraukset näyttäytyivät nopeasti Saksassa, ensivaikutteiden tullessa Pariisista ja lisäksi hokkeiden pian sen jälkeen Wienistä. Joukkoliikehtimiset eri pikkuvaltioissa alleviivasivat perustuslakivaatimuksia, erityisesti kansanedustuslaitoksen kehittämistä ja poliittisten vapauksien voimaansaattamista. Tältä osin uusi murrosvaihe Saksassa toisti v:n 1830 vaatimuksia, joskin jyrkemmässä muodossa ja laajapuitteisempina. Ruhtinaat yleensä myöntyivät pikaisesti heidän asemaansa uhkaavan liikehtimisen edessä. Seurauksena oli, että ”maaliskuunministeristöjä” muodostettiin ja uusia hallitusmuotoja tuli voimaan pikkuvaltioissa eri tahoilla Saksaa aina Hannoverista Badeniin ja Württembergiin asti. Preussissa muutokset käynnistyivät hitaammin kuningas Fredrik Wilhelm IV:n jyrkästi säätyperinteisen ja feodaalishenkisen katsantotavan vuoksi. Tilanteen kriittisyyttä Berliinissä kuvaa se, että uudistusmieliset ryhmät olivat jopa rakentaneet barrikaadeja kaupungin kaduille.³³

Samanaikaisesti olivat kansallisuusaatteen tunnukset alkaneet Saksassa työntyä esille selkeästi keskiahakuisena voimana, jonka päämäärä oli yhtenäisen Saksan luominen liberaalishenkisen liittovaltion muodossa. Kokonaan uutta Saksan oloissa oli yhteisen kansanedustuslaitoksen, Frankfurt am Mainin kansalliskokouksen kokoontuminen toukokuun puolivälissä 1848 pohtimaan tämänsuuntaisia kysymyksiä. Tällä foorumilla pääsivät — organisoitujen puolueiden puuttuessa — edustajien yksilölliset mielipiteet purkautumaan vapaasti esille. Ne edustivat huomattavalta osalta akateemista älymystöä ja muita keski-

³³. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 302—305

luokan ryhmiä.³⁴ Avoin kysymys oli yhtymisen ulkoiset puitteet, ts. pitikö Itävalta olla mukana vai Preussi johdossa.

Saksalaisista pikkuvaltioista tulleet edustajat olivat aktiivisia; heidän mielipiteistään oli kuitenkin monasti vaikea löytää yhtenäisyyttä. Tilanteelle oli erikoisleimaista se, että Saksan kansalliskokoukselta puutui toimeenpaneva elin — sellaiseen kiinnitettiin huomiota vasta tapahtumain mukana — minkä lisäksi sillä ei ollut myöskään sotilaallista voimaa käskyvallassaan. Yleispoliittiselta kannalta Frankfurt am Mainin kansalliskokouksen aatteellis-moraalista voimaa tuli rajamaan se, että ”vanhan järjestelmän” johtopiirit sekä Preussissa että Itävallassa omaksuivat pidättyvän asenteen kumousajan luomaan kansanedustuselimeen. Käytännössä toiminta yhtenäisen Saksan hyväksi tyrehtyi siihen, että Preussin kuningas Fredrik Wilhelm IV torjui sen toimesta hänelle tarjotun Saksan keisarikruunun.

Kansallisuusaatteen tunnukset synnyttivät Saksan rajojen sisällä poliittisia ristipaineita. Posenissa oli keväällä 1848 puolalainen vähemmistö vaatinut itselleen kansallisia erikoisoikeuksia, mutta ne oli torjuttu saksalaisten toimesta. Schleswigissä ja Holsteinissa saksankielinen väestö vaati — äidinkieleensä vedoten — valtiollista riippumattomuutta, jolloin sitä vastassa olivat Tanskan kuninkaan ”historialliset oikeudet” näihin alueisiin.

Preussin armeija tosin asettui ensinmainittuja tukemaan ja löi Tanskan joukot, mutta näköpiirissä oleva huomattava valtiollinen tilanne muutos Saksan pohjoisrannalla sai suurvalloista sekä Venäjän että Englannin tukemaan Tanskaa, mikä pakotti saksalaisen osapuolen Malmön aseleposopimuksessa elokuussa 1848 peräytymään tavoitteestaan ja alistumaan aikaisemman olotilan palautukseen.³⁵ Näiden tapahtumien keskellä olivat liberaalit Frankfurt am Mainin kansalliskokouksessa ehtineet esittää hyvin kansalliskiihkoisia mielipiteitä. Yleisesti voi todeta, että ”vapaa Saksa” osoitti itsevaltaisia otteita ei-saksalaisiin väestöryhmiin nähden valtakunnan rajojen sisällä.

Italiassa oltiin murrosvuoden 1848 aikataulussa edellä yleiseuroopalaiseen kehitykseen nähden. Jo tammikuun alusta lähtien oli Palesmassa, Napolissa ja Toscanassa kumouksellista liikehtimistä, mikä pakotti asianomaiset pikkuruhtinaat myönnytyksiin perustuslaillisen kehityksen hyväksi. Ne ilmensivät eräänlaisia taaksejääneitä toiveita

³⁴. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 309

³⁵. Vrt. Koht 1948, s. 129—133

— heinäkuun vallankumoukseen. Myöskin Piemont-Sardiniassa oli hallitsija Kaarle Albert saattanut tässä vaiheessa voimaan Ranskan 1830 hallitusmuotomukaelman.³⁶ Tuskin monikaan näistä muutoksista olisi säilynyt voimassa, jolleivät Manner-Eurooppaa laajalti koskettaneet kumousvihurit olisi ehtineet kevään kuluessa väliin.

Kun helmikuun vallankumous oli tosiasia Pariisissa ja varsinkin kun poliittinen liikehtiminen oli ulottunut Wieniin asti, levisi kumousaalto Itävallan italialaisalueille, Lombardiaan, Venetsiaan sekä muuallekin siitä riippuvuussuhteessa olleisiin pikkuvaltioihin. Poliittiset muutosvaatimukset radikaalistuivat. Sardinian kuningas Kaarle Albert ryhtyi nyt kokoamaan laajaa Itävallan vastaista rintamaa ja nostattamaan esille yhtenäisen Italian poliittisia tunnuksia. Maaliskuun lopulla 1848 hän aloitti sodan Itävaltaa vastaan.

Mutta Italian oloille painoi leimaa voimakas partikularismi. Paikallispatriotismi sai monenlaisia ilmauksia — oli alueellisia vastakohtaisuuksia ja tiettyjen laajempien kokonaisuuksien muodostamia poliittisia kontrasteja. Lojaalisuusasenteet olivat useasti urautuneet näissä merkeissä. Viime sijassa Italian pohjoinen ja eteläinen puolisko muodostivat taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen osalta jyrkän vastakohdan toisilleen.

Italian oloille oli kansallisuusaatteen kannalta v:n 1848 murrosvaiheessa kuvaavaa, että mitään suunnitelmia ei esiintynyt yleisitalialaisen kansanedustuslaitoksen aikaansaamiseksi siten kuin Saksassa. ”Italia-laisten rintama” ei myöskään taistelussa Itävaltaa vastaan säilynyt yhtenäisenä. Kaarle Albertin joukkoihin vapaaehtoisia lähettäneet pikkuvaltiot alkoivat pian yksi toisensa jälkeen vetäytyä yhteiseksi selitetystä taistelusta. Kun paavi Pius IX ilmoitti asettuvansa Sardinian ja Itävallan väliseen taisteluun nähden ”neutraaliksi”, se oli moraalinen isku Kaarle Albertille. Mazzinin johtaman ”Nuori Italia” -järjestön tukivoimat taas keskittivät ponnistuksensa poliittisen järjestelmän muuttamiseen tasavaltalaiseen suuntaan.³⁷

Ulkovalloista Englanti ja Ranska olivat kiinnostuneita Itävallan aseman heikentämisestä Italiassa, mutta niiden toiveet siitä edelleen kulkivat eri suuntiin. Englanti oli valmis — edellä mainitussa tarkoituksessa — myötävaikuttamaan yhtenäisen valtion aikaansaamiseen Pohjois-Italiassa, mutta Ranska ei Itävalta-vastaisuudestaan huolimatta

³⁶. Vrt. Omodeo 1951, s. 476—478

³⁷. Vrt. Omodeo 1951, s. 493—507

ollut halukas siihen, että Sardinia sen naapurina huomattavasti vahvistuisi.

Tällaisessa ulkoisessa tilanteessa Itävallan onnistui koota joukkoja vastahyökkäykseen asemissaan heikentyntä Kaarle Albertin armeijaa vastaan, joka kärsi tappion heinäkuussa 1848. Sardinian kuningas joutui tämän johdosta solmimaan aselevon, joka murskasi kaavailut Pohjois-Italian kuningaskunnasta. Italian olot palautuivat nyt helmi-kuun vallankumousta edeltäneeseen tilaan; karkoitettut ruhtinaat palasivat mm. Parman ja Modenan pikkuvaltioihin.

Itsevaltaisesti hallitun ja monikansallisen Itävallan alueilla olivat kumoustapahtumat purkautuneet maaliskuusta 1848 lähtien sekä voimakkaasti että osittain erilaisia ristipaineita synnyttäen. Valtakunnallinen keskusjohto Wienissä osoittautui — kiihkeästi liikehtivän saksalaisen väestön puristuksessa — heikoksi ja toimintakyvyttömäksi. Siltä puuttui yhtenäisyyttä ja selvää linjaa yrittäessään selviytyä yllätyksellisestä murrosvaiheesta. Ulkoisena ilmauksena tästä oli Metternichin pakeneminen ulkomaille — turvapaikan hän löysi Englannista. Wienin lisäksi Budapest, Praha ja Zagreb näyttäytyivät kumouksellisen liikehtimisen keskuspaikkoina. Kaiken tämän keskellä purkautuivat esille perustuslaillisuuden, kansallisen vapauden ja yhteiskunnalliseen kumoukseen viittaavat tunnukset ja tavoitteet. Keväällä 1848 näytti siltä, että Habsburg-monarkia oli romahduksen edessä ja Itävalta jakautumassa osiin.³⁸

Prahassa keväällä 1848 esiintynyt liikehtiminen osoitti, että tšekkien kansallistunne, jolla oli pitkät historialliset ja sivistykselliset perinteet, oli saamassa selvästi poliittisen sisällön. Böömille vaadittiin autonomiaa ja kansalaisille poliittisia perusoikeuksia. Tšekkiläiset ja saksalaiset porvarit esiintyivät yhdessä tällaisten vaatimusten puolesta, mutta johto oli kuitenkin selvästi ensinmainituilla.³⁹ Lisäksi tšekkien johtajia kiinnosti Itävallan tulevaisuus valtakuntana.

Keväällä 1848 tšekit tulivat kansallisuutena Länsi-Euroopassa tunnetuksi. Eurooppalaiseen tietoisuuteen nosti tšekit heidän johtajansa Fr. Palackyn huhtikuussa antama kielteinen vastaus osallistua omine edustajineen Frankfurt am Mainin kansalliskokoukseen. Palacky näki germaanisisuuden uhkana tšekkien kansalliselle olemassaololle sekä myös Venäjän vaarana Keski- ja Kaakkois-Euroopan pienille kansalli-

³⁸. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 292—293

³⁹. Vrt. Pech 1969, s. 50, 70 ja 79; Koht 1948, s. 64

suuksille. Siksi tšekit eivät halunneet hajoittaa Habsburg-monarkiaa, vaan pikemminkin pelkäsivät, että se repeäisi pienten kansallisuuksien alueisiin. Tällaisessa tapauksessa voisi olla seurauksena saksalais-Itävallan liittäminen Saksan valtakuntaan, mikä tietäisi puristavaa ren- gasta usealta taholta Böömiä vastaan.⁴⁰

Saksan yhdistymishanke vauhditti välillisesti myös Keski- ja Kaak- kois-Euroopan slaavien kesken yhteistoiminnan etsintää. Prahaan ke- säkuun alussa 1848 kokoontunut yleinen slaavilaiskongressi oli tarkoi- tettu rinnakkaiseksi Frankfurt am Mainin kansalliskokoukselle. Tšekit itse tunsivat pienuutensa kansakuntana sekä poliittisen heikkoutensa. Heidän tavoitteekseen muodostui Itävallan muuttaminen austro-slaa- vilaiseksi valtakunnaksi eli eräänlaiseksi tasa-arvoisten kansallisuuk- sien unioniksi.⁴¹

Prahan kevät 1848 jäi lyhyeksi tapahtumasarjaksi. Kesäkuun puoli- välissä Itävallan joukot miehittivät kaupungin käyttäen syynä kan- sanjoukkojen liikehtimistä sen kaduilla ja julistivat sotatilan voimaan. Saman tien autonomialupaukset peruutettiin ja Böömin maapäivät jäi- vät kokoontumatta.⁴² Taantumuksen voitto vaimensi tšekkien poliitti- sen toiminnan; samalla Böömi ja Määri jäivät erillisinä provinssina hallinnollisesti suoraan Wienin alaisiksi. Kaikesta tästä huolimatta Prahan slaavilaiskongressi ehti luoda yhteyksiä tšekkien ja eteläslaavien kesken sekä kevään 1848 tapahtumat yleisesti vauhdittaa kansal- lista kehitystä kaikkien länsislaavien keskuudessa.

Unkarissa alettiin lännestä tulleiden kumoustietojen innostamina esittää keväällä 1848 tunnuksia laajan itsenäisyyden saamisesta Unka- rille ja tähän liittyen siteiden rajoittamista Wienin valtakunnan joh- toon. Unkari oli perinteellisesti aateliston johtama kansallisuus kuten oli ollut vielä 1815 jälkeen Puolankin laita. Sisäiset muutokset kult- tuurin ja elinkeinoelämän aloilla olivat kuitenkin luoneet 1830-luvulta lähtien uudistuspainetta. Kansallinen valvutuneisuus alkoi koskettaa kasvavaa porvaristoa, älymystöä sekä osia talonpoikaisväestöstä. Näin oli muovautumassa uudenlainen kansallinen ajattelutapa, jossa yhteis- kunnan uudistaminen näytteli keskeistä osaa.⁴³

Ajankohdan yleinen kansalliskumouksellinen ilmapiiri ja ympäristön yhteiskunnallinen paine saivat ”vanhan järjestelmän” mukaisesti

40. Vrt. Pech 1969, s. 80—81

41. Vrt. Koht 1948, s. 168; Pech 1969, s. 80—88

42. Vrt. Koht 1948, s. 164—165

43. Vrt. Niederhauser 1981, s. 205—208

valitut Unkarin valtiopäivät maaliskuun 1848 aikana hyväksymään nopeassa tahdissa joukon pitkälle meneviä uudistuksia; ne koskivat äänioikeuden laajentamista, sana- ja painovapautta sekä feodaalisitteiden poistamista talonpojilta. Unkari sai myös uuden, Ranskan heinäkuun vallankumousta jäljittelevän hallitusmuodon sekä Lajos Batthyány'n johtaman, kansallisesti edustavan hallituksen. Kaikeksi tämän vahvisti 11. huhtikuuta omasta puolestaan Wienissä keisari Ferdinand.⁴⁴

Unkarissa valtiolliset mielipiteet ohjautuivat keväästä 1848 lähtien asteittain tunnuksissaan kansallis-radikaaliseen suuntaan. Poliittisena johtajana nousi esille Lajos Kossuth sekä kansan mielialojen tulkiksi runoilija Sandor Petöfi ja monet muut.

Unkarille pyrittiin tässä uudessa vaiheessa saamaan täysi itsenäisyys; Wienin johtopiirien varauksellinen asenne tai vastaanhangointelu oli vain omiaan vauhdittamaan hakeutumista tätä tavoitetta kohti. Kossuth pyrki myös uudistuksiin, selvästi demokratian toteuttamiseksi, mm. saattamalla voimaan yleisen äänioikeuden. Mutta toisaalta Kossuth halusi luoda Unkarista yhtenäisen, magyarisen kansallisvaltion. Perusteluksi esitettiin, että maan vähemmistökansallisuudet, kroaatit, serbialaiset, slovakit ja romanialaiset edustivat alemmaa kehitystasoa. Unkarilaistumalla nämä vähemmistöryhmät pääsisivät osallisiksi korkeammasta kulttuurista.⁴⁵

Niin kauan kuin Wienin poliittisella johdolla oli kädet täynnä suuria ongelmia Italiassa ja Böömissä, se pyrki sovitteluun Unkarin kanssa. Mutta selvittyään pulmista valtakunnan läntisellä puoliskolla se alkoi tiukentaa syksystä 1848 lähtien otteita Unkariin nähden. Samalla se käytti taitavasti hyväkseen Unkarin vähemmistökysymyksiä, mm. kroaattien unkarilaisvihaa, joka johti näiden ja Unkarin armeijan kesken avoimeen sotaan. Lokakuussa keisari siirtyi ääriinjalle ja julisti sodan Unkarille, jonka kannalta nyt oli kysymys vapaustaistelusta Itävaltaa vastaan. Sitä käytiin vaihtelevalla menestyksellä unkarilaisten onnistuessa useimmiten pitämään puoliaan keisarillisia joukkoja vastaan. Tapahtumain kehityksen logiikkaa oli, että 14. huhtikuuta 1849 Unkari julistautui itsenäiseksi valtioksi.

Tällaisessa tilanteessa Itävalta turvautui omalta kannaltaan viimeiseen varakeinoon: uusi keisari Franz Josef pyysi huhtikuun lopulla

⁴⁴. Vrt. Taylor 1970, s. 66 ja 69; Koht 1948, s. 54, 57 ja 63—64

⁴⁵. Vrt. Hugh Seton-Watson 1977, s. 162

Lajos Kossuth

1849 Venäjän Nikolai I:ltä sotilaallista apua. Menetelmä kuvasi Pyhän allianssin henkeä, mutta oli sikäli erikoinen, että toinen suurvalta pyysi toiselta suurvallalta tukea saadakseen omien rajojensa sisällä kapinan kukistetuksi. Venäjän valtiojohto oli helmikuun vallankumouksen jälkeen pelännyt kumousvyöryn leviämistä puolalaisille alueille, minkä johdosta se oli koonnut sinne runsaasti asevoimiaan. Lisäksi Venäjä oli kesällä 1848 miehittänyt Moldaun ja Walakian. Näin se oli pyrkinyt eristämään itsenäisesti esiintyvää Unkaria.⁴⁶

Yli 100000:n miehen venäläisen armeijan hyökkäys yli Karpaattien sinetöi itsenäiseksi julistautuneen Unkarin lyhyen historian; sen armeija antautui elokuussa 1849 Nikolai I:n joukoille, mikä sinänsä oli nöyryytys myös Itävallalle suurvaltana. Kossuth oli turhaan toivonut diplomaattista väliintuloa lännestä, lähinnä Englannin taholta. Mutta britit eivät halunneet myötävaikuttaa pikkuvaltioiden syntyyn Tona-van alueella, sillä Englanti pelkäsi heijastusvaikutusten ulottuvan Balkanin suuntaan ja aiheuttavan vaikeuksia Turkille, jonka tukemista se puolestaan piti suurpoliittisesti tärkeänä.⁴⁷

^{46.} Vrt. Webster X 1961, s. 40

^{47.} Vrt. Webster X 1961, s. 41

Kun Wienin johtopiirit aloittivat Unkarissa verisen jälkiselvittelyn, tehtiin Englannin taholta kuitenkin eräitä yrityksiä voittajien suora-
viivaisten otteiden hillitsemiseksi. Times esim. kirjoitti, että toivotta-
vasti Itävalta ei menettele samalla tavoin kuin Venäjä v:n 1830 Puolan
kapinan jälkeen, jolloin puolalaisista tuli ”Euroopan beduiineja”.
Valtion tehtävänä on hallita alamaisia — lehti lisäsi — eikä tuomita
heitä perikatoon. Sen lisäksi Unkarin tapaus nostatti esille läntisessä
Euroopassa yleistä tilittäytymistä intervention toimeenpanoon, vah-
vemman oikeuteen sekä moraaliin kansainvälisissä suhteissa. Tämä
ilmeni eri maiden johtavissa lehdissä Englannista ja Ranskasta al-
kaen.⁴⁸

Nikolai I tyytyi status quo'n palauttamiseen Unkarissa Itävallan
osalta. Korvauksia Venäjälle esim. lisäalueina Itävallan Galitsiasta hän
ei tavoitellut; se olisi ollut vastoin Pyhän allianssin ja legitimismin
periaatteita, joiden julistaja hän oli edeltäjänsä Aleksanteri I:n tavoin.

Mikä sitten vaikutti siihen, että Itävalta pystyi selvittämään ke-
väästä 1848 valtakunnallisen kriisinsä — Unkarin tapausta lukuun-
ottamatta?

Jatkuvasti muuttuvien myrskytilanteiden keskellä olivat sekä
saksalaisen väestön pääosa että vähemmistöistä kroaatit pysytelleet
lojaaleina Habsburgien hallitsijasuvulle. Kun on kysymys eri yhteis-
kuntapiirien asenteista, olivat talonpojat etäänntyneet kumouksellisista
aineksista saatuaan jo murroskauden alkuvaiheessa vapautuksen vielä
jäljellä olevista feodaalirasitteista. Perinteellinen keisariuskollisuus
(Kaisertreue) oli jatkuvasti elinvoimainen tekijä.⁴⁹ Habsburgien valta-
istuimen tukena oli lisäksi ollut kaikissa vaiheissa sille uskollinen ar-
meija, jonka avulla oli pystytty asettamaan puskureita liikehtimiselle
sekä saatu Itävallan asema entiselleen mm. Pohjois-Italiassa. Vuosien
1848—49 murroskauden päättyessä Itävalta oli lopulta palautettu
entisenlaiseksi yhtenäisvaltioksi.

Varsova ja Puola kuuluivat kumousvuonna 1848 — Venäjän valta-
kunnan osana — Manner-Euroopan ”hiljaiseen alueeseen”. V:n 1830
kapinan ja sen jälkiselvittelyjen varjo oli edelleen voimakas ja ahdis-
tava sekä lisäksi tuoreena Krakovan vapaakaupungin epäonnistunut
kapina v. 1846; sen tuloksena tämä alue oli liitetty Itävaltaan. Kaiken

⁴⁸. Vrt. The Times 24/8 1849 Pääkirjoitus. — Vrt. myös The Times 1/9 1849 Pääkir-
joitus ja Journal des Débats 8/9 1849 Situation de l'Autriche

⁴⁹. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 292—293; Bridge 1972, s. 6; Anderson 1972, s. 100
ja 146

varalta oli Venäjä vahvasti miehittänyt Puolan länsirajan. Puolalaisilta puolestaan puuttui vuosien 1830—31 kapinan seurauksena oma armeija sekä poliittinen johtoinen, jonka rangaistuksia välttänyt osa oli maanpaossa.

Sen sijaan voi sanoa, että puolalaiset antoivat nyt runsaasti tietoa olemassaolostaan — ulkomailla. Heitä oli mukana poliittisessa liikehittimisessä Italian eri osissa, joku esiintyi Prahan slaavilaiskongressissa alkukesästä 1848, minkä lisäksi puolalaisia löytyi sotureina Kossuthin armeijasta Unkarissa.⁵⁰

Vuosien 1848—49 murroksen poliittinen jälkinäytös palautti suurvaltojen ja yleensä suurten maitten osalta Manner-Euroopassa olot jotakuinkin ennalleen. Kaikki kansannousut ja kapinaliikkeet olivat tulleet kukistetuiksi, eikä yhtään uutta valtiota — Belgian esimerkin tapaan v. 1830 — ollut syntynyt. Saksan kysymyksen osalta oli Preussin ja Itävallan kilpailusuhteet näyttäneet selvästi ja urautunut suurpoliittiseksi dualismiksi. Tapahtumain mukana ja lopputuloksesta huolimatta oli kansallisuusaate suorittanut kansalaistasolla Saksassa huomattavan etenemisen.

Monikansallisen Itävallan elinongelmat olivat — vaihtelevan tapahtumakehityksen keskellä — ehtineet korostua kaikessa kärjekkyydessään. Nikolai I:stä Unkarin kapinan kukistajana jäi länsimaiseen tietoisuuteen ”Euroopan santarmin” kuva. Italiassa oli Sardinian kuningaskunta — Itävallalle kärsimästään tappiosta huolimatta — säilynyt yhdistymisasiän lipunkantajana, vaikkakin ainoana. Sen rinnalla oli sekä Mazzinin tasavaltalaisuus että paavinvalta tulleet poliittisesti työnnettyiksi syrjään. Jakautuminen pikkuvaltioihin oli Italiassa, kuten Saksassakin, yhä poliittista todellisuutta. Kumouksellista kehitystä alkuaan vauhdittaneessa Ranskassa oli sisäisten välienselvittelyjen, mm. kesäkuun 1848 työväenkapinan johdosta ohjaututtu uuteen valankeskitykseen, jonka sinetöi Bonaparten veljenpojan valinta v. 1852 keisariksi Napoleon III:n nimellä. Yleinen äänioikeus jäi helmikuun vallankumouksen muistona maassa voimaan.

Yleisesti voi tapahtumista edellä mainituissa suurissa valtakunnissa todeta, että niiden piirissä elävät pienet kansallisuudet eivät olleet poliittisine tavoitteineen löytäneet keskenään yhteistoimintaa, eivätkä myöskään pikkuvaltiot Saksassa ja Italiassa yhteistä linjaa. Johtoinen, useimmiten akateemista älymystöä omine aatteellisine painotuk-

---

⁵⁰. Vrt. Davies II 1981, s. 341—342

sineen, nousi harvoin auktoriteettijohtajiksi, joilla olisi ollut laajemmin otetta ajankohdan ongelmiin sekä organisatoorista kykyä.

Poliittisen järjestelmän muutokset v:n 1848 vaiheessa eräissä pikkuvaltioissa

Oman ryhmänsä v:n 1848 poliittisessa murroksessa muodostivat eräät Manner-Eurooppaan läheisesti liittyvät pikkuvaltiot, joiden sisäiseen kehitykseen yleiseurooppalainen ajanhenki taustatekijänä vaikutti ja joiden piirissä kehkeytyi rauhallista tietä uudistuksia perustuslaillis-parlamentaariseen suuntaan.

Keväällä 1848 Belgia korosti haluaan pysyä puolueettomana sekä selvästi erossa Ranskan kumoustaapahtumista.

Uutena itsenäisenä valtiona Belgia oli pyrkinyt 1830-luvulta lähtien ylläpitämään tasapainoa suhteissa suurvaltoihin. Se oli tiedostanut saavansa tiettyä tukea läntisiltä suurvalloilta, mutta oli kuitenkin torjunut Ranskan v. 1836 esittämän tulliunionin. Samoin myöhemmin kysymys Belgian liittymisestä tulliunioniin Preussin kanssa jäi sekin toteutumatta. Itävallan ja Venäjän ulkopoliittikan johto — Metternich ja Nesselrode — olivat erityisellä huolestuksella seuranneet Belgian kallistumista Ranskaan päin. Belgia oli niinikään saanut jatkuvasti odottaa Venäjän diplomaattista tunnustusta itsenäisyydelleen, koska se oli kumouksen kautta syntynyt valtio.⁵¹

Eristymishalusta huolimatta Belgiassa suhtauduttiin v. 1848 myötämielisyydellä kumoukselliseen Ranskaan ja maan julistamiseen tasavallaksi. Ei näet haluttu olla ”taantumuksellisten” itäisten suurvaltojen puolella; ne oli itse koettu — omalta kansalliselta kannalta katsoen — vaikutusvaltaiseksi vastavoimaksi. Niiden toivottiin joutuvan nyt tunnustamaan tapahtuneet tosiasiat Ranskassa.⁵²

Kun Belgiassa — suurten kumousaaltojen sivuuttaessa maan — säilyi ”rauha ja järjestys”, se synnytti erityistä tyytyväisyyttä; tämä seikka haluttiin jopa nähdä ainutkertaisena Manner-Euroopassa. Ansio tästä laskettiin maan liberaaliselle hallitusmuodolle v:lta 1831, jonka katsottiin tarjoavan puitteet rauhanomaiselle edistykselle.⁵³ Sitä

⁵¹ Vrt. Thomas 1983, s. 92, 93—96 ja 98

⁵² Vrt. esim. L'Indépendance Belge 6/3 1848 Revue politique; 12/3 sama

⁵³ Vrt. L'Indépendance Belge 2/3 1848 Revue politique; 4/3 sama; 12/3 sama

oltiin jopa valmiit tarjoamaan esikuvaksi muiden valtioiden poliittisille järjestelmille.

Itsenäisyystaistelun ajan perintönä Belgiassa syntynyttä ”kansallista rintamaa” eli katolisten ja liberaalien yhteistyötä arvostettiin jatkuvasti, vaikka kirkon vaikutusvallan kasvu ja koululaitoksen irrottaminen sen vaikutuspiiristä aiheuttivatkin näiden ryhmien välille ristivetoa. Sensijaan eivät — äänioikeuden rajoittuneisuudesta johtuen — alkavan teollistumisen sosiaaliset ongelmat päässeet paljoakaan esille parlamentaarisella tasolla. Heti helmikuun vallankumouksen puhjettua oli kuitenkin Belgiassa toteutettu liberaalien ajama äänioikeuden laajentaminen, jota myös kuningas Leopold oli asettanut tukemaan.

Belgian liberaalinen poliittinen järjestelmä joutui toisessakin suhteessa kansainvälisen huomion kohteeksi. Maa tarjosi poliittisille pakolaisille turvapaikan eikä lehdistöllä ollut sensuuria. Kun Ranskasta siirtyi nyt v:n 1848 jälkeen Belgiaan runsaasti pakolaisia — sosialisteja, liberaaleja, orleanisteja ym. — niin asianomaiset useimmiten halusivat jatkaa poliittista taisteluaan ja perustivat runsaasti pieniä emigranttilehtiä, joissa ankarasti arvosteltiin Ranskan muuttuneita poliittisia oloja. Napoleon III tunsu itsensä loukatuksi — hyökkäyksiä suoritettiin näet suoraan keisarin persoonaa vastaan — ja hän ryhtyi painostamaan Belgian hallitusta. Välttääkseen avointa kriisiä hallitus sai v. 1852 säädetyksi lain, joka kielsi lehtiä arvostelemasta vieraiden valtioiden päämiehiä.⁵⁴ Vastakohtaisuudet Ranskan ja Belgian välillä lieventyivät tämän jälkeen, mutta eivät kokonaan vaimentuneet.

Hollannissa vuosi 1848 merkitsi sekä ulko- että sisäpoliittisen kurssin muutosta. Kuningas Willem I oli nähnyt Belgian itsenäistymisen romuttaneen ”yhdistyneen kuningaskunnan” suuren aikaansaannoksen vuodelta 1815. Se oli dynastisen politiikan tappio, sillä Hollannin valtiopäivät olisivat jo ennen v. 1839 solmittua Lontoon sopimusta olleet valmiit tekemään myönnytyksen Belgian hyväksi. Tapahtumain seurauksena oli, että kuningas v. 1840 erosi valtaistuimelta poikansa hyväksi.

Kun Hollanti oli selvästi heikentynyt, oli siitä seurauksena mielialojen kannalta eräänlainen kansallinen lama. Epäilyjä esiintyi pienten valtioiden tulevaisuuden mahdollisuuksiin nähden. Tällainen ”defai-

⁵⁴. Vrt. Pirenne VII 1948, s. 153—154

tistinen” mieliala näyttäytyi 1840-luvun puolivälissä poliittisesti aikaisemmin valppaissa piireissä. Skeptisyys kohdistui jopa oman kansallisuuden olemassaolon edellytyksiin ääritapauksena ne, jotka kaavailivat maan läheistä liitääntä Saksaan.⁵⁵

Hollanti joutui tunnustautumaan pikkuvaltioksi Euroopassa, mihin kytkeytyi monenlaisia sopeutumiskriisejä. Samanaikaisesti suuntauduttiin aktiivisesti valtamerikauppaan ja haluttiin keskittyä laajojen siirtomaiden hallintoon.⁵⁶ Talouspiireissä korostettiin, että Hollanti oli alueellisesta pienuudestaan huolimatta Euroopassa keskikokoinen valtio maailmassa — jopa enemmänkin. Edelleen esiintyi yrityshalua, joka pani korostamaan omia taloudellisia voimavaroja ja toimintakykyä.

Kumouksellinen murrosvuosi 1848 vavahdutti monella tavalla Hollannin valtaa käyttäviä ryhmiä. Maan asema näytti yleisesti epävarmalta, sillä sitä tukeneet Preussi ja Itävalta joutuivat kamppailemaan omien sisäisten vaikeuksiensa kanssa. Hollanti suoritti ulkopoliittisen siirtoliikkeen: se luopui v:n 1830 jälkeisestä viileästä suhteestaan Belgiaan ja alkoi lähentyä tätä. Se tunnusti naapurimaan puolueettomuuden ja tuli itsekin samalle linjalle. Viime sijassa Hollannin muutunut suhde Belgiaan merkitsi, että myös sen kielteinen suhtautuminen Ranskaan muuttui positiiviseksi.

Hollannin sisäpolitiikassa tapahtui puolestaan muutos, kun liberaalisen pääministeri J.R. Thorbecken johdolla säädettiin uusi hallitusmuoto, joka ohjasi maan poliittisen järjestelmän hallitsijavaltaisuudesta perustuslaillis-parlamentaariseen suuntaan. Tässä yhteydessä voidaan puhua keskiluokan voitosta. Yleisesti voinee todeta, että Hollannissa oli jätetty vanhat unelmat paluusta loistavaan 1600-lukuun ja suurvaltapolitiikkaan. Hollanti oli nyt hyvin selvästi tunnustautunut pikkuvaltioksi. Samalla kansakunta sai muuttuneista lähtökohdista alkaen uutta elinvoimaa.⁵⁷

V:n 1848 vaiheeseen osuu Sveitsin kohdalla ratkaiseva muutos, kun v:sta 1815 voimassa ollut sängen löyhä valtioliitto muovautui liittovaltioksi. Poliittisesti mielipiteet jakautuivat Sveitsissä siten, että liberaalit olivat asettuneet kannattamaan liittovaltion muodostamista ja vahvan keskusvallan perustamista, konservatiivit taas puolustamaan

⁵⁵. Vrt. Boogman 1968, s. 28—30; Legrdijk 1978, s. 38—39; Wels 1982, s. 45

⁵⁶. Vrt. Voorhoeve 1979, s. 30—31

⁵⁷. Vrt. Legrdijk 1978, s. 39—40; Wels 1982, s. 47

kanttoonien suurta itsenäisyyttä. Kirkollinen jakautuminen protestantteihin ja katolisiin vastasi liberaalien ja konservatiivien välistä kahtiajakoa. Itse Sveitsin valaliitto oli ollut siinä määrin heterogeenisistä elementeistä kokoonpanttu, että yksityiset kanttoonit saattoivat kukin itse määrätä tulleista ja kauppapolitiikastaan sekä hoitaa omia suhteitaan ulkovaltoihin.

Kanttoonien väliset ristiriidat jatkuivat Sveitsissä edelleen 1830- ja 40-luvuilla, kunnes ne johtivat avoimeen kriisiin v. 1845. Tällöin katoliset kanttoonit muodostivat erikoisliiton (Sonderbund) puolustaakseen koskemattomuuttaan keskusjohtoisia pyrkimyksiä vastaan. Kriisi sai tässä vaiheessa sikäli kansainvälisiäkin ulottuvuuksia, että Itävalta ja Preussi sekä niiden lisäksi myös Ranska olivat valmiit puuttumaan Sveitsin sisäisiin asioihin Sonderbundin hyväksi; sensijaan Englanti vastusti tällaista menettelyä. Ratkaisu tapahtui lopulta kanttoonien keskeisenä ratkaisuna ja ohjautui Sonderbundin häviöksi.⁵⁸

Kun liberaalis-protestanttinen suunta näin sai ratkaisevan mahdollisuuden kehittää edelleen Sveitsin valtioliittoa kaavailujensa mukaan, tapahtui pian tämän jälkeen Manner-Euroopassa helmikuun vallankumouksen puhkeamisen johdosta suuri tilannemuutos, joka poisti tieltä viimeisetkin esteet Sveitsissä. Kun muodonvaihdos valtioliitosta liittovaltioksi Sveitsissä nyt suoritettiin, oli esikuvana Yhdysvaltain valtiosääntö.

Liittovaltion tehtäväksi tuli hoitaa Sveitsin ulkopoliittikkaa, järjestää sotalaitos sekä luoda maan taloudelliselle kehitykselle yhtenäiset lähtökohdat ja puitteet. Kanttooneille jäivät kulttuuriasiat, kirkolliset kysymykset sekä oikeudenhoito. Kansanedustuslaitos oli 2-kamarinen (Nationalrat, Ständerrat), miesten yleinen äänioikeus voimassa ja hallituselimenä liittoneuvosto (Bundesrat).⁵⁹

Sveitsissä oli kehityksen mukana tietoisuus omasta kansakunnasta vahvistunut, samalla kun yhdistävin sitein oli ylitetty kanttoonien ja säätyjen rajat. Tasavaltalais-demokraattinen poliittinen elämänmuoto ohjasi kehitystä; siinä suhteessa Sveitsi oli oma tapauksensa sen ajan Euroopassa. Heinäkuun vallankumouksesta lähtien Sveitsi tuli tunnetuksi Euroopassa pakolaisten turvapaikkana, kuten Belgiakin. Sen rajojen sisällä asui mm. italialaisia, saksalaisia ja puolalaisia emigrantteja. Voipa sanoa Mazzinin ”Nuori Italia” -järjestön pitäneen Sveitsiä perustamispaikkanaan. Helmikuun vallankumouksen avausten

⁵⁸. Vrt. Koht 1948, s. 81—82; Wilhelm Mommsen 1951, s. 278

⁵⁹. Vrt. Bonjour 1948, s. 188

epäonnistuttua eri maissa pakolaisia saapui runsaasti lisää Sveitsiin; heidän keskuspaikoikseen tulivat Basel, Genève ja Zürich. ”Kaupunkimme vilisee täynnä pakolaisia . . . Aseita ja hevosia myydään polkuhintaan”, kertoi National-Zeitschriftissa julkaistu uutinen Baselista kesällä 1849. Jopa Bundesrat joutui käsittelemään pakolaisasioita ja niiden takia olemaan diplomaattisessa kosketuksessa naapurivaltioihin.⁶⁰

Uusi Sveitsin liittovaltio joutui juuri muodostumisvaiheessaan merkittävän ulkopoliittisen ongelman eteen. Helmikuun vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa, kun valtiolliset muutokset alkoivat tuntua Italiassakin, esitti Sardinia virallisen vetoituksen Sveitsille, jotta tämä antaisi Kaarle Albertin joukoille apua taistelussa Itävaltaa vastaan. Sveitsissä alkoi tämän johdosta useita kuukausia kestänyt mielipiteenvaihto lehdistössä ja valtiopäivillä siitä, mitä oli tehtävä. Kysymys oli erityisellä tavalla tunteisiin vetoava, sillä monet vapausasian ajajista Pohjois-Italiassa olivat olleet aikaisemmin pakolaisina Sveitsissä. Sveitsin Sardinialle antama vastaus tuli olemaan kielteinen ja sellaisena se nojautui ennen kaikkea puolueettomuuden säilyttämiseen.⁶¹

Tanska kuului v:n 1848 vaiheessa niin ikään maihin, joissa poliittinen järjestelmä koki rauhallista tietä huomattavan muutoksen. Kuningaan yksinvallan rinnalla oli ollut vain neuvoa antavia maakuntapäiviä. Ero järjestelmässä oli hyvin suuri verrattuna esim. Norjaan. Tanskassa oli esiintynyt jo kauan paineita muutosten aikaansaamiseksi, mutta tuloksetta. Kun uusi kuningas Kristian VII tammikuussa 1848 nousi valtaistuimelle, hän suostui varovaisesti ja pienin askelin myötäilemään uudistustoiveita.

Helmikuun vallankumouksen tapahtumain vyöry Manner-Euroopassa antoi Tanskassakin tyytymättömyydelle mahdollisuuden avoimesti purkautua. Se näyttäytyi Kööpenhaminassa sellaisena kansanjoukkojen liikehtimisenä, että kuningas katsoi parhaaksi selvästi ilmoittaa olevansa uudistusten kannalla. Hän nimitti liberaalisen hallituksen ja myöhemmin kutsuttiin koolle perustuslakia säätävä kansalliskokous. Schleswig-Holsteinia koskeva ulkopoliittinen kiista aseellisine väliintuloineen, josta edellä on mainittu, sai paljon julkista huomiota osakseen. Mutta samanaikaisesti sen kanssa vietiin maassa rat-

⁶⁰ Pakolaisista Sveitsissä 1848 jälkeen vrt. *Bonjour I* 1967, s. 322—332. — Vrt. myös *National-Zeitschrift* 15/7 1849, 18/7, 24/7 ja 28/9

⁶¹ Vrt. Weber 1927, s. 176—177

kaisuun huomattava perustuslakiuudistus, joka saattoi voimaan kaksikamarijärjestelmän sekä miesten yleisen äänioikeuden toisen kamarin, kansankäräjäin vaaleissa.⁶²

V:n 1848 poliittinen murros, joka sisällytti puitteisiinsa Manner-Euroopan kumousvyöhykkeen ja siitä erottuvan rauhallisia uudistuksia toteuttaneen ulomman pikkuvaltioiden vyöhykkeen, jätti kokonaan ulkopuolelleen periferiaan sijoittuvia maanosan alueita. Balkan ja Pyreneitten niemimaa eivät kokeneet mitään muutoksia, mutta ottivat kylläkin vastaan tietyn määrän aatteellisia vaikutteita. Samaa voidaan sanoa Englannista ja siihen liittyen myös Irlannista.

Pohjois-Euroopan maissa — Tanskan lisäksi myös Ruotsissa — esiintyi jonkun verran liikehdintää, mutta poliittisia muutoksia esim. säätyvaltiopäivien osalta ei tapahtunut. Norjassa suppeapuitteinen liikehtiminen oli lajissaan sikäli erikoinen, että se edusti myös työväenliikettä alkumuodossaan. Suomen osalta voidaan puhua vain suppean ylioppilasnuorison piirin vaisusta eläytymisestä v:n 1848 Manner-Euroopan tapahtumiin. Tietynlaista poliittista jälkisammutusta maassa kuvasi v. 1850 voimaan tullut sensuuriasetus, joka kielsi kaiken poliittikkaa koskevan ja ulkomaisen uutisaineksen julkaisemisen suomenkielellä eli alaluokan kielellä.

V:n 1848 murrosvaihe Euroopassa ei ollut särkenyt v:n 1815 vaiheessa muovautuneen kansainvälisen järjestelmän perusteita. Ajan mukana oli itsenäisten valtioiden koostumuksessa tapahtunut tiettyjä lisäyksiä — ennen kaikkea Kreikan ja Belgian synty. Kuitenkin itse järjestelmän perusteiden voi katsoa heikentyneen ja ”paluun entiseen” tapahtuneen viime sijassa Venäjän myötävaikutuksella. Sen seurauksena oli jäänyt perinnöksi ”tuskaa ja vihaa”.

Tosiasiaksi oli muodostumassa, että kollektiivinen turvallisuustavoite alkoi taakse jääneiden vuosikymmenten ilmentämässä muodossa syrjäytyä ja tilalle työntyivät suurvaltain erilliset intressit avoimina sekä myös toisilleen vastakkaissuuntaisina. Kansallisuusaaite oli — yleiseurooppalaisissa puitteissa tarkasteltuna — tullut kylläkin lyödyksi, mutta tosiasiallisesti se oli kansanjoukkojen tasolla laajalti hapatannut asenteita ja näkemyksiä. Se kuului niihin muutosvoimiin, jotka vaikuttivat pinnan alla ja olivat etsimässä itselleen uusia uria.

Mitä muutoksia oli mahdollisesti tulossa vanhojen valtioiden rooliin

---

62. Vrt. Engelstoft — Wendt 1934, s. 93—96

kansainvälisen järjestelmän piirissä sekä oliko uusien valtioiden synty oleva jatkuvaa — ne kysymykset liikkuvat latenttina ajassa.

Krimin sota v. 1854—55 ja pienten kansallisuuksien vapautumisprosessin kehitys Balkanilla

Kansainväliselle järjestelmälle oli Wienin kongressin jälkeen — yleisesti ottaen — ollut tunnusomaista, että suurvaltoja Euroopassa pidettiin varsinaisina valtioina. Pieniltä valtioilta katsottiin sensijaan puuttuvan eräitä välttämättömiä ominaisuuksia, kuten kykyä omatoimisuuteen ja itsensä puolustamiseen. Pienten valtioiden aseman vaikiinnuttamisen ja turvallisuuden oli katsottu vaativan suurvaltain tukitoimenpiteitä. Tässä suhteessa oli syntynyt kansainvälisiä sopimuksia. Niitä oli kahdenlaisia: toiset kiinnittyivät läntisen Euroopan puoliskolle ja toiset Balkanille.

Ensinmainittuun ryhmään kuului Sveitsi, joka oli ollut jossain määrin suurvaltain intressissä, sekä Belgia, joka oli pitkässä ajallisessa perspektiivissä säilynyt suurvaltain kiistan kohteena. Nämä valtiot haluttiin tehdä suurpolitiikan kannalta ”ei kenenkään maaksi” eli neutraaleiksi ja eräänlaisiksi barriereiksi, jotka eliminoivat vastakkaisia intressejä.

Jälkimmäiseen ryhmään taas kuuluivat Balkanilla Kreikan asemaa määrittävät diplomaattiset ratkaisut. Kansainvälisten sopimusten kohteeksi tulleen maan asema haluttiin näin suojella Turkin mahdolliselta vastaiskulta tai muulta reaktiolta. Kun tämänsuuntainen takuu annettiin suurvaltain taholta yhteisesti, tahdottiin samalla myös tasapainottaa asianomaisten — esillä olevassa tapauksessa Englannin, Venäjän ja Ranskan — omia intressejä Balkanin suunnalla ja vaimentaa niiden avointa keskinäistä kilpailua. Tällaisille sopimuksille tuli myöhemmin jatkoa.

Kun Euroopassa jouduttiin v. 1854—55 kokemaan Krimin sota, oli se lähes neljä vuosikymmentä Napoleonin kukistumisen jälkeen ensimmäinen suurvaltojen keskeinen aseellinen konflikti, joka sellaisena vaikutti uudella tavalla niiden keskinäisiin suhteisiin, mutta myös — sikäli kuin oli kysymys Balkanin suunnasta — pienten kansallisuuksien kohtaloihin. Venäjän aseman vahvistuttua v:n 1848 jälkiselvittelyjen yhteydessä sen politiikan perinteellinen Turkki-vastaisuus oli samalla saanut uusia ilmauksia.

Huolimatta Englannin ja Ranskan asettumisesta Turkin puolelle Venäjä esiintyi v:n 1853 alkupuolella jyrkkänä, miehitti Tonavan suulla Turkin alaiset Moldaun ja Walakian ruhtinaskunnat sekä esitti joukon ultimaatumiluontoisia vaatimuksia Konstantinopolin johtopiireille. Turkki puolestaan julisti puolustustarkoituksessa hiukan myöhemmin lokakuussa 1853 sodan Venäjälle. Maaliskuussa 1854 Englanti ja Ranska yhtyivät sotaan Venäjää vastaan, kun Turkki oli osoittautunut puolustuskyvyttömäksi yksinään.

Itävalta taas käytti tilaisuutta hyväkseen ja esitti aikaisemmalle liittolaiselleen Venäjälle kesäkuussa 1854 ultimaatumin sen miehitysjoukkojen vetämisestä pois Moldausta ja Walakiasta, minkä jälkeen se itse miehitti nämä alueet. Näin Itävalta myös asetti puskurin Venäjän etenemiselle Balkanin suuntaan. Englannin ja Ranskan laivastot olivat samanaikaisesti ottaneet Bulgarian rannikolta Varnan laivastotukikohdaksi ja pyrkivät siirtämään sodankäyntinsä Venäjää vastaan Krimin niemimaalle.⁶³

Kansainvälinen kriisi oli siten ulottamassa vaikutustaan Balkanin pienten kansallisuuksien alueille asti sekä samalla tekemässä tietyistä alueista, kuten Moldausta ja Walakiasta, suurpoliittisen palapelin osasia. Krimin sota oli suurvaltojen osalta kabinettipolitiikkaa, mutta myös aatteita oli ilmassa ja ne tulivat värittäneeksi tapahtumainkulkua. Suurpoliittinen asetelma, Venäjä ja Länsi-Euroopan suurvallat vastakkain, kuvattiin mielellään jälkimmäisten taholla taantumuselisen idän ja liberaalisen lännen väliseksi taisteluksi. Turkkiin liitettiin — sen ajankohtaisista liitosuhteista huolimatta — monella taholla pakanallisen raakalaismahdin prototyypin leima.

Balkanilla suurpolitiikan varjossa esille tuleva kansallisuusaate edusti sen itäeurooppalaista ilmenemismuotoa erikoispiirteinen. Kysymys oli kehityksestä jälkeen jääneistä talonpoikaiskansoista, jotka olivat saaneet kokea vuosisatoja kestäneen Turkin herruuden. Kansallisuusliikkeiden latautumiseen vaikutti turkkilaishallintoon eri puolilla Balkania liittynyt taloudellinen sorto; verotusjärjestelmä kosketti erityisesti köyhää talonpoikaisväestöä, kun sensijaan kauppiaat, usein kansallisuudeltaan kreikkalaisia ym. pääsivät vähemmällä. Turkkilaisista esivaltaa edustavat henkilöt saattoivat olla hyvin väkivaltaisia otteissaan. Kaikki tämä oli juurruttanut paikalliseen väestöön eri tahoilla Balkania hyvin alkukantaista turkkilaisvihaa.⁶⁴

63. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 332—333

64. Vrt. Stojanecvic 1971, s. 429

Aktiivisen kansallisen tietoisuuden nostattamisessa esiintyivät kärki-ryhminä — porvariston jotakuinkin puuttuessa — vähälukuinen älymystö ja alempi papisto. Tämä ilmensi sangen yleisesti — vastakohtana läntiselle Euroopalle — kansallisuusliikkeiden profiilia itäisessä Euroopassa, joka oli agraarivaltaista aluetta. Balkanin kansoilla oli omaa, usein suullisessa muodossa kansanrunoina ja -laluina esiintyvää perimätietoa, joka kuvasi niiden suurta menneisyyttä. Siitä muodostui kansallisesti nostattava historiallinen voimanlähde, jota Serbiasa ja Bulgariassa alettiin kutsua ”kansalliseksi renesanssiksi”.

Suur-Serbian olemassaolo liittyi 1300-lukuun, jonka lopulla se koki romahduksen turkkilaisten hyökkäyksen johdosta. Suur-Bulgarian valtakunta, joka käsitti suuren osan Balkanista, oli liittynyt ajallisesti jo 900-lukuun. Moldaun ja Walakian väestöstä saatiin historiallinen selvyys, että sen alkuperä voitiin jäljittää Rooman-vallan aikaan, kun keisari Trajanus oli sijoittanut entisiä sotilaita uudisasukkaiksi Daciaksi nimitettyyn provinssiin Tonavan suun eteläpuolelle.

Mutta kansallisuusaate Balkanilla omasi myös uskonnollisen sisältonsä. Se ei johtunut vain ortodoksisuuden ja islamilaisuuden keskinäisestä vastakohtaisuudesta. Balkanin kansojen keskuudessa esiintyi 1800-luvun alkupuolelta lähtien voimakasta vieroksuntaa myös ortodoksisen kirkon ylintä kreikkalaista johtoa kohtaan. Sen katsottiin, korkeimpana edustajanaan Konstantinopolin patriarkka, monin tavoin väärinkäyttäneen asemaansa. Veroja oli kannettu runsaasti ja nimenomaan sen käyttövaroiksi. Kreikkalaisen korkean papiston väitettiin holhonneen eri puolilla Balkania kirkollista elämää ja pitäneen tavallisia seurakunnan jäseniä puristetussa asemassa. Reaktiona Konstantinopolin määräämisvaltaa vastaan nousi pyrkimys autokefalisten eli itsenäisten kansallisten ortodoksikirkkojen aikaansaamiseksi Balkanin kansojen keskuudessa, kuten sittemmin tapahtuikin.⁶⁵

Serbialaisten kansallinen aktiivisuus oli saanut ilmauksensa jo v:n 1804 kapinassa turkkilaisia palkkasotureita vastaan; toinen vastaavainen nousu tapahtui v. 1814. Tällöin Turkki oli — Napoleonin kukistumisen johdosta — menettänyt Ranskan tuen, josta johtuen uudella serbialaisten nousulla oli menestystä. Osa Serbian aluetta sai jonkun verran autonomiaa sekä oman ruhtinaan. Järjestely sai sittemmin Venäjän takuun (Akkermanin sopimus v. 1826, Adrianopolin rauha v. 1829). Serbialaisten tulevaisuuden kaavailut ohjautuivat kuitenkin

⁶⁵ Vrt. Djordjevic 1965, s. 71; Niederhauser 1981, s. 42, 43, 81, 84, 275 ja 289; Okey 1982, s. 101—102; Anderson 1972, s. 150

laajemmalle ja v. 1844 valmistui yleinen serbialainen vapauttamisohjelma; ajalle kuvaavaa oli, että puolalainen emigranttijohtaja Adam Czartoryski oli vaikuttanut sen muotoutumiseen.⁶⁶

Moldau ja Walakia siirtyivät Adrianopolin rauhan perusteella Turkin valtapiiiristä Venäjän otteeseen; sen jälkeen venäläistä miehitystä jatkui v:een 1834. Siksi myös venäläisvastainen kansallinen liike vahvistui. V:n 1848 Manner-Euroopan kumousvihuri sai aikaan liikehtimistä Moldaussa ja Walakiassa. Valveutuneissa piireissä oltiin tietoisia väestön latinalaisesta alkuperästä ja haluttiin vetää rajaa sekä Turkkiin että Venäjään nähden. ”Länsimaisen liikehtimisen” Venäjä kuitenkin pysäytti kesällä 1848 suorittamallaan alueiden miehityksellä.

Bulgariassa kansallinen valveutuneisuus edistyi muita Balkanin osia hitaammin. Konstantinopolin läheisyydestä johtuen maa oli poikkeuksellisen tiukasti Turkin hallinnollisen ja sotilaallisen valvonnan kohteena. Lisäksi kreikkalaisen sivistyksen ote maassa oli hyvin tuntuva. Bulgaria eli myös sikäli eristettynä, että mikään ulkovalta ei tuntenut kiinnostusta sen ”suojelemisesta”. Bulgarialaisilla ei ollut myöskään kansallisia instituutioita, joiden ympärille he olisivat voineet rakentaa poliittista toimintaa.⁶⁷

Krimin sodan kulkua tuli ohjaamaan Englannin, Ranskan ja Turkin sekä niihin liittyneen Sardinian liittokunta. Sotilaallinen ratkaisu kypsyi hitaasti; monessa suhteessa ratkaisevaksi muodostui Krimillä Sevastopolin venäläisen linnoituksen antautuminen syyskuussa 1855. Liittosuhde länsivaltoihin oli suojellut Turkkiä, mutta sen heikkous ja jälkeenjääneisyys valtakuntana oli siinä määrin paljastunut tosiasia, että sodan jälkiselvittelyjen yhteydessä eräät myönnytykset kansallisten liikkeiden hyväksi Balkanilla katsottiin välttämättömiksi.

Krimin sodan rauhanneuvottelut Pariisissa keväällä 1856 muistuttivat päätöksentekotavaltaan ”suurvaltain konserttia” v:n 1815 jälkeen. Suuria ratkaisuja olivat toisaalta Venäjän työntäminen selvästi eroon Balkanilta sekä siihen liittyen Mustanmeren neutralisointi ja demilitarisointi ynnä toisaalta Turkin alueellisen koskemattomuuden takaaaminen — erikseen todetuin muutoksin aikaisempaan olotilaan verraten. Tämän rinnalla sai pienten kansallisuuksien asema rauhanneuvottelujen mielipiteenvaihdossa sangen paljon huomiota osakseen. Se oli

⁶⁶. Vrt. Moïsis-Calafeteanu 1983, s. 96; Bartl 1985, s. 52—55; Djordjevic 1965, s. 72—73; Niederhauser 1981, s. 257

⁶⁷. Vrt. Barbara Jelavich I 1983, s. 335

selvä osoitus siitä, että tämä uusi ongelma tunnustettiin kansainväliseen järjestelmään kuuluvaksi tärkeäksi aiheeksi.

Kaksi kansallista erillisaluetta — Moldau ja Walakia sekä Serbia — saivat rauhankonferenssin päätöksillä kansainvälisesti taatun aseman ja Venäjän aikaisemmat yksipuoliset suojeluoikeudet lakkautettiin. Voittaneilla suurvalloilla oli erityistä mielenkiintoa ensinmainittuun aluekokonaisuuteen; sillä oli huomattava strateginen merkitys, kuten oli näyttäytynyt jo Krimin sodan alkuvaiheessa. Turkille jäi tiettyjä veronkanto-oikeuksia näillä alueilla.

Kun rauhanneuvotteluihin Pariisissa osallistuvat suurvallat antoivat yhdessä eli kollektiivisesti takuun Moldaun ja Walakian autonomialle, samalla (Art. XXII) korostettiin, ettei kellään allekirjoittajavaltioilla ollut oikeutta puuttua ruhtinaskuntien sisäisiin asioihin; näin pyrittiin antamaan reaalista sisältöä niiden itsehallinnolle. Lisäksi kumpikin alue määrättiin toimimaan omana kokonaisuutenaan. Autonomia tarkoitti (Art. XXIII) omaa hallintoa, lainsäädäntöä sekä vapaata oikeutta elinkeinojen ja kulttuurin harjoittamiseen. Kansanedustuslaitoksista määrättiin — sangen modernilla tavalla — että niiden tuli edustaa ”yhteiskunnan kaikkien luokkien intressejä” (interets de toutes classes de la société). Tämä kaikki merkitsi välillisesti sitä, että Moldaun ja Walakian alueilta poistettiin venäläisten miehityksensä aikana voimaansaattamat hallinnolliset järjestelyt (Réglement organique).

Serbia sai — alueellisesti laajentuneena — samanlaisen kansainvälisen takuun autonomialleen (Art. XXVIII) kuin Moldau ja Walakia-kin. Kun tässäkin yhteydessä tuli Venäjän yksipuolinen takuu lakkautetuksi, oli se lisäksi edullinen Itävallalle. Serbian toiveet saada Bosnia ja Herzegovina eivät onnistuneet; Itävallan intressissä ei ollut myötävaikuttaa laajan Serbian muodostumiseen etelärajalleen.⁶⁸

Lisäksi eräs kansallisuusongelma oli Krimin sodan aikana joissakin yhteyksissä esillä länsivaltain poliittisen johdon taholla, nimittäin Puolan kysymys. Kun Englanti ja Ranska kaavailivat sodan alussa sen päämääriä, saatettiin viitata siihen, että Venäjä oli työnnettävä ”luonnollisten rajojensa sisälle”. Se tarkoitti puolalaisten alueiden erottamista sen valtapiiristä. Napoleon III:lla, jolla oli oma kiinnostuksensa kansallisuusaatteen toteuttamiseen, oli lisäksi halua saada Puolan kysymys esille sodan jälkeisissä rauhanneuvotteluissa. Puolalaiset emigranttijohtajat tarjosivat hänelle palveluksia. Napoleon III jopa ajat-

⁶⁸. Vrt. Bartl 1985, s. 55

teli eräässä vaiheessa tehdä Puolan itsenäisyydestä ehdon rauhanneuvottelujen aloittamiselle. Englannin hallituksen puolesta ministeri Clarendon tyytyi lopulta siihen, että Venäjä antaisi lupauksen muuttaa siihenastista politiikkaansa Puolaan nähden. Venäjän edustajat esiintyivät Pariisin rauhanneuvotteluissa kuitenkin siinä määrin tiukkoina, että Puolan kysymys jäi niiden asialistan ulkopuolelle.⁶⁹

Moldaun ja Walakian erillisaseman alkuvaiheet. — Puolan kapina v. 1863

Krimin sodan seurauksena oli suurvaltasuhteissa tapahtunut selvä muutos. Venäjä oli menettänyt sen vahvan aseman Euroopan mantereella, joka sillä oli ollut Napoleonin kukistumisesta lähtien; Ranskan merkitys taas oli selvästi kasvamassa. Jos Venäjä oli johdonmukaisesti edustanut olojen säilyttämistä ennallaan, niin Napoleon III:n Ranska tuki muutoksia Euroopan kartalla ja oli valmis esiintymään kansallisuusaatteen lipunkantajana. Samalla kun tämä antoi Bonaparte-sukuille keisarille aatteellista imagoa, monet hallitsijat suhtautuivat häneen epäluulolla, sillä kirjoittamaton sääntö oli 1800-luvun alkupuoliskolla, ettei kenenkään hallitsijan pidä toimia poliittisten muutosten tai kapinoiden aikaansaamiseksi toisessa maassa.

Krimin sodan jälkeen suurvaltain piirissä esiintyi tiettyä halua — Ranska aktiivisena — kehitellä perinteellistä ”Euroopan konserttia” neuvottelufoorumina. Tavoite oli kuitenkin vastakkainen Pyhälle allianssille: myötävaikuttaa rauhanomaista tietä kansainvälisen järjestyksen muuttamiseen — kohteena lähinnä pienet valtiot ja kansallisuudet.

Pariisin rauhan jäljiltä Moldaun ja Walakian asema muodosti edelleen ongelman, jota suurvaltain erimielisyyksien johdosta ei ollut saatu joka suhteessa täsmällisesti määriteltyä. Napoleon III oli valmis tukemaan näiden ruhtinaskuntien yhdistämistä; se oli käytännössä kansallisuusaatteen tukemista. Näin saataisiin hänen mielestään muodostetuksi myös selkeä puskuri Venäjää vastaan Balkanin suunnalta. Turkki halusi kuitenkin edelleen korostaa tiettyjä ylivaltaoikeuksiaan ruhti-

⁶⁹ Vrt. Recke 1927, s. 129—133; Weill 1938, s. 200—201; Halecki 1955, s. 238; Hinsley 1963, s. 234

naskuntiin nähden sekä rajata niiden omia oikeuksia kansainvälisten suhteiden alalla. Englanti suosi suurpoliittisista syistä Turkkiä ja oli halukas säilyttämään Moldaun ja Walakian erillään toisistaan. Itävalta pelkäsi yleensä kaikkea sellaista, mikä voisi aktivoida kansallisuusliikettä näissä ruhtinaskunnissa sekä siten välillisesti luoda ”levottomuuspesäkkeitä” Serbiaan, Unkariin ja ehkä Puolaankin. ”Illusioksi” leimasi wieniläinen Die Presse -lehti kaavailut pienestä perustuslaillisesta valtiosta Tonavan suulle.⁷⁰

Pariisin rauhansopimuksen perusteella asetettu 7-henkinen suurvaltojen valvontakomissio, joka pyrki säilyttämään otteet tapahtumain kulusta, hyväksyi v. 1858 erillisen sopimuksen, jonka mukaan Moldaulla ja Walakialla oli — kummallakin — oma hallitsijansa, hallituserimensä ja maapäivänsä; yhteisjärjestelyt sallittiin ainoastaan raha-, tull- ja postilaitoksen kohdalla.⁷¹

Ruhtinaskuntien alueella oli kuitenkin jo kevästä 1857 lähtien alkanut hahmottua erityinen ”unioniohjelma”, jota poliittisten johtopiirien ranskankielinen äänenkannattaja ”Romania” pyrki levittämään ulkomaitten tietoisuuteen: Moldau ja Walakia oli yhdistettävä sekä niille valittava yhteinen hallitsija jonkin eurooppalaisen hallitsijahuoneen nuorista ruhtinaista. Nämä kansalliset aktivistit tarrautuivat innokkaasti ulkomaisessa lehdistössä esiintyneisiin myötätunnon ilmauksiin ruhtinaskuntien yhteistä asiaa ja erityisesti Napoleon III:n politiikkaa kohtaan.⁷²

Unioniasian ajajat ryhtyivät sittemmin — Pariisiin v:n 1858 kokouksen päätöksistä huolimatta — oma-aloitteiseen toimintaan valitsemalla tammikuussa 1859 sekä Moldaussa että Walakiassa saman henkilön — eversti Ion Cuzan — ruhtinaaksi. Tempaus suurvaltain selän takana onnistui ajankohtaisesta kansainvälisestä tilanteesta johtuen; suurvaltain huomio oli näet kohdistuneena Italiaan, missä Itävalta oli joutunut Ranskaa ja Sardiniaa vastaan sotaan niemimaan yhdistymisasian ympärillä. Turkki oli jäänyt ilman ulkopuolista tukea ja joutui tämän takia v. 1861 tunnustamaan Cuzan vaalin, mikä puolestaan alkoi vauhdittaa jatkotoimenpiteitä yhtenäisen ”Romanian” valtion luomiseksi.⁷³

70. Vrt. Baumgart 1972, s. 152—159; Craig-George 1983, s. 36. — Die Presse 9/4 1856 Donaufürstenthümer und ihre Zukunft; 19/4 Ungelöste Fragen

71. Vrt. Giurescu-Giurescu 1980, s. 277; Moisac-Calafeteanu 1983, s. 30; Barbara Jelavich I 1983, s. 291

72. Vrt. Romania 30/4 1857 Pääkirjoitus; 6/8 Pääkirjoitus

73. Vrt. Giurescu-Giurescu 1980, s. 278—279

Kreikan valtiollisten olojen vakaantumattomuus joutui 1860-luvun alussa suurvaltain huomion kohteeksi. Maan itsenäistyminen, jopa sen valtaistuimen täyttäminen oli tapahtunut kolme vuosikymmentä aikaisemmin kansainvälisen sopimuksen takaamana. Kolmen suurvallan takuusta ja ulkopolitiikan etualalla olosta oli seurauksena, että poliittinen ryhmittäminen Kreikassa usean vuosikymmenen ajan — ennen kuin oli olemassa varsinaisia puolueita — tapahtui sen mukaan, mihin suurvaltaan tunnettiin myötätuntoa. Sen mukaisesti maassa oli anglofiileja, gallofiileja ja russofiileja. Sisäinen järjestys Kreikassa oli osoittautunut kyseenalaiseksi ja kuningas Otto kuvattiin yleisesti tyranniksi. Häntä arvosteli erityisesti nuori, länsimaisten liberaalisten aatteiden innostama sukupolvi — tavoitteenaan parlamentaarinen demokratia.

Vallankaappaus lokakuussa 1862 johti kuningas Oton syrjäyttämiseen ja Belgian v:n 1831 valtiosääntöä jäljittelevän uuden perustuslain säätämiseen. Kolme Kreikan takaajavaltiota puuttui kuitenkin asioihin. Ne pitivät tiukasti — vastoin Kreikan kansanedustuslaitoksen mielipidettä — kiinni siitä linjasta, että uusi kuningas ei saanut edustaa mitään Euroopan hallitsevaa suurvaltadynastiaa. Siksi Englannin prinssi Alfred ei valinnastaan huolimatta tullut tehtävään, vaan tanskalainen prinssi Yrjö.⁷⁴

Tammikuussa 1863 puhjennut uusi Puolan kapina aiheutui laajalti puolalaisessa yhteiskunnassa esiintyneestä tyytymättömyydestä. Kun oma armeija oli edellisen yrityksen jäljiltä lakkautettu, sai v:n 1863 liikehdintä sissisodan luonteen erityisesti maaseudulla. Talonpoikain aktiivinen mukanaolo antoi nyt kansannousulle paljon laajemman sosiaalisen kannatuspohjan kuin mikä oli ollut edellisellä. Lisäksi kapinalliset levisi Liettuuan. Mutta kapinallisten sisäinen hajanaisuus — jakautuminen ”valkoisiin” ja ”punaisiin” — sekä jatkuvat johdon vaihdokset aiheuttivat, kuten v. 1830—31, vaikeita ongelmia.⁷⁵

Länsi-Euroopassa oli kiinnostus tähän Puolan kapinaan suurempi yleisen mielipiteen taholla kuin hallitusten keskuudessa. Erityisesti Ranskassa esiintyi voimakas puolalaisystävällinen virtaus, jota puolalaiset emigrantit pyrkivät käyttämään oman asiansa hyväksi. Venäjälle

---

⁷⁴. Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 95; Barbara Jelavich I 1983, s. 263—264; Forster 1958, s. 17—18

⁷⁵. Vrt. Leslie 1963, s. 203—214, 219—222 ja 228—231; Gieysztor 1968, s. 523—524; Davies II 1981, s. 350—353

oli tärkeää, että Preussi asettui siihen nähden lojaaliksi ja solmi helmikuussa 1863 Alvenslebenin sopimuksen, jonka perusteella rajan ylittävät puolalaiset kapinalliset riisuttiin aseista.

Ranska, Englanti ja Itävalta arvostelivat Venäjän esiintymistä siksi, että se ei piitannut v:n 1815 Puolaa koskevasta kansainvälisestä sopimuksesta, ja runsaan verenvuodatuksen vuoksi. Nämä suurvallat kääntyivät kolmeen otteeseen nooteilla Venäjän puoleen. Niistä toisella kerralla kesäkuussa 1863 ne ehdottivat myönnytyksinä Puolalle maan omien valtiopäivien koolle kutsumista sekä oikeuksia puolan kielelle. Ulkoministeri Gortšakov torjui jyrkästi nämä puuttumiset ”Venäjän sisäisiin asioihin”.⁷⁶

Mielenkiintoista on, että samanaikaisesti Puolan kapinan kanssa alkoi Suomi saada lisääntyvää merkitystä Aleksanteri II:n politiikassa. Tällaisessa Venäjän kannalta kriittisessä tilanteessa oli tärkeää eliminoida pois vaaroja — ennen kaikkea ”toisen kapinan” mahdollisuus — valtakunnan länsirajalta. Siksi keisari teki huomattavia myönnytyksiä Suomelle; hän ryhtyi toteuttamaan Suomen kohdalla juuri vastaavanlaisia uudistuksia, mitä länsivallat olivat vaatineet Puolaan nähden, mutta jotka hän oli torjunut. Suomen kieli julistettiin maan toiseksi viralliseksi kieleksi ja valtiopäivät kutsuttiin koolle Helsinkiin syyskuussa 1863.

Puolassa toteutetun ”kovan politiikan” vastapainoksi Aleksanteri II halusi esiintyä Suomessa liberaalina sekä näin esittää tällä suunnalla toisenlaista Venäjän politiikan ”näyteikkunaa” länteenpäin. Kysymys ei näinollen ollut vain suomalaisten poliittisesta suosimisesta, vaan laajemmalti Venäjän politiikan tavoitteista lännessä.⁷⁷

Puolan kapinan kukistumisen seuraukset olivat kahdenlaiset. Puola muutettiin ”Weikselin maakunnaksi”, jota hallitsi sotilaskuvernööri. Samanaikaisesti Venäjän politiikka Puolassa pyrki lyömään kiilaa ylempien säätyjen ja talonpoikaisväestön välille; tsaari myönsi viimeksi mainituille oikeuksia, jotka tekivät heidän asemansa paremmaksi kuin Venäjällä v:n 1861 maaorjuuden lakkauttamisen jälkeen.⁷⁸

V:n 1863 katastrofi vaikutti Puolassa yleisiin kansallisiin asenteisiin. Kapinakaavailut ja muut jyrkät otteet työntyivät syrjään. Tilalle nousi pyrkimys sopeutua ja löytää uudenlainen positiivinen linja uudistuksin elinkeinoelämän, koululaitoksen ja yleensä kulttuuritoiminnan aloilla.

⁷⁶ Vrt. Recke 1927, s. 149; Leslie 1963, s. 174—201; Henry 1943, s. 85—90.

⁷⁷ Vrt. Paasivirta 1978, s. 241—243

⁷⁸ Vrt. Leslie 1980, s. 6 ja 41

Aleksanteri II:n patsas Helsingissä. Tällaista patsasta ei ole ollut Varsovassa

Suomelle vuosi 1863 antoi aivan toisensuuntaisen käänteeseen. Maassa käynnistyi todellinen autonomia määräaikaesine valtiopäivineen sekä suuri uudistuskausi, joka ulottui hallinnosta ja opetustoimesta talouselämän eri sektoreille. Siihenastinen kulttuurin ruotsinkielinen valtasuunta alkoi saada rinnalleen ja kilpailijakseen uuden suomenkielisen nopeasti laajenevan älymystön sekä luovan taiteen ja tieteen. Kun ruotsinkielisten oleellista tukiaainesta oli aatelisto ja porvaristo sekä suomenkielisten runkoryhminä papisto ja lukumääräisesti laaja talonpoikaisaines, tuli taistelulla suomen kielen puolesta olemaan myös sosiaalisen protestin luonnetta.

Autonominen Suomi käytännön toteutuksena tuli olemaan erikoistapaus 1800-luvun jälkipuoliskolla koko Euroopassa. Kokonaisuutena tälle uudelle ajanjaksolle antoi leimaa rauhallinen rinnakkainolo Suomen ja Venäjän kesken — keisari Aleksanteri II:n nimi glorifioitui samalla Suomen historiaan.

Italian ja Saksan yhdistyminen sekä samanaikaiset muutokset pienten kansallisuuksien asemassa

Kun seurataan yleistä kehitystä Euroopassa Krimin sodan päättymisestä lähtien, niin kansallisuusaate vaikutti lähinnä kahdella tavalla. Toisaalta sen vaikutus ilmeni keskipakoisena voimana, joka pyrki särkeämään monikansallisia yhdistelmiä; toisaalta se vaikutti myös vastakkaissuuntaisesti eli keskiahakuisesti, jolloin samaa kansallisuutta olevat ”osat”, jotka valtiollisessa suhteessa olivat siihen asti olleet toisistaan erillään, pyrkivät liittymään yhteen. Jälkimmäisestä prosessista ovat esimerkkejä Italian ja Saksan yhdistymistapahtumat.

Italiassa Sardinia esiintyi edelleenkin — huolimatta kirvelevistä tappioistaan Itävallalle v:n 1848 murrosvaiheessa — yhdistymisaatteen lipunkantajana. Pääministeri Cavourin johdolla siitä muodostui liberaalishenkinen valtio. Se merkitsi Italian oloissa rajanvetoa toisaalta sekä itsevaltaisesti uudessakin vaiheessa hallittuihin pikkuruhtinaskunttiin päin että paavin johtamaan Kirkkovaltioon. Toisaalta haluttiin myös erottautua tasavaltalaisuudesta ja muista sen ajan oloissa kumouksellisiksi katsotuista aatteista.

Näin menetellen Sardinia saattoi etsiä tukea tiettyjen suurvaltojen taholta, sillä sitä alettiin pitää pitkällä tähtäimellä Italian niemimaan

oloja ilmeisestikin rauhoittavana tekijänä. Kun Sardinia oli tiedostanut — lähimenneisyyden kokemusten valossa — oman sotilaallisen voimansa rajoitukset, se pyrki rakentamaan läheisiä suhteita Ranskaan, tietoisena Napoleon III:n kiinnostuksesta kansallisuusaatteen edistymiseen.

Sardinian v. 1859 Ranskan rinnalla aloittama sota Itävaltaa vastaan antoi sille lisäalueena vain Lombardian, mutta alkanut murroskausi puhalsi ”yhdistyväälle Italialle” aatteellisenä ja poliittisena tunnuksena todella tuulta purjeisiin. Erikoista oli nyt alhaaltapäin kohoava kansalaismielipiteen esiintyminen. Se sai ilmauksen Keski-Italiassa pienten ruhtinaskuntien kansanäänestyksissä, joiden perusteella nämä päättivät liittyä Sardinian valtioon. Toinen poliittisia asemia samaan suuntaan vyöryttävä ilmiö oli G. Garibaldin demonstratiivinen maihinnousu Sisiliaan pienen sotajoukon etunenässä, minkä Englannin myötmielisyys teki mahdolliseksi, sekä juhlava eteneminen sieltä yhdistyneen Italian tunnuksen merkeissä Etelä-Italiaa pitkin aina Napoliin asti.⁷⁹

Yhdistymistoiminnan keskeinen väliaikatulos kirjattiin virallisesti, kun keväällä 1861 perustettiin ”Italian kuningaskunta”, Torino pääkaupunkina. Kuninkaaksi julistettiin Sardinian Victor Emanuel ”Jumalan armosta ja kansan tahdosta”. Italiasta tuli yhtenäisvaltio ilman federatiivisia piirteitä. Pikkuvaltioiden viimeaikaiset ruhtinassuvut olivat olleet italialaisille vieraita ja niiden syrjäyttäminen kävi helposti. Sardinian hallitusmuoto v:lta 1848 saatettiin voimaan koko uudessa kuningaskunnassa kuten sen oikeusjärjestyskin.

Venetsia liitettiin Italiaan v:n 1866 kansainvälisen kriisin aikana sekä v. 1870 Kirkkovaltio, jonka jälkeen pääkaupungiksi tuli Rooma. Hallinnollisesti yhtenäinen Italia jaettiin Ranskan departementtiesikuvan mukaan kuvernöörien johtamiin provinsseihin.

”Garibaldismista”, kansallisen vapauden tunnuksesta, oli muodostunut vuosien 1859—61 vaiheessa innostava yleiseurooppalainen aate. Se säteili vaikutustaan laajalti ja aktivoi kansallisia vapausyrkimyksiä esim. Moldaussa ja Walakiassa sekä Balkanin suunnalla. Ääritapauksena korkean tahon pelosta voidaan mainita Suomi, missä v. 1860 tuli voimaan venäläisen kenraalikuvernöörin sensuurimääräys, jossa kiellettiin lehtiä kirjoittamasta ihailevasti kapinoista ja kansanousuista laillista esivaltaa vastaan.⁸⁰

⁷⁹. Vrt. Omodeo 1951, s. 573—591; Di Nolfo 1985, s. 1—2; Wilhelm Mommsen 1951, s. 342; Northledge-Grieve 1971, s. 9

⁸⁰. Vrt. Paasivirta 1978, s. 213

Historiallisena tapahtumasarjana — ennen kaikkea kehitystä ohjanneiden tekijöiden kokonaisuuden kannalta — Saksan yhdistymisprosessi oli monessa suhteessa erilainen Italian hieman aikaisemmin toteutumaan alkaneeseen yhdentymiseen verrattuna.

Sardiniaa ja sen poliittista johtajaa Cavouria tuli Saksan tapauksessa vastaamaan Preussi ja sen pääministeri Otto v. Bismarck. Hänen lähtökohtanaan ei ollut aktivoitua kansakunta, vaan toimiva valtio, nimenomaan preussilaisen auktoritaarisen perinteen sävyttämässä muodossa. Sellaisena se tuli olemaan jyrkästi vastakohtainen Frankfurt am Mainin kansalliskokouksen tavoitteille ja v:n 1848 aatteelliselle innostukselle Saksassa.

Cavourin arvostaessa kehitystä kohti parlamentarismia ja kansanvaltaa, jotka hän näki kansallista yhtenäisyyttä vahvistavina tekijöinä, Bismarck halusi nojautua vahvaan hallitsijavaltaan, militaariseen mahtiin ja aatelistoon. Hän oli liberalismiin jyrkkä vastustaja, joka ei nähnyt kansan mielipiteessä mitään itsenäistä poliittista tahtoa. Bismarckin ajatuskokonaisuutta kuvaa hänen sanontansa: ”Ajan suuria kysymyksiä ei ratkaista puheilla ja enemmistöpäätöksillä vaan verellä ja raudalla.”

Kansallisuusperiaate oli Bismarckin politiikassa vain tärkeä väline, jota saattoi eri tilanteissa käyttää hyväksi; sillä ei ollut hänelle itseisarvoisen aatetunnuksen merkitystä.

Kun v. 1864 Saksan ja Tanskan kesken puhkesi kriisi Schleswig-Holsteinin omistuksesta, niin aseisiin vedottaessa Bismarckin johtama Preussi toimi Itävalta liittolaisenaan, mutta myöhemmin yksin saadakseen nämä alueet liitetyksi suoraan Preussiin. Se oli isku Itävallan arvovallalle. Kun sitten v. 1866 sota Preussin ja Itävallan kesken sytyi, se oli luonteeltaan saksalaisen maailman sisällissotaa, joskin viime sijassa näiden suurvaltojen taistelua keskinäisestä valta-asemasta.

Itävalta ei menettänyt Preussille alueita, mutta ratkaiseva Königrätzin taistelu oli joka tapauksessa määrännyt ne puitteet, jotka Saksan kansallisuudella oli oleva tulevaisuudessa. Itävalta hävinneenä oli tullut pois suljetuksi tästä kokonaisuudesta. Voitaneen sanoa, että tietynlainen ”vanhan Saksan” vaihe oli jäänyt taakse ja uusi Saksa oli Preussin johdolla nousussa. Se otti selvästi ohjat käsiinsä ja toteutti ”ylhäältäpäin” ratkaisuna merkittävän uudelleen järjestelyn. Hannover ja eräitä muita alueita liitettiin Preussiin, joka näin sai vahvistetuksi asemaansa Reinin suunnalla. Lisäksi Main-virran pohjoispuoliset pikkuvalltiot yhdistettiin Preussin kanssa Pohjois-Saksan liitoksi.

Mitään kansanäänestyksiä ei näiden järjestelyjen yhteydessä Saksassa toimeenpantu, kuten Italiassa oli tapahtunut Sardinian politiikan mukaisesti.

Pohjois-Saksan liitto sai liittovaltion muodon, mutta tästä federaatiivisesta piirteestä huolimatta hallitseva asema oli Preussilla.⁸¹ Johdossa oli Preussin kuningas, jonka liittokansleriksi (pääministeri) tuli Bismarck. Preussi ei luopunut järjestelyn yhteydessä erillisestä valtioasemastaan, kuten oli tehnyt Sardinia Italian yhdistyessä. Lisäksi pikkuvaltiot säilyivät Saksassa; niillä oli vahvat, pitkät juurensa kansallisissa perinteissä. Pohjois-Saksan liiton ”yhteisiä asioita” olivat ulkopoliittikka ja sotalaitos sekä mm. tulli- ja postilaitokset. Yhteisten valtiopäivien vaaleihin Bismarck halusi nimenomaan yleisen äänioikeuden, sillä näin valitulla kansanedustuslaitoksella oli hänen mielestään välinearvoa vastapainona partikularismille ja pikkuvaltioitten ruhtinaitten intresseille.

Pohjois-Saksan liitto oli ennen kaikkea Preussin diplomaattis-sotilaallinen voitto, ei yleissaksalaisen mielipidesuuntauksen tuloksena syntynyt kansallinen uudelleenjärjestely sovitteluineen. Vastavoimia oli päinvastoin ollut runsaasti Saksan rajojen sisällä. Nimenomaan Etelä-Saksan valtiot olivat hyvin pidättyviä Preussin vallan kasvuun nähden. Bismarck sai ne kuitenkin solmimaan keskenään liiton nostamalla pelokkeeksi Napoleon III:n taholta esiintyvän ”alueellisten tavoitteiden uhkan”. Tämä Etelä-Saksan liitto teki puolestaan puolustusliiton Pohjois-Saksan liiton kanssa.⁸²

Nämäkin ratkaisut olivat omiaan lisätekijöinä korostamaan, että Saksa oli valtiollisesti yhdentymässä oleva kokonaisuus ja että lähitulevaisuutta silmällä pitäen oli nimenomaan Preussille tarjoutumassa uusia mahdollisuuksia diplomaattiseen ja sotilaalliseen manoveeraukseen. V:n 1866 sodan jälkeen muodostivat avoimen ongelman pitkälle yhdentyneen Saksan sekä Ranskan suhteet; kysymys oli yleisten suurvaltasuhteiden kannalta viime sijassa siitä, kenen puolelle voimavaaka kallistuisi. Kun tämä vastakohta-asetelma, jolla oli vuosisataiset perinteensä, oli näin urautunut, tarvittiin vain jotain erillistä kiistanaihetta, jotta kriisi kulminoituisi. Tällaiseksi muodostuivat erimielisyydet erään Hohenzollern-prinssin ehdokkuudesta Espanjan valtaistuimelle. Berliini antoi tietoisesti kriisin kärjistyä niin, että Ranska saatiin sodan julistajaksi.

81. Vrt. Wilhelm Mommsen 1951, s. 393

82. Vrt. Hollborn 1966, s. 42—44; Näf II 1946, s. 237—238

Elokuussa 1870 puhjennut sota loi Saksan puolella käytännössä kansallisen yhteisrintaman; solmimansa puolustusliiton perusteella Etelä-Saksan valtiot yhtyivät Pohjois-Saksan liiton rinnalla taisteluun Ranskaa vastaan. Tällaisessa poikkeustilanteessa — ulkonaisen uhkan edessä — syntyi yhtenäinen Saksa — ei enempää ruhtinaitten kuin kansankaan tahdosta.

Uuden kansallisvaltion aatteelliset lähtökohdat olivat kylläkin v:n 1848 Saksan kansalliskokouksessa; tämä ns. Paavalinkirkon parlamentti Frankfurt am Mainissa oli ilmentänyt rinnakkain liberalismiin ja kansallisuusaatteen tunnuksia. Mutta yhtenäisen Saksan toteutus tapahtui valtopolitiikan keinoin — kolmen sodan tietä — ja auktoritaaris-konservatiivisten preussilaisten tunnusten ohjaamana. Saksan Ranskasta saaman voiton myötä sinetöitiin virallisesti yhtenäisen valtakunnan perustaminen. Kun pikkuvaltioiden johdossa oli kuninkaita, suurherttuota ym., haluttiin yhteinen hallitsija — Preussin kuningas — nostaa ylemmälle portaalle Saksan keisariksi. Itse valtakunnasta tuli keisarikunta.

Itävallan sotilaalliset tappiot Italian ja Saksan valtioiden synnyn yhteydessä — ensin v. 1859 ja sitten v. 1866 — pakottivat sen myöntytyksiin oman valtakunnan rajojen sisällä ei-saksalaisille kansallisuuksille. Lokakuun 1860 ”Diploma” sekä helmikuussa 1861 annettu ”Patentti” sisälsivät kansallisia erikoisoikeuksia, useimmiten toteutettuina entisten kruununmaitten puitteissa. Esim. Böömi, Galitsia ja Slovenia saivat omat maapäivänsä.⁸³ Tällä tavoin — kansallisuusaatteen voimia korkealla taholla Wienissä vastahakoisesti myötäillen — pyrittiin alistettuja kansallisuuksia sopeuttamaan Habsburgien valtakunnan perinteisiin, joskin samalla pitäen nämä kansallisuudet selvästi erillään toisistaan.

V:n 1866 sotilaallinen tappio vei Wienin hallituksen suureen myöntytykseen Unkariin nähden. Seuraavana vuonna syntynyt ”sovinto” (Ausgleich) antoi — v:n 1849 kansallisen katastrofin jäljiltä — tälle maalle takaisin sen erikoisaseman ja sellaisen itsenäisyyden, jota sillä ei ollut koskaan aikaisemmin ollut Habsburgien alaisena. ”Yhteisiksi asioiksi” Itävallan kanssa jäivät ulkopolitiikka, sotalaitosta koskevat kysymykset sekä rajoitetuilta osin raha-asiat. V:n 1849 kapinan jälkeen ulkomailla pakolaisina eläneet unkarilaiset poliitikot ja sotilashenkilöt palasivat — Kossuth eräänä harvoista poikkeuksista — koti-

⁸³. Vrt. Kann I 1950, s. 87—88; May 1951, s. 28—29; Bèrenger 1976, s. 36

maahansa. Unkari puolestaan teki v. 1868 sovinnon (kleiner Ausgleich) Kroatian kanssa, jota vastaan se oli sotinut vuonna 1848, ja myönsi sille omat maapäivät.

Itävallan puoliosassa valtakunnan osassa syntyi perustetusta aluehallinnosta ja muodostetuista maapäivistä ajan mukana ankara poliittinen taistelu. Se levisi kärjekkään useille alueille, jotka — kuten Böömi — olivat kaksikielisiä. Siten ”keisarillinen linja”, joka oli pyrkinyt sovitteluun kansallisuuskysymyksissä, johti myöhemmin päinvastaiseen kehityssuuntaan, kansallisten vastakohtien kärjistymiseen.

Unkarissa v:n 1867 ratkaisun jälkeen valtaan nousseet kansalliset piirit — aristokraattinen aines ja maaylimystö — lähtivät, toisin kuin Itävallan puoliskolla tapahtui, toteuttamaan jyrkässä sävyssä ”yhden kansallisuuden” tunnusta ja magyarisoimaan ei-unkarilaisia vähemmistöjä.

Yhdistymisen toteuduttua Italiassa ja Saksassa Euroopan kartta oli entistä enemmän suurvaltojen varjostama. Saksan yhdistyminen näytättyi Keski-Euroopassa suurena voimakeskittymänä, jonka sinetöi se tosiasia, että Saksan armeija nähtiin voittamattomaksi. Napoleon III, joka oli halunnut Euroopan eri kulmilla asettua tukemaan kansallisuusaatetta, sortui itse tähän ilmiöön — Saksan yhdistymiseen — vieläpä joutui luopumaan Ranskan keisariudesta.

Samalla Saksan yhdistyminen tuli luoneeksi laajat puitteet teolliselle ja yleensä taloudelliselle kehitykselle. Tämä tosiasia myös sinänsä lisäsi uuden valtakunnan poliittista ominaispainoa sekä kansainvälistä vaikutusvaltaa.

Suurvaltain kokonaisryhmitys v:n 1870 jälkeen asetti pelkällä olemassaolollaan puskureita pienten kansallisvaltioiden synnylle. Tämä asetelma oli nimenomaan Keski-Euroopan suunnalla tiivistynyt. Liikkumatilaa näytti olevan lähinnä maanosan perifeerisillä alueilla, kuten Balkanilla. Pikkuvaltioiden ongelmat näyttäytyivät erikoisesti siinä, miten ne — Ruotsista Sveitsiin — sopeutuisivat uuteen kansainväliseen tilanteeseen.

Balkan suurpolitiikan ja kansallisten vapauspyrkimysten ristiaallokossa 1870-luvulla

Krimin sodan jälkeen Balkan säilyi suurista konflikteista vapaana.

Sen karttakuvassa kuuluivat Turkin valtapiiriin edelleen sellaiset alueet kuin Bosnia, Herzegovina, Epeiros, Thessalia, Makedonia, Traakia, Bulgaria ja Albania. Niemimaan ydinalueen laitamille sijoittuivat itsenäinen Kreikka, autonominen Serbia sekä Moldausta ja Walakiasta koostunut Romania. Kansallisuuksien rajat Balkanilla eivät olleet selviä, vaan ne sijoittuivat usein lomittain toisiinsa nähden.

Senvuoksi oli turkkilaisvastaisuuden rinnalla Balkanin kansojen keskenkin ristiriitoja aiheuttavia tekijöitä. Kehitystason yleinen alhaisuus ylläpiti kaiken aikaa tyytymättömyyttä; yhteiskuntarakenteen ja yhteiskunnallisen organisoitumisen primitiivisyys asettivat suunnitelmalliselle poliittiselle ja sotilaalliselle toiminnalle omat rajansa.

Venäjän syrjäytyminen Balkanilta Krimin sodan jälkeen oli johtunut olosuhteiden pakosta. Saksalais-ranskalaisen sodan lännessä luomaa kriisitilannetta se kuitenkin käytti hyväkseen ja sanoutui loka-kuussa 1870 irti Mustanmeren neutralisointimääräyksistä. Venäjä eteni varovaisin askelin; tämä oli nimenomaan Aleksanteri II:n ja ulkoministeri Gortšakovin linja. Rohkeita otteita sen sijaan vaativat panslavistit, jotka slaavilaisuuden ja ortodoksisuuden yhteisiteitä korostaen halusivat luoda Balkanille jonkinlaisen federatiivisen slaavilaisyhteisön Venäjän suojeluksessa.⁸⁴ Ne olivat venäläisissä oloissa uudenlainen painostusryhmä yleisen mielipiteen tasolta.

Balkanilla puhkesi v:sta 1875 lähtien kapinoita ikään kuin sarjakyt-kentänä. Ensimmäiset kansannousut räjähtivät silloin Bosniassa ja Herzegovinassa sekä seuraavana vuonna Serbiassa ja Montenegrossa. Serbia toivoi itselleen suurta roolia — samansuuntaista asemaa kuin Sardinialla Italian yhdistymisessä. Siinä mielessä se oli neuvotellut muutamia vuosia aikaisemmin, tosin tuloksetta, Kreikan ja Romanian kanssa koko Balkanin vapauttamiseksi Turkin vallasta.⁸⁵

Seuraavan vaiheen muodostivat myöhemmin v. 1876 välienselvitte-lyt Bulgariassa; niiden yhteydessä turkkilaiset joukot surmasivat kymmeniä tuhansia paikallisesta väestöstä. ”Bulgarian verilöyly” sai suuren huomion Euroopassa; mm. sellaiset henkilöt kuin Englannin silloinen liberaalinen oppositiojohtaja Gladstone sekä kirjailijoista ranskalainen Victor Hugo ja venäläinen Dostojevski tuomitsivat sen. Tämän johdosta ”Bulgarian kysymys” tuli uudeksi komponentiksi ”Itämaisesta kysymyksestä”. Samalla Englannin politiikassa ilmeni jyrkkää jakautumista Bulgarian asiassa — liberaalit puolesta, konser-

⁸⁴ Vrt. Lederer 1962, s. 419 ja 421

⁸⁵ Vrt. Valsecchi X 1961, s. 90; Bergsgård 1946, s. 212

vatiivit vastaan. Yleinen mielipide maassa näytti olevan Bulgarian ”puolella”.

Balkanin kriisin laajuus johti Venäjän ja Itävalta-Unkarin kesken diplomaattiseen kosketukseen, jonka tuloksena oli heinäkuussa 1876 ulkoministereiden Gortšakovin ja Andrassyn Reichstadtissa tekemä sopimus. Kysymys oli, mikäli Turkin asema romahtaisi, eräänlaisesta ”isosta jaosta” Balkanilla, jolloin itäinen osa tulisi kuulumaan Venäjän ja läntinen Itävalta-Unkarin etupiiriin. Ensimmäinen ottaisi takaisin eteläisen osan Bessarabiaa ja jälkimmäinen oikeuden miehittää Bosnian ja Herzegovinan. Mitään suurta valtiota ei sallittaisi Balkanille perustettavan, mutta sen läntisellä puoliskolla saisivat lisäalueita Montenegro, Serbia ja Kreikka, samalla kun itäisellä puoliskolla perustettaisiin autonominen Bulgaria ja Rumilia.⁸⁶

Kun Venäjä otti huomioon mahdollisuuden, että valtakunta liittyisi sotaan Balkanilla, se pelkäsi vastustajana suurvaltain yhteisrintamaa kuten oli tapahtunut Krimin sodassa. Siksi Venäjä neuvotteli jatkuvasti Itävalta-Unkarin kanssa varmistuakseen sen ”puolueettomuudesta”. Romanian kanssa Venäjä oli tehnyt 4/16 huhtikuuta 1877 joukkojensa läpimarssia koskevan sopimuksen, jolloin se — karkoittaakseen epäluuloja Romanian taholla — sitoutui kunnioittamaan tämän alueellista koskemattomuutta (Art. 2). Lupaus oli tosiasiaa ristiriidassa Reichstadtissa Itävallan ja Venäjän kesken tehdyn sopimuksen kanssa.

Kun Venäjä pian tämän jälkeen huhtikuun lopulla julisti sodan Turkille, sen joukot etenivät nopeasti Pohjois-Bulgariaan asti, missä niihin yhtyi runsaasti bulgarialaisia vapaaehtoisia. Eteneminen pysähtyi heinäkuussa Plevnan linnoituksen edustalle, jolloin Venäjä alkoi etsiä itselleen liittolaisia, lähinnä Romaniasta, Serbiasta ja Kreikasta.

Venäläis-turkkilaisen sodan alettua oli Romania toukokuussa 1877 julistautunut itsenäiseksi pyrkien näin — tulevia rauhanneuvotteluja silmällä pitäen — selkiinnyttämään kansainvälistä asemaansa, joka Moldaun ja Walakian yhdistymisen jäljiltä oli jäänyt vielä vaille yleistä diplomaattista tunnustusta. Romaniassa oli lähdetty siitä, että huolimatta Venäjälle myönnetystä läpimarssioikeudesta tietynlaisen neutraliteetin ylläpito oli tapahtumain jatkossakin mahdollista.⁸⁷ Plevnan

⁸⁶ Vrt. Shannon 1963, s. 38—52 ja 99—112; Barbara Jelavich I 1983, s. 355; Bridge 1972, s. 77

⁸⁷ Vrt. Berindei 1976, s. 51—52

luona kesällä alkaneet taistelut muodostuivat kuitenkin käännekohdaksi. Romanian osallistumisella sotaan katsottiin maalle varmistettavan poliittisia etuja; turkkilaisvastainen yleinen mielipide maassa myötäili sekin tällaista ratkaisua. Romaniaiset joukot tulivat sittemmin olemaan mukana sodassa Plevnan kukistumiseen asti joulukuussa 1877.

Serbia sensijaan oli pysytellyt turkkilais-venäläiseen sotaan nähden puolueettomana. Maassa oli sotaväsymystä hiukan aikaisemman kapinan jäljiltä sekä lisäksi haluttomuutta yhtyä sotaan, mikäli ei saatu taloudellista tukea sekä selviä lupauksia rauhansopimuksessa saavutettavista eduista. Plevnan kukistumisen jälkeen Serbialle tuli kuitenkin jo kiire yhtyä Turkin vihollisiin, vaikka mitään etuja ei sille ollut luvattukaan, sillä edessä oli vaara jäädä rauhansopimuksessa kokonaan ”unohdetuksi”.⁸⁸

Viimeisenä sotaan liittyi Kreikka. Itsenäistymisestään alkaen se oli tavoitellut lisäalueita. Englannin hallitus oli v:n 1877 tilanteessa painostanut sitä pidättyvyyteen Turkkiin nähden — maan yleinen mielipide taas toivonut ”Suur-Kreikan” toteutumista. Kun Kreikan joukot sittemmin helmikuun alussa 1878 hyökkäsivät Turkin alueelle, ne saivat — jälkikäteen — tietää, että välirauha oli jo hiukan aikaisemmin solmittu San Stefanossa.⁸⁹

San Stefanon välirauha oli Venäjän saneluratkaisu; sen mukaan Turkin eurooppalaiset omistukset määrättiin suurelta osalta paloiteltaviksi. Serbia ja Montenegro saivat itsenäisyytensä tunnustetuksi sekä molemmat myös lisäalueita, mutta oleellista — koko Balkania ajatellen — oli kuitenkin Suur-Bulgarian perustaminen; sen alueet tulivat ulottumaan Tonavalta Aigeianmerelle. Suur-Bulgarian kaavailu oli kansallisuusperiaatteen mukainen, mutta samalla yhden suurvallan — nimittäin Venäjän — tukeen ja ylivaltaan nojautuva suunnitelma.

Muuttumassa oleva Balkanin kokonaistilanne sai Englannin, jossa oli Disraelin johtama konservatiivinen hallitus, ja Itävalta-Unkarin huolestumaan sekä diplomaattisesti liikkeelle; Englanti lähetti myös laivasto-osaston Marmaranmerelle puskuriksi Venäjän tavoitteille. Englannin pyrkimyksenä oli, kuten monasti aikaisemminkin, suojella Turkin asemaa ja siten myös omaa asemaansa itäisellä Välimerellä sekä viime sijassa Intian suunnalla. Itävalta puolestaan katsoi, että

---

⁸⁸. Vrt. MacKenzie 1967, s. 197—209 ja 233—239

⁸⁹. Vrt. Forster 1958, s. 24

huolimatta Reichstadtissa ja myöhemmin Venäjän kanssa tekemistään sopimuksista se oli työnnetty syrjään Balkanin järjestelyistä.

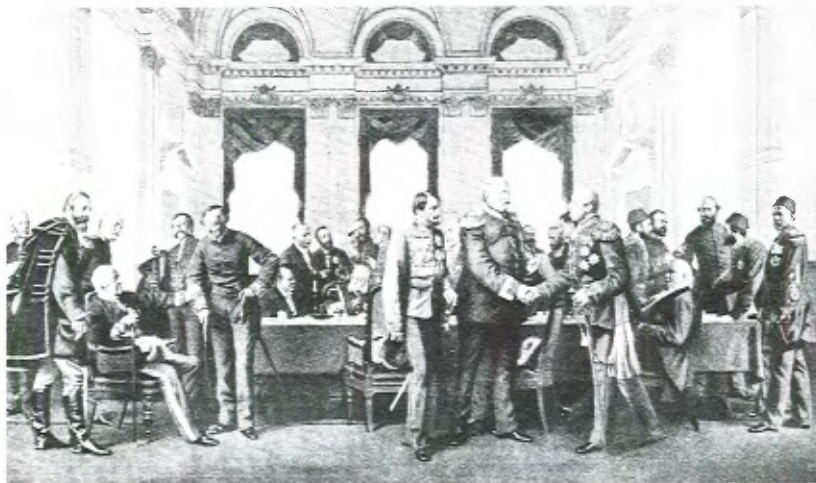
Balkanin pikkuvaltioista Serbia pelkäsi joutuvansa huomattavasti suuremman Bulgarian naapurina alakynteen sekä Kreikka, muista poiketen, jäävänsä kokonaan ilman aluelisiä. San Stefanon välirauhaan tyytymättömiin kuului myös Romania, joka huolimatta osallistumisestaan sotaan oli ilmeisesti menettämässä alueistaan eteläisen osan Bessarabiaa Venäjälle. Romanian valtiopäivät olivat heti San Stefanon välirauhan jälkeen tehneet päätöksen, että mihinkään myönnytyksiin aluekysymyksissä ei ollut mentävä. Tämä oli tapahtunut Venäjän taholta tehdyistä painostusyrityksistä huolimatta saada maa alistumaan.⁹⁰

San Stefanon välirauhan järjestely päätettiin ottaa kokonaisuudessaan uudelleen käsiteltäväksi kesällä 1878 Berliinin kongressissa, johon osallistui seitsemän suurvaltaa ja jossa keskusteluja johti Bismarck. Sotilaallisesta menestyksestään huolimatta Venäjä joutui myöntymään tähän, sillä se pelkäsi Krimin sodan aikaisen laajan rintaman nousevan itseään vastaan. Vaikkakin Berliinin kongressi oli suurvaltain neuvottelufoorumi — kuten aikoinaan v. 1814—15 Wienin kongressi — niin Balkanin kansallisuuksien aktivoituminen ilmensi sellaista poliittista todellisuutta, jota ei voitu välinpitämättömästi syrjäyttää. Siksi koko tämän alueen pikkuvaltioille myönnettiin oikeus esittää omat lausuntonsa kongressille niitä itseään koskevissa asioissa. Eräät niistä, kuten esim. Romania Bessarabian ongelmassa, esiintyivät omine diplomaattisine edustajineen hyvin aktiivisesti jakaen kongressin osanottajille muistioita ym. dokumentteja erikoiskysymyksistään.⁹¹

Berliinin kongressi korosti ratkaisuisaan suurvaltain välistä tasapainoa Balkanin suunnalla ja joutui tinkimään kansallisuusperiaatteesta. Tämä merkitsi ennen kaikkea sitä, että Venäjän oli pakko vetäytyä Suur-Bulgariaa koskevasta puskurivaltiokaavailustaan Turkin hyväksi. Tämän alueen jakoi uusi järjestely kolmeen osaan: itsenäinen Bulgaria — nimitystä käytettiin suppeammassa alueellisessa merkityksessä (Art. 1) — käsitti vain pohjoisosan maasta, Itä-Rumilian maakunta tuli olemaan Turkin ylivallan alainen ja Makedonia palautui Turkin

⁹⁰. Vrt. MacKenzie 1967, s. 280—283; Forster 1958, s. 25

⁹¹. Romanian diplomaattisesta aktiivisuudesta Berliinin kongressissa vrt. sen edustajien osanottajille jakamaa muistiot liitteineen: *Mémoire et Annexes*. — Öst/PA XIV/34

Berliinin kongressi

omistukseen. Uudelleenjärjestelyn vahvana taustavoimana oli Englanti. Balkan tuli jakautumaan kahteen intressipiiriin, itäisen puoliskon kuuluessa Venäjän ja läntisen Itävalta-Unkarin osalle, mikä oli Reichstadtissa v. 1876 sovitun järjestelyn yleissuuntaviivojen mukaista.

Romania, Serbia ja Montenegro tunnustettiin Berliinin kongressin päätöksellä itsenäisiksi valtioiksi. Kongressi olikin mahdollisimman arvovaltainen tällaisen tunnustuksen antaja. Ratkaisunteen yhteydessä viitattiin kahden ensinmainitun osalta erääseen vaatimukseen; asianomaisten valtioiden oli huolehdittava siitä, että niiden kaikilla kansalaisilla oli samanlaiset oikeudet uskonnon- ja elinkeinonharjoittamiseen (Art. 35 ja 44). Romanian osalta oli kysymys ensi sijassa juutalaisista ja protestanteista sekä Serbian osalta lähinnä muhamettilaisista, juutalaisista ja katolisista.

Aluejärjestelyihin olivat Balkanin pienistä kansallisuuksista muutkin kuin bulgarialaiset tyytymättömiä. Serbia ja Montenegro olivat toivoneet enemmän lisäalueita. Itävalta-Unkarin suorittama Bosnian ja Herzegovinan miehitys muodostui tosiasiasa puskuriksi Serbian laajentumiselle. Kaiken lisäksi tämä miehitysjärjestely, kun alueella asui serbialaisia, kroaatteja ja muhamettilaisia, aiheutti yhden alueelli-

sen kansallisuusongelman lisää Wienin hallitukselle. Romania menetti lopullisessakin rauhanteossa, huolimatta jatkuvista vetoamisistaan Venäjän kanssa huhtikuussa 1877 alueellisesta koskemattomuudestaan solmimaansa sopimukseen, eteläisen osan Bessarabiaa (Art. 55). Kreikan aluevaatimukset siirrettiin sen ja Turkin välillä myöhemmin käytävissä kahdenkeskisissä neuvotteluissa selvitettäväksi. Niiden perusteella Turkki luovutti sittemmin v. 1881 Kreikalle Epeiroksen ja Thesalian.

Neljä vuosisataa kestäneen turkkilaisvallan jälkeen suuri osa Balkanin kansoista oli saanut merkittävän lähtökohdan kansallisen kehityksensä edistämiseksi. Kuitenkin — se on otettava huomioon — pieniin kansallisuuksiin, lähinnä slaaveihin kuuluvaa väestöä oli edelleenkin runsaasti jäänyt Turkin alaisiksi. Kun ulkopuolinen havainnoitsija, Ruotsin Berliinin-lähettiläs, selosti raportissaan Berliinin kongressin tuloksia, hän keskittyi korostamaan kahta seikkaa. Toisaalta oli kolmen pienen valtion itsenäisyys tullut tunnustetuksi ja Bulgarian kysymyksessä aikaansaatu sovittelu, toisaalta oli Venäjän ja Englannin kesken sodan vaara saatu sivuutetuksi.⁹² Siihen olisi voinut lisätä, että kansallisuuskysymyksen selvittelyn kannalta oli otettu askeleita sekä eteen- että taaksepäin. Lukuisilla irredenta-alueilla väestön pettynyt kansallistunne aiheutti reaktion terroristista toimintaa.

Suurvaltain varjostama Eurooppa 1800- ja 1900-lukujen vaihtuessa

1870-luvulle oli tunnusomaista, että suurvaltain kokonaisuasetelma oli muuttunut sekä koostumukseltaan että painotuksiltaan. Saksa — Preussin tilalla — ja Italia olivat uusina tekijöinä mukana sekä Ranska painoarvoaan menettäneenä. Suurvaltain politiikka toisiinsa nähden saattoi samalla näyttäytyä sängen itsenäisenä. Siirryttäessä 1880-luvulle oli suurvaltain kesken alkanut muodostua kokonaan uudella pohjalla liittosuhteita. Niiden lähtökohtana ei ollut mikään tietty erikoistilanne, johon nähden tehtiin sitoumuksia, vaan kysymys oli liitosopimuksista usein niihin liittyvin sotilaallisin sitoumuksin pitkää aikaväliä silmällä pitäen.

⁹² Vrt. Ruotsin Berliinin lähettilään raportti 7/8 1878 ulkoministerille. — UD/Kabinet-tet för utrikesbrevväxlingen/Berlin 1878. — Medlicott 1938, s. 90

Siten syntyi suurvaltaryhmittymiä, jotka tulivat olemaan toisiinsa nähden vastakkaisuhteessa. Tällainen oli Saksan ja Itävalta-Unkarin v. 1879 solmima liitto, johon kolme vuotta myöhemmin yhtyi Italia sekä Ranskan ja Venäjän v. 1891—92 solmima kaksiliitto, jota puolestaan Englanti läheni kehittämällä v:sta 1904 lähtien suhteitaan kumpaankin osapuoleen.

Liberalistinen nationalismi heikkeni aatteellisena suuntauksena edettäessä 1800-luvun jälkipuoliskolla, aivan erityisesti sen jälkeen kun Saksan ja Italian yhdistymiset olivat tapahtuneita tosiasioita. Nationalismi rinnastui suurvalloista puhuttaessa usein konservatismiin ja siinä mielessä vallitsevien olojen ylläpitoon ja niiden arvostukseen.

Suurvallat pyrkivät — arvovaltaansa ja voimaansa korostaakseen — esiintymään yhtenäisinä, toimivina kokonaisuuksina. Tämä oli monessa suhteessa poliittisen tahdon kysymys. Valtakuntakokonaisuus merkitsi, milloin sisäistä jakautuneisuutta oli olemassa, pääkansallisuuden aseman painottamista sekä valmiutta pyrkiä sulattamaan ”poikkeamat”, esim. vähemmistöt, rajojen sisäpuolelta. Yleisessä kehityksessä oli myös paljon tekijöitä, jotka saatiin tukemaan tällaista muutosta. Tekniikan kehitys, liikenne- ja tiedotusyhteyksien parantaminen, sotalaitoksen laajentuminen, hallinnon tehostuminen, jopa yhtenäisen koululaitoksen synty vahvistivat valtakunnallista yhdentymistä.

Suurvaltain suhteissa näyttäytyi vähän liikkuma-alaa uudessa tilanteessa, jolloin liittosuhteet olivat tosiasia, ja keskinäisen tasapainon ylläpito oli tavoitteena. Saksa, Itävalta-Unkari ja Venäjä muodostivat samalla suuren barrierin Keski-Euroopan suunnalla pienten kansojen itsemääräämisoikeuden kannalta. Asetelma merkitsi pikemminkin taantumaa kuin edistystä verrattuna esim. v:n 1848 tilanteeseen. Vaikka itsemääräämisen toteutuminen oli mainituissa maantieteellisissä puitteissa vaikeutumassa, oli yleisessä kehityksessä kuitenkin monia tekijöitä, jotka edistivät alistettujen kansallisuuksien valvutuneisuutta tälläkin alueella. Sellaisia olivat kulttuurin yleinen nousu, monessa tapauksessa poliittisten vapauksien lisääntyminen ja äänioikeuden laajentuminen, sekä viime sijassa myös kansainvälisen kosketuksen voimistuminen.

Se, mitä edellä on todettu, koski yleisesti katsoen myös olemassa olevien pienten valtioiden asemaa. Suurvaltojen ja niiden välistä eroa voidaan yleistäen luonnehtia aktiivista ulkopoliittikkaa ja vastaavasti passiivista edustavien väliseksi jaoksi. Kuitenkin ajan mukana ja varsinkin kun tultiin — vuosisatojen vaihdetta lähestyttäessä — suurval-

tojen suhteissa ”aseistetun rauhan” vaiheeseen, alkoivat pienten valtioiden taholla tulla niiden omaa turvallisuutta koskevat ongelmat näkyvästi päiväjärjestykseen.

Eräässä mielessä oli mahdollista suorittaa ryhmittelyä Euroopan pienten valtioiden asemassa. Se koski niiden maantieteellistä sijaintia keskusta-periferia -suhteessa. Maanosan laita-alueilla — oli sitten kysymys Skandinaviasta taikka Balkanista — pienten valtioiden poliittinen liikkumatila näytti väljemmältä, eivätkä suurvaltain intressit näillä suunnilla olleet niin kattavia kuin Keski-Euroopan suunnalla.

Itävalta-Unkari monikansallisena valtiona

Itävalta-Unkari oli suurvaltana voimapotentialiltaan ongelmallinen, mutta alueellinen laajuus ja sijainti antoivat sille merkitystä. ”Sovinto” Unkarin kanssa v. 1867 oli sisäisesti hiukan tasapainottanut sodissa tappioita kärsinyttä valtakuntaa, mutta kahden pääkansallisuuden suhteesta ei suinkaan puuttunut pitkällä aikavälillä jännitteitä ja köydenvedonomaisuutta. Slaavilaisten vähemmistöjen kansallistunteen kasvu muodosti niinkään kasautuvan ongelmiston.

Joka tapauksessa tämän valtakunnan laajuus antoi puitteet taloudelliselle kokonaisuudelle, joka tunnettiin Tonavan laakson alueena. Myös kulttuurielämässä tarjoutui mahdollisuuksia erilaista kansallista alkuperää olevien suuntausten, esim. saksalaisten, slaavilaisten ja juutalaisten, rinnakkaiselle esiintymiselle ja vuorovaikutukselle.

Itävalta-Unkarin olemassaolo oli, miten sen edustamaa reaalista voimaa sitten arvioitiinkin, muitten Euroopan suurvaltojen kannalta välttämättömyys tasapainon säilyttämiseksi niiden kesken. Vastakkainen mahdollisuus — sen särkeminen — toi näköpiiriin ongelmia, joiden hallitsemisen täytyi suurvaltain kabinettien näkökulmasta näyttää vaikealta. Joka tapauksessa Itävalta-Unkari tiedostettiin valtakunnaksi, jonka aktiivisuutta ulospäin sitoivat ja ohjasivat moninaiset sisäiset ongelmat.

Tšekkien tavoitteena oli ollut 1860-luvun lopulla, jolloin suuri muutos Unkarin asemassa tapahtui, saada myös Böömille vahva erikoisasema. He selittivät, että heillä oli itsemääräämiseen vähintään yhtäläinen ja yhtä vanha ”historiallinen oikeus” kuin unkarilaisilla. Tšekkeillä oli ilmeisesti tässä vaiheessa, heidän johtajiensa esiintymisestä

päätellen, selvää halua sopeutua Böömissä rauhalliseen rinnakkais-oloon saksankielisen väestön kanssa. Wienissä oli jonkin verran mielenkiintoa sellaista ratkaisua kohtaan, joka olisi merkinnyt Böömin valtion perustamista sekä kaksoismonarkian muuttamista ”kolmoismonarkiaksi”.⁹³ Mutta lopulta vastustusta nousi eri tahoilta, mm. Unkarista, ja tämän seurauksena Böömin erikoisoikeudet jäivät vain paikallisia asioita hoitavien eri maapäivien varaan.

Tšekien kansallinen liike osoitti 1880-luvulle tultaessa radikalisoituvia piirteitä. Palackyn ympärille ryhmittyneet vanhatšekkiläiset saivat nyt rinnalleen nuortšekkiläisen siiven, joka omaksui selvän taisteluasenteen saksalaisiin. Se näkyi eri foorumeilla, kuten esim. maapäivillä ja muissa paikallisissa elimissä; kieliraja tuli myöhemmin näyttäytymään sisäisenä jakotekijänä aina ammattiyhdistysliikettä myöten. Kun tšekien kansallisen liikkeen tunnukset saivat kannatusta porvariston eri kerrostumissa ja myös työväenliikkeeltä, tuli sen ohjelmilla olemaan myös poliittis-yhteiskunnallista sisältöä; tällöin alettiin vaatia yleistä äänioikeutta ja sosiaalisia uudistuksia.

Yleinen väestökehitys Böömissä nähtiin tšekille edullisena; 1870-luvun alussa tšekkejä oli n. 60 %, mutta tämän jälkeen heidän enemmistöosuutensa kasvoi nopeasti. Perinteellisesti saksalaissävyinen Praha alkoi saada entistä enemmän tšekkiläisiä piirteitä. Mutta kansallisen liikkeen kannalta monet uudistukset tapahtuivat hitaasti. Prahan siihen asti saksankielinen yliopisto jaettiin v. 1882 kahtia, jolloin toinen osa tuli tšekkiläiseksi. Tšekinkieli saavutti Böömissä saksan rinnalla virallisen kielen aseman v. 1886.

Tulevaisuuden hahmotuksen suhteen johtavien tšekien mielipiteet olivat hajalla. Katolisten ja sosiaalidemokraattien johtajat olivat suhteellisen lojaaleja Habsburg-monarkialle. Jälkimmäiset pelkäsivät Saksan voimistuessaan pääsevän vaikuttamaan Itävallan oloihin ja silloin saksalaisen väestönsosan hyväksi. Nuortšekien Karel Kramarille oli merkittävää slaavien yhteenkuuluvuus; hän toivoi Böömistä tulevaisuudessa erityistä valtiota, joka olisi oman ruhtinaansa johdolla jonkinlaisessa unionissa Venäjän kanssa. Thomas Masaryk — ns. realistien valtahahmo — sen sijaan vieroksui Venäjää itsevaltaisesti hallittuna maana. Hän rakensi toiveita Itävallan demokratisoitumiseen, mutta myös koko Euroopan rakentamiseen kansanvaltaiseksi. Viimeksi mainitun muutoksen hän arveli ohjaavan valtasuhteita länsivaltain hy-

---

⁹³. Vrt. Kann I 1950, s. 181—191

väksi. Tällainen kehityssuunta tarjoaisi, Masaryk uskoi, uusia mahdollisuuksia tšekkienkin kansallisille vapauspyrkimyksille.⁹⁴

Puolalainen Galitsia oli — verrattuna Böömiin — Itävallan vähemmistöryhmien rauhallisia alueita. Paikallishallinnon johto kuului aristokraattiseen puolalaiseen ainekseen, joka syrji ruteenilaista väestöä. Puolalainen kulttuuri pääsi tapahtumain jatkossakin sangen vapaasti kehittymään tällä alueella Krakova keskuksena (yliopisto, tiedeakatemiat). Väestön poliittisessa ajattelutavassa tapahtui 1870-luvulta lähtien muutosta. Venäjän Puolan tavoin Galitsiakkin mukautui oleviin oloihin; se merkitsi irtisanoutumista Puolan kysymyksestä kansainvälisenä ongelmana ja mielenkiinnon rajautumista oman alueen asioihin.⁹⁵

Itävalta-Unkariin kuuluvien eteläslaavien kansallinen liike pääsi kehittymään Berliinin kongressin jälkeen, jolloin sen edessä oli omia erikoisongelmia. Kroatian aatelisto oli näiden pyrkimysten johdossa ja antoi niille kansallis-konservatiivisen sävyn.⁹⁶ Habsburgien valtakunnan sisällä ja etelärajan toisella puolen katolisia kroaatteja erotti serbialaisista uskonto, kulttuuri, kirjaimisto ja erilaiset historialliset kokemukset. Unkariin nähden, v:n 1868 ”pienestä sovinnosta” huolimatta suhteet osoittivat kärjistymistä ja kroaatit joutuivat myöhemmin kansallisesti puolustuskannalle. Kroaatteihin verrattuna sloveenien kansallinen liike eteni hitaasti alueen agraarisesta takaperoisuudesta johtuen. Esiintyi pyrkimyksiä vaalia omaa kieltä (tai murretta); toisaalta lojaalisuus kirkolle ja hallitsijalle oli silmiinpistävä piirre. Wienin hallituksen asenteelle eteläslaaveihin nähden oli tunnusomaista pyrkimys edistää heidän taloudellisia olojaan, sillä näin uskottiin saattavan tämä vähemmistö immuuniksi panslavismin vetovoimalle.⁹⁷

Unkarissa oli kehitys v:n 1867 Ausgleichin jälkeen ohjautunut perinteellisen aristokraattis-feodaalisen valtiorakenteen raameihin. Valtaosa maan vaikutusvaltaisista piireistä tunnusti Itävallan kanssa tehdyn ratkaisun parhaaksi mahdolliseksi vallitsevissa oloissa. Unkari sai usein viedyksi tahtonsa läpi Itävallan kanssa joka kymmenes vuosi käydyissä neuvotteluissa, joissa valtakunnan yhteismenoista päätettiin. Lisäksi Unkarilla oli vaikutusta kaksoismonarkian ulkopoliittikkaan,

94. Vrt. Kann I 1950, s. 217, 219 ja 220

95. Vrt. Recke 1927, s. 156

96. Vrt. Niederhauser 1981, s. 216

97. Vrt. Niederhauser 1981, s. 222; Wood 1965, s. 271

erityisesti unkarilaisen G. Andrassyn ulkoministerikaudella (1871—79).

Sikäli kun oppositiota esiintyi valtakunnallisessa mielessä, sitä edusti ns. riippumattomuuspuolue, Unkarin v:n 1848 aatteellisen perinnön vaalija sekä Kossuthin palvoja. Sen tavoitteita oli saada Unkarin osalta ulkopoliittikan hoito itsenäiseksi, ulkomaankauppa vapaasti järjestettäväksi sekä maalle oma, Itävallasta erillään oleva armeija. Tällainen kokonaistavoite tähtäsi personaaliunioniin Itävallan kanssa. Näin pitkälle meneviä vaatimuksia vastustettiin Unkarin johtotasolla. Maan mahdollinen itsenäistyminen nähtiin näet sikäli vaarana, että se hävittäisi Habsburgien kaksoismonarkian suurvaltana eivätkä unkarilaiset voisi enää vaikuttaa yhteisen ulkoministeriön välityksellä suurpolitiikan kulkuun.⁹⁸

Unkarin ”magyarisointi” kohdistettiin erityisesti hallintoon ja koululaitokseen maan sellaisilla raja-alueilla, missä asui puolalaisia, romanialaisia ja slovakkeja sekä myös kroaatteja (viimemainittuja koskevasta v:n 1868 sovinnosta huolimatta). Näiden vähemmistöryhmien yhteyksiä yli rajojen oman kansallisuutensa edustajiin seurattiin suurella epäluulolla ja Budapestin hallitus leimasi niihin herkästi ”turvallisuusvaara”-etiketin.

1800-luvun lopun Unkarissa kansalliset ja sosiaaliset kysymykset kytkettyivät yhteen. Äänioikeus oli v:een 1914 asti vain n. 25 %:lla täysi-ikäisistä miehistä. Hallitseva aristokratia ja maa-aatelisto vastustivat jyrkästi äänioikeuden laajentamista, sillä siitä olisi tullut osalliseksi toisaalta köyhä unkarilainen talonpoikaisto ja maatyöväki sekä toisaalta ei-unkarilaiset vähemmistöaineokset.

1800-luvun loppuvuosikymmeniltä lähtien kansallisuuskysymys hallitsi Itävalta-Unkaria niin, että se jätti varjoonsa kaikki muut poliittiset sekä sosiaaliset ongelmat. Ratkaisujen suunta oli valtakunnan eri puoliskoilla toisilleen vastakkainen: Itävallassa sangen yleisliberaali, Unkarissa tiukan nationalistinen. Peruslähtökohta oli silti eräässä suhteessa sama; sekä saksalaiset että unkarilaiset muodostivat omilla osaluillaan valtakuntaa vähemmistön, saksalaiset suhteellisesti vielä pienemmän.

Itävalta-Unkarin tulevaisuutta pohtivat monet; päämielenkiinto kohdistui ensinmainittuun osaan. Eräs ratkaisumalli tähtäsi liittovaltiokaavailuun. Idealla sanottiin olevan kannatusta myös hallitsijahuo-

⁹⁸. Vrt. Lange 1924, s. 169; Plaschka 1970, s. 388

neen sisällä (Arkkiherttua Franz Ferdinand). Se oli reaalisesti katsottu tavoite monen Itävallan ei-saksalaisen vähemmistön kannalta; sitä pohti myös Itävallan saksankielinen työväenliike, ennen kaikkea Karl Rennerin ja Otto Bauerin toimesta. Asianomaiset toivoivat Itävalta-Unkarin valtakuntana säilyttävän puitteensa ja välttävän kriisitilanteessa hajaantumisen. Tonavan laakso olisi taloudellisessa ja monessa muussakin mielessä laaja kehys tulevaisuuden kehitykselle. Kansalliset erikoiskysymykset kulttuurista koululaitokseen kuuluisivat osavaltiotasolla ratkaistaviin.⁹⁹

Venäjän vähemmistökansallisuuksien asema

Venäjä oli Itävalta-Unkarin tavoin monikansallinen valtio, mutta vähemmistökansallisuuksien ongelmat eivät saaneet sellaista asemaa ja merkitystä, että niillä olisi ollut vaikutusta valtakunnan yleisen politiikan ohjautumiseen. Venäläistäminen, joka kohdistui läntisten raja-alueiden ei-venäläisiin kansallisuuksiin, ilmensi suurvalloille tunnusomaista tahtoa valtakunnalliseen yhtenäisyyteen ja selvään keskusjohtoisuuteen. Venäjän kohdalla ilmiön taustatekijöitä voidaan luetella strategisista syistä lähtien aina erikoisleimaisiin venäläis-kansallisiin aatteisiin saakka.

Puolan siirtymää v:n 1863 kapina-aktivismista arkitodellisuuteen seurasi uudistusten ajanjakso, joka kuvastui maan sisäisissä oloissa teollistumisen vauhdittumisesta aina kansansivistyksen nousuun. Suomi oli Venäjän valtakunnan piirissä tällöin esimerkkinä myönteisestä kehityksestä turvautumatta kapinan tekoon. Mitä venäläiset pyrkivätkin viimeisen kapinan jälkeen vaikuttamaan esim. talonpoikaisväestön poliittisiin asenteisiin, niiden ”lojalisoimiseksi”, tosiasiaksi jäi, että talonpojat omaksuivat ”puolalaisen mentaliteetin” ja heistä tuli täysiä puolalaisia. Venäläisvastaiset asenteet olivat samalla syöpyneet puolalaiseen yhteiskuntaan. Venäläistämispolitiikka, mikä toi venäjän kielen hallinnon, koulujen ja Warsovan yliopiston kieleksi, vain vahvisti tätä kehitystä.

Uudet olosuhteet ja yhteiskunnalliset muutokset — niihin sisältyi muun lisäksi aateliston köyhtyminen ja työntyminen syrjään vaikutus-

⁹⁹. Vrt. Hans Mommsen 1963, s. 314—318

vallasta sekä älymystöaineksen tulo näyttämölle — synnyttivät Puolassa myös puolueasetelmaa. Siten 1880-luvulta lähtien muotoutui kansallisdemokraattinen ryhmittymä, joka Roman Dmovskin johdolla nojautui lähinnä keskiluokkaan ja joka Venäjään nähden pyrki sovitteluun toivoen autonomian palautumista Puolalle. Jos näin kävisi, tulisivat — näin he uskoivat — myös Itävallan ja Saksan puolalaiset pyrkimään tuon kokonaisuuden yhteyteen.

Puolan sosialistipuolue perustettiin 1890-luvun alussa, johtohahmonaan Josef Pilsudski; se vaati laajoja yhteiskunnallisia uudistuksia ja toisaalta tähtäsi radikaaliseen kansalliseen ratkaisuun itsenäisen Puolan luomiseksi.¹⁰⁰

Suhteiden uusi kärjistyminen Pietariin päin näkyi 1900-luvun ensimmäisinä vuosina, jolloin Venäjän-Puolassa tuli murhatuksi lukuisasti venäläisiä upseereita, poliiseja ja virkamiehiä. Venäjän-Japanin sodan puhjettua v. 1904 Pilsudski matkusti Tokioon neuvotellakseen japanilaisten kanssa kapinan valmisteluista Puolassa; kaikkea tällaista Dmovski jyrkästi vastusti. Tammikuusta 1905 lähtien oli Puolassa laajoja, työväenliikkeen organisoimia lakkoliikkeitä, joilla oli Venäjän-vastainen kärki ja joiden yhteydessä tuli esille uudelleen vuosien 1830 ja 1863 kapinahenkeä.¹⁰¹ Kehitys huipentui loka-marraskuun vaihteessa 1905 Varsovassa ja sen ympäristössä yleislakoon.

Vuosi 1905 ei tuonut suurta muutosta Puolan valtiolliseen asemaan. Tiukka hallinnollinen valvonta ja venäläistämispolitiikka tosin pysähtyivät, mutta varsinaiset myönnytykset Pietarista käsin rajoittuivat hyvin vähään. Yksityiskouluissa (katoliset) saatiin ottaa käyttöön puolankieli, niin myös Warsovan Polyteknikumissa. Sensijaan Warsovan yliopisto ja koulut yleisesti säilyivät venäjänkielisinä. Tämä antoi selviä viitteitä siitä, että Puolan asemaa tarkasteltiin Venäjän johtopiireissä strategisesta näkökulmasta.

Duumaudistus Venäjällä tuotti puolalaisillekin siinä tietyn edustus-oikeuden. Dmovski ja kansallisdemokraatit toivoivat tätä tietä — venäläisten liberaalien tuella — pystyvänsä hankkimaan Puolalle autonomian. Sosialistit sensijaan boikotoivat v:n 1906 duumavaaleja. Dmovski joutui v:een 1909 mennessä myöntämään epäonnistuneensa kaavailuissaan. Pilsudski puolestaan alkoi lähinnä tarkastella Itävaltaa sinä ulkopuolisena voimana, johon puolalaiset saattaisivat toiveissaan nojautua.

¹⁰⁰. Vrt. Leslie 1980, s. 50—61 ja 71—72; Halecki 1955, s. 252—257; Wandycz 1974, s. 288—302

¹⁰¹. Vrt. Recke 1927, s. 172

Saksan Posenissa oli sikäläisen puolalaisen vähemmistön germanisointi alkanut vauhdittua 1880-luvun puolivälissä. Seurauksena siitä oli paikallishallinnon, oikeuslaitoksen ja koulujen kieleksi tullut saksa. Tämäkin oli osoitusta suurvalloille tyypillisestä yhdenmukais-tamisviehtymyksestä. Se myös sammutti puolalaisuuden vapaan esiin-tymisen Venäjän-Puolan länsirajan toisella puolella.

Baltian maakunnissa, Virossa, Liivinmaalla, Kuurinmaalla ja Liet-tuassa kansallisille liikkeille oli erikoisleimaista taistelukohteiden kaksitahoisuus; toisaalta oli kysymys Venäjästä ja toisaalta oman maan vierasperäisestä yläluokasta. Tämä oli yleensä saksalainen, paitsi Liettuaissa puolalaista.¹⁰²

Kansallisen herätyksen kannalta Liivinmaa oli kärjessä. Viro sai sieltä vaikutteita, joskin myös pohjoisesta, Suomesta päin. Kansal-lisuusaate Baltian maakunnissa oli ajallisesti myöhäinen ilmiö, var-sinaisesti vasta 1860-luvulta lähtien esille tullut. Sen tausta painottui sekä poliittisesti että sosiaalisesti. Venäläisen hallinnon ja kuvernöö-rien lisäksi vihamielisyyden kohteina olivat saksalaiset suurmaanomis-tajat, balttilaisparoonit.

Valtakunnallinen yhtenäistämispolitiikka näyttäytyi — Puolan jäl-keen — Baltiassa erityisesti 1880-luvulta lähtien venäläistämistoimen-piteinä, joiden kohteiksi joutuivat koulut ja esim. Virossa Tarton yliopisto. Yleistavoitteeseen kytkeytyi välillisesti myös ortodoksinen käännystyö Baltiassa. Aleksanteri III:n hallituskauden alusta (1881) lähtien Venäjän politiikassa tehosteeksi tullut ”Saksan vaara”, mikä oli vuosien 1864, 1866 ja 1870 sotien lopputulosten seurausta, näytti vain laajentavan Baltian maakunnissa venäläistämispolitiikkaa. Se alkoi vähitellen kohdistua alueen saksalaiseen yläluokkaankin ja tä-män v. 1721 vahvistettuun erikoisasemaan.

Kansallisen liikkeen ja yhteiskunnallisen tyytymättömyyden nousu-aallot näyttäytyivät Baltian maakunnissa ajan oloista ja taloudelli-sesta kehityksestä johtuen rinnakkain — näin aivan erityisesti Riias-sa ja Liivinmaalla. Molempien vaikutus syveni aina talonpoikais-yhteiskuntaan asti. Kun v:n 1905 alusta lähtien purkautui tsaarivallan vastaisia mielenosoituksia paitsi Pietarissa myös valtakunnan ei-venä-läisillä läntisillä reuna-alueilla Puolasta Suomeen, niin jo kesällä syntyi Liivinmaalla ja Kuurinmaalla myös maatyöväen laajoja lak-koja sekä saksalaiskartanoiden tuhopolttoja. Loka-marraskuun

¹⁰². Vrt. v. Rauch 1970, s. 18—22

vaihteessa Riian seuduilla työväenliikkeen ohjaama yleislakko sai venäläisen ja saksalaisen systeemin vihassaan väkivaltaisen purkauksen luonteen.

Venäjän poliittinen johto ei tehnyt v:n 1905 loppuvaiheessa mitään Baltian maakuntia koskevia myönnytyksiä. Venäläinen sota-
väki esiintyi v. 1906—08 tällä suunnalla hyvin suoraviivaisella tavalla ”järjestyksen palauttajana”. Eräät paikallisen liikehtimisen johtoryhmät katsoivat parhaaksi pelastautua maanpakoon — Yhdysvaltoihin.¹⁰³ Baltiassa oltiin kielirajaa myöten poliittisesti jakautuneita; se tuotti venäläisten vastatoimenpiteiden näkökulmasta katsoen selvän edun. Pietarin ”myöntymättömyydessä” täällä, kuten Puolassakin, voi selvästi nähdä valtakunnan strategisten intressien vaalimista.

Suomen autonomian olemassaolo oli korostunut Venäjän läntisellä reuna-alueella sen jälkeen kun Puola oli menettänyt vastaavasti omansa. Suomen valtioelämälle antoi Aleksanteri II:n aikana leimaa määrävuosin kokoontuvien valtiopäivien lisäksi nopeasti laajentuva sanomalehdistö sekä monipuolinen vaikutteiden vastaanotto lännestäpäin. Valtakunnallistamispyrkimyksiä ilmeni eräillä aloilla jo Aleksanteri III:n aikana, jolloin Baltian maakunnat olivat niiden erikoiskohteina, mutta Nikolai II:n v. 1899 julkaisemasta helmikuunmanifestista lähtien maan autonomian siihenastisen soveltamisen puitteet varsinaisesti alkoivat pettää.

Loka-marraskuun vaihteessa 1905 Suomessa toimeenpantu suurlakko oli kansallisen yksimielisyyden vastalauseenomainen ilmaus. Tuloksena se tuotti perustuslainvastaisten toimenpiteiden lopettamisen sekä vanhakantaisten säätyvaltiopäivien tilalle yksikamarisen eduskunnan, joka valittiin yleisellä — myös naisia koskevalla — ja yhtäläisellä äänioikeudella. Tällainen demokraattinen uudistus pienessä perifeerisessä maassa herätti kansainvälisestikin huomiota, sitäkin enemmän kun se tapahtui takaperoisen Venäjän valtakunnan rajojen sisällä.

Skandinavian valtiot ja niiden suuntaus puolueettomuuteen

Napoleonin kukistamisen jälkeen olivat Skandinavian valtiot olleet

---

¹⁰³ Vrt. v. Rauch 1970, s. 23

eurooppalaisen suurpolitiikan marginaalialuetta, mutta useimmiten kuitenkin ”kuuman rajan” ulkopuolella.

Ruotsin osalta voi v:n 1815 jälkeen puhua sopeutumisesta vallitsevaan kansainväliseen tilanteeseen. Vaikka Norjan saaminen oli eräänlainen korvaus Suomen menetyksestä ja vaikka uusi alueellinen kokonaisuus (Ruotsi-Norja) oli geopoliittisesti selkeämpi, sisältyi Ruotsin asemaan huomattavia ongelmia. Se oli selvästi hävinnyt v. 1808 sodan Venäjälle ja Itämeri oli tosiasiaa *Mare russicum*. Kruununperillisen — kuninkaana v:sta 1818 Kaarle XIV Juhana — rasitteena oli menneisyys Napoleonin marsalkkana; hänen piti huolehtia dynastisesti tunnustetuksi tulostaan. Kaksijakoinen unionivaltio ei ollut ulkopoliittiselta toimivuudeltaan, sikäli kuin oli kysymys Norjasta, aivan kitkaton. Hyvät suhteet Venäjään, Pyhän allianssin valtakijään, olivat Kaarle XIV Juhanan ulkopoliitiikan kulmakiviä.¹⁰⁴

Heinäkuun vallankumouksen seuraukset näyttäytyivät — Ruotsinkin näkökulmasta — sekä suur- että aatepoliittisena muutoksena. Konservatiivisen idän ja liberaalisen lännen ideologinen vastakohtaisuus innosti Ruotsissa liberaalien aktiivisuutta. Siihen kytkeytyi kiihkeää asennoitumista kapinoivan Puolan puolesta sekä kasvavaa venäläisvastaisuutta, johon sisältyi välillisesti Kaarle XIV Juhanan ulkopoliitiikan arvostelua. Kun Venäjän ja Englannin ristiriidasta Turkin salmien suunnalla kantautui kaikuja Itämerelle, Ruotsi joutui ottamaan huomioon — oman asemansa kannalta — Venäjän aloittamat linnoitustyöt Suomenlahden alueella ja Ahvenanmaalla sekä vahvan sotalaivaston rakentamisen tälle suunnalle.

Ruotsi-Norjan ulkopoliittisen linjan liukumaa länteen kuvaa sen toimesta mahdollisen Englannin-Venäjän sodan varalle tammikuussa 1834 julkistettu puolueettomuusmanifesti: sodan ulkopuolella pysytymään pyrkivän Ruotsi-Norjan rannikot olisivat — eräitä ns. sotasatamia lukuunottamatta — avoinna sotaa käyvien maiden aluksille. Järjestely oli, avointa kriisiä ajatellen, eittämättä edullinen Englannille sekä Itämerellä että sinne johtavien vesiteiden varrella, sillä brittien laivastovoima oli ylivoimainen mihin tahansa vastapuoleen verrattuna.¹⁰⁵

Krimin sodan esivaiheessa Ruotsi oli ehdottanut Tanskalle v:n 1834 mallia noudattelevaa puolueettomuusjulistusta, minkä antaminen kummankin taholta ajoittui joulukuuhun 1853. Suopeamielisyys länsi-

¹⁰⁴. Vrt Carlsson-Höger 1954, s. 230—240 ja 253—254

¹⁰⁵. Vrt. Carlsson-Höger 1954, s. 261; Palmstierna 1932, s. 43—55

valloille korostui tässäkin yhteydessä.¹⁰⁶ Sodan puhjettua Englanti yritti saada Ruotsin vedetyksi mukaan hyökkäykseen Venäjää vastaan. Suuri kansainvälisen tilanteen muutos, jota kuvasi laaja Venäjän-vastainen rintama Euroopassa, vaikutti myös Ruotsissa poliittisten asenteiden uudenlaiseen avautumiseen. Voinee sanoa, että Krimin sodan myötä Ruotsin suurvalta-ajatus ikäänkuin nousi haudastaan. Lehdistön enemmistö alkoi kevätkesästä 1854 levittää näkemystä, että Suomi oli palautettava Ruotsin yhteyteen.¹⁰⁷ Suomalaisten itsensä oletettiin olevan tällä kannalla,¹⁰⁷ mikä ei kuitenkaan vastannut todellisuutta.

Ruotsin virallinen, Oscar I:n johtama ulkopolitiikka osoittautui kuitenkin varovaiseksi ja vältti hätiköityjä siirtoja. Kuningas asetti Ruotsin puolueettomuudesta luopumisen ehdot loppukesällä 1854 siinä määrin vaativiksi, että länsivallat eivät niihin lopulta myöntyneet. Oscar I olisi sittemmin ollut valmis liittymään sotaan vuotta myöhemmin syksyllä 1855, kun Sevastopolin valloituksen jälkeen vaaka oli selvästi painunut länsivaltain hyväksi. Nämä olivat tällöin kuitenkin jo pyrkimässä rauhanneuvotteluihin Venäjän kanssa. Ruotsin toivomia muutoksia Ahvenanmaan saariryhmän omistukseen ei Pariisin rauhaan v. 1856 sisällynyt; saariryhmä vain julistettiin puolueettomaksi ja demilitarisoitiin samana vuonna solmitun kansainvälisen sopimuksen nojalla.¹⁰⁸

Kun Tanska Kielin rauhassa v. 1814 oli menettänyt Norjan, sen alueisiin jäivät edelleen kuulumaan Fär-saaret, Islanti ja Grönlanti. Tanskan ulkopolitiikan erikoisongelmaksi kiteytyi Schleswigin ja Holsteinin kysymys, mikä v. 1848—49 ja 1864 johti sotiin Saksan kanssa, kuten aikaisemmin on mainittu. Tähän sisältyi myös erilaisia tanskalaisia näkökulmia: oliko koko (laajan) Tanskan valtakuntaa hallittava yhtenäisesti, kuten dynastiset intressit korostivat, vai oliko vain Schleswigin (Eider-linja) kuuluttava hallinnollisessa suhteessa tiiviisti Tanskaan, kuten johtava kansallisliberaalinen puolue näki parhaaksi.

Kun Schleswigin ja Holsteinin kysymys oli esillä v. 1848—1849, Tanskalla oli Venäjän ja Englannin tuki takanaan, mutta v:n 1864 sodassa se jäi yksin. Herttuakuntien menetys oli Tanskan poliittisille johtopiireille shokki, joka synnytti jopa kansallista epätoivoa. Alue-

106. Vrt. Jansson 1961, s. 77—80

107. Vrt. Eriksson 1939, s. 167—177

108. Vrt. Paasivirta 1978, s. 178 ja 192—193

Ruotsin kuningas Oscar I

luovutuksiin alistumista saatettiin nimittää — Skånen ja Norjan menestysten jälkeen — ”Tanskan kolmanneksi jaoksi”, minkä lisäksi puhuttiin jopa Tanskan ”kuolemantuomiosta”.

Sodan onneton lopputulos aiheutti runsaasti jälkisyöttelyä niitä kohtaan, jotka olivat tavalla tai toisella olleet mukana keskeisten valtakunnallisten asioiden hoidossa. Faedrelandet-lehti katsoi Tanskan olevan lähellä ”moraalista ja poliittista katastrofia”. Berlingske Tidende puolestaan tuomitsi Tanskan ajaman politiikan ”kevytmieliseksi ja omia voimia yliarvioineeksi”.¹⁰⁹ Kuningas Kristian IX viitensi mahdollisuuteen luopua valtaistuimesta, mutta ajatus torjuttiin. Pitemmällä tähtäimellä v:n 1864 katastrofi tarjosi uudenlaisia lähtökohtia Tanskan ulkopoliittikan tulevalle suuntautumiselle.

Ruotsin ulkopoliitikalle antoi Krimin sodan jälkeen leimaa — Englannin ja Ranskan marraskuussa 1855 sille antaman alueellisen takuusopimuksen mukaisesti — länteen orientoituminen sekä skandinavismin säilytys. Tanskan katastrofi v. 1864 oli kuitenkin kuolinisku Ruot-

¹⁰⁹. Vrt. Faedrelandet 9/11 1864 Pääkirjoitus; Berlingske Tidende 8/11 1864 Pääkirjoitus. — Skovmand 11, 1964, s. 493—494

sisä (kuten Tanskassakin) skandinavismien merkitykselle politiikassa. Saksalais-ranskalaisen sodan lopputulos — yhdistyvän Saksan voitto — oli puolestaan isku Ruotsissa vallinneelle preussilaisvastaiselle ja ranskalaisystävälliselle mielipidesuuntaukselle, jota maan lehdistö ratkaisevassa v:n 1870 vaiheessa oli suurelta osalta rummuttanut.¹¹⁰ Sodan lopputuloksen seurauksena oli Ranskan merkitys v:n 1855 maraskuunsopimuksen toisena takaajana mitätöitynyt. Venäjä sensijaan koettiin edelleen Ruotsin kannalta ongelmaksi; saatettiin puhua ”perivihollisesta” ja se nähtiin ekspansiivisena valtakuntana.¹¹¹

Ruotsin uusi kuningas Oscar II (1872—1907) halusi tunnustaa vaaruksetta Saksan suurvalta-aseman ja Berliiniin v. 1875 tekemällään vierailulla rakentaa uusia suhteita siihen suuntaan; hän toivoi saavansa siltä taholta Ruotsille tukea ja vastapainoa Venäjään nähden. Ruotsin pyrkimyksenä oli edustaa rauhanomaista, puolueettomuussävyistä politiikkaa naapurivaltioihin päin, mutta maan poliittinen johto pelkäsi kansainvälisessä kriisitilanteessa esiin työntyviä ongelmia. Maan puolustuslaitos oli heikko ja toisaalta Ruotsi-Norjan-unionin osapuolten suhteet saattoivat kärjistyä. Siksi Oscar toivoi, että Ruotsi voisi saada vaikeassa tilanteessa tukea Saksalta.¹¹²

Ruotsissa pelättiin lähinnä Krimin sodan tapaisen asetelman toistumista, jolloin Englanti ja Venäjä olisivat keskenään sodassa. Kun Turkin sodan jälkeisessä vaiheessa keväällä 1878 tällainen vaara oli näköpiirissä, Ruotsi varmistui ensin Saksan pysymisestä mahdollisen Itämeren sodan ulkopuolella sekä julisti sen jälkeen Englannille edulliset, v:n 1853 puolueettomuussäännökset uudelleen voimaan. Kun ns. Afganistanin kriisin kiristytessä keväällä 1885 sodanvaara toistui ja Saksa asettui tällöin tukemaan Venäjää Englantia vastaan, sai Ruotsi-Norja Bismarckilta kehotuksen pysyä ”tiukasti puolueettomana”. Tämän johdosta Ruotsin hallituksen julkaisema puolueettomuussäännöstö ei ollut — aikaisemmasta poiketen — enää yhtä edullinen Englannille.¹¹³

Suurvaltasuhteiden kehitys Manner-Euroopassa, ennen kaikkea Ranskan ja Venäjän kaksiliiton synty herkistivät Ruotsissa suhtautumista ulkopoliittisiin ongelmiin aina lehdistöä myöten. Rauhanoptimismi ja huolettomuus työntyivät syrjään ja ”Venäjän pelko” nousi

¹¹⁰. Vrt. Gullberg 1952, s. 252—260 ja 278—290

¹¹¹. Vrt. Lindberg 1957, s. 29—30

¹¹². Vrt. Lindberg 1957, s. 36—37

¹¹³. Vrt. Lindberg 1957, s. 51—53 ja 77—79

esille sekä samantien myös sodan mahdollisuus Saksan ja Venäjän välillä. Puolustuskysymys tuli tässä uudessa vaiheessa saamaan jatkuva huomiota osakseen. Lähtökohtana oli v:n 1892 ratkaisu vanhentuneen ns. ruotuväkilaitoksen korvaamisesta toisella sekä sittemmin v:n 1901 valtiopäiväpäätös siirtymisestä yleisen asevelvollisuuden toteuttamiseen.

Maan puolustusvalmiuden kehittämisestä muodostui 1900-luvun alussa puolueiden kesken suuri kiistakysymys. Oikeisto piti yllä voimakasta kampanjaa sen hyväksi, kun taas Staaffin johtamat liberaalit sekä sosiaalidemokraatit mielellään korostivat poliittisten ja yhteiskunnallisten uudistusten välttämättömyyttä. Ulkoparlamentaarinen painostus — talonpoikaismarssi Tukholmaan helmikuussa 1914 — kallisti lopulta vaa'an selvästi oikeiston hyväksi ja sen seurauksena muodostettiin Hammarskjöldin hallitus, joka ryhtyi toteuttamaan uutta puolustuslaitos-ohjelmaa.¹¹⁴

Norjassa 1800-luvun puolivälistä lähtien näyttäytynyt kansallinen aktivismi ilmeni kaksitahoisena. Toisaalta pyrittiin saamaan unionin puitteissa maalle mahdollisimman paljon vapaata poliittista liikkumaa, toisaalta korostettiin kielellis-kulttuurillisella tasolla rajaviivaa ent. emämaahan Tanskaan nähden.

Kun Norjan kulttuurielämässä oli alettu tilittäytyä kriittisessä mielessä tanskalaisiin sivistysperinteisiin, nähtiin kielteisenä niiden aristokraattinen sävytys sekä henkinen kytkentä Kööpenhaminaan. Samalla ryhdyttiin korostamaan oman norjalaisen hengenelämän luomistarvetta. Uusi linja muodostui paitsi kansalliseksi myös kansanomaisuutta painottavaksi.¹¹⁵

Poliittisen aktivismin johdossa oli talonpoikaisväestön tukema venstre-puolue, johon vaikutti v:n 1814 vaiheen nostattama vihamielisyys Ruotsiin, sekä yleiseurooppalaisen liberalismien tunnuksia seuraava nuori akateeminen älymystö. Valtiollisen mielipiteenvaihdon keskeisenä foorumina maassa olivat suurkäräjät. Väiteltiin aluksi siitä, tuliko Norjan hallituksen nauttia unionikuninkaan vai suurkäräjien luottamusta. Avoin kriisi v. 1884 johti siihen, että — muiden vaihtoehtojen osoittauduttua mahdottomiksi — venstren johtaja J. Sverdrup muodosti Norjan ensimmäisen parlamentaarisen hallituksen.

Tämän jälkeen pinnalle nousi kysymys Norjan osuudesta unionival-

¹¹⁴. Vrt. Holmberg 1966, s. 116—119

¹¹⁵. Vrt. Mykland 11, 1979, s. 359—373

tion ulkopoliitiikan hoitoon. Kun venstre esitti vaatimuksen oman ulkoministerin saamisesta Norjalle, olisi se merkinnyt toteutettuna Ruotsi-Norjan reaaliunionin kaventamista personaaliunioniksi. Tavoitetta kuitenkin pian lievennettiin ja edellytettiin vain omia norjalaisia konsuleita ulkomaille.¹¹⁶

Konsulikysymyksen ympärille kärjistyneet suhteet jäykistyivät lopulta ruotsalais-norjalaiseksi vastakohta-asetelmaksi, jonka yli ei sovittelevia siltoja enää voitu rakentaa. Kun unionikuningas ei saanut eronneen Michelsenin hallituksen tilalle uutta ministeristöä, ottivat suurkäräjät johdon käsiinsä ja ilmoittivat 7. toukokuuta 1905 omana kantanaan, että Oscar II ”oli tosiasiassa lakannut toimimasta Norjan kuninkaana”. Tällä perusteella ne samalla tiedottivat purkavansa Norjan puolesta unionin Ruotsin kanssa. Koko vyyhti saatiin ratkaistuksi molempien maiden välisellä Karlstadin sopimuksella saman vuoden lokakuussa.

Itsenäistyneen Norjan ulkopoliittisena tavoitteena oli pysyvästi puolueettoman maan asema, joka olisi taattu kansainvälisellä sopimuksella. Tässä seurattiin tietoisesti Sveitsin esimerkkiä. Siksi haluttiin päästä irti v:n 1855 marraskuunsopimuksesta, koska sen mukaan Ruotsi-Norjan alueellisen koskemattomuuden takaajana oli vain yksi osapuoli Euroopan suurvalloista, nimittäin länsivallat, ja koska sopimus oli samalla tähdätty Venäjää vastaan.

Kaavailu pysyvistä puolueettomuudesta ei Norjan kohdalla kuitenkaan toteutunut. Sen sijaan syntyi v. 1907 sopimus Norjan alueellisesta koskemattomuudesta.¹¹⁷ Sen takaajiksi onnistuttiin saamaan Englannin ja Ranskan lisäksi myös Venäjä ja Saksa. Sopimus ei ollut solmittu ketään vastaan, eikä se kaventanut Norjan toimintavapautta. Maan ulkopoliittikka pysyttäytyi kuitenkin aluksi monessa suhteessa passiivisena ja sen intressit liittyivät rajoitettuihin puitteisiin. Sitä kuvaa myös se, että diplomaattisia edustustoja Norjalla oli tässä vaiheessa lähinnä vain Tukholmassa, Kööpenhaminassa ja Lontoossa. Sen sijaan maan kaupallisten suhteiden kehittäminen oli yleisesti esillä, kuten se oli ollut ennen vuotta 1905.

Tanskassa oli saksalais-ranskalaisen sodan jälkeen menetetty kaikki toiveet Schleswig-Holsteinin saamisesta takaisin. Tästä lähtökohdasta

---

¹¹⁶ Vrt. Omang 1955, s. 62, 75–77, 84–96, 100–109 ja 129–143

¹¹⁷ Vrt. Derry 1972, s. 179

Tanskan ulkopoliitikka alkoi ohjautua puolueettomuuslinjalle. Kaksin verroin vaarallisena koettiin nyt sotaan joutumisen mahdollisuus, sillä Tanskan katsottiin voivan tulla sellaisessa tilanteessa myös jae- tuksi kahtia. Saksan suurvalta-asema ja sotilaallinen voima olivat tärkein niistä taustatekijöistä, joiden vaikutus näkyi Tanskan johtavien piirien pohtiessa maan turvallisuusratkaisuja.

Tanskan puolueettomuuspolitiikan painottuminen kytkeytyi läheisesti siihen, minkälainen puolustuksellinen peruslinja samalla omak- suttiin. Kun Kööpenhaminan ympärille oli alettu 1880-luvun lopulla rakentaa vahvaa linnoitusvyöhykettä, lähdettiin siitä, että jos Saksa esiintyisi hyökkääjänä, puolustus keskitettäisiin pääkaupungin ja sen ympäristön muodostamalle tukialueelle, kunnes toivottua ulko- puolista apua saataisiin — Englannin tai Venäjän taholta.¹¹⁸ Tans- kassa ei haluttu luopua puolueettomuudesta, eikä sen johdosta tehdä myöskään mitään ennakkositoumuksia, mutta kriisinäky- mien varalle toivottiin löytyvän varokeinoja edellä viitatulla tavalla.

Tietoisuus Saksan sotilaallisesta voimasta alkoi toisaalta synnyttää eräissä Tanskan poliittisissa ja sotilaallisissa johtopiireissä epäilyjä siitä, oliko maalla edellytyksiä puolustautua sitä vastaan. Kan- natusta voitti näkemys, että olisi kehitettävä luottamukselliset suh- teet Berliiniin ja saatava sikäläiset johtopiirit vakuuttuneiksi siitä, ettei Tanska missään sotatilanteessa asettuisi Saksan vihollisten puo- lelle. Sotilaallisten suunnitelmien kannalta tämä merkitsisi sellaista johtopäätöstä, että Tanskan oli varustauduttava muita ulkovaltoja vastaan eli vahvistettava Kööpenhaminan puolustusta mereltä uhkaa- van hyökkäyksen varalle.¹¹⁹

V:n 1906 vaiheessa oli Tanskan puolustusministeri J.C. Lütkenillä yhteyksiä Saksan yleisesikunnan päällikköön kenraali H. v. Molt- keen. Kun tällöin keskusteltiin Tanskan asennoitumisesta mahdolli- seen Saksan ja Englannin välisen sodan luomaan tilanteeseen, Moltke vaati ”selvää kannanottoa”. Tanska alkoiinkin kallistua Saksaan päin. Kun v. 1909 hyväksyttiin uusi puolustusjärjestelmä, kiinnitettiin siinä erityistä huomiota tilanteeseen, jossa vihollinen uhkaisi Tanskaa me- reltä.¹²⁰

---

^{118.} Vrt. Fink 1958, s. 20 ja 23; Fink 1961, s. 16 ja 20

^{119.} Vrt. Fink 1958, s. 25—27; Fink 1959, s. 22 ja 26—27

^{120.} Vrt. Fink 1959, s. 32—33, 45—46 ja 140—154; Fink 1958, s. 56—62

Sveitsi, Belgia ja Hollanti suurvaltain keskellä

Sveitsi, joka oli saanut liittovaltioksi tullessaan v. 1848 uuden hallitusmuodon, erottui Manner-Euroopassa — helmikuun vallankumouksen mentyä ohi — demokraattisena maana. Kun maassa tuli myöhemmin voimaan kansanäänestys ja kansanaloite, tuli se edustamaan ns. välitöntä kansanvaltaa, mikä oli erikoisleimainen piirre pienen valtion poliittiselle järjestelmälle.

Sveitsissä saattoi pikkuvaltiona havaita tähän vaiheeseen liittyen tiettyä kansallista identiteetikriisiä, joka sai lisäpiirteitä erikoisesti saksalais-ranskalaisen sodan vaiheessa. Maan naapureiksi oli joka puolella tulossa suurvaltoja. Esille nousi kysymys, missä oli pienen valtion elinvoima, jolloin jotkut saattoivat kriittisesti esittää mielipiteenään, että 30 miljoonaa asukasta oli vankan valtion perustan edellytys.

Kun mielipiteenvaihdon kohteeksi Sveitsissä tuli 1870-luvun alussa uudelleen maan valtiosääntö, korostettiin siinä yhteydessä monelta taholta, että keskusvallan asemaa oli painotettava. Liittovaltion valtioelinten päätösvalta vahvistuikin kanttoonien kustannuksella v. 1874 voimaan tullessa uudessa hallitusmuodossa. Samassa yhteydessä oli korostettu liittovaltiolle yhteisen puolustuslaitoksen kehittämistä.

Sveitsin ulkopoliittikan peruslinja säilyi entisellään. V:n 1815 sopimuksen sisältämä puolueettomuuden kansainvälinen takuu vastasi jatkuvasti sveitsiläisten omaa ajattelutapaa; ei haluttu muiden maiden asioihin puuttua, mutta samalla uskottiin, että Sveitsin neutraliteetti ilmensi eurooppalaista intressiä. Viime sijassa sen katsottiin ylläpitävän tasapainoa suurvaltain kesken. Herkästi ja jyrkästi pyrittiin Sveitsissä torjumaan ajoittain ulkomailla liikkuvia uutisväitteitä — erityisesti 1900-luvun alusta lähtien — että Sveitsin ulkopoliittikalla oli jotain kytkentöjä naapurisuurvaltoihin.¹²¹

Sveitsi ei etsinyt itselleen mitään aktiivista roolia kansainvälisten suhteiden alalla. Tämä näkyi välillisesti siitä, että liittovaltiolla oli diplomaattisia edustajia aluksi vain hyvin harvassa, mm. Pariisissa ja Wienissä. Kuitenkin kansainvälisiä kriisejä pyrittiin seuraamaan hyvin tiiviisti. Kuvaava esimerkki tästä on Turkin sodan (1877—1878) ratkaisuvaihe, josta Sveitsin Wienin-lähetystö raportoi Balkanin pienten kansallisuuksien aseman muutosten osalta hyvin tarkasti ulkominis-

¹²¹. Vrt. Rappard 1948, s. 280. — Journal de Genève 18/2 1912 Pääkirjoitus

teriölle Berniin. Eräs erikoisuus oli se, että Sveitsi omaksui tavan lähettää erikoisedustajia valvomaan, milloin sen intressejä oli tulossa esille jossain tärkeissä yhteyksissä eri puolilla Eurooppaa. Lisäksi Sveitsillä oli vanhan perinteen mukaan laaja, eri puolille maanosaa ulottuva konsuliedustuksensa.¹²²

Puolueettomana maana Sveitsi sai jatkuvasti lisääntyvää kansainvälistä huomiota osakseen pakolaisten turvapaikkana. Pakolaisaines oli sekä kansainvälisesti kirjavaa että poliittisesti myös hyvin jakautunutta. Siihen kuului venäläisiä vallankumouksellisia, Ranskan eri monarkistiryhmiin kuuluvia, saksalaisia sosiaalidemokraatteja jne. Saksan sosialistilakien (1878—90) kieltäessä puolueen toiminnan sen pää-äänenkannattaja ”Sozialdemokrat” ilmestyi Zürichissä.¹²³

Kun Sveitsi myönsi pakolaisille asylioikeuksia, niin kultaisena sääntönä pidettiin sitä, että tätä maata ei saanut käyttää hyväksi sellaiseen omaan toimintaan, joka ei ollut Sveitsin lakien mukaista. Tällä perusteella ei esim. anarkisteilla ollut oikeutta organisoida toimintaa tästä maasta käsin. Tästä kysymyksestä muodostui vaikeasti selvitettävä marginaaliongelmia, joka käytännössä tuli sivuamaan kansainvälistä politiikkaa. Roomassa pidettiin syksyllä 1898 erityinen konferenssi, joka pohti kansainvälisissä puitteissa taistelukeinoja anarkisteja vastaan.

Kun pommiattentaattien pelko kasvoi erityisesti hallitsijasukujen edustajia vastaan, vaativat Venäjä, Saksa ja Itävalta-Unkari Sveitsiä ryhtymään toimenpiteisiin sen alueella oleskelevia terroristiryhmiin kuuluviksi epäiltyjä kohtaan. Joutuessaan tällä tavoin ulkovaltain taholta diplomaattisen painostuksen kohteeksi Sveitsi korosti asemaansa puolueettomana maana. Siksi se ei sallinut minkäänlaista puuttumista ulkoapäin omiin sisäisiin asioihinsa. Itse se kuitenkin pani toimeen erikoisjärjestelyjä tehostaakseen anarkisteiksi epäiltyjen henkilöiden valvontaa.¹²⁴

Kun siirryttiin 1900-luvun puolelle, niin muuttunut kansainvälinen tilanne — erityisesti eri suurvaltatahojen varustautuminen — nostatti esille Sveitsin asemaan kriisitilanteessa liittyviä ongelmia. Tämä johdui siitä, että vallitsevan ”aseellisen rauhan” ei katsottu entiseen ta-

---

¹²² Vrt. Kaegi V 1973, s. 469 ja 476. — Sveitsin Wienin-lähettilään raportit v:ltä 1878. — EDaA

¹²³ Paasivirta I 1953, s. 112—113

¹²⁴ Vrt. Rooman konferenssin ohjelma (Conference internationale de Rome 1898) ja Itävalta-Unkarin Rooman-lähettilään raportti 20/11 1898. — ÖstA/PA XXII/64

paan vakuuttavan sen alueellisen koskemattomuuden säilymistä — kansainväliseen sopimukseen perustuvana.

Sveitsin sotilaspoliittisen aseman erikoisuus nähtiin erityisesti siinä, että maa oli sekä länsi-itä- että pohjois-etelä-suunnassa kansainvälisten yhteyksien solmukohta. Tulisiko jollakin naapurisuurvalloista olemaan sotatilanteessa intressiä sen alueen loukkaamiseen vai tulisiko puolueettomuuden kunnioittamisesta olemaan enemmän hyötyä ja sen loukkauksesta enemmän haittaa? Seurauksena yleistilanteen muutoksesta oli, että Sveitsissä alettiin korostaa ”aseistetun puolueettomuuden” merkitystä, jolloin pyrittiin antamaan ulkomaille se käsitys, että sveitsiläiset tulivat jokaisessa tilanteessa puolustautumaan. Sveitsin miliisijärjestelmään perustuvaa sotilasorganisaatiota päätettiin v. 1907 ryhtyä kehittämään ja v. 1912 voimaan tullut armeijauudistus nosti mobilisaatiovahvuuden 281000:een, minkä lisäksi varaväkeä oli n. 200000. Joukko-osastojen liikkuvuuteen ja aseistuksen modernisointiin Sveitsin olosuhteissa pyrittiin kiinnittämään erityistä huomiota.¹²⁵

Eräs seikka, johon ulkomaalaiset diplomaatit kiinnittivät huomiota 1910-luvun alussa, oli ulkomaalaisten suuri osuus maan väestöstä, erityisesti rajamaakunnissa (”Ausländerfrage”). Heitä oli esim. Genèvessä 41,5 %, Baselissa 38 % ja Zürichissä 21 %. Kysymys oli siitä, kytkeytyisikö tämän ei-sveitsiläisen väestön poliittiseen asennoitumiseen kriisitilanteessa jotain ongelmia, jos Sveitsi joutuisi sotaan jonkin naapurivaltionsa kanssa.¹²⁶ Mobilisaatioon emigranteilla ei voinut olla juuri mitään vaikutusta, joskin kenties jossain määrin tuotantoelämään. Sitäkin saattoi olettaa rajaavan suurteollisuuden puute.

Belgian sisäisiä oloja varjostivat 1800-luvun jälkipuoliskolla eräät suuret kysymykset, jotka jakoivat maan väestön toisilleen jyrkästi vastakkaisiin leireihin. Katolisten ja liberaalien pitkäaikainen yhteistyö päättyi v. 1884 ja maassa alkoi eräänlainen kulttuuritaistelu. Liberaalit vaativat katolisen kirkon laajan vaikutusvallan selvää vähentämistä, aivan erityisesti koululaitoksen alalla, jonka he halusivat valtiotoullan valvontaan; katoliset koulut olisi lakkautettava. Valtionkouluja taas enemmistöksi tulleet katoliset piirit vieroksuivat ”tunnus-tuksettomina”.

¹²⁵ Vrt. Bonjour II 1967, s. 523 ja 548—550

¹²⁶ Vrt. Itävalta-Unkarin Bernin-lähettilään raportti 28/1 1914 UM:lle. — ÖstA/PA XXVII/52

Belgiassa, joka oli teollistunut varhain ja nopeassa tahdissa, sai työväenkysymys kärjekkään sävyn. Elintasoon nähden katsottiin työväen asema huonommaksi kuin eräissä naapurimaissa. Kun työväenliike alkoi esiintyä Belgian poliittisessa elämässä 1870-luvun lopulta lähtien, se ryhtyi ajamaan yleistä äänioikeutta hyvin suoraviivaisin ottein, jopa yleislakon avulla. Tässä asiassa päädyttiin Belgiassa v. 1893 sellaiseen uudistukseen, että miesten äänioikeus tuli yleiseksi, mutta ei yhtäläiseksi — osalla äänestäjistä oli kaksi, jopa kolmekin ääntä.

Flaamilaiskysymys muodosti erikoisleimaisen maan sisäisen kansallisen ongelman. Sen tausta liittyi Belgian itsenäistymisvaiheeseen, jolloin varakas Vallonian ranskankielinen porvaristo tuli valtaa käyttäväksi ainekseksi; sen rinnalla flaamilainen talonpoikaisto tunsii olevansa sorretussa asemassa. Belgian valtiollisten rajojen sisältä löytyi näin ollen paitsi kansallisuusliikkeen kehittyneelle läntiselle Euroopalle tunnusomainen profiili, myös toinen, joka — liittyen alikehittyneeseen Flanderiin — muistutti sen itäiselle Euroopalle yleistä profiilia. Aluksi toiminta suuntautui — kärjessä nuorta papistoa ja hiukan älymystöainesta — flaaminkielen kehittämiseen kirjakeleksi. Tähän kulttuuriflaamilaisuuden vaiheeseen liittyi mm. kansanrunojen ja -laulujen kokoamista.

Vähitellen liike kehittyi poliittiseen suuntaan, jolloin flaamilaisten huomattava osuus Belgian väestöstä oli jo sinänsä painostustekijä. Edistysaskeleiksi saatettiin merkitä flaaminkielen hyväksyminen v. 1873 tuomioistuimissa käytettäväksi sekä flaaminkielen nousu virallisen kielen asemaan ranskankielen rinnalle v. 1898. Jyrkimmät flaami-johtajat alkoivat 1900-luvun alussa tuoda esille vaatimuksia Belgian jakamisesta hallinnollisesti erilliseen Valloniaan ja Flanderiin.¹²⁷

Belgian puolueettomuus joutui koetukselle saksalais-ranskalaisen sodan tilanteessa 1870. Tällöin Leopold II sai aikaan, että Englanti teki kummallekin sotaa käyvälle osapuolelle ehdotuksen Belgian alueellisen koskemattomuuden kunnioittamisesta. Tämän myös Preussi ja Ranska vahvistivat noottien muodossa. Vapautuminen sodan jälkeisiin joutumisen vaarasta nostatti Belgiassa voimakkaan patrioottisen tunnelman, jota maan johtavat lehdet *l'Indépendance Belge* ja *Journal de Bruxelles* olivat aktiivisesti vauhdittamassa.¹²⁸ Samalla

^{127.} Vrt. Ruys 1981, s. 53—57

^{128.} Millman 1965, s. 199—205. — *Indépendance Belge* 9/8 1870 *Ouverture des Chambres Legislatives*; *Journal de Bruxelles* 9/8 1870 *Ouverture des Chambres*

Belgian kuningas Leopold II

myös ulkomaalaista ruhtinassukua oleva kuningas — tapahtumain keskushenkilönä — iskostui juurevasti belgialaisten kansallisiin näemyksiin.

Belgiassa koettiin, kun aikaetäisyyttä syntyi, suurvaltain sodasta syrjässä pysyminen ”v:n 1870 ihmeenä”. Tuo kokemus pani yleisesti arvostamaan maan puolueettomuutta, jonka jotkut kriittiset näemykset olivat aikaisemmin selittäneet maan toimintavapautta rajoittavaksi. Tilalle nousi eräänlainen puolueettomuusoptimismi; tulevaisuudessakin eurooppalaisen kriisin puhjetessa uskottiin Belgian säilyvän kuivilla.

Optimismia tuki välillisesti se tosiasia, että monet Belgiassa näkivät kaiken sotilasrasituksen hyvin vastenmielisenä. Toisenlaista näkemystä edusti kuitenkin Leopold II, joka korosti, että tulevaisuudessa Belgian alueellinen koskemattomuus saattoi tulla loukatuksi. Kuninkaan ja häntä tukevien piirien johtopäätös oli, että tästä johtuen Belgian puolustusta oli vahvistettava.¹²⁹

Keväällä 1887 saksalais-ranskalaisissa suhteissa ns. Boulanger-kriisin aiheuttaman jännityksen johdosta joutui Belgian puolueettomuus

¹²⁹ Vrt. Actes du Colloque . . . 1981, s. 222—227. — Dumont 1977, s. 423

huomion kohteeksi sekä ulkomailla että omassa maassa. Kysymys oli siitä, oliko Belgian v. 1839 saama kansainvälinen takuu edelleen voimassa. Kun Englannissa syntyi tästä aiheesta laaja lehdistökeskustelu, niin pääministeri Salisbury ei antanut hallituksensa puolesta vastausta kysymykseen. Tämän hallitus Brysselissä joutui toteamaan ja diplomaattista tietä neuvottiin Englannin taholta Belgiasta myös ottamaan se johtopäätösten lähtökohdaksi maan ulkopoliitikassa.¹³⁰

Yleistilanteen muutos toi Belgiassa eräitä turvallisuuskysymyksiä päiväjärjestykseen. Juuri tällöin tehtiin päätös ns. Maas-joen linnoituslinjan rakentamisesta maan itärajalalle. Myös yleistä asevelvollisuutta koskeva kysymys oli esillä parlamentissa, mutta myönteistä päätöstä ei siitä syntynyt. Sellaiseen ratkaisuun päätyminen vaati lopulta neljännesvuosisadan kypsytelyä. Belgian armeija arvioitiin sotilasainekseltaan heikoksi, kun asevelvollisiksi määrätyt saivat hankkia palvelukseen ”korvausmiehen”. Tämä järjestelmä lakkautettiin lopulta v. 1909 ja yleinen asevelvollisuus tuli sittemmin voimaan v. 1913.

Hollannissa valtiuelämän modernisoituminen tapahtui helmikuun vallankumouksen vaiheen valtiosääntöuudistuksesta huolimatta hitaasti. Parlamentarismi vakiintui Willem III:n vastustuksen johdosta vasta 1860-luvun lopulla. Yleisen äänioikeuden vaatimus ei saanut maassa laajempaa tukea taakseen; v. 1898 toteutettu uudistus antoi äänioikeuden vain lähes puolelle täysi-ikäisistä hollantilaisista miehistä. Suurista taloudellis-yhteiskunnallisista muutoksista teollistumisen alku ajoittui Hollannissa vasta 1850- ja 60-luvuille eli huomattavasti myöhäisemmäksi kuin esim. Belgiassa.

Hollantilaisen yhteiskunnan piirissä tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla uudelleen suuntautumista kulttuurin ja yleensä henkisen elämän alalla. Vanha kalvinistinen traditio alkoi järkkyä; uudelle vaiheelle antoi leimaa erilaisten kulttuurisuuntausten ”rinnakkaiselo”. Tällöin myös aktivoituivat toisaalta katolinen kulttuuri sekä toisaalta työväenliikettä ja yleensä yhteiskunnallista radikalismia myötäilevä, tunnustuksellisuudesta erossa pysyttelevä humanismi.¹³¹

Hollanti seurasi ulkopoliitikassaan jatkuvasti 1800-luvun jälkipuoliskollakin eristyneisyyslinjaa. V:n 1830 suuri vastoinkäyminen, kun Belgia erosi, oli jättänyt todella pitkäaikaisen jäljen. Tähän asenteseen sisältyi Manner-Euroopan tapahtumiin nähden passiivisuutta ja

¹³⁰. Vrt. Thomas 1983, s. 368—379

¹³¹. Vrt. Vlekke 1963, s. 312—320

sitoutumattomuutta, joka yleisesti ottaen ilmensi puolueettomuutta. Kun Hollanti varoi loukkaamasta muita Euroopan valtioita, erityisesti naapureina olevia suurvaltoja, se merkitsi kuitenkin helposti kannattomuutta. Tällaista asennetta on myöhemmin luonnehdittu eräänlaiseksi "ei-poliittiseksi ulkopoliitikaksi".¹³²

Hollannin ulkopoliittisesta eristyneisyydestä oli monenlaisia seurauksia. Ulkoasiainhallinnon järjestelyssä noudatettiin säästölinjaa. Maan diplomaattiedustusta supistettiin, olipa esillä siirtyminen yksinomaan konsuliedustuksen varaan. Hollanti pyrki puolestaan esiintymään aktiivisesti saadakseen kansainväliselle oikeudelle enemmän huomiota kansainvälisten suhteiden alalla. Se koetti myös edistää riitojen rauhanomaisen ratkaisumenettelyn käyttöönottoa sekä yleensä tarjota esiintymismahdollisuuksia rauhanliikkeelle. Tällä kaikella oli kuitenkin hyvin vähän vaikutusta ajankohtaiseen kansainväliseen politiikkaan.

Sitoutumattomuudesta ja puolueettomuudesta muodosti selvän poikkeuksen Hollannissa yleisen mielipiteen asennoituminen Buurisotaan (1899—1902). Kielelliset ja uskonnolliset yhdyssiteet ohjasivat myötätuntoa buurien puolelle, samalla kun Englanti-vastaisuus näkyi voimakkaana. Hollannin hallitus ei kuitenkaan antanut virallisesti tukea buureille, vaan säilytti tässäkin kysymyksessä "riippumattomuuslinjansa".

Hollannissa vallitsevalle elämäkatsomukselle oli sangen vierasta kaikki, mikä koski sotalaitosta. Se oli myös eräs valtiotalouden säästäväisyyden kohde v:n 1848 jälkeen. Englantilais-saksalaisen vastakohtaisuuden näyttäytyminen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa oli kuitenkin ilmiö, joka Hollannissa synnytti käsityksiä, että heidän maansa asema oli enemmän altis haavoittumiselle kuin 1800-luvulla.

Virallisessa ns. kuningattaren muistiossa v:lta 1901 pohdittiin Hollannin asemaa mahdollisen kansainvälisen kriisin yhteydessä. Jos hyökkäys tulisi Saksan taholta, maa joutuisi vaaraan, mutta siirtomaat sen sijaan olisivat turvassa; jos taas länsivaltain taholta hyökkäys tapahtuisi, maata ehkä voitaisiin puolustaa, mutta siirtomaat olisivat mennyttä. Tämä pessimistinen tilannearvio oli vastakohtainen perinteelliselle optimismille maassa. Yleinen asevelvollisuus oli säädetty v. 1898 voimaan. Sen jälkeen oli maan puolustuslaitoksen organisaation tehostaminen ja varustustason lisääminen useaan otteeseen esillä valtiopäivillä.

¹³². Vrt. Voorhoeve 1979, s. 32

Kun on kysymys Manner-Euroopan suurvalloista olivat hollantilais-ten sympatiat olleet kohdistuneina enemmän Ranskaan kuin Saksaan. Epäluulo suurvaltoihin oli kuitenkin yleisesti lisääntymässä. Kun Englanti ja Saksa olivat v. 1907 solmineet ns. Pohjanmeren sopimuksen status quo'n ylläpitämiseksi tällä alueella, syntyi myöhemmin v:n 1910 vaiheessa pohdintaa sopimuksen vaikutuksista Hollannin kannalta. Toisten mielestä Pohjanmeren sopimus antoi riittäviä takeita maan koskemattomuuden säilymisestä kriisitilanteessa, toisten mielestä taas Hollannin oli saatava solmituksi erilliset turvallisuussopimukset toisaalta Saksan ja toisaalta Englannin kanssa.¹³³

Portugali ja Irlanti — oman tiensä kulkijat

Portugali ja Irlanti edustivat läntisessä Euroopassa 1800-luvulla pieniä maita, joiden kehitys kulki melko erillään muista sekä myös keskeisistä tapahtumista kansainvälisen järjestelmän piirissä.

Portugalin oloille, pääelinkeinoina merenkulku ja maatalous, antoi koko 1800-luvun leimaa hyvin huomattava siirtolaisuus Brasiliaan, joka ilmensi nopean rikastumisen mahdollisuuksia. Taustalla oli se tosiasia, että Portugali oli sosiaalisesti hyvin takapajuinen. Poikkeuksia rauhallisesta kehityksestä edustivat 1800-luvun alkupuoliskolla ulkovaltain puuttumiset eräissä yhteyksissä maan sisäisiin oloihin, väkivaltaiset yhteentörmäykset aktiivisten ryhmien kesken sekä pitkäikäiset hallituskriisit.¹³⁴

Suuret Manner-Euroopan murrostapahtumat, kuten helmikuun vallankumous Ranskassa v. 1848 vaikuttivat Portugalissa vain aatteellisesti innostavasti lähinnä älymystön piirissä, mutta varsinaiseen poliittiseen toimintaan maassa niillä ei ollut vaikutusta. Sen sijaan saksalais-ranskalaisella sodalla tuli olemaan välillistä vaikutusta Portugalissa. Kun Ranska hävisi tämän sodan, se käänsi huomiotaan Euroopasta Afrikkaan ja Lissabonin hallitus tunsikin näin saaneensa uuden aktiivisen kilpailijan siirtomaapolitiikan alalla.

Kun Portugalissa tapahtui 4. lokakuuta 1910 kumous, jonka seurauksena monarkiasta tuli tasavalta, toivottiin poliittisten olojen vaka-

¹³³. Vrt. Vandenbosch 1959, s. 92—97

¹³⁴. Vrt. Olivera Marques II 1976, s. 48—52 ja 59—61

voitumista. Kuitenkin uudessakin vaiheessa hallitukset vaihtuivat tiheästi ja nyt myös presidentit.

Irlannin kysymyksellä, kun se 1800-luvun alkupuoliskolla nousi esille Englannin politiikassa, oli aina 1600-luvulle liittyvät kaksitahoiset taustajuurensa. Anglikaaninen kirkko oli monin tavoin sortanut irlantilaisia katolilaisia ja maata omistava englantilainen aristokratia irlantilaisia vuokratilajelijöitä. Englannin ja Irlannin unioni, josta oli tehty päätös v. 1800, ei integroinut jälkimmäistä osapuolta kokonaisuuteen, vaan pikemminkin jatkuvasti korosti suurten erojen olemassaoloa.

Kun Daniel O'Connellin johdolla syntyi irlantilainen kansallinen liike (Catholic Association) 1820-luvulla, kysymys oli maan väestön herättämisestä tietoisuuteen asemaansa liittyvistä suurista epäkohdista sekä yleisen huomion kohdistamisesta niiden selvittelyyn. Tietä oli avaamassa myös se, että v. 1829 kumottiin katolisia koskenut kielto pääsystä virkoihin ja parlamenttiin. Kaksi hyvin erilaista tekijää alkoi vyöryttää esille Irlannin kysymystä. "Nuori Irlanti" -järjestö, joka oli saanut vaikutteita Manner-Euroopan kumousliikkeistä, suosi — O'Connellista poiketen — väkivaltaisia menettelytapoja tavoitteisiinsa pyrkiessään. Suuri nälänhätä, joka osui Irlannissa 1840-luvun puoliväliin, aiheutti muutamassa vuodessa miljoonan henkilön menetyksen joko nälkään kuolleina tai Amerikkaan muuttaneina.¹³⁵

Uusi vaihe alkoi Irlannin kansallisessa liikkeessä, kun itsehallinto (Home Rule) muotoutui tavoitteeksi 1870-luvulla ja Ch.St. Parnell nousi pyrkimysten johtoon. Englannin alahuoneessa irlantilaisryhmä alkoi käyttää jarrutusta ym. menetelmiä, ja löysi tavoitteilleen vastakaikua liberaaleista. Nämä tekivät pääministeri Gladstonen johdolla Home Rule'sta ehdotuksen, josta osa liberaaliryhmää kuitenkin sanoutui irti; alahuone hylkäsi tämän jälkeen sen v. 1886.

Kun Gladstone v. 1892 nimitettiin toistamiseen pääministeriksi, hän toi Home Rule'n uudelleen alahuoneeseen ja vei sen myös lävitse. Asia kariutui tällä kertaa ylähuoneeseen. Irlannin itsehallintolaki hyväksyttiin Englannin parlamentissa lopulta v. 1912, joskin sen toteuttaminen siirtyi.

Suuren kiistan taustalla olivat englantilaisten vahvoihin kielteisiin mielipiteisiin olleet vaikuttamassa ennen muuta omat turvallisuuspoliittiset näkemykset — oma osuutensa oli myös ollut taloudellisillakin intresseillä.

¹³⁵ Vrt. Beckett 1982, s. 193—196

Balkan 1900-luvun alussa

Balkanin poliittiselle kartalle antoivat Berliinin kongressin jälkeen yleissävyä pikkuvaltiot. Serbia, Montenegro ja autonominen Bulgaria korostivat yhdessä alueen valtavoittoisesti slaavilaista luonnetta samoin osittain Romania. Vain niemimaan vanhin itsenäinen valtio Kreikka edusti etnografisesti poikkeavaa piirrettä, samalla kun sen ongelmat — myöskin muista poiketen — suuntautuivat osittain Väli-meren alueelle.

Uusilla Balkanin valtioilla oli monenlaisia perustavanlaatuisia vaikeuksia selvitettävänä; niiden oli luotava oma hallintokoneisto, armeija, diplomaattiedustus jne., jotka vaativat sekä aineellisia että henkisiä voimavaroja. Mutta ennen kaikkea purkautuivat tässä uudessa vaiheessa esille taloudelliset ja sosiaaliset kysymykset, jotka itsenäistymistäistelun aikana olivat jääneet sivummalle. Balkan oli edelleen ikään kuin laaja talonpoikaisyhteisö; Serbiassa ja Bulgariassa oli v. 1900 talonpoikia 86 %.

Yhteiskunnalliset ongelmat Balkanilla kytkeytyivät maakysymyksen ympärille. Työväenliikkeenkin alkutilmiöitä esiintyi ja sen kärkiryhmit esiintyivät aktiivisina, mutta tärkein oli sosiaalisesti katsoen ensiksi mainittu ongelma. Porvaristo oli suhteellisen vähälukuinen, mutta joka tapauksessa uusien toimialojen vauhdittaja elinkeinoelämässä. Nuori, ulkomailla liikkunut akateeminen älymystö taas kuului uusien aatteiden maahantuojiin. Vallitsevissa oloissa teollisuuden kehitystä hidasti raaka-aineiden puute, pääomien niukkuus ja suppeat markkinat. Kun rautateiden rakentaminen pääsi Balkanilla 1860-luvulla alkuun, se tapahtui ulkomaisen pääoman avulla.¹³⁶

Itsenäistyminen oli Balkanin valtioille suuri saavutus sinänsä, mutta runsaasti tyytymättömyyttä oli aiheuttanut se, että voimaan tulleet rajat eivät olleet selviä kansallisuusrajoja; siitä johtuen jäi useassa tapauksessa asianomaisen valtion rajojen ulkopuolelle miljoonia samaan kansallisuuteen kuuluvia, samalla kun toisaalta muodostui rajojen sisälle usein myös vieraita kansallisia vähemmistöjä. Suuret valtiolliset muutokset olivat eittämättä antaneet kansallistunteelle laajeman ja syvällisemmän otteen Balkanin eri valtioiden piirissä ja sivuutaneet perinteellisen paikallistunteen.

Tähän murrosvaiheeseen sisältyi myös eräs riippumattomuuspyrkimyksiä kuvaava — tavallaan rinnakkainen — tapahtumasarja, nimit-

¹³⁶. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 19—21

täin itsenäisten (”autokefalisten”) ortodoksisten kirkkojen synty eri tahoilla Balkania: Bulgariassa v. 1870, Serbiassa v. 1879 ja Romaniassa v. 1884. Uusien valtioiden pyrkimystä saada ulkoista arvolisää ilmensi puolestaan ruhtinaskuntien muuttaminen kuningaskunniksi. Näin tapahtui Romaniassa v. 1881, Serbiassa v. 1882, Bulgariassa v. 1908 ja Montenegrossa v. 1910.

Suurvaltain politiikka Balkanilla pyrki ylläpitämään sitä tasapainoa, joka katsottiin Berliinin kongressissa saavutetuksi. Itsekunkin suurvallan omien intressien olemassaolosta oltiin kylläkin tietoisia, samoin kansallisuusaatteen räjähdysvoimasta Balkanin erikoislaatuissa alkukantaisissa oloissa. Peruslinjana oli ollut 1800-luvun alkupuolelta lähtien korostaa suurvaltain yhteisesiintymisen merkitystä Balkanilla — kongressimenetelmää. Tällä tavoin pidettiin mahdollisena kussakin tilanteessa sovitella suurvaltain erilaisia intressejä, mutta samalla korostaen niiden kollektiivista vastuuta rauhan säilymisestä Kaakkois-Euroopassa. Väliintuloja oli esim. suurvaltain puuttuminen Kreikan ja Turkin väliseen sotaan v. 1895—97 sekä Makedonian kriisiin v. 1902.

Uusi esille työntyvä piirre — yleisen turkkilaisvastaisuuden rinnalla — oli Balkanin pienten valtioiden keskinäisissä suhteissa näyttäytyvä kireys. Serbiassa nähtiin Bulgarian alueelliset puitteet, joista Serbian alueet olivat suuruudeltaan vain puolet, uhkana omalle valtiolliselle olemassaololle. Lisäksi molemmilla oli alueellisia intressejä Makedoniaan. Vahvistaakseen omaa asemaansa Serbia solmi v. 1881 salaisen sopimuksen Itävalta-Unkarin kanssa. Tämä takasi ruhtinas Milanin aseman Serbian hallitsijana, minkä seurauksena asianomainen otti kuninkaan nimen. Vastikkeeksi tästä tuestaan Habsburg-monarkia sai taloudellisia etuja Serbiassa; lisäksi valtioitten välillä solmittiin tulliliitto.¹³⁷

Balkanin valtioiden keskinäisessä asemassa ja suhteissa ulkopuolisiin tapahtui v:n 1878 jälkeen tietyn aikavälein muutoksia. Bulgaria liitti Itä-Rumiliassa v. 1885 Turkin ylivaltaa vastaan kohdistuneen kapinan johdosta sen omiin alueisiinsa, jotka näin huomattavasti laajenivat. Tämä oli Bulgarian itsenäinen poliittinen ratkaisu; siitä seurauksena viilenivät välit Venäjään, joka oli ollut status quo'n säilyttämisen kannalla. Serbian yritys hyökätä samanaikaisesti Bulgarian kimppuun epäonnistui ja vain Itävalta-Unkarin väliintulo pelasti ensin mainitun.

Romanian ulkopoliittinen linja muuttui pian Berliinin kongressin

---

¹³⁷. Vrt. Bridge 1972, s. 122

jälkeen. Se oli edustanut venäläisystävällistä suuntausta, mutta tuntenut siitä huolimatta kärsineensä iskun, kun osa sen hallussa olleesta Bessarabiasta oli luovutettu v. 1878 Venäjälle. Seurauksena tästä Romania solmi v. 1883 Saksan ja Itävalta-Unkarin kanssa salaisen sotilassopimuksen. Kitkatonta asettuminen samalle puolelle viimeksi mainitun valtakunnan kanssa ei Romanialle ollut, sillä se joutui luopumaan Siebenbürgeenin romanialaisia alueita koskevista toiveista.

Serbiassa oli alkanut 1800-luvun lopulla esiintyä poliittista tyytymättömyyttä — aiheena olivat maan läheiset suhteet Wieniin. Bosnian ja Herzegovinan miehityksen johdosta Itävalta-Unkarin nähtiin sulkeeneen Serbialta pääsyn merelle. Uusi kansallis-radikaalinen puolue kannatti, vanhojen perinteiden mukaisesti, Serbian lähentymistä Venäjään. Belgradissa v. 1903 tapahtunut vallankaappaus muuttikin maan ulkopolitiikan Venäjä-ystävälliseksi.

Bulgaria edusti muihin Balkanin valtioihin verrattuna sangen itsenäistä ulkopolitiikkaa. Itä-Rumilian yhdistäminen v. 1885 sen alueisiin oli ollut siitä ilmaus, olihan se selvästi Berliinin kongressin päätösten vastainen toimenpide. Bulgaria joutui tämän johdosta sangen eristettyyn asemaan, mutta sen politiikkaa tuki maan yleinen mielipide. Bulgarian julistautuminen v. 1908 kuningaskunnaksi katkaisi viimeisetkin riippuvuussuhteet Turkkiin ja sinetöi näin maan itsenäistymisen.

Perinteellisen turkkilaisvastaisuuden ja Balkanin valtioiden kasvavan oma-aloitteisuuden ilmaus oli niiden v. 1912 yhdessä aloittama sota Turkkia vastaan — tavoitteena sen hallussa vielä Euroopan puolella olevien alueiden valloittaminen. Balkanin valtiot voittivat sodan, mutta eivät kuitenkaan voineet sopia Turkille kuuluneiden alueiden, erityisesti Makedonian jaosta. Tästä syntyi uusi sota, joka päättyi Bulgarian häviöön sekä Kreikan ja Serbian voittoon.

Viimeksi mainittu sota oli särkenyt Balkanin slaavilaisten valtioiden yhteisrintaman, minkä suurvalloista Venäjä saattoi käsittää tappiokseen. Uudessa tilanteessa Itävalta-Unkari pyrki rakentamaan läheisiä suhteita Bulgariaan ja Venäjä puolestaan kehittämään niitä Serbian kanssa. Kun viimeksi mainittu tavoitteli yhteyttä merelle, Itävalta-Unkari vaikutti siihen, että puskuriksi perustettiin v. 1913 Albania, mikä jälleen esti tämän pyrkimyksen. Nämä seikat osoittivat, että Euroopan eri suurvaltaryhmittymillä oli ulokkeensa myös Balkanilla. Yleistilanteen muutosta sillä suunnalla kuvasi se, että Turkki oli menettänyt miltei kaikki alueensa Euroopan puolella.

Pienten valtioiden ja alistettujen kansallisuuksien asema suurvaltojen Euroopassa ennen vuotta 1914

Suurvaltojen kansainväliseen näköpiiriin, oli sitten kysymys Englannista, Ranskasta, Saksasta, Venäjältä tai Itävalta-Unkarista, sijoittuivat ennen kaikkea toiset suurvallat. Ryhmittely niiden kesken tapahtui liittolaisiin sekä vastavoimiin, jotka kriisitilanteessa saattoivat olla toisiinsa nähden vihollisia. Kun suurvallat harjoittivat keskinäistä voimien vertailua, etualalla oli mobilisoitavien armeijoiden kunto ja suuruus — mikä v:n 1900 seutuvilla arvioitiin Saksan, Ranskan ja Venäjän osalta, kunkin 3—4 miljoonaksi — taloudelliset voimavarat ja valtakunnallinen yhtenäisyys.

Suurvaltojen omassa piirissä valtakunnallinen yhtenäistämispolitiikka niiden kansallisiin vähemmistöihin kohdistuvana oli ollut kattava ja jatkuvasti korostuva ilmiö koko Euroopassa. Venäläistäminen valtakunnan läntisillä alueilla — Puolasta Suomeen, saksalaistaminen Posenissa ja Schleswigissä sekä magyarisointi Unkarin rajavyöhykkeillä olivat näkyviä esimerkkejä tästä. Turkkiilaistaminen oli sensijaan Balkanilla, tämän alueen pikkuvaltioiden laajennuttua, menettänyt kohdealueensa miltei kokonaan. Kaksi poikkeusta edellä mainitusta valtasuunnasta oli olemassa: kansallisuuspolitiikassa suhteellisen liberaali Habsburg-monarkian Itävallan puolisko sekä Englanti, missä itsehallinnon myöntäminen Irlannille erotti valtapuolueet, liberaalit ja konservatiivit sen kannattajiin ja vastustajiin.

Ajan yleisessä ilmapiirissä oli sellaista, mikä oli omiaan painottamaan suurvaltojen arvoa. Voimaa sinänsä ihailtiin ja lisäksi oli niitä, jotka katsoivat voiman antavan oikeutta. Englannin pääministeri Salisbury lausui eräässä yhteydessä vuosisatojen vaihteessa, että suuret valtiot tulevat aina suuremmiksi sekä pienet pienemmiksi ja harvalukuisemmiksi. Saksalainen historioitsija Heinrich v. Treitschke, joka oli Bismarckin voimapolitiikan ihailija, piti puolestaan pieniä valtioita — niiden voimavarojen vähyyden johdosta — naurettavana ilmiönä.

Pienet valtiot saattoivat itse näyttäytyä ulkopoliittisessa roolissaan sängen passiivisina; hiljaiselon politiikka oli v:een 1914 asti niiden ulkopoliittiselle esiintymiselle tunnusomaista. Lisäksi eräiden puolueettomuusasema oli syntynyt suurvaltain tahdosta tai niiden myötävaikutuksella — ei pikkuvaltioiden oman aktiivisuuden tuloksena. Uudenlaista aktiivisuutta ilmensi sen sijaan Balkanin pikkuvaltioiden yhteisesiintyminen Turkkia vastaan v:n 1912 sodassa.

Suurvaltojen kannalta pienten valtioiden asemalla saattoi kuitenkin olla huomattavaakin strategista merkitystä. Belgiaa, Tanskaa ja Romaniaa esimerkiksi voidaan tarkastella tästä näkökulmasta. Pienten valtioiden lukumäärän saattaa todeta hiukan lisääntyneen, mutta Euroopan kansainvälisessä järjestelmässä ei voi kuitenkaan katsoa niiden yhteismerkityksen kasvaneen.

Mutta vaikkakaan pienten valtioiden yhteinen merkitys itse kansainvälisen järjestelmän piirissä ei ollut kasvanut, ne kuitenkin olivat tuoneet Euroopan yleiskuvaan uusia piirteitä ja sitä tietä saaneet merkitystä. Sikäli kuin on kysymys Skandinavian maista, Hollannista, Belgiasta ja Sveitsistä poliittiset vapaudet olivat niissä pitkälle kehittyneet — kaksi viimeksi mainittua olivat lisäksi vakiinnuttaneet asemansa poliittisten pakolaisten turvapaikkana. Kaikkien näiden demokratiaa kohti suuntautuvien maiden vastakohtana Balkanin uudet valtiot sen sijaan ilmensivät vakiintumattomia poliittisia oloja, joille väkivallan käyttö ja poliittiset murhat antoivat leimaa. Omintakeisen kulttuurin ilmentäminen kuului yleensä kehityskykyisten pikkuvaltioiden kansallisiin erikoispiirteisiin. Elinkeinorakenteen yksipuolisuus ja taloudellisten resurssien vähäisyys olivat puolestaan tekijöitä, jotka ilmensivät pikkuvaltioiden usein huomattavaa riippuvuutta kansainvälisestä taloudesta.

Rinnan suurvaltojen valtakunnallisen yhtenäistämispolitiikan kanssa oli niiden rajojen sisällä vähemmistöjen kansallisuustietoisuus useassa tapauksessa jatkuvasti vahvistunut. Niiden itsemääräämisen reaalisten edellytysten kannalta katsoen viimeinen puolivuosisata ennen 1914 merkitsi kuitenkin pikemminkin taantumaa kuin edistystä. Ranskalainen historioitsija Seignobos arvioi v. 1913, että tulevaisuutta ajatellen kansallisuusaatteella oli Euroopassa yleisesti ottaen vähemmän toteutumismahdollisuuksia kuin 1800-luvun varhaisemmissa vaiheissa.

Koko Eurooppaa tarkastellen vain maanosan laitamilla — näin sekä Skandinavian että Balkanin suunnalla — oli käytännössä näyttäytynyt mahdollisuuksia uusien pikkuvaltioiden muodostumiselle. Sen sijaan Keski-Euroopan suunnalla, missä oli kehittyneitä ei-suvereenisia kansallisuuksia, ei tällaisia mahdollisuuksia näyttänyt olevan johtuen suurvaltaliittoutumien toisiaan puskuroivasta yleisasetelmästä.

III. Ensimmäinen maailmansota v. 1914—1918 pienten valtioiden ja alistettujen kansallisuuksien näkökulmasta

Serbian ja Belgian kohtalot

Ensimmäisen maailmansodan puhkeamisen taustatapahtumana oli suurvallan ja pienen valtion — Itävalta-Unkarin ja Serbian — välien kärjistyminen Habsburg-perintöruhtinaan Franz Ferdinandin murhan johdosta Sarajevossa 28. kesäkuuta 1914; tekijä oli suurserbialainen aktivisti. Tämä kahdenvälinen kriisi kytki huipentuessaan piiriinsä suurvaltoja sekä ohjasi kolmiliiton ja kaksiliiton osapuolet toisiinsa nähden sotilaalliseen valmiusasemaan ja myös sotaan.

Sarajevon murhan jälkeen Itävalta-Unkari, ulkoministerinään Leopold v. Berchtold, tunki löytäneensä tilanteen painostaakseen Serbiaa, joka oli Venäjän kanssa ystävällisissä suhteissa. Wienin hallituspiireissä oltiin huolestuneita suurserbialaisesta propagandasta ja nähtiin Balkanin sotien johdosta laajentuneen Serbian kansallisesti itsetietoisessa roolissa Balkanilla jotain samansuuntaista kuin Sardinialla oli ollut tavoitteissaan Itävaltaa vastaan v:n 1859 vaiheessa Italiassa.

Kun Wienin hallitus esitti jyrkän ultimaatumin Serbialle 23. heinäkuuta 1914, se lähti tilanearvioinnissaan siitä, että kriisi voisi johtaa enintään paikalliseen sotaan näiden kahden valtion kesken. Venäjän ei arveltu olevan valmis Japanille v. 1905 kärsimänsä tappion jälkeen käymään uutta sotaa. Wienissä saatettiin laskea Saksan, jolla oli Balkanin suunnalla omia intressejä, tukevan Itävaltaa, samalla kun Unkarin pääministeri Tisza, joka heinäkuun alkuvaiheessa oli varoi-

tellut kärjistämästä tilannetta, oli myöhemmin luopunut pidättyvältä kannaltaan.¹

Serbian asemalle oli tunnusomaista, että Venäjä tosiasiaa tuki sitä kriisin kärjistyessä. Venäjä oli Bosnian kriisin vaiheessa v. 1908—09 jättänyt Serbian yksin; toista kertaa se ei katsonut voivansa tehdä näin, sillä silloin sen vaikutusvalta Balkanilla olisi mennyttä. Itävalta-Unkarin noottiin Serbia vastasi diplomaattisen joustavasti, mutta silti antautumatta suurvallan kaikkien vaatimusten edessä. Wienin hallituksen reaktio oli kuitenkin jyrkkä; se julisti 28. heinäkuuta sodan Serbialle.²

Ohjaava vaikutus suurvaltojen johdossa siirtyi nyt ulkoministeriöiltä yleisesikunnille, näin esim. Itävalta-Unkarissa, Saksassa ja Venäjällä.³ Tämä seikka oli omiaan jyrkentämään toimenpiteitä. Itävalta-Unkarin Serbialle antaman sodanjulistuksen johdosta Venäjä aloitti 29. heinäkuuta osittaisen mobilisaation, joka oli kohdistettu ensin mainittua vastaan; se laajeni seuraavana päivänä yleiseksi liikekannallepanoksi.

Tämä puolestaan vauhditti Saksaa menettelemään samoin, minkä lisäksi se julisti 1. elokuuta sodan Venäjälle. Kun myös Ranska mobilisoi, Saksa julisti sodan sillekin 3. elokuuta. Englanti liittyi kierteseen edellisiä hitaammin, 4. elokuuta, jolloin se puolestaan julisti sodan Saksalle. Näin muutaman päivän kuluessa alkoi hahmottua jako ympärysvaltioihin (entente), osapuolina Ranska, Englanti ja Venäjä sekä Saksan ja Itävalta-Unkarin muodostamiin keskusvaltioihin. Niiden välille hahmottuvat länsi- ja itärintamat käsittivät tuhansia kilometrejä.

Serbia sai aseapua lähinnä Venäjältä ja pyrki pienenä valtiona puolustautumaan Itävalta-Unkarin hyökkäystä vastaan; se sai jopa valloitetuksi Bosnian ja työnnetyksi v:n 1914 loppuun mennessä itävaltalaiset joukot Tonavan pohjoispuolelle. Serbian menestykseen vaikutti se, että Itävalta-Unkari oli joutunut keskittämään suuren osan sotavoimistaan Venäjää vastaan Galitsian suunnalla.

Toinenkin pieni valtio, nimittäin puolueeton Belgia joutui sodan jalkoihin heti maailmansodan puhjettua, kun Saksa aloitti sen alueitten kautta hyökkäyksen Ranskaa vastaan. Kysymys oli ns. Schlieffenin

1. Vrt. Näf II 1946, s. 380; Macartney 1965, s. 37

2. Vrt. Bridge 1972, s. 376—377; Fischer 1969, s. 702—709

3. Vrt. Wood 1965, s. 328

suunnitelman mukaisista operaatioista, joiden avulla Saksa uskoi pystyvänsä muutamassa viikossa lyömään Ranskan voidakseen keskittyä sen jälkeen taisteluun Venäjää vastaan. Alunperin oli myös Hollannin eteläosa kuulunut Saksan läpimarssia koskevan suunnitelman puitteisiin, mutta v. 1911 Schlieffenin suunnitelmaa tarkistettaessa oli hollantilaiset alueet kuitenkin päätetty jättää rauhaan.

Sodan ulkopuolelle näin jäänyt Hollanti muodosti Saksan kannalta edullisen suojavyöhykkeen, kun sen sijaan päinvastaisessa tilanteessa olisi todennäköisesti tapahtunut Englannin mairinnousu jossain Hollannin rannikolla ja hyökkäys Saksan länteen etenevän armeijan selkään.⁴ Belgialle puolustautuminen osoittautui vaikeaksi; saksalaiset miehittivät 20. elokuuta Brysselin ja belgialaiset joukot joutuivat vetäytymään Antwerpenin linjalle.

Serbia sai sodan alkukuukausina menestyksellisen puolustautumisen johdosta sankarinroolin sekä runsaasti huomiota myös kansainvälisesti. Sittemmin tapahtunut Serbian armeijan peräytyminen loka-kuussa 1915 omilta alueilta aina Adrianmeren rannikolle ja siirtyminen Korfun saarelle himmensi heroistista kuvaa. Belgiankin kohtalo oli saanut osakseen elokuusta 1914 lähtien poikkeuksellisen laajaa kansainvälistä huomiota. Saksan katsottiin rikkoneen Belgian puolueettomuutta koskevaa kansainvälistä sopimusta.

Saksalaiselta taholta puolestaan esitettiin vastaväite, että Belgia oli itse ennen sodan puhkeamista rikkonut puolueettomuuttaan sitoutumalla sotilaalliseen yhteistoimintaan kriisin puhjetessa länsivaltain kanssa. Tästä aiheesta syntyi sodan jatkuessa laaja kiistakirjallisuus, jonka eräitä tuotteita julkaistiin käännoksinä jopa pohjoismaissa.⁵ Saksan väite ei saanut sotasaaliiksi jääneistä Belgian ulkoministeriön asiakirjoista tukea. Sodan jalkoihin joutuneen Belgian humanitäarisestä avustamisesta syntyi puolestaan kansainvälinen kysymys, jolloin erityisesti amerikkalainen elintarvike- ym. apu — Herbert Hooverin johdolla organisoituna — tuli tunnetuksi.

Serbian ja Belgian kohtaloita pyrittiin laajalti käyttämään hyväksi ympärysvaltain propagandassa osoituksena Saksan suhtautumisesta pieniin valtioihin. Näissä yhteyksissä voi puhua — puolueettomat maat mukaanlukien — laajoista yleiseurooppalaisista mielialailmiöistä, jotka sodan alkuvaiheessa selvästi suuntautuivat keskusvaltoja vastaan.

---

4. Vrt. Ritter 1956, s. 179—180

5. Vrt. esim Otto Lundh, *Europas martyr*. Malmö 1915

Romanian, Tanskan ja Sveitsin asema sodan ulkopuolella

Sotaan liittymisen tai joutumisen vaakapuu kosketti läheisesti eräitä toisiakin pieniä valtioita. Tällainen tapaus oli ennen kaikkea Romania, joka oli ollut yli kolme vuosikymmentä Saksan ja Itävalta-Unkarin kanssa kolmiliiton jäsen. Kuningas Carol I edusti maassa kolmiliittoa uskollista kantaa, kun taas yleisessä mielipiteessä Habsburg-vastainen ja samalla ententeystävällinen suuntaus oli yleistä.⁶ Berliinissä ja Wienissä luvattiin liittoukollisuus palkita aluelisällä Bessarabiasta, mutta Bukarestissa se torjuttiin, koska alue selitettiin yhtä epävarmaksi omistukseksi kuin Elsass-Lothringen. Ententen, ennen kaikkea Ranskan mutta myös Venäjän taholla annettiin ymmärtää Romaniassa olevan oikeus Transsylvaniaan.⁷

Kun maailmansota oli puhjennut niin Romania — kruununneuvoston päätöksellä 3. elokuuta 1914 — ilmoitti pysyvänsä puolueettomana. Sellaisena kannanotto oli isku keskusvalloille, jotka menettivät liittolaisen ja joutuivat miehittämään vastoin aikaisempia suunnitelmia myös Romanian vastaisen rajan. Romanian omaksuma asenne oli solidaarisuuden osoitus Itävalta-Unkarin hyökkäyksen kohteeksi joutuneelle Serbialle, sillä kolmiliitossa pysyttäytyminen olisi tiennyt Serbian asian hylkäämistä. Bukarestin hallituksen asenne ilmaisi myös, että sen intressissä oli status quo'n säilyminen Balkanilla. Liukuminen irti kolmiliitosta osoitti, että Transsylvaniasta koskevia toiveita ei ollut unohdettu Romaniassa. Viime sijassa maan puolueettomuus liittyi siihen tosiasiaan, että sen armeija oli heikko.

Romanian puolueettomuus oli sävyiltään ententeystävällistä, ennen kaikkea länsivaltoihin päin. Venäjään nähden tunnettiin tiettyä epäluuloa, mutta Romania salli kuitenkin venäläiset asekuljetukset Serbialle. Sodan ulkopuolella pysyttäytyminen oli päätöksenä sävyiltään ikäänkuin väliaikainen; varsinaiset ratkaisut näyttivät lykkäytyvän tuonemmaksi.⁸

Tanskan kannalta oli ennakoitu vaaralliseksi sellainen kansainvälinen kriisi, jolloin Englanti ja Saksa olisivat sodassa keskenään. Maailmansodan puhjettua Tanska halusi kaikin keinoin pysyä sodan ulkopuolella. Sen asenne ilmensi puolueettomuutta, mutta saksalais-

6. Vrt. Cazan—Radulescu-Zoner 1983, s. 287—297

7. Vrt. Spector 1968, s. 22—23; Herre 1937, s. 459 ja 461

8. Vrt. Giurescu-Giurescu 1980, s. 292; Musat-Ardeleanu 1985, s. 472—492

ystävällisessä hengessä. Kun Saksa vaati — Englannin liittyttyä sotaan — Tanskaa miinoittamaan Ison Beltin ja muut tärkeimmät salmensa, niin Tanska suoritti 5. elokuuta 1914 alkaen tämän toimenpiteen. Puolustusministeri P. Munchin mukaan Saksa olisi muutoin itse sen tehnyt ja samalla ilmeisesti miehittänyt eräitä tukikohtia Tanskan alueelta.⁹

Miinoitustoimenpide oli Saksan intressien mukainen, mutta tuoreimpien kansainvälisten sopimusten vastainen toimenpide. Tarkoituksena oli estää Englannin laivaston pääsy Itämerelle. Tosiasiassa Englannin taholta oli kuitenkin vähemmän kuin aikaisemmin kiinnostusta Tanskan aluevesiä kohtaan ja sen laivastolla tuskin oli maailmansodan puhkeamisvaiheessa operointiaikeita tällä alueella. Tanskan toimenpiteet, ennen kaikkea miinoitus, synnyttivät tyytyväisyyttä Saksassa. Ulkoministeri Scaveniuksen muotoilemana Tanskan puolueettomuus tähtäsi siihen, ettei se missään tilanteessa joutuisi Saksaa vastaan, mutta se oli myös haluton menemään Saksan puolelle. Tämän linjansa Tanska rakensi sangen toissijaisesti oman sotilaallisen valmiuden varaan; ennen kaikkea se pyrki etäännyttämään suurvalta-intressejä Tanskan alueelta.¹⁰

Sveitsi reagoi maailmansodan yllätykselliseen puhkeamiseen nopeasti huolimatta kansainvälisten sopimusten ja maantieteellisen aseman tarjoamista turvatekijöistä. Jo 31. heinäkuuta 1914 tehtiin päätös yleisestä mobilisaatiosta, joka käsitti n. 250000 miestä; se katsottiin onnistuneesti toteutetuksi 3. elokuuta mennessä. Sveitsi antoi sitten 4. elokuuta — perinteittensä mukaisesti — puolueettomuusjulistuksen korostaen, että maan neutraliteettia ja alueellista koskemattomuutta tultaisiin kaikin keinoin puolustamaan jokaista niiden rikkojaa vastaan. Ongelmallisena pidettiin lähinnä Luoteis-Sveitsin alueiden puolustusta Baselin suunnalla. Sveitsiläisen demokratian kannalta erikoistilanne merkitsi uudenlaista vallankeskitystä, kun nimitettiin ylipäällikkökenraali, johon tehtävään tuli eversti Ulrich Wille.

Sveitsin yleistä mielipidettä kosketti Saksan suorittama Belgian puolueettomuuden loukkaus; olihan kysymys vastaanlaisessa ulkopoliittisessa asemassa olevasta maasta. Erikoisleimaista oli tässä yhteydessä Sveitsin kulttuuriperinteiden ja kielellisen jakautumisen vaikutus kansalaisten asenteisiin. Ranskankielisessä osassa maata Saksan me-

⁹ Vrt. Engelstoft-Wendt 1934, s. 354—356; Fink 1958, s. 76; Munch 1960, s. 213—217

¹⁰ Fink 1958, s. 71—74; Engelstoft-Wendt 1934, s. 356—357; Herre 1937, s. 154—155

nettely jyrkästi tuomittiin, saksankielisillä alueilla taas sen menettelyä lähinnä valitettiin. Lehdistöissä käydyssä mielipiteenvaihdossa oli ”so-taisia” piirteitä; myöhempien tapahtumien mukana näkyi eräänlainen henkinen vastakohtaisuus tässä puolueettomassa maassa saksalai-sen ja ranskalaisen väestönosan kesken ajoittain hyvinkin voimak-kaasti.¹¹

Sveitsissä tiedostettiin hyvin nopeasti, että maa oli vaarassa tulla taloudellisesti eristetyksi ulkomaailmasta, josta se oli riippuvainen sekä elintarvike- että raaka-ainehankintojen osalta. Myös Napoleonin sotien kausi oli historiallisena kokemuksena muistuttamassa tämän-suuntaisista ongelmista ja vaikeuksista. Siksi Sveitsissä saatettiin nopeasti voimaan jyrkät tuonti- ja vientirajoitukset.

Tšekien, puolalaisten ja etelä-slaavien tulevaisuuden kaavailuja

Maailmansotaan yhtyneiden suurvaltojen taholla valtakuntakoko-naisuus kohosi esiin terävin ääriviivoin. Se näkyi jo yleistä liikekan-nallepanoa suoritettaessa. Itävalta-Unkarin armeijan sotilaat käytti-vät 8—9 kieltä, niistä tšekit ja kroaatit suurimpina kansallisina ryhmi-nä. Puolalaisten tilanteen kohtalokkuus näkyi siinä, että heitä mobi-lisoitiin kolmen suurvallan armeijaan. Itävallan Galitsiassa ja Sak-salle kuuluvassa Posenissa kutsuttiin aseisiin keskusvaltain puolella taistelemaan n. 800000 miestä, Venäjän Puolassa taas n. 700000. Tällä Puolan pääalueella oli mobilisaatio — historiallisten kokemus-ten aiheuttaman varovaisuuden johdosta — vain osittainen.

Poikkeustilanne johti yleensä kaikissa sotaa käyvissä maissa poliit-tiseen mielipidevalvontaan ja kansalaisvapauksien rajoittamiseen; tämä kohdistui aivan erikoisesti kansallisiin vähemmistöihin. Itävalta-Unkarissa esim. kumottiin perustuslaillisia oikeuksia ja sanomalehtiä lakkautettiin. Tšekit olivat sangen yleisesti arvostelleet Itävalta-Unkarin sodanjulistusta Serbialle.¹² Hallitusvallan menettely kuvasi poliittisia suojaustoimenpiteitä, joiden tavoitteena oli vastustusilmiöiden ennaltaehkäisy.

Venäjän valtakunnassa, kun liikekannallepano oli käynnistynyt, julistettiin erikseen jopa autonominen Suomi sotatilaan, vaikka sillä

¹¹ Vrt. Dürrenmatt 1963, s. 610; Wilhelm Mommsen 1951, s. 512; Herre 1937, s. 297

¹² Vrt. S. Harrison Thomson 1983, s. 277

ei ollut yli vuosikymmeneen ollut enää omaa armeijaa. Poikkeustilanne antoi maan kenraalikuvernööri Seynille tosiasiallisen diktaattorin aseman. Sen perusteella saatettiin kansalaisvapauksia rajoittaa ja sanomalehtiä lakkauttaa.¹³ Tämä kaikki liittyi siihen tosiasiaan, että Suomeen siirrettiin venäläisiä joukkoja, joiden oli määrä tarpeen tullen osallistua Pietarin puolustukseen mahdollista saksalaista hyökkäystä vastaan.

Sodan painopistesuunnalla Puolassa Venäjän politiikka ainakin ulkoisesti painottui toisella tavoin. Sotatilan aiheuttamien rajoitusten ja valvontatoimenpiteiden rinnalla sodan alkutilanteelle antoi leimaa Venäjän ylipäällikön, suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšin nimissä 15. elokuuta 1914 annettu manifesti, jossa luvattiin kaikkien puolalaisien yhdistämistä ja autonomian myöntämistä Puolalle.¹⁴

Venäjän Puolassa vallitsi sodan alkuvaiheessa valtakunnalle lojallinen asenne. Poikkeustilanteen lisäksi siihen oli epäilemättä vaikuttamassa edellä mainitun manifestin puolalaisissa herättämät tulevaisuuden toiveet. Poliittisella tasolla Dmovski ja hänen johtamansa kansallisdemokraatit rakensivat poliittiset toiveensa Venäjän ja Ranskan ystävyyden varaan, ensinmainittua painottaen, mikä edusti heidän kohdallaan vanhaa perinnettä. Dmovskin suuntauksesta jyrkästi poiketen oli Pilsudski siirtynyt elokuun 1914 vaiheessa Itävallan Galitsiaan ja ryhtynyt siellä organisoimaan ”puolalaista legioonaa”. Se ilmensi Venäjää vastaan suuntautuvaa, keskusvaltojen tukeen rakentuvaa pyrkimystä muodostaa Puolasta itsenäinen valtio. Toisaalta oli niitä, jotka näkivät sodan alkuvaiheessa Puolan kansan aseman erityisen vaikeana ja siitä johtuen — suhtautumisessa kaikenlaiseen poliittiseen aktivismiin — kehottivat ”itsensä ja tekojensa hillitsemiseen”.¹⁵

Kun suurvallat olivat elokuussa 1914 ryhtyneet sotaan, se oli tapahtunut ilman selkeitä ja täsmennettyjä sodanpäämääriä; tavoitteet olivat keskittyneet sotarintamalla vastapuolesta saatavaan voittoon. Yleensä oli lähdetty siitä, että sodan kestoaika tulisi olemaan sangen lyhyt — ehkä muutamia kuukausia — kuten oli enimmäkseen ollut asianlaita 1800-luvun huomattavissa sodissa. Mutta kun v:n 1914

13. Vrt. Paasivirta 1978, s. 398—399

14. Vrt. Recke 1927, s. 205

15. Vrt. Recke 1927, s. 200—210

loppuun mennessä ei ratkaisua ollut näkyvässä, edessä olikin näkymä pitkäaikaiseksi venyvistä sodasta.

Tällöin tuli eri taisteleville osapuolille tärkeäksi ruveta tarkemmin määrittelemään sodan päämääriä — minkä puolesta ja mitä vastaan? Sotaponnistusten suuruus, mikä ylitti kaiken ennen tunnetun, johti myös siihen, että sodankäynnille haluttiin antaa aatteellisia tavoitteita. Lisäksi yleinen mielipide osoittautui tekijäksi, joka oli otettava poikkeusoloissakin huomioon. Sodan päämääristä puhuttaessa oli eräs marginaalikysymys, jonka merkitys ajan mukana kasvoi: mikä oli sodan osapuolten suhtautuminen alistetussa asemassa oleviin kansallisuuksiin ja niiden tulevaisuuteen?

Ympärysvallat olivat pitäneet sodan alkuvaiheessa Serbian ja Belgian kohtaloa runsaasti esillä propagandassaan. Saksan politiikassa oli vähemmistökansallisuuksien sortoa käytetty sodan alusta lähtien poliittisena aseena Venäjää vastaan, jonka läntinen rajavyöhyke oli tässä suhteessa valtakunnallisesti arkaa aluetta ja jolla saattoi vauhdittaa separatistisia ilmiöitä. Esimerkki tästä on kaikkiaan n. 2000 suomalaisen vapaaehtoisen sotilaallinen kouluttaminen Saksassa v:sta 1915 lähtien oman maansa itsenäisyyspyrkimyksiä valmistelevaan toimintaan. Kun Saksa ja Itävalta-Unkari tammikuussa 1917 julistuksissaan vetosivat kansainväliseen mielipiteeseen, ne korostivat pienten sorrettujen kansallisuuksien osalta ympärysvaltain alueella erityisesti suomalaisten ja irlantilaisten kohtaloa.¹⁶

Länsivalloilla oli halua jo sodan varhaisemmassa vaiheessa tuoda yleisesti esille kansallisuuksien vapauden tunnusta eräänä sodan päämääränä. Se liittyi läheisesti demokratian suuriin tavoitteisiin; vihollisvaltakunnista erityisesti Itävalta-Unkari nähtiin monikansallisena valtiona hyvin haavoittuvaksi. Oli kuitenkin tekijöitä, jotka pidättivät tarttumasta tällaisiin tunnuksiin, esim. salaiset sitoumukset, joita länsivallat olivat v:n 1915 vaiheessa antaneet Italialle lisäalueiden saamisesta Adrianmeren itäpuolella sen sotaan liittymisen ehtona niiden puolella. Tärkein jarruttava tekijä oli kuitenkin Venäjä länsivaltain liittolaisena. Omien vähemmistökansallisuuksien kahlitseminen sekä laajennuspoliittiset tavoitteet Balkanin suunnalla tekivät ”taantumuksellisesta Venäjästä” rasitteen, joka vei pohjaa kansojen itsemääräämisoikeuden tunnuksen ottamiselta ympärysvaltain propagandaan.¹⁷

¹⁶. Vrt. Cobban 1969, s. 49—50

¹⁷. Vrt. Cobban 1969, s. 50

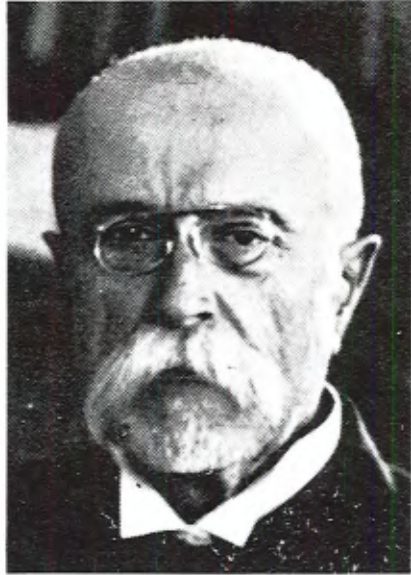
Maaliskuun vallankumous 1917 Venäjällä poisti tämän ratkaisevan jarrun, samalla kun se itse vauhditti mielipiteenvaihtoa rauhan solmimisen ehdoista ja yleensä kansallisuuksien asemasta. Yhdysvaltain lähtö sotaan hiukan myöhemmin huhtikuussa länsivaltain liittolaisena antoi presidentti Wilsonin jo aikaisemmin esittämille tunnuksille kansojen itsemääräämisoikeudesta ja maailmandemokratiasta kantavuutta. Näiden aatteellisten tunnusten ja länsivaltain poliittisten intressien ajaminen kulkivat yhdensuuntaisesti. Ensin mainituilla oli myös väli-nearvoa suurpoliittisten päämäärien kannalta Pariisista, Lontoosta ja Washingtonista katsoen.

Kun maailmansodan jatkuminen yli vuosien 1914—15 vaihteen oli osoittautunut tosiasiaksi, alkoi alistettujen kansallisuuksien omien johtoryhmien taholla vauhdittua niiden tulevaisuuden pohdinta uusista lähtökohdista; myös poliittinen aktivismi sai aivan uudenlaisia ilmauksia. Tällainen toiminta tuli yleensä eri tapauksissa jakaantumaan ulkomaiselle ja kotimaiselle foorumille; edellisellä asetettiin yleensä maksimitavoitteeksi täyden itsenäisyyden saavuttaminen.

Tšekkien politiikan muodonvaihdos oli hyvin kuvaava maailman-sodan luomissa olosuhteissa. Böömissä tšekkien johtopiirien asenne oli elokuusta 1914 lähtien sellaista, että selvästikin haluttiin välttää yhteistoimintaa Itävallan viranomaisten kanssa. Kuitenkaan ei ase-tuttu vastarintaan eikä puuhattu kapinaa. Karel Kramar oli se johto-hahmo, jolla — sodan alussa vangittunakin — oli suurin vaikutus tšekkeihin. Itse hän rakensi toiveita Venäjän menestykseen maailman-sodassa ja samansuuntaisesti kuin aikaisemmin Böömin aseman uudelle-n järjestelyyn jonkinlaisessa personaaliunionissa tsaari-Venäjän kanssa. Tšekkien keskuudessa esiintyi tässä vaiheessa vain vähän sensuuntaisia olettamuksia, että Böömistä voisi muodostua itsenäinen valtio. Realistisena tavoitteena nähtiin Habsburg-monarkian muuttaminen rakenteeltaan federalistiseksi ja niissä puitteissa Böömille auto-nomia.¹⁸

Poliittisessa näkemyksessään poikkeusta edellisistä edusti Thomas Masaryk, joka v:n 1915 alussa siirtyi Länsi-Eurooppaan ja asettui Lontooseen. Hän alkoi rakentaa kaavailuja länsivaltain voiton va-raan maailmansodassa sekä sellaisessa tilanteessa tšekkien ja slovak-kien itsenäisen yhteisvaltion luomiseen. Tähän tähtäävän poliittisen aktivismin keskuselimeksi muodostettiin v. 1916 Pariisiin Masarykin

¹⁸. Vrt. Zeman 1961, s. 253; S. Harrison Thomson 1953, s. 281

*Tšekkiläinen itsenäisyysmiehes
Thomas Masaryk*

johdolla ”Tšekkien kansallisneuvosto”; sen pääsihteeriksi tuli Eduard Beneš.¹⁹

Tšekkien ulkomainen itsenäisyyspolitiikka osoitti maailmansodan oloissa suurinta aktiivisuutta, jos sitä verrataan vastaavanlaisiin muiden alistettujen kansallisuuksien piiristä lähteneisiin toimintailmiöihin. Lisäksi Masarykin henkilökohtainen auktoriteetti piti tämän toiminnan tiiviisti koossa ja yhtenäisenä. Suuri vastakohtaisuus tavoitteiden asettelussa vallitsi kuitenkin tšekkien ulkomaantyöskentelyn sekä Böömissä vaikuttavien välillä. Samalla kosketus niiden välillä oli heikkoa, tietyissä vaiheissa jopa jotenkin olematonta. Kaiken lisäksi poliittinen johtoryhmä Böömissä — ns. mafia — oli joutunut v. 1915 valtiollisen poliisin iskun kohteeksi ja sen salainen organisaatio hajoitettu. Tšekkien kotimainen ryhmä toipui iskusta vasta v:n 1918 kesään mennessä, jolloin oli saatu luoduksi uudet konspiratiiviset elimet.²⁰

¹⁹. Vrt. R.W. Seton-Watson 1943, s. 289; Masaryk 1925, s. 80—82; S. Harrison Thomson 1953, s. 288—289 ja 294

²⁰. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 292 ja 321

Kun on kysymys puolalaisten politiikan suuntautumisesta maailmansodan olosuhteissa myös ulkomaille, lähtökohta oli sikäli edullinen, että Puolan kysymys oli — toisin kuin tšekien asia — vuosien 1830 ja 1863 kapinoiden jäljiltä tunnettu lännessä. Mutta kun tšekeillä oli vain yksi ”vihollinen”, mikä teki ulkomaisen työskentelyn varsin suoraviivaiseksi, puolalaisten ongelmana oli, miten orientoitua, sillä heillä oli ”kaksi vihollista”, Saksa ja Venäjä.

Pilsudski oli tässä suhteessa jo valinnut oman linjansa asettuessaan vapaaehtoisjoukkoineen maailmansodan alussa Itävallan Galitsiaan — se oli selvää suuntausta Venäjää vastaan. Kun Dmowski oli syksyyn 1915 mennessä pettynyt toiveissaan saada Venäjään nojautuen — sen sodan alussa antamien julkisten lupausten mukaisesti — jotain positiivista muutosta Puolan asemaan,²¹ hän siirtyi Lontooseen ja perusti sinne erityisen ”Puolan komitean” (Polish National Council).²² Hän etsi nyt tukea kaikilta ympäröiväiltä, kuitenkin ensi sijassa painottaen länsivaltoja. Tätä puolalaisten ulkomaantoimintaa häiritsi se seikka, että Dmowski ja puolalaiset emigranttipiirit Ranskassa ja Englannissa olivat kireissä suhteissa keskenään — jälkimmäiset eivät halunneet tunnustaa edellisen johtoasemaa.

Puolan kysymys alkoi vähitellen saada maailmansodan eri taistelevien osapuolten erityistä huomiota osakseen. Se johtui maan geopoliittisesta merkityksestä ja alistettujen kansallisuuksien suuruusluokituksessa selvästä ykkössijasta. Erilaiset julkisuudessa esitetyt Puolan tulevaa asemaa koskevat kaavailut kuvasivat eri suurvaltojen intressejä, mutta myös ”kilpailua” puolalaisista.

Marraskuun alussa 1916, jolloin suurin osa Venäjän Puolaa oli saksalaisten joukkojen hallussa, ilmoittivat Saksan ja Itävalta-Unkarin keisarit yhteisessä julistuksessaan perustavansa ”Puolan kuningaskunnan”. Se oli vetoamista Puolan vanhoihin historiallisiin perinteisiin. Näin syntyi erilaisia instituutioita, jotka nojautuen puolalaisiin organisoivat maan hallintoa miehittäjän määräämissä yleispuitteissa.²³

Venäläisten joukkojen vetäytyessä Puolasta kesällä 1915 oli niiden toimesta suoritettu sellaista hävitystä, että puolalaisten siihen asti myönteiset mielialat olivat kääntyneet selvästi Venäjää vastaan. ”Puolan kuningaskunnan” perustamisella vuotta myöhemmin oli tarkoitus ohjata puolalaisten asenteita keskusvaltoihin myönteisiksi. Kun

21. Vrt. Recke 1927, s. 220—222

22. Vrt. Komarnicki 1957, s. 172—176; Polonsky 1975, s. 30

23. Vrt. Recke 1927, s. 259—261; Komarnicki 1957, s. 91—97; Gieysztor 1968, s. 618; Davies II 1981, s. 384—385

alkoi levitä tieto, että Saksa suunnitteli puolalaisten kutsumista asepalvelukseen, asenteet Berliiniin päin pian viilenivät.²⁴ Tapahtumain myöhempää kulkua kuvaa se, että Pilsudski — hänen legioonansa kieltäytyttyä vannomasta uskollisuusvalaa keskusvalloille — vangittiin elokuussa 1917 ja siirrettiin Magdeburgin linnaan.

Eteläslaavien kysymys muodosti maailmansodan alkuvuosista lähtien — monine sisäisine jakoviivoineen ja erisuuntaisine voimakomponentteineen — erityisen poliittisen ongelmiston, joka monella tavalla liittyi, vaikkakaan ei samaistunut, puolalaisten ja tšekkien valtiolliseen aktiivisuuteen.

Kysymys ei ollut kokonaan uuden valtion aikaansaamisesta; sellaisen ydin, pieni Serbia oli jo ollut olemassa useita vuosikymmeniä, lisäksi myös ajatus ”Suur-Serbiasta”. Maailmansodan olosuhteissa nousi esille halu toimia tämä lähtökohtana kaikkien etelä-slaavien valtiollisen vapautumisen puolesta. Etelä-slaavien tapauksessa, kuten kahden edellä mainitun kansallisuudenkin ollessa kysymyksessä, tuli olemaan kaksi työskentelyfoorumia, ulkomainen ja kotimainen. Jälkimmäinen jakautui lisäksi kahdelle taholle; toisaalta se käsitti Serbian valtioelimet, hallituksen pääministerinä Nikola Pasic, sekä toisaalta Itävalta-Unkarin rajojen sisällä asuvat sloveenit, kroaatit ja osan serbialaisista, joiden edustajia oli kaksoismonarkian valtioelimisä ja jotka vähemmistökansallisuuksina olivat mukana tämän valtakunnan sotaponnistuksissa.

Kun itävaltalaiset joukot olivat v:n 1915 loppukuukausina valloittaneet Belgradin sekä Serbian armeija joutunut vetäytymään Adrianmeren rannalle ja pelastautumaan ympärysvaltojen suojaan Korfun saarelle, oli itse Serbia valtio ilman aluetta. Serbia pyrki esiintymään kaikista vastoinkäymisistä huolimatta etelä-slaavien yhdistymisasian johtajana ympärysvaltojen tukeen nojautuen. Maan hallitus, joka oli Korfun saarella pakolaishallituksen asemassa, esiintyi tunnuksiltaan hyvin sentralistisessa sävyssä. Kysymys ei ollut — tulevaisuuden toiveena — kaikkien etelä-slaavien rinnakkaisesta ryhmittymisestä yhteen vaan niiden kokoamisesta vanhan hallitsijasuvun ja Pasicin hallituksen alaisina ”Suur-Serbiaksi”.²⁵

Serbian hallituksen rinnalla alkoi toukokuusta 1915 lähtien Lontoossa toimia ”Jugoslavian komitea” (Yugo Slav Committee) puheen-

²⁴. Vrt. Gieysztor 1968, s. 617; Leslie 1980, s. 115; Davies II 1981, s. 384—385

²⁵. Vrt. Lederer 1963, s. 24; Bartl 1985, s. 74

johtajana Ante Trumbic sekä jäseniä Kroatiasta, Sloveniasta, Bosnias-
ta, Herzegovinasta, Serbian rajojen ulkopuolella asuvista serbialaisista
ja Voivodinasta. Sen tavoitteena oli kaikkien eteläslaavien yhteisen
itsenäisen valtion muodostaminen; se olisi rakenteeltaan federalistinen
ja edustaisi serbialaisten, kroaattien ja sloveenien keskistä tasa-
arvoisuutta.²⁶ Serbian hallitus omaksui aluksi pidättyvän asenteen
Lontoon-ryhmään; se näki siinä kilpailijan, mutta ryhtyi vähitellen
tiettyyn kosketukseen sen kanssa. Lisäksi Genèvessä oli oma toiminta-
keskus (Démocratie Indépendante Yougoslave), jolla oli merkitystä
yhteyksien välittäjänä Serbian hallituksen ja Lontoossa toimivan
Jugoslavian komitean kesken.

Kansainvälisen tilanteen kehitys oli kesään 1917 tultaessa muodostu-
nut siinä määrin ongelmalliseksi, että se pakotti edellä mainitut etelä-
slaavien ulkomaiset eri toimikeskukset hakeutumaan yhteistoimintaan.
Venäjän maaliskuun vallankumous oli tuonut kansainväliseen ilmapii-
riin muutosten sävyä. Tsaari-Venäjä Serbian politiikan perinteellisenä
tukena oli menetetty. Jotain yllättävää saattoi hyvinkin tapahtua ja
esim. rauhankosketuksista länsivaltain ja keskusvaltain välillä liikkui
erilaisia huhuja. Samaan aikaan täysin toisenlaisessa ympäristössä —
Itävallan valtakunnanpuolesta Wienissä — olivat etelä-slaavilaiset
edustajat olleet 30. toukokuuta 1917 hyväksymässä eräiden toisten vä-
hemmistökansallisuuksien edustajien kanssa deklaraation, jossa pu-
huttiin ”federatiivisen Itävallan” aikaansaamisesta.

Serbian hallituksen ja Lontoosta saapuneiden Jugoslavian komitean
edustajien kesken hyväksyttiin 20. heinäkuuta 1917 ns. Korfun ju-
listus, joka ratkaisuna oli sovittelujen tulos. Siinä puhuttiin tulevai-
suuden tavoitteena itsenäisestä ”Serbialaisten, kroaattien ja slovee-
nien kuningaskunnasta”, mikä oli ulkoisesti Serbian taholta myönny-
tys federalisteille. Voitto sille oli puolestaan Karadjordjevicin hallit-
sijasuvun tunnustaminen kaavaillun, laajemmankin valtion valtaistui-
melle. Vain hyvin ylimalkaisessa muodossa voitiin sopia tulevan val-
tion poliittisesta järjestelmästä; se oli oleva ”demokraattinen ja perus-
tusaikainen monarkia”.²⁷

Etelä-slaavien politiikka suuntautui tässä uudessa vaiheessa selvästi
länsivaltioihin ei vain Jugoslavian komitean vaan myös Pasicin halli-
tuksen edustamana, joka oli tietoinen vaarasta joutua muuten eriste-
tyksi. Molemmat tahot, mitä toisistaan poikkeavia näkemyksiä ne

²⁶ Vrt. Lederer 1963, s. 5 ja 15

²⁷ Vrt. Zeman 1961, s. 182; Lederer 1963, s. 26

edustivatkin tietyissä asioissa, olivat hyvin selvillä yhteistoiminnan välttämättömyydestä ja yhteisrintaman tärkeydestä ulospäin.

Ongelman niiden kannalta muodosti länsivaltain puolella Italia, joka näki vaaraksi alueellisesti laajan valtion syntymisen Adrianmeren itäpuolelle. Sen tavoitteena oli saada Englannin ja Ranskan salaisella Lontoon sopimuksella 26. huhtikuuta 1915 lupaamat, Adrianmeren toisella puolen olevat alueet todella osaksi Italiaa. Näistä taustalla olevista kiista-aiheista enemmän tai vähemmän tietoisina eteläslaavien eri johtoryhmät ennakoivat, että suhteet länsivaltoihin eivät — sodan myönteiseen suuntaan ohjautuessaan — tulisi olemaan ongelmattomat.

Bulgarian ja Romanian liittyminen maailmansotaan.

— Kreikan tapaus

Eräät pienet Balkanin valtiot liittyivät maailmansodan jatkuessa mukaan sotaan; kaikissa näissä tapauksissa näytelivät ratkaisun teossa tärkeää osaa toiveet aluelajennuksista naapurivaltioiden kustannuksella.

Bulgaria oli maailmansodan puhjetessa omaksunut — huolimatta Venäjän voimakkaasta painostuksesta — puolueettomuusasenteen ja ylläpitänyt suhteita eri suurvaltoihin. Vuoden 1915 kesällä pyrkivät sekä ympärysvallat että keskusvallat — Englannin ja Saksan hoitaessa neuvotteluyhteyksiä — vetämään Bulgariaa puolelleen. Sen sotilaalliselle panokselle ei pantu painoa, mutta sen sijaan kylläkin maan geopoliittiselle asemalle. Keskusvalloille Bulgarian saaminen niiden puolelle loisi yhtenäisen yhteystien Turkkiin, joka oli jo v:n 1914 syksyllä asettunut niiden liittolaiseksi. Englannille taas Bulgaria alueineen oli tarjoava, jos ne olivat käytössä, tärkeän tukialueen sotatointen kehittämiseksi ja etujen valvomiseksi Turkin salmien seudulla.

Englannin tarjoukset Bulgarialle koskivat lisäalueiden saantia Serbialta ja Kreikalta, joille puolestaan tulisi korvauksia Länsi-Balkanilta, kuitenkin niin, että ratkaisut tapahtuisivat vasta sodan jälkeen rauhansopimuksiin liittyen. Keskusvaltain ehdotus oli sikäli houkuttelevampi, että siihen sisältyi, paitsi lupausta lisäalueista myös johdettavan valtion asema Balkanilla sodan jälkeen. Kun Bulgarian osalta ratkaisun vaaka kallistui keskusvaltain puolelle, siihen vaikutti lisäksi

eräs taustatekijä. Kesän 1915 loppuun mennessä oli Saksan menestys itärintamalla, ennen kaikkea Puolassa synnyttänyt uskoa keskusvaltain voitonmahdollisuuksiin maailmansodassa.²⁸

Bulgaria yhtyi 6. syyskuuta 1915 tekemällään sopimuksella keskusvaltoihin ja aloitti lokakuussa sodan Serbiaa vastaan, mikä osaltaan vaikutti tämän valtion puolustuksen romahdukseen ja Serbian hallituksen siirtymiseen Korfulle, kuten aikaisemmin on mainittu. Bulgarian valinta koettiin Lontoossa yllätyksenä ja maan johtavat lehdet Times'istä alkaen arvostelivat ulkoministeriötä ”Balkanin virheen” johdosta; Saksan katsottiin paitsi saaneen etua Manner-Euroopan sodassa, myös ottaneen askeleen eteenpäin Berlin-Bagdad -suunnitelmissaan.

Romanian julistauduttua puolueettomaksi elokuun alussa 1914 oli maan ulkopoliitikan toinen vaihtoehto, liittyminen ympärysvaltain puolelle, kuitenkin jatkuvasti maassa pohdittavana. Saksalaisystävällisen kuninkaan Carol I:n kuolema v:n 1914 lokakuussa poisti erään keskeisen vastakkaisuuntaisen voimatekijän ja antoi pääministeri Ion I.C. Bratianun hallitukselle tilaisuuden kehittää salaisia yhteyksiä ententen johtopiireihin.

Yleistilanne tarjosi Romanian hallitukselle hyvän mahdollisuuden esitellä näille aluelajennuksia koskevia toiveita; esillä olivat Siebenbürgen, Banat ja Bukovina. Viimeksi mainitulta osalta Venäjä oli pidättyväinen, mutta länsivallat sen sijaan yleensä myöntäväisiä. Romanian kruununneuvoston kokous 27. elokuuta 1916 sinetöi maan liittymisen länsivaltain puolelle maailmansodassa. Bratianu tiedosti tähän ratkaisuun liittyvät sekä suuret toiveet että riskit. Romanian osanotolle maailmansotaan pyrki puolivirallinen *Indépendance Roumaine*-lehti antamaan oman yleisaatteellisen ja puolustuksellisen sävynsä selittämällä Saksan imperialismi pienten valtioiden yhteiseksi uhkaksi.²⁹

Venäläisten menestyksellinen hyökkäys kenraali Brusilovin johdolla kesällä 1916 itärintamalla näytti innostaneen Romaniaa osallistumaan sotatoimiin, joilla oli tarkoitus tukea länsivaltain samanaikaisia hyökkäystoimia Balkanilla, mm. Salonikin rintamalla Bulgariaa vastaan. Romaniaalaisten alkumenestys Siebenbürgenissä kääntyi kuitenkin tappioksi, kun saksalaiset kenraali v. Mackensenin joukot päästyään ete-

²⁸ Vrt. Crampton 1981, s. 440—441; Robbins 1971, s. 577—580

²⁹ Vrt. Musat-Ardeleanu 1985, s. 538—539 ja 548—549. — *L'Indépendance Roumaine* 24/8 (6/9) 1916 *L'Allemagne et les petits pays*

nemään valloittivat joulukuun alussa 1916 Bukarestin. Romanian hallituksen oli pakko siirtyä Jassyyn. Itärintama oli samalla — romanialaisten peräytymisen johdosta — levittäytynyt Mustaanmereen asti. Romanialla oli jäljellä sen vanhoista alueista vain kolmannes. Ympärysalloilta oli kylläkin olemassa lupaus huomattavista uusista alueista, mikä kuitenkin edellytti suurta käännettä sodan koko yleistilanteeseen.

Kreikka pysytteli maailmansodan puhjettua virallisesti puolueettomana, mutta maassa syntyi pian köydenvetoa siitä, mille suurvaltaosapuolelle maan olisi ulkopoliitikassaan suuntauduttava varmistaakseen itselleen etuja. Mieliptidejakautuman henkilöitymiä olivat kuningas Konstantin I ja kreetalaisnyntyinen poliitikko Eleutherios Venizelos. Edellinen nojasi arvovaltansa Balkanin sotien yhteydessä osoittamaansa sankaruuteen. Konstantinoksella oli dynastisia siteitä Saksaan, mutta maailmansodan tilanteessa hän varovaisena pyrki pysyttämään maansa lähinnä puolueettomuuslinjalla.

Venizelos, joka oli liberaali, edusti ulkopoliitikassa rohkeita otteita ja oli valmis suuren poliittisen näyttelijän rooliin. Hän lähti siitä, että keskusvallat tulisivat häviämään maailmansodan ja pyrki sen vuoksi johdonmukaisesti rakentamaan länsivalloilta saatavan tuen varaan. Myöskin Turkin liittyminen keskusvaltain puolelle vaikutti, että Kreikan tuli kuulua vastapuolelle, jotta ”Suur-Kreikan” ohjelma eli kreikkalaisten yhdistäminen Aigeianmeren molemmin puolin saataisiin toteutetuksi.³⁰

Venizeloksen toimiessa pääministerinä syntyi ulkopoliittisten erimielisyyksien johdosta perustuslaillinen kriisi, kun Konstantin erotti lokaussa 1915 Venizeloksen tehtävästään. Tästä oli seurauksena kansallinen jakautuma, joka vähitellen johti Kreikan sisällissodanomaiseen tilanteeseen. Kansallisen kriisin poikkeuksellista luonnetta kuvaa se, että kuninkaan syrjäyttämä Venizelos siirtyi Salonikiin, jonka länsivallat olivat miehittäneet, ja muodosti siellä ”väliaikaisen hallituksen”. Tämä tiivistä yhteyksiä länsivaltoihin, jotka tunnustivat sen diplomaattisesti. Ateenan uusi hallitus puolestaan edusti Konstantinin tukemana ulkoisesti puolueettomuutta ja hoiti suhteita samalla keskusvaltoihin.

Näin oli olemassa kaksi Kreikan hallitusta ja kummallakin oma armeija. Länsivallat ryhtyivät vastavetona Konstantinille — Kreikan

30. Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 118—120

*Kreikkalainen poliitikko
E. Venizelos*

merellistä asemaa hyväksi käyttäen — tehokkaiisiin saartotoimenpiteisiin, mikä nopeasti eristi Kreikan ydinalueet ja aiheutti elintarvikkeiden puutteen johdosta nälänhätää. Kesäkuuhun 1917 tultaessa länsivallat saivat Konstantinin luopumaan valtaistuimelta poikansa Aleksanterin hyväksi, jolloin Kreikan saarto lopetettiin.³¹

Venizeloksen paluu tämän jälkeen Ateenaan uudelleen pääministeriksi johti laajoihin puhdistuksiin Kreikan hallinnossa ja armeijassa Konstantinia tukevista aineksista; vastakkaissuuntainen puhdistus oli ehditty suorittaa v:n 1915 vaiheessa, kun kuningas oli erotanut Venizeloksen. Kesällä 1917 Kreikka Venizeloksen linjan mukaisesti julisti sodan keskusvalloille, mutta sisäisten vastakohtien johdosta maan aktiivinen osallistuminen taisteluun länsivaltain puolella toteutui hitaasti. Kreikkalaiset joukot ehtivät kuitenkin loppukesästä 1918 Makedonian rintamalle, missä ne olivat mukana taisteluissa bulgarialaisia ja saksalaisia vastaan sekä tulivat siten kuulumaan tapahtumain mukana maailmansodan voittajiin.

³¹. Vrt. Dakin 1972, s. 214—216; Forster 1958, s. 90

Portugalin ja Irlannin vaiheet sotavuosina

Maailmansodan ja poikkeusajan heijastusten tietynlaisessa vaikutuspiirissä elivät läntisen Euroopan periferiaan kuuluvina Portugali ja Irlanti.

Portugalissa vahva mielipidesuuntaus kallistui länsivaltoihin päin. Siihen vaikutti ennen kaikkea se tosiasia, että läheisen kosketuksen niihin katsottiin varmistavan parhaiten Portugalin siirtomaiden säilymisen koskemattomina. Silti maassa oli saksalaisystävällistäkin ainesta lähinnä armeijan ja katolisen kirkon piirissä; heidän näkemyksiinsä sisältyi Saksan poliittisen järjestelmän ihailua.

Maaliskuun 1916 vaiheessa Portugali joutui kokemaan kansainvälisen kriisin lähestymisen. Kun se Englannin kehotuksesta takavarikoi satamissaan sodan alusta lähtien olleita saksalaisia ja itävaltalaisia kauppalauskuksia, julisti Saksa sodan Portugalille. Tapahtumain mukana portugalilaisia joukkoja näyttyi v:n 1917 alkupuolelta lähtien Ranskan rintamalla. Poikkeusajan seuraukset Portugalissa näkyivät taloudellisina vaikeuksina ja sosiaalisena liikehtimisena, jonka vastapainona myös upseeriryhmät alkoivat puuttua maan sisäisiin tapahtumiin. Poliittiset vangitsemiset ja tuomiot johtivat lopulta maan siihen asti ehkä vaikeimpaan sisäiseen kriisiin, joka ulottui v:n 1918 jälki-puoliskolta seuraavan vuoden kesään asti. Tällöin kansainvälinen tilannekin Euroopassa oli jo laukeamassa.³²

Maailmansodan puhjettua oli Irlannin Home Rule -lain toimeenpano lykätty Englannissa toistaiseksi. Samanaikaisesti ilmeni koko kysymyksen ympärillä käymistä, mikä oli voimistumassa. Pohjois-Irlannin protestantit halusivat varmistua siitä, että he eivät lähitulevaisuudessa joutuisi katolisen Irlannin alaisuuteen. Siinä suhteessa he olivat valmistautumassa vastarintaan, tarpeen tullen jopa asein. Irlannin katolisten keskuudessa tapahtui puolestaan mielipidemuodostusta, joka ohjautui äärisuuntaan. Heitä ei tyydyttänyt enää autonomiasisältöinen Home Rule -ohjelma, vaan tavoitteeksi asetettiin ”itsenäinen tasavalta”.

Nämä ääriyhmät katsoivat vallitsevan sotatilanteen Euroopassa siinä mielessä edulliseksi, että se tarjosi mahdollisuuksia kapinan valmistelulle Englantia vastaan. Heidän näkemystensä luonnetta kuvaa

³² Vrt. Olivera Marques 1976, s. 166—170

se, että he olivat valmiit ottamaan Saksan taholta apua suunnitelmien-
sa toteuttamiseksi. Pääsiäisenä 1916 toimeenpantu kapina epäonnistui,
mutta sillä oli kuitenkin suuri vaikutus mielialoihin katolisessa Irlan-
nissa. Vähemmistöä siihen asti edustanut ääriyhmä sai nyt yleisen
mielipiteen maassa puolelleen. Jyrkkä tasavaltalaisuus ja täysi itse-
näisyys olivat näin maailmansodan päättymisvaihetta lähestyttäessä
sivuuttaneet Home Rule -ohjelman ja muodostuneet yleisiksi tulevai-
suden tavoitteiksi katolisessa Irlannissa.³³

Skandinavian valtioiden ja Hollannin edustama puolueettomuus

Skandinavian maat tulivat muodostamaan — päinvastoin kuin Bal-
kanin pienet valtiot — ryhmittymän maailmansodan ulkopuolella.
Maantieteellisen sijaintinsa puolesta ne olivat suurvaltain intressien
kannalta marginaalialuetta, joskus hiukan enemmän. V:n 1914 elo-
kuun jälkeisessä tilanteessa niillä oli yleistä kaupallista ja taloudellista
merkitystä sekä lisäksi ympärysvalluille arvoa keskinäisten yhteyksien
hoidon kannalta.

Tanska, jossa tiedostettiin Saksan läheisyys, oli selvinnyt maailman-
sodan puhkeamiseen omalta kannaltaan liittyneistä vaaraongelmista
koskemattomuutensa säilyttäen. Ruotsissa tunnettiin elokuun alussa
1914 epävarmuutta Venäjän asenteesta Skandinaviaan. Siinä yhtey-
dessä saatettiin lähinnä konservatiiviselta taholta ilmaista myötätun-
toa Saksaa kohtaan, mutta ohjauduttiin kuitenkin nopeasti korosta-
maan maan puolueettomuutta. Sitä koskeva julistus annettiin 4. elo-
kuuta. Ruotsin Tanskasta poikkeavaa asennetta kuvaa se, että se ei
myöntynyt Saksan vaatimukseen miinoittaa Juutinraumalla omia
aluevesiosuuksiaan. Norjassa ilmeni heti maailmansodan puhjettua
valmiutta omaksua puolueettomuusasenne; tällöin epäluulon kärki oli
suuntautunut Saksaan päin.³⁴

Skandinavian maitten välisen läheisen yhteistoiminnan tarve työnty
suurten maailmantapahtumien keskellä selvästi esille. Ruotsi ja Norja
vakuuttivat 8. elokuuta 1914 tekemässään sopimuksessa, samalla kun
ilmoittivat noudattavansa puolueettomuutta, olevansa ryhtymättä mis-

³³. Vrt. Beckett 1977, s. 214—221

³⁴. Vrt. Gihl 1951, s. 43; Herre 1937, s. 150; Riste 1965, s. 36

sään tilanteessa vihollisuuksiin toisiaan vastaan. Tämä oli jälleenvakuutusta siitä, ettei kumpikaan liittyisi kumpaankaan maailmansodan taistelevista osapuolista. Se ilmensi myös — muuttuneissa olosuhteissa — halua vakuuttaa, että vanhat Ruotsi-Norja-unionin purkautumiseen (1905) liittyneet viileät jälkimielialat oli sivuutettu. Tanskakin oli valmis, taustalla omat puolueettomuutensa painotukset, lähempään kosketukseen ja neuvotteluyhteyteen muiden Skandinavian maitten kanssa.

Kolmen Skandinavian maan hallituksen puolesta luovutettiin 12. marraskuuta 1914 eri sotaa käyville suurvalloille nootit, jotka ilmensivät protestia puolueettomien maitten kauppaan kohdistetun kontrollin laajuuden johdosta.³⁵ Näiden maitten yksimielisyyttä puolueettomuuslinjalla alleviivattiin Ruotsin, Norjan ja Tanskan kuninkaitten tapamisella Malmössä joulukuun puolivälissä 1914. Se oli myös lähtökohta yhteisten diplomaattisten toimenpiteiden valmistelulle.

Skandinavian maitten ongelmat maailmansodan jatkuessa keskittyivät ennen muuta ulkomaankaupan harjoittamiseen sekä poliittisen tasapainon ylläpitämiseen — kunkin omin painotuksin — eri sotaikäisiin suurvaltoihin nähden. Yleisen poikkeustilan jatkuessa myös elintarvikekysymys, raaka-aineiden saanti sekä kasvava työttömyys aiheuttivat jatkuvasti toimenpiteitä. Kaikilla kolmella maalla oli kuitenkin siinä määrin etäisyyttä itse sotaan ja niiden yhteiskunnat myös sikäli rauhanomaisessa käynnistyksessä, että kaikissa niissä voitiin toimeenpanna yleisiä vaaleja maailmansodan vuosina. Niitä oli Norjassa lokakuussa 1915 ja lokakuussa 1918, Ruotsissa syyskuussa 1917 ja Tanskassa huhtikuussa 1918.

Kun on kysymys ulkomaankauppaan sotaolosuhteissa liittyvistä ongelmista, niin Tanskan asema kytkeytyi muita tiiviimmin Saksan ja Englannin vihollisuhteisiin. Ainoastaan omavaraisuus maatalouden alalla tarjosi sille riippumattomuutta eri suuntiin. Saksa pystyi sängen tarkasti valvomaan Tanskan vientiä Englantiin, mutta viimeksi mainittu vain asettamaan määrällisiä rajoituksia tuonnille lännestä Tanskaan, ei sen sijaan valvomaan Tanskan vientiä edelleen Saksaan.

Norja halusi maailmansodan puhkeamisen jälkeen jatkaa kauppayhteyksiään toisaalta Englantiin ja Yhdysvaltoihin, toisaalta Saksaan. Kaksi ensimmäistä sotavuotta olivat tälle maalle taloudellisesti hyvin edullisia. Englannin vahva asema merellä ja norjalaisten anglosaksistyväälliset asenteet vaikuttivat siihen, että Norja vähitellen liukui

³⁵. Vrt. Gihl 1951, s. 75—76; Engelstoft-Wendt 1934, s. 358

ulkomaankauppansa osalta Englannin valvontaan. Maitten välillä syntyi toimialoittain — esim. kalastuselinkeino, kupari- ja tekstiiliteollisuus — yhteistoimintasopimuksia, joissa määriteltiin eri tuotannon kokonaismäärät, raaka-ainekysymykset jne.³⁶ Jokainen tällainen ratkaisu merkitsi myös Lontoon kontrollin lisääntymistä Norjaan nähden.

Maailmansodan alusta lähtien Ruotsin kauppa Saksan kanssa laajeni puitteiltaan hyvin huomattavaksi. Myös sen kauppa Englannin kanssa jatkui, joskin britit pyrkivät valvomaan, ettei se esim. tärkeiden raaka-aineiden osalta muodostunut transitokaupaksi Saksaan. Ruotsin kansainvälinen asema tuli samanaikaisesti tärkeäksi, kun sen kautta ohjautui laaja läpikulkukauppa länsivaltain ja Venäjän kesken. Tammikuussa 1915 Ruotsin hallitus kuitenkin kielsi aseiden, ammusten ja muiden sotatarvikkeiden kuljetukset alueittensa kautta.³⁷ Tämä katsottiin ystävälliseksi eleeksi Saksaan nähden. Ruotsin puolueettomuuspolitiikkaa voi v. 1914—16 tulkita tietyssä määrin saksalaisystävälliseksi. Sen sijaan se kaupallisten suhteiden alalla saattoi Englantiin nähden olla formaalisen jäykkää ja arvovaltakorosteista.³⁸

Kun Saksa aloitti ns. rajattoman sukellusvenesodan länsivaltoja vastaan helmikuussa 1917, katkesivat Tanskan kauppayhteydet länteen käytännöllisesti katsoen kokonaan. Sen tukena nyt oli lähinnä kolmen pohjoismaan tekemä sopimus maaliskuussa 1916 laajasta keskinäisestä tavaravaihdosta; Tanska sai luovuttamiensa maataloustuotteitten vastikkeeksi kahdelta muulta teollisuustuotteita ja raaka-aineita. Tanskassa jouduttiin toimeenpanemaan kiristyneessä tilanteessa laaja maan talouselämän säännöstely; työttömyys nousi v. 1918 aina 18 %:iin työvoimasta.³⁹

Saksan käymä sukellusvenesota oli jo syksystä 1916 lähtien aiheuttanut huomattavia menetyksiä Norjan suurelle kauppalaivastolle; menetykset vain nousivat helmikuussa 1917 lähtien, kun tämän sodan käynnin ns. rajaton vaihe alkoi. Norja suoritti silloin ratkaisun, jonka sanelivat suuret taloudelliset vaikeudet ja jatkuvasti lisääntynyt riippuvuus Englannista. Huhtikuussa 1917 se teki päätöksen kauppalaivastonsa luovuttamisesta sodan ajaksi Englannin käyttöön, joka siirsi sen kuljetustehtäviin vähemmän vaaralliseksi katsottaville alueille.

36. Vrt. Riste 1965, s. 91—93

37. Vrt. Gihl 1951, s. 48

38. Vrt. Gihl 1951, s. 225, 226 ja 232

39. Vrt. Rasmussen 13, 1963, s. 139

Englanti puolestaan otti hoitaakseen omilla kauppaluksillaan, joita saattueet suojasivat, molempien maitten välistä kauppaa sekä toimitukseen Norjalle tarpeelliset määrät hiiltä.⁴⁰ Maan sisäinen talouselämä joutui kuitenkin kriisiin, sillä hallitus ei saanut tilannetta hallintaansa. Norjan puolueettomuus oli poikkeusoloissa venynyt englantilaisystävällisyydessään äärimmäisyyteen.

Ruotsin kauppasuhteissa tapahtui syksystä 1916 lähtien sikäli asennemuutosta, että se alkoi pyrkiä Englannin kanssa sovitteluun vienti- ja tuontikysymyksissä sekä niihin liittyvissä valvontaongelmissa. Itse ratkaisuun Englannin kanssa päädyttiin kuitenkin vasta lokakuussa 1917 muodostetun Edénin liberaalisosiaalidemokraattisen hallituksen saatua politiikan ohjat käsiinsä ja alettua muovata Ruotsin puolueettomuuspolitiikkaa länsivaltoihin nähden ystävälliseksi.

Monien vaiheitten jälkeen 29. toukokuuta 1918 Ruotsi ja Englanti solmivat laajan kauppasopimuksen. Huomio kohdistuu siihen, että tämä tapahtui vaiheessa, jolloin Saksalla oli hyvin vahva sotilaallinen asema Itämerellä. Tässä sopimuksessa Ruotsi toisaalta myönnetyksenä asetti huomattavan osan kauppalaivastostaan — n. 40 % kokonaistonnistosta — Englannin käyttöön sekä toisaalta lupautui rajoittamaan malmivientiä Saksaan. Vastikkeeksi se sai eri tavoin tyydytetyksi maan vaikeaa huoltotilannetta, joka oli pakottanut monenlaisiin säännöstelyjärjestelyihin. Sopimus ehti tarjota sangen vähän hyötyä kansanhuollon kannalta ennen sodan loppumista, mutta sopimuksen kokonaisuudessaan voi katsoa tasoittaneen Ruotsin suhteita maailmansodan tuleviin voittajiin.⁴¹

Elokuusta 1914 lähtien oli näkynyt hyvin vähän merkkejä ulospäin siitä kriittisestä asemasta, jossa Ruotsi useita kertoja oli ollut, kun sitä oli painostettu eri suurvaltojen taholta. Sen sijaan Ruotsin puolueettomuuden painotuksesta näyttäytyi jatkuvasti erimielisyyttä saksalaisystävällisen oikeiston sekä entente'en suuntautuvan liberaalien ja sosiaalidemokraattien muodostaman ryhmittymän välillä. Tämä tuli erityisesti esille, kun maan ulkomaankaupan kysymykset tavan takaa olivat käsiteltävinä.

Minään ajankohtana ei silti mikään Ruotsin suurista puolueista kannattanut puolueettomuuslinjalta luopumista; tämä kävi selväksi esim. vuonna 1915 selvitetessä suhdetta aktivistiryhmään, jolla oli valmiutta ohjata Ruotsi sotaan Saksan puolelle.

⁴⁰ Vrt. Riste 1965, s. 176; Örvik 1953, s. 59

⁴¹ Vrt. Gihl 1951, s. 315 ja 322—338

Hollanti joutui — sotanäyttämöiden ja miehitetyn Belgian osien läheisyyden johdosta — ylläpitämään koko maailmansodan ajan soti-laallista valmiutta. Sen rajojen sisällä oli n. 1 milj. belgialaista pako-laista. Yleinen mielipide maassa oli suuntautunut länsivaltoihin päin; syynä siihen oli, että lähinnä Saksa koettiin vaarana omalle alueelli-selle koskemattomuudelle, minkä lisäksi sen miehityspolitiikka Bel-giassa herätti arvostelua.

Hollanti joutui ulkomaankaupan osalta yhtäläisten ongelmien eteen kuin Skandinavian maat. Maailmansodan puhkeaminen katkaisi sille monessa suhteessa merkittävän läpikulkukaupan. Sotaa käyvien suur-valtojen läheisyys asetti Hollannin usein vasaran ja alasimen väliin. Englannin saartotoimenpiteet saattoivat maan tuonnin tarkan valvon-nan alaiseksi, samalla kun vienti edelleen Saksaan koetettiin estää. Viimeksi mainitusta maasta Hollanti oli mm. hiilen saannissa riippu-vainen, mikä pakotti siihen suuntaan tiettyyn sovitteluun.

Saksan aloitettua rajattoman sukellusvenesodan keväällä 1917 Hol-lannin rannikot kuuluivat vaarallisimpiin vyöhykkeisiin, mikä näkyi tonnistomenetysten suuruudessa. Maaliskuussa 1918 Yhdysvallat ja Englanti pakottivat Hollannin luovuttamaan koko kauppalaivastonsa länsivaltojen kuljetusten käyttöön.⁴² Tällä maalla ei ollut vaihtoehtoja valittavana, sillä Itä-Intian saariston ja muitten Hollannin siirto-maitten kohtalo oli jo ennestään länsivaltain asenteesta riippuvainen.

Kokonaisuutena Hollannin politiikka puolueettomuutensa ja alueellisen koskemattomuutensa ylläpitämiseksi oli yksittäisissä rat-kaisuissa — oli sitten kysymys Englannista, Saksasta tai Yhdysval-loista — joustavaa ja mahdollisuuksien mukaan tasapainottelevaa. Se oli enemmänkin kunkin ajankohdan etunäkemyksen pohjalla ohjau-tuvaa kuin kansainvälisen oikeuden tiukkoja periaatteita seuraavaa. Englannin ja Saksan sotilaalliset intressit Hollantiin nähden jäivät sängen rajoitetuiksi; viime sijassa niille oli tärkeää vastapuolen py-syttäytyminen erossa tämän maan alueista. Hollannin kykyyn säilyt-tää puolueettomuutensa v. 1914—1918 voi katsoa sisältyneen myös aimo annos poliittista onnea.

Venäjän maaliskuun vallankumous ja ei-venäläisten reuna-alueiden kohtalo

Venäjän maaliskuun vallankumous v. 1917 vaikutti — paitsi suu-

⁴². Vrt. Vandenbosch 1959, s. 118; Voorhoeve 1979, s. 34

rena poliittis-yhteiskunnallisena murrostapahtumana itse valtakunnassa — myöskin käännekohtana kansainvälisten suhteiden tasolla sekä ei-venäläisten kansallisuuksien asemassa. Uudet, Venäjän ns. väliaikaiset hallitukset, joissa oli sisäistä jakautuneisuutta ja jatkuvaa muuttuvuutta, toivat eri suurvalloille ongelman, oliko ja mitä huomattavaa muutosta tapahtumassa tämän valtakunnan ulkopoliitikassa ja itse maailmansodan osalta.

Ulkoministeri P. Miljukov oli 18. maaliskuuta kiirehtinyt ilmoittamaan, että Venäjä tuli jatkamaan sotaa länsivaltain liittolaisena ”voittoon asti”. Uusi kumouksellinen edustuselin, Pietarin neuvosto, puolestaan vaati pikaisesti yleistä rauhaa ja sen takana olevista työväenliikettä edustavista puolueista muodostui painostustekijä, joka sai väliaikaisen hallituksen esittämään 9. huhtikuuta omasta puolestaan tunnuksen rauhasta ”ilman aluevaltauksia ja sotakorvauksia”.⁴³

Kun väliaikainen hallitus muodostettiin toukokuussa 1917 uudelleen, jolloin siitä joutui eroamaan Miljukov ja uusiksi ministereiksi tuli useita menševikkeja ja sosiaalivallankumouksellisia, liitettiin sen viralliseen ohjelmaan — näiden ryhmien edellämainittuja kannanottoja painottaen — ”rauha ilman aluevaltauksia ja sotakorvauksia kansojen itsemääräämisoikeuden perusteella”. Tämän lisäksi kesäkuussa kokoontuneessa yleisvenäläisessä neuvostokongressissa menševikit ja sosiaalivallankumoukselliset päättivät ottaa yhteyttä saksalaisiin sosialisteihin valmistellakseen työväenliikkeen kansainvälisen kongressin kokoontumista Tukholmaan pohtimaan yksityiskohtaisesti rauhan edellytyksiä.

Maaliskuusta 1917 lähtien oli sodankäynti itärintamalla tosiasiaa pysähtynyt. Länsivaltajien kannalta kehittyi nyt keskeiseksi ongelmaksi se, oliko siihenastinen liittolainen Itä-Euroopassa menetetty. Saksan ja yleensä keskusvaltain osalta nousi puolestaan esille kysymys, millä ehdoin rauhan solmiaminen siihenastisen itärintaman osalta voisi toteutua. Venäjän läntisten reuna-alueiden vähemmistökansallisuuksien edessä taas oli tilanne, mitä aatteellisesti vetoavat, heitä koskettavat maaliskuun vallankumouksen tunnukset käytäntöön realisoituna voisivat merkitä.

Väliaikainen hallitus ilmoitti Suomelle 20. maaliskuuta 1917 antamallaan manifestilla palauttavansa voimaan maan autonomian; samalla se peruutti sortokauden peruna v:sta 1899 lähtien kaikki lait-

43. Vrt. v. Rauch 1956, s. 64—65

tomiksi katsotut määräykset. Tämän jälkeen maa sai uuden, nyt eri poliittisia suuntia edustavan hallituksen, samalla kun eduskunta kutsuttiin koolle ensi kerran maailmansodan puhkeamisen jälkeen. Poliittinen ilmapiiri Suomessa oli vapautunut ja innostunut; lehdistö saattoi pohtia sangen vapaasti maan tulevaisuutta ja pääministeri O. Tokoi toi eduskunnassa 20. huhtikuuta julki Suomen itsenäisyyden tavoitteen.⁴⁴

Kuitenkin väliaikainen hallitus piti tiukasti kiinni siitä, ettei sen valtakunnallisesti valvova ote Suomeen nähden päässyt — sen tunnustamat maan itsehallinnon puitteet sivuuttaen — suomalaisten toimesta edelleen heikentymään. Avoin konfliktitilanne syntyi siitä, kun Suomen eduskunta oma-aloitteisesti pyrki heinäkuussa laajentamaan maan autonomiaa edelleen ja Kerenskin johtama hallitus määräsi hajoitettavaksi ”uppiniskaisen” suomalaisen kansanedustuselimen.

Venäjän väliaikaisen hallituksen Suomen-politiikalla oli vastikkeensa muualla valtakunnan läntisillä ei-venäläisillä alueilla. Viro ja Liivinmaa, jotka — toisin kuin Suomi — eivät olleet siihen asti omanneet mitään erikoisasemaa, saivat oikeudet alueelliseen itsehallintoon. Kummallekin maakunnalle tuli niiden omasta piiristä valittu uusi kuvernööri sekä yleisellä äänioikeudella valittavat maapäivät. Virossa maapäivät pääsivät kokoontumaan jo heinäkuun alussa 1917, puheenjohtajanaan Konstantin Päts. Liivinmaalla ratkaisu tapahtui hitaammin, sillä vaalit pidettiin vasta elo-syyskuun vaihteessa. Ne eivät kuitenkaan koskeneet Latgallenia (eivätkä tietenkään saksalaisten hallussa olevaa Kuurinmaata).

Tällaiset päätökset otettiin kansallisten liikkeiden taholta vastaan innostuksella. Pietarista katsoen oli tarkoitus samalla vyöryttää Baltian maakuntien saksalaisen väestön siihenastista valta-asemaa omine edustuselimineen. Mutta keväästä 1917 alkaen oli alkanut purkautua myös kumouksellinen aktiivisuus Virossa ja Liivinmaalla, aivan erityisesti jälkimmäisellä alueella. Oli perustettu erilaisia neuvostoja, jotka esittivät laajoja yhteiskunnallisia muutosvaatimuksia alueittensa oloihin.

Puolalle oli Venäjän väliaikainen hallitus 30. maaliskuuta 1917 antanut lupauksen ”itsenäisyydestä”. Käsitteen poliittinen sisältö jäi kuitenkin täsmentämättömäksi, eikä julistuksessa mainittu mitään tulevan Puolan rajoista. Toisin kuin Suomen sekä Viron ja Liivinmaan osalta oli Venäjän politiikka lupauksineen ”ilmassa”, sikäli

⁴⁴. Vrt. Paasivirta 1984, s. 55—56

kuin kysymys oli Saksan miehittämistä Puolasta sekä Kuurinmaasta ja Liettuasta.

Lokakuun vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa Suomi julistautui 6. joulukuuta 1917 itsenäiseksi. Sen onnistui seuraavan kuukauden kuluessa hankkia itsenäisyydelleen tunnustuksia hyvin eri tahoilta — Venäjän neuvostohallitukselta, Ruotsilta, Saksalta ja Ranskalta. Englanti kuitenkin pidättyi ja selitti jäävänsä odottamaan Venäjän tulevan kansalliskokouksen kokoontumista.

Virossa ja Liivinmaalla seurasi kesän 1917 itsehallinnon toteuttamisvaihetta lokakuun vallankumouksen jälkeen suuri muutosten vaihe. Tilannekuva oli tällöin jyrkästi kaksijakoinen. Toisaalta kansalliset aktivistit esiintyivät omassa roolissaan. Liivinmaalla muodostettu kansallisneuvosto korosti 19. marraskuuta (2. joulukuuta) 1917 antamassaan julistuksessa kansojen itsemääräämisoikeutta sekä Liivinmaan, Kuurinmaan ja Latgallenin muodostamista yhteiseksi valtiokokonaisuudeksi. Virossa maapäivät 28. marraskuuta julistautui korkeimman vallan haltijaksi ja valitsi keskuudestaan erityisen toimeenpanoelimen. Molempien taholta vedottiin länsivaltoihin, millä pyrittiin välttämään venäläisen yliherruuden vaihtumista Baltian maakunnissa saksalaiseen.⁴⁵

Baltian maakunnissa ryhtyivät vallankumoukselliset sotilasneuvostot samanaikaisesti voimakeinoin puskuroimaan edellä mainittujen toimintaa. Virossa neuvostot saivat melko hallitsevan otteen tapahtumisista marraskuun lopulta 1917 lähtien; Liivinmaalla kuitenkin suoritettiin joulukuussa kansalliskokouksen vaalit. Kaikki poliittiset ryhmät olivat mukana, mutta pian radikaalit jättivät tämän kokouksen. Baltian maita koskeva tilanne näytti olevan vuosien 1917—18 vaihteessa suuresti riippuvainen kansainvälisestä kehityksestä.

Saksan aktiivisuus Baltian suunnalla

Maailmansodan alkuvuosista lähtien oli Saksassa ollut esillä kysymys suhtautumisesta idässä saksalaisen ja venäläisen väestövyöhykkeen väliin sijoittuviin kansallisuuksiin ja niiden asemaan tulevaisuudessa. Kun Saksalla oli kesällä 1915 huomattavaa menestystä itärin-

⁴⁵ Vrt. Von den baltischen Provinzen . . . 1971, s. 63—65; v. Rauch 1970, s. 34—42; Sukiennicki I 1984, s. 307—310

tamalla, alkoi tietyissä maan poliittisissa piireissä nousta esille tavoite valtakunnan alueitten ja vaikutuspiirin ulottamisesta itäänpäin hyvin laajoissa puitteissa. Tässä vaiheessa Saksan rintamalinjojen sisäpuolelle olivat jääneet paitsi Puola, joka syksyllä 1916 julistettiin ”kunin-gaskunnaksi”, myös Kuurinmaa ja Liettua.

Niissä piireissä — lähinnä konservatiivit, balttilais-saksalaiset emigrantit ja sotilasjohto — joissa asetettiin toiveita Baltian maakuntien yhdistämisestä Saksaan, viitattiin mielellään niihin vanhoina saksalaisen ritarikunnan maina. Ne piirit, jotka vastustivat tai ainakin epäilivät tällaisia suunnitelmia, korostivat, että oli pelkkä illusio puhua saksalaisista maakunnista, kun saksaa puhuvan väestön osuus oli n. 7 %. Nämä kriittiset näkemykset tulivat keskustaryhmien ja sosiaalidemokraattien taholta; niitä edusti v:n 1915 vaiheessa myös valtakunnankansleri Th. v. Bethmann-Hollweg.⁴⁶ Lisäksi tuotiin esille kaavailuja erityisestä laajasta ”Keski-Euroopasta” (Mitteleuropa), joka olisi mm. Puolan kattava talousyhteisö, lähtökohtana toive Saksan itä-kaakkoon ulottuvasta hegemonia-asemasta.

Maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen, jolloin Venäjän sotilaallinen voima näyttäytyi heikoksi, mielipidejakautuma Saksassa — kun oli kysymys ”reunavaltio politiikasta” idän suunnalla — hahmottui jyrkän kaksijakoisena. Sotilasjohdon asema oli vahva ja sen tavoitteita ilmensi 23. huhtikuuta Kreuznachissa pidetyssä kruunun-neuvostossa esitetty ohjelma, joka ei tavoitellut Baltian suunnalla vain Kuurinmaata ja Liettuaa, vaan myös tämän aluekokonaisuuden muita osia Saksan valtapiiriin. Sen sijaan Saksan valtiopäivillä 19. heinäkuuta keskustan ja sosiaalidemokraattien äänin hyväksytty kannanilmaisu korosti rauhaan pyrkimistä idässä periaatteessa ilman valloituksia, koska näin katsottiin voitavan luoda tulevaisuudessa kestävämät suhteet Venäjään.⁴⁷

Saksan sotilasjohdon toimesta alettiin Kuurinmaalla ja Liettuaassa järjestellä — toisin kuin v. 1916 Puolassa — suoraa sotilashallintoa syksystä 1917 lähtien. Samalla oli tavoitteena liittää nämä alueet — erillisinä herttuakuntina lähinnä personaaliunionissa Preussin kanssa — läheisesti Saksaan. Järjestelyn vahvistukseksi pyrittiin hyvin tavoitehakuisesti hankkimaan tiettyjen, myötämIELIksiksi arvioitujen väestöryhmien taholta hyväksyviä ”kannanilmaisuja”.⁴⁸

⁴⁶ Vrt. Ritter III 1964, s. 139, 142 ja 144

⁴⁷ Vrt. Craig 1978, s. 382 ja 387; Ritter IV 1968, s. 98

⁴⁸ Vrt. Ritter IV 1968, s. 99—100

Mitä sitten Liivinmaahan ja Viroon tulee, niin sikäläinen saksalaisväestö, joka kaikkine etuoikeuksineen näki olevansa kahden vaaran keskellä — toisaalta jyrkän kumouksellisuuden ja toisaalta alueitten pääväestöä edustavien kansallisten liikkeiden — pyrki poliittis-yhteiskunnallisissa toiveissaan syksyllä 1917 kurkottamaan Saksaan. Näin olivat emämaassa ensi kerran Bismarckin ajan jälkeen balttilais-saksalaiset tulossa yleisemmän huomion kohteeksi.

Seuraavana vaiheena oli, sen jälkeen kun joulukuun alussa 1917 alkaneet Saksan ja neuvostohallituksen rauhanneuvottelut eivät olleet johtaneet tulokseen ja Saksa oli helmikuun jälkipuoliskolla 1918 suorittanut laajan hyökkäysliikkeen Baltiasta aina Ukrainaaan ja Kaukasukseen asti, 3. maaliskuuta solmittu Brest-Litovskin rauha. Se oli tehty Saksan sanelemin ehdoin. Venäjistä erotettiin Puola, Liettua, Kuurinmaa ja Riika ympäristöineen — Ukrainan lisäksi. Neuvostohallitus sitoutui samalla siihen, että Virosta ja Liivinmaalta sekä Suomesta evakuoitiin kaikki jäljellä olevat venäläiset joukot.

Suomessa käytiin tammikuun lopulta 1918 lähtien sisällissotaa, jossa ”punaisten” puolella oli jonkin verran venäläisiä sotilaita sekä ”valkoisia” tukemassa sodan jälkivaiheessa kenraali Goltzin johtamia saksalaisia joukkoja. Viron ja Liivinmaan tulevaisuudesta ei rauhansopimuksessa lausuttu mitään täsmällistä. Kuitenkin siihen sisältyi maininta, että saksalaiset poliisijoukot pitäisivät nämä kaksi maata niin kauan miehitettyinä, kunnes ”turvallisuus oli taattu saattamalla omat julkiset laitokset toimimaan ja valtiollinen järjestys voimaan”.

Kun bolševikit olivat joutuneet vetäytymään Virosta, oli nopeasti uudelleen kokoontuneen sikäläisen kansallisneuvoston toimesta julistettu 24. helmikuuta 1918 Viro itsenäiseksi sekä valittu väliaikaisen hallituksen pääministeriksi Päts. Se lähetti lähetystön Englantiin ja Ranskaan pyytämään tunnustusta tekemälleen päätökselle.⁴⁹

Kun saksalaiset joukot tulivat pian tämän jälkeen Tallinnaan, ne hajoittivat Viron uuden hallituksen ja siirsivät myöhemmin vangiksi saamansa Pätsin Saksaan. Samalla ne asettuivat kosketukseen Virossa ja Liivinmaalla saksalaisen aateliston perinteellisten ”maaneuvostojen” kanssa, joiden taholta ne löysivät poliittista myötätuntoa. Saksalaisen väestön poliittiset mielialat pääsivät nyt monin tavoin esille. Kuvaava oli esim. balttilais-saksalaisen väestön yhteiskokouksessa Riiassa 12. huhtikuuta 1918 tehty päätös, että Viro, Liivinmaa ja Rii-

⁴⁹. Vrt. v. Rauch 1970, s. 47

Virolainen itsenäisyysmies K. Päts

ka ympäristöineen yhdistettäisiin yhdeksi monarkiaksi, joka olisi liitetty dynastisiin sitein Saksaan.⁵⁰

Saksan sotilasjohto tiedosti Baltian maakuntien miehitykseen liittyviä poliittisia ongelmia. Kun ei haluttu tunnustaa kansojen itsemääräämisoikeutta ja siihen liittyen kansanäänestysmenetelmää ohjenuoraksi, pyrittiin näitten alueitten saksalaisen vähemmistön avulla — niiden kannanilmaisuihin vedoten — tietyllä tavalla legalisoimaan saksalaisen miehityksen luomaa uutta tilannetta.

Venäjän sotilaallisen vastarinnan romahdus ja Brest-Litovskin rauha eristivät länsivaltain liittolaisena edelleen olevan Romanian ja pakottivat sen Saksan painostuksen edessä solmimaan 7. toukokuuta 1918 Bukarestin rauhan. Romania menetti Bulgarialle Dobrudzan, mutta sai alueihinsa liitettyksi Bessarabian. Oleellista kuitenkin oli, että maa joutui Saksaan nähden poliittisesti ja taloudellisesti protektooraatin asemaan.

---

⁵⁰. Vrt. Ritter IV 1968, s. 307

IV. Uudet ja vanhat pikkuvaltiot 1920-luvun kansainvälisessä järjestelmässä

A. Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen murrostilanne

Maailmansodan loppuvaiheelle oli tunnusomaista, lähestyttäessä syksyä 1918, että Saksa oli — saatuaan Brest-Litovskin rauhan perusteella idässä haltuunsa laajat, aikaisemmin Venäjälle kuuluneet alueet — keskittynyt taisteluun länsirintamalla, minne samanaikaisesti siirrettiin Ranskan ja Englannin avuksi nopeassa tahdissa amerikkalaisia joukkoja. Vaikka Saksan armeijat pääsivätkin eräillä kaistoilla etene- mään, ne eivät saaneet aikaan suurta strategista ratkaisua omaksi edukseen.

Sen tosiasian, että Saksan voimat oli kulutettu loppuun, maan sotilasjohto joutui tunnustamaan elokuun alussa 1918. Se merkitsi varsinaista ratkaisua Saksan tappioksi maailmansodassa, vaikka ulkoisesti asia tulikin julkisuuteen vasta kahden kuukauden kuluttua maan poliittisen johdon toimesta, kun Saksassa lokakuun alussa muodostettiin sen historian ensimmäinen parlamentaarinen hallitus. Mukana olivat keskustapuolueiden ja sosiaalidemokraattien edustajat; uuden hallituksen ensimmäisenä tehtävänä oli ottaa yhteyttä länsivaltoihin aseleponeuvottelujen aloittamiseksi.

Tätä ennen oli kuitenkin jo sattunut keskusvaltain tappiota ulkoisestikin ennakoiva käännetapahtuma, kun länsivaltain Salonikin armeijan syyskuun puolivälissä Bulgarian rintamalla aloittama hyök- käys oli nopeasti johtanut bulgarialaisten vastarinnan romahdukseen sekä 29. syyskuuta Bulgarian osalta aselevon solmiamiseen länsival-

tain kanssa. Näin oli keskusvaltain koko Makedonian rintama hajoamassa, niiden liittolainen Turkki eristettynä sekä saksalais-itävaltalaiset joukot vetäytymässä Balkanilta pohjoista kohti. Koko tämän laajan alueen pikkuvaltioiden asemassa — toisaalta Serbian ja Kreikan, toisaalta Bulgarian — oli tapahtumassa suuri muutos. Samalla Romania oli irtautumassa lähes puoli vuotta kestäneestä alistussuhteestaan Saksaan ja Itävalta-Unkariin sekä kiirehti 8. marraskuuta julistamaan sodan niille.

Syyskuun puolivälissä oli Itävalta-Unkari ottanut yhteyttä — Saksasta täysin erillään — länsivaltoihin ja ehdottanut rauhanneuvotte-luja, mutta saanut torjuvan vastauksen. Juuri tällöin, kun keskusvaltain sotilaallinen asema Balkanin suunnalla alkoi olla uhattuna, oli keisari Kaarle tehnyt yrityksen pelastaa Itävalta-Unkarin valta-kuntakokonaisuus ja julistanut 16. lokakuuta antamassaan manifestissa Itävallan osan federatiiviseksi valtiorakennelmaksi.¹

Maailmansota päättyi Saksan hallituksen ja länsivaltoja edustaneen presidentti Wilsonin välisen pitkällisen noottienvaihdon tuloksena 11. marraskuuta 1918 aselepoon; sitä oli Saksa pyytänyt, mutta ehdot olivat länsivaltain sanelemia.

Suursota ynnä siihen neljän vuoden aikana liittynyt totaalinen mobilisointi oli merkinnyt miljoonien ihmishenkien menetystä ja suunnatonta taloudellisten voimavarojen hävitystä. Yleisesti voi todeta, että kaikki sotaan osallistuneet olivat kärsineet valtavia menetyksiä, vaikka länsivallat olivatkin voittajia ja keskusvallat hävinneitä. Sodan päätymistä seurasi voimakas poliittinen ja sosiaalinen purkaus, joka näkyi erityisesti tappiolla jääneissä Saksassa ja Itävalta-Unkarissa.

Vanhat keisarilliset valtaistuimet kaatuivat ja esille tulivat uudet poliittiset voimat; ne edustivat lähinnä työväenliikettä ja keskustapuolueita eli niitä ryhmiä, jotka olivat esiintyneet sotapolitiikan arvostelijoina ja ”sovintorauhan” ajajina. Sodan jälkeisessä tilanteessa vaikuttivat häviön synnyttämien poliittisten ongelmien, demobilisoinnin ja sodan synnyttämien mielialareaktioiden voimakas paine uusiin johtoryhmiin ja niiden toimintaedellytyksiin.

Keskusvaltain häviö antoi aivan uudenlaiset toimintapuitteet ja vapauden sille ”näkyvämmälle Keski-Euroopalle”, johon kuuluivat monet alistetussa asemassa eläneet kansallisuudet ennen kaikkea Itä-

¹ Vrt. Rosenberg I 1930, s. 225—229; Eyck I 1954, s. 51—55; Kahn I 1950, s. 239; Schulz 1967, s. 139

valta-Unkarin, mutta myös jonkin verran Saksan alueilla. Lisäksi saksalaisten vetäytyessä Brest-Litovskin rauhassa Venäjistä erotetuilta laajoilta ei-venäläisiltä alueilta idässä tarjoutui niiden pienille kansallisuuksille — v:n 1917 välivaiheen jälkeen — tilaisuus lähteä uudelleen toimimaan kansallisten tunnustensa merkeissä.

Mutta samanaikaisesti arvioi Venäjän neuvostohallitus, kun sillä taholla oli vapauduttu saksalaisen saartorenkään rautaisesta puristuksesta, puna-armeijalla olevan mahdollisuuksia hyökätä länteen, jossa kumoushenkinen ilmapiiri purkautui esille erityisesti Saksassa. Neuvostohallituksen aktiviteetin painopiste oli suuntautumassa Baltiaan, missä bolševikkien intressit seurasivat vanhoja venäläisiä perinteitä. Hyökkäyksillä Viron korkeudella ja etelämpänä oli tavoitteena avata suoria yhteyksiä Keski-Eurooppaan ja samalla tietä kansainväliselle kumoukselle. Samanaikaisesti oli myös itse Venäjällä alkanut hahmottua sisäisiä aseellisia taistelurintamia neuvostohallituksen ja sitä vastustavien ”valkoisten” venäläisten välille.

Eurooppa oli näin marraskuusta 1918 lähtien jakautunut kansainvälispoliittisesti katsoen voittajiin ja voitettuihin. Aatepoliittisesti jyrkin raja kulki Leninin edustaman bolševismin mukaisen väkivaltaisen yhteiskunnallisen kumouksen sekä parlamentaarisen demokration ihanteiden välillä; jälkimmäisten ensisijaisina tukivoimina Saksassa ja muissa maissa olivat sosiaalidemokraatit ja liberaaliset puolueet. Yhdysvaltain presidentti Wilsonin aatteelliset tunnukset ”kansojen itsemääräämisoikeudesta” saivat laajalti Euroopassa huomiota ja aivan erikoisesti itsenäisyyttä tavoittelevien pienten kansallisuuksien taholla.

Syksyyn 1918 tultaessa, kun maailmansodan (toivottu) lopputulos alkoi olla edessä, olivat alistetussa asemassa olevien kansallisuuksien johtoryhmät ulkomailla ikäänkuin lähtöasemissa, odottamassa länsivaltain politiikan selvää tukea tavoitteilleen. Näiden kansallisuuksien osalta oli maailmansodan vuosina ”kotirintamien” myötäily ollut yleensä hitaasti ja varovaisesti tavoitteissaan etenevää, mutta suuren ratkaisun tullessa eteen muuttunut nopeasti purkauksenomaisesti myönteiseksi. Vastaavanlaisia ilmiöitä oli havaittavissa myös eräiden jo olemassa olevien pienten valtioiden kohdalla, jotka — niinkään länsivaltoihin nojautuen — olivat erilaisin kansallisuusperustein tavoittelemassa itselleen aikaisempaa laajempia alueita.

Wilsonin aikaisemmin, tammikuussa 1918 julkaisemassa 14 pykälässä, joka rauhanohjelmanä oli samansuuntainen kuin muitten länsivaltain silloiset tavoitteet, oli vaadittu Puolalle itsenäisyyttä ja pääsyä

merelle, kun sen sijaan Itävalta-Unkarin slaavilaisten kansallisuuksien osalta oli rajoitettu vaatimaan autonomiaa. Tässä vaiheessa oli länsivaltain taholla vielä toivottu saatavan Habsburgien kaksoismonarkia — ohi Saksan — irroitetuksi sodasta ja solmituksi erikoisrauha sen kanssa. Kun tämä ei onnistunut, ne päättyivät päämäärän asettelusaan kevätkesän 1918 aikana Itävalta-Unkarin ”hävittämiseen”.² Näin samalla välillisesti tuli tunnustetuksi sen eri kansallisuuksille oikeus suverenisuuteen.

Tšekkoslovakian, Jugoslavian ja Puolan synty

Maailmansodan loppuvaiheessa oli tšekkien itsenäisyysliike päässyt kansainvälisen diplomatian tasolla etenemään kärjessä. Tärkeä askel lopullisen ratkaisun suuntaan oli Ranskan hallituksen 29. kesäkuuta 1918 tekemä päätös, jolla se tunnusti Masarykin johtaman Tšekkien kansallisneuvoston Pariisissa tulevan Tšekkoslovakian väliaikaiseksi hallitukseksi. Vastaavanlaisen tunnustuksen antoi Englannin hallitus 14. elokuuta, jolloin se myös selitti tšekit — omine Ranskan ja Italian rintamilla taistelevine vapaaehtoisjoukkoineen — ”sotaakäyväksi” osapuoleksi länsivaltain rinnalla.

Kun Saksan hallituksen ja presidentti Wilsonin välinen noottien vaihto aselevon solmiamisesta oli päässyt vauhtiin, ilmoitettiin 14. lokakuuta Pariisissa perustetuksi Masarykin johtama Tšekkoslovakian väliaikainen hallitus. Kun sitten Wilson oli vastausnoottissaan 18. lokakuuta ilmoittanut pitävänsä riittämättöminä autonomiakaa-vailuja Itävalta-Unkarin kansoille ja korostanut, että ”näiden kansojen oli itse päätettävä, mikä . . . toimenpide tyydyttää niiden toiveita kansojen perheessä”, niin tällä tavoin länsivaltain taholta selvästi aktivoitiin alistettujen kansallisuuksien nousua siihenastista esivaltaa vastaan. Masaryk, joka tällöin oli Washingtonissa, tarttui nopeasti asiaan ja antoi johtamansa väliaikaisen hallituksen nimissä vielä samana päivänä Tšekkoslovakian itsenäisyysjulistuksen.

”Kotirintamalla” Böömissä, missä Masarykin johtamalla itsenäisyyspolitiikalla oli ollut aikaisempina vuosina vain sangen vähän tukijoita, oli tapahtunut kesästä 1918 lähtien nopea ja jyrkkä mielipiteiden muutos. Uudenlaiset poliittiset näköalat ja toiveet työntyivät esille. Kun lokakuun alussa Prahassa toimiva salainen poliittinen yh-

² Vrt. Zeman 1961, s. 178, 186—214 ja 248

teyselin pohti tilannetta, ei sen piirissä kuitenkaan vielä yleisesti ajateltu, että tšekit voisivat erota Itävalta-Unkarin yhteydestä.³

Väliaikaisen hallituksen edustaja Eduard Beneš Pariisista ja ”kotirintaman” luottamusmiehet tapasivat nyt toisensa Genèvessä, ja toiminnan yhdensuuntaistaminen pääsi alulle. Tilanne koko Böömissä muuttui nopeasti; 28. lokakuuta Prahassa sikkäläisten tšekkien johtajat ottivat Karel Kramarin johdolla käsiinsä hallintokoneiston, itävaltalaisien luovuttaessa tehtävät ilman verenvuodatusta. Itsenäinen Tšekkoslovakian tasavalta ilmoitettiin samalla perustetuksi. Slovakkien johtoelimet ilmoittivat 30. lokakuuta olevansa valmiit liittymään osaksi Tšekkoslovakian valtiota.

Ongelmalliseksi muodostui tilanne Böömin saksankielisillä alueilla. Ne olivat lokakuun lopulla 1918 ryhmittyneet omiksi hallintoalueiksi, jotka valitsivat keskuudestaan maaherrat (Landeshauptmann). Kun keisari Kaarle sitten luopui kruunusta, vannoivat Böömin saksalaisalueitten virkamiehet valan Itävallan uudelle tasavallalle. Prahan uudet tšekkiläiset viranomaiset käsittelivät tällaista menettelyä ”kapi-nana” sekä saivat, kun pelättiin levottomuuksien puhkeamista, länsivalloilta hyväksymisen Böömin saksalaisalueiden miehittämiseen joulukuussa 1918. Jälkinäytöksenä olivat 4. maaliskuuta 1919 eli Itävallan uuden kansalliskokouksen vaalipäivänä Böömin saksalaisalueitten kaupungeissa järjestetyt mielenosoitukset, jotka tšekkiläiset armeijaosastot pysähdyttivät; seurauksena oli huomattavasti surmansa saaneita ja haavoittuneita.⁴

Keskusvaltain sotilaallisen aseman yleinen romahdus Balkanilla syyskuun puolivälin 1918 jälkeen oli johtanut paitsi saksalaisten ja itävaltalaisien joukkojen vetäytymiseen koko tältä alueelta myös lokakuun vaiheessa siihen, että Serbian ja muiden etelä-slaavien alueista muodostui vähitellen sotilaallinen tyhjiö.

Tällainen yleistilanteen äkinäinen muutos oli monessa suhteessa hämmäntävä. Olosuhteille Balkanin länsipuoliskolla antoivat leimaa Itävalta-Unkarin armeijasta kotiutuvien sotilaitten omavaltaisuudet sekä vähitellen Korfun saarelta ja Makedonian rintamalta ilmestyneet serbialaiset joukko-osastot. Poliittinen toiminta alkoi hajanaisesti ja lisäksi suuren epävarmuuden vallitessa — länsivallathan eivät olleet diplomaattisesti tunnustaneet ”Jugoslavian komiteaa” Lontoossa,

3. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 316; Zeman 1961, s. 215; Zeman 1963, s. 222

4. Vrt. Glaser 1964, s. 20—23; Preidel 1952, s. 336—339; Goldinger 1962, s. 23 ja 39

kuten ne sen sijaan olivat menetelleet Pariisissa toimivan ”Tšekkien kansallisneuvoston” osalta. Eteläslaavien eri johtoryhmien kesken jatkuvat hankaukset ja erihenkiset asenteet olivat luomassa pidättyvyyttä korkeisiin päättäjiin Pariisissa ja Lontoossa.⁵

Painopiste oli Länsi-Balkanilla lokakuun jälkipuoliskolla siirtymässä Kroatiaan ja Sloveniaan, jotka olivat täysin vapautuneet Itävalta-Unkarin sotilaallisesta ja hallinnollisesta otteesta. Zagrebissa koottu väliaikainen hallitus julisti 29. lokakuuta eli päivää myöhemmin kuin tšekkien ”vallanotto” Prahassa, että Habsburg-monarkian eteläslaavilaiset alueet olivat irtaantuneet siitä sekä perustaneet ”Sloveenien, kroaattien ja serbialaisten valtion”. Hallitusmuoto oli julistuksessa jätetty avoimeksi. Belgrad oli edelleen tässä vaiheessa vieraitten joukkojen hallussa — se vapautui niistä 1. marraskuuta, jonka jälkeen Serbian hallitus ja hallitsija pääsivät palaamaan Korfulta pääkaupunkiinsa.⁶

Yhteistoiminnan tarve nousi esille tässä vaiheessa eri eteläslaavilaisen kansallisuusryhmien sekä Serbian valtion edustajien välillä; lisäksi myös länsivallat kehottivat ”yksimielisyyteen”. Neuvotteluyritys johti 9. marraskuuta erityisen ”Genèven julistuksen” antamiseen. Siinä kaavailtiin yhteisvaltion perustamista federalistisella pohjalla: yhteinen ”Jugoslavian hallitus” tulisi hoitamaan ulkopolitiikkaa ja sotilasasioita sekä sen alaisena toimisivat Belgradissa ja Zagrebissa aluehallitukset. Dynastia-kysymys jäi edelleen avoimeksi.⁷ Julistusta kokonaisuudessaan saattoi pitää ”Lontoon komitean” voittona näkemyksilleen.

Mutta marraskuun aikana Serbian osapuoli, kun senkin alueet olivat vapautuneet miehityksestä, aktivoitui ja onnistui solmimaan erillisiä liitântäsopimuksia Montenegron, Voivodinan sekä eräiden muiden alueiden kanssa. Sen puhevalta kasvoi samalla; lisäksi sillä oli käytössään armeija, joka taas Zagrebin väliaikaiselta hallitukselta puuttui. Kaikkien eteläslaavien osalta lopullinen ratkaisu kallistui nyt sentralistiseen suuntaan, Serbian pyrkimysten mukaisesti; tällöin oli kysymys myös siihenastisen Karadjordjevicin hallitsijasuvun hyväksymisestä valtaistuimelle. Julistus, jolla 1. joulukuuta 1918 ilmoitettiin uusi valtio perustetuksi, antoi sen nimeksi ”Serbian, Kroatian ja Slovenian kuningaskunta”.⁸

5. Vrt. Lederer 1963, s. 38—39 ja 41

6. Vrt. Lederer 1963, s. 41—46; Plaschka II 1974, s. 195—200 ja 205—207

7. Vrt. Lederer 1963, s. 49; Barth 1985, s. 79—80

8. Vrt. Lederer 1963, s. 52—53; Singleton 1985, s. 130

Tämän valtion väestöllä oli ollut maailmansodan vuosina hyvin erilainen kohtalo. Aikaisempaan Serbiaan kuuluneissa oli runsaasti niitä, jotka omaksuivat ”sotasankarin” roolin, kun taas Kroatian ja Slovenian sekä eräiden muiden alueiden väestön saatettiin sanoa olleen ”väärällä puolella”. Jos edellinen tekijä lisäsi puhevaltaa uudessa yhteisvaltiossa, niin jälkimmäinen seikka sitä rajoitti, jopa esti.

Puolalaisilla alueilla maailmansodan päättymisvaiheen itsenäistymistapahtumat vauhdittuivat hitaammin. Puolalaisten aikaisempi sijoittuminen kolmen valtakunnan piiriin aiheutti monenlaista kitkaa yhdentymisessä.

Itsenäisen Puolan synty rakentui kuitenkin poikkeuksellisen edullisen kansainvälisen tapahtumakehityksen varaan; ensin Saksa oli sotilaallisesti lyönyt Venäjän sekä sitten se ja muut keskusvallat olivat hävinneet sodan länsivalloille. Ratkaisuvaiheessa myöhäyksellä 1918 ehti vallansiirto ensimmäisenä tapahtua Itävaltaan kuuluneilla puolalaisilla alueilla, kun niiden johtopiirit perustivat lokakuun lopulla Krakovassa ns. likvidoimiskomitean. Toinen toimintakeskus syntyi, kun Lublinissa muodostettiin 7. marraskuuta puolalainen kansalliskumouksellinen hallitus.⁹

Länsivallat olivat antaneet — Dmowskiin johtama Puolan komitea eräänä taustavaikuttajana — aselepoehtoihin liittyen määräyksen saksalaisille joukoille, että ne vetäytyessään idässä, pidättelivät venäläisten joukkojen yrityksiä edetä nopeasti länteenpäin. Tällainen suojausateenvarjo vaikutti siihen, että kun Pilsudski, vapauduttuaan yli vuoden kestäneestä saksalaisten vankeudesta, pääsi palaamaan Varsovaan, kaupunki oli vapaa kaikista vieraista joukoista. Siellä julistettiin 11. marraskuuta 1918 Puolan tasavalta perustetuksi.

Pilsudskin persoona oli vallitsevassa tilanteessa valovoimainen ja myös kokoava; hänellä oli ympärillään kuten aikoinaan Kosciuszolla 1700-luvun lopulta lähtien, sankarin sädekehä. Mutta marraskuun 1918 jälkeisessä vaiheessa hänellä ei ollut yhteyksiä länsivaltoihin, joiden silmissä hän oli tietyllä tavalla diskriminoitu, koska hän oli valmentanut legionalaisiaan keskusvaltain puolella. Toisaalta Englannin ja Ranskan vaikeutena oli saada vaikutetuksi Pilsudskiin.

Puolan lännen yhteyksien kannalta avainhenkilö oli Dmowski, joka Pariisiin Puolan-komitean johtajana oli näitä kontakteja kehitellyt

⁹. Vrt. Davies II 1981, s. 390; Moisuc-Calafeteanu 1983, s. 275; Leslie 1980, s. 126—127

usean vuoden aikana. Hänen ensisijainen kiinnostuksensa koski Puolan tulevaa länsirajaa; hänellä oli vahvaa epäilyä suhteiden rakentamisesta hävinneeseen Saksaan. Pilsudski taas oli — vanhaa ajattelu-tapaansa seuraten — ensi sijassa kiinnostunut uuden Puolan itärajasta Venäjään nähden. Suhteiden tärkeys ja esiintyneet vaikeudet länsivaltoihin vaikuttivat maan uuden hallituksen syntyyn tammi-kuussa 1919; pääministeriksi tuli I. Paderevski, joka edusti Puolan komiteaa. Dmovskista tuli Puolan hallituksen diplomaattinen edustaja Pariisissa alkavaan rauhankonferenssiin.¹⁰

Erillisen Itävallan ja Unkarin muodostuminen

Kun Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia joutui loka-marraskuussa 1918 kansallisuusperiaatteen merkeissä paloittelun kohteeksi, jolloin alistettujen kansallisuuksien lisäksi myös Unkari irtautui siitä, jouduttiin muodostamaan jäljelle jääneestä siihenastisen Itävallan saksalaisesta osasta uusi valtioluomus. Eräänlaisena avoimena tilinpäätöksenä kaikesta tapahtuneesta totesi Wienissä kokoontunut väliaikainen kansalliskokous eli jäljelle jäänyt tynkäparlamentti 30. lokakuuta 1918 ”Saksalais-Itävallan” perustetuksi. Ensimmäiseen hallitukseen tuli kansleriksi sosiaalidemokraatti Karl Renner ja ulkoministeriksi Otto Bauer. Kun keisari Kaarle oli ilmoittanut 11. marraskuuta erostaan, julisti väliaikainen kansalliskokous seuraavana päivänä Itävallan tasavallaksi.

Perin erikoislaatuisessa murrosvaiheessa tapahtunut Saksalais-Itävallan itsenäistyminen eli ajautuminen erillisvaltion asemaan jätti sen tulevaisuuden avoimeksi ja ongelmalliseksi. Valtakunnallisen hajaantumisprosessin lopputulos ei ollut Itävallan saksalaisten osalta minäkään aktiivisen taistelun tuloksena saavutettu eikä siihen liittynyt mitään kansallisuusaatteellista tavoitetta, kuten monessa samanaikaisessa pienen valtion syntyprosessissa.

Saksalais-Itävallan poliittista ja taloudellista elinkelpoisuutta epäiltiin monella taholla. Suhteettomuutta nähtiin kovin kutistuneen valtiotyksikön ja sen suuren pääkaupungin Wienin vertailussa. Edelleenkin oli niitä, jotka haaveilivat jonkin kohtalonkäänteen tavalla tai toisella palauttavan Habsburg-johtoisen valtakunnan olemassaolon. Ne olivat lähinnä konservatiivisia ja katolisia aineksia, joiden poliittiset ihanteet

¹⁰. Vrt. Recke 1927, s. 322—323; Roos 1961, s. 52—54; Davies II 1981, s. 391—392

ja yhteiskunnalliset arvostukset olivat iskostuneet taakse jääneeseen historianvaiheeseen. Samalla alkoi nousta esille toinen suuri puitekokonaisuus, nimittäin Saksalais-Itävallan liittäminen Saksaan eli Anschluss-kaavailu.

Anschluss-näkemyistä edusti pienessä Itävallassa pangermanistinen ryhmittymä, mutta vallitsevassa poikkeuksellisessa poliittisessä tilanteessa sitä kannattamaan asettuivat myös uudessa hallituksessa keskeisessä asemassa olevat sosiaalidemokraatit. Kun ulkoministeri Otto Bauer ja sosiaalidemokraattien päälehti Arbeiterzeitung suhtautuivat vuosien 1918—19 vaihteesta lähtien myönteisesti Anschluss'iin Saksan kanssa, niin ne korostivat uuden Itävallan ja Saksan poliittisten kohtaloiden samankaltaisuutta. Molemmissa maissa oli jouduttu selvittämään tappion ongelmia, mutta toisaalta demokratia oli tullut voimaan ja usko sosialismin toteutumiseen lähitulevaisuudessa nähtiin todellisuuspohjaisena.

Optimistisina haluttiin kulkea — internationalistisessa hengessä — yhteistä tietä suurta yhteiskunnallista muutosta kohti. Samalla kun pienen Itävallan taloudellista elinkelpoisuutta yleisesti epäiltiin, Anschluss näyttäytyi socialisteista yhteiskunnallisesti kehitystä edistävänä. Tappiolle joutuneen maan työväenliikkeen asenteessa voi nähdä myös vastavetoa ”imperialisteille”, jollaisina ei pidetty vain Ranskaa ja Englantia vaan myös ”maannälkäisiä” uusia ja vanhoja pikkuvaltioita Itä- ja Kaakkois-Euroopassa.¹¹

Saksalais-Itävallan liittämisen Saksaan, kun sitä hallitukseltaan saamansa tehtävän mukaisesti kaavaili itävaltalainen valtio-oppinut Hans Kelsen, katsottiin voivan tapahtua asteittaisena prosessina. Ensiksi muodostettaisiin valtioliitto ja vasta toisessa vaiheessa Itävallasta tulisi suuren kokonaisuuden osa (Gliederstaat). Myös taloudellisten ratkaisujen, kuten tullirajan purkamisen, tulisi tapahtua asteittain.¹²

Länsivalloissa alkoi nopeasti nousta epäilyä Anschluss-kaavailuja kohtaan. Niihin sisältyi erityisesti Ranskan poliittisten johtopiirien mielestä pyrkimystä myötävaikuttaa ”Suur-Saksan” luomiseen. Kun tavoitteeksi lännessä asetettiin Saksan perusteellinen lyöminen, se vain

11. Vrt. Arbeiterzeitung 25/12 1918 Eine Zollunion? (Otto Bauer); 1/1 1919 Ein Jahr; 2/1 Hoch Pichon; 31/1 National oder international; 25/2 Rascher Friede; 7/3 Falsche Rechnung.

12. Vrt. Hans Kelsen: Die Stellung der Länder in der künftigen Verfassung Deutsch-Österreichs mit besonderer Berücksichtigung des Anschlusses Deutsch-Österreichs an das deutsche Reich — Öst A/NPA/106

jyrkensi kielteistä suhtautumista Anschluss'iin ja ennakoi koko suunnitelman hautaamista voittajavaltioiden toimesta.

Rennerin hallitus pyrki siihen, että länsivallat eivät katsoisi uutta Itävallan tasavaltaa vastuulliseksi Habsburgien kaksoismonarkian sotapolitiikasta. Tätä kantaa eivät voittajat hyväksyneet, vaan uutta Itävaltaa käsiteltiin "voitettuna valtiona".¹³ Sen taloudelliset ongelmat kuitenkin tunnustettiin, ennen kaikkea se tosiasia, että oli tapahtunut vetäytyminen laajan Tonavanlaakson talousalueen puitteista uuden pienen valtion rajojen sisälle ja tämä kaikki sota-ajan jälkeen jättämien rasitteiden puristuksessa.

Kun uusi Itävalta oli joutunut taloudellisestikin eristetyksi — siltä puuttui hiiltä, teollisuuden raaka-aineita, jopa elintarvikkeita — niin maan hallitus koetti luoda kontakteja ulkomaille neuvottelemalla Italian hallituksen kanssa kauttakulkuyhteyden avaamisesta Triesten kautta; tässä yrityksessä jossain määrin onnistuttiinkin. Länsivaltain taholla oltiin valmiita tukemaan taloudellisesti Itävaltaa; samalla uskottiin saatavan välillisesti vaimennetuksi Anschluss-toiveita.

Unkarissa olivat etäännyttämissuunnitelmat Itävallasta syksyllä 1918 näyttäneet aluksi siten, että toivottiin kytkennän viimeksi mainittuun muuttuvan pelkäksi personaaliunioniksi, Habsburg-hallitsija ainoana yhdyssiteenä. Näin uskottiin keskusvaltain tappion seurausten muodostuvan Unkarin osalta lievemmiksi. Tämän politiikan ajajana esiintyi liberaali M. Karolyi, joka ennen sotaa oli Budapestissa tunnettu ns. itsenäisyysuunnan edustajana. Hän oli lisäksi mielipiteiltään Saksa-vastainen.¹⁴

Karolyi sai keisari Kaarlelta 31. lokakuuta 1918 tehtäväkseen uuden hallituksen muodostamisen Unkariin kolmen puolueen, liberaalien, radikaalien ja sosiaalidemokraattien edustajista. Tämä oli osoitus poliittisen tilanteen suuresta muutoksesta maassa. Tilanne muuttui edelleenkin siinä määrin nopeasti, että pääministeri Karolyi pian pyysi keisarilta vapautusta hänelle vannomastaan uskollisuudenvallasta; 16. marraskuuta Unkari julistettiin tasavallaksi — jo sitä ennen se oli ilmoittanut eroavansa Itävallan yhteydestä.¹⁵ Ratkaisuihin oli palautumista Kossuthin ajan poliittisiin perinteisiin, joskin täysin toisenlaisissa olosuhteissa.

¹³. Vrt. Goldinger 1962, s. 38; Zöllner 1966, s. 500

¹⁴. Vrt. Macartney 1969, s. 771—823; Pamlényi 1971, s. 404—405; Rothschild 1974, s. 139

¹⁵. Vrt. Pamlényi 1971, s. 499—500

Karolyi oli sekä uudistusmielinen demokraatti että idealisti kansainvälisten suhteiden alalla. Hän halusi luoda ”demokraattisen Unkarin”, jossa olisi voimassa yleinen äänioikeus sekä toteutettuna laaja maareformi. Hän oli siinäkin suhteessa optimisti, että poliittisesti muuttunut Unkari voisi — sodan lopputuloksesta huolimatta — säilyttää entiset alueensa, lukuunottamatta ehkä Kroatiaa. Hänen päämääränään oli muodostaa Unkarista kansainvälisen aseman kannalta eräänlainen ”Sveitsi Tonavalle”.¹⁶

Karolyin hallituksen selvitettäväksi koostui jatkuvasti lisääntyen sisäpoliittisia ongelmia, samalla kun perustetut sotilas- ja työ miesneuvostot esiintyivät ulkoparlamentaarisena painostustekijänä. Monessa suhteessa kaottiseksi muodostuneessa tilanteessa hallitus menetti arvovaltaansa ja otetta tapahtumain kulusta. Lisäksi Karolyin hallitus törmäsi ulkopoliitikassaan länsivaltain jyrkkään asenteeseen. Ne vaativat, että Unkarin oli otettava kannettavakseen täysi vastuu kaksoismonarkian tappion seurauksista.

Samalla kun Unkarin sisäpolitiikassa vastakohtat jyrkentyivät Karolyin hallitussuunnan ja työväenliikkeen kumouksellisen siiven kesken, länsivaltain taholta esitettiin 20. maaliskuuta 1919 Unkarille ultimatum. Sen mukaan Unkarin oli myönnyttävä huomattaviin alueuuvutuksiin Romanian suunnalla. Karolyi vetäytyi mielenosoituksellisesti johtotehtävistä syrjään; hän tunsu pettymystä erityisesti Ranskaan nähden. Poliittinen kriisi maassa johti jyrkkään siirtymiseen vasemmalle, sillä tilalle tuli uusi hallitus, joka oli muodostettu kommunistisen puolueen ja sosialistien vasemman siiven edustajista. Sen hallitseva hahmo tuli olemaan Bela Kun.¹⁷

Maailman vallankumouksen tunnus oli tänä ajankohtana nousemasa esille. Moskovassa oltiin perustamassa eri maiden kommunististen puolueiden yhdyssiteeksi Kominternia. Unkarin kumoushallituksella oli omia kaavailuja laajasta, federatiivisesta neuvostotasavallasta, jonka piiriin sijoittuisivat Unkarin lisäksi mm. Romania, Serbia ja Slovakia. Itse Unkarissa sen otteet olivat hyvin suoraviivaisia; se pyrki ottamaan nopeasti teollisuuden valtiiovallan haltuun, samoin maatilat pienimpiä lukuunottamatta. Poliittinen vastustus estettiin väkivaltaisesti.

---

16. Vrt. Kann I 1950, s. 147; Juhasz 1979, s. 14 ja 16; Moisuc-Calafeteanu 1983, s. 241; Macartney 1965, s. 37

17. Vrt. Tökes 1967, s. 132—136; Rothschild 1974, s. 144—145; Juhasz 1979, s. 18—19; Hujdu 1979, s. 12—18

Unkarilainen kumousmies Bela Kun

Suhteissa länsivaltioihin sekä naapurivaltioihin Unkarin neuvostohallitus joutui samanlaisten ongelmien eteen kuin maa Karolyin aikana. Bela Kun yritti saada aikaan jonkinlaisia neuvotteluja Budapestin ja Pariisin välillä, mutta ne torjuttiin ja maata vaadittiin alistumaan aluekysymyksissä länsivaltain ehtoihin. Lisäksi Unkari asetettiin taloudelliseen saartoon.

Samaan aikaan Unkarin naapurivaltiot ryhtyivät sotilaallisiin toimenpitein ”ottamaan omansa”. Tšekkoslovakian hyökkäys kuitenkin torjuttiin ja unkarilaiset neuvostojoukot etenivät aina Slovakiaan asti, minne kesäkuussa perustettiin paikallinen neuvostohallitus. Kun länsivallat uhkasivat interventiolla, oli unkarilaisten joukkojen kuitenkin perädyttävä Slovakiasta. Länsivallat olivat antaneet Romanianle oikeuden miehittää sille luvatut ent. Itä-Unkarin alueet; näin myös tapahtui huhtikuun loppuun mennessä. Myöhemmin romanialaiset omaloitteisesti — ilman lupaa Pariisista — jatkoivat hyökkäystä painostusmielessä varsinaisille unkarilaisalueille ja miehittivät elokuun alussa jopa Budapestin.¹⁸

Tässä Unkarin ulkosuhteiden kannalta perin kriittisessä tilanteessa,

¹⁸. Vrt. Juhasz 1979, s. 20—27; Hujdu 1979, s. 103, 125, 129, 134 ja 143

samalla kun oli ilmennyt kiistoja kumousjohtajien kesken, maan neuvostohallituksen asema romahti.¹⁹ Tilannemuutos joudutti Etelä-Unkarissa Szegedin kaupunkiin amiraali M. Horthyn ympärille ryhmittyneitä ”vanhan järjestelmän” kannattajia marssimaan joukkoineen Budapestiin, sitten kun se oli vapautunut romanialaisista. Tämä merkitsi jyrkkää reaktiota kumouslinjalta vastakkaiseen äärisuuntaan jälleen uusiutuvine väkivaltaisine jälkiselvittelyineen poliittisten vastustajien kanssa. Myös tämän jatkoprosessin taustana olivat sodassa hävinneen maan ongelmat kansainvälisen kehityksen varjossa.

Romania ja Kreikka voittajavaltioina Balkanilla sekä Bulgaria hävinneenä

Kun Romania oli kiirehtinyt 8. marraskuuta 1918 mukaan sotaan keskusvaltoja vastaan, maa oli elänyt Bukarestin rauhan solmimisesta (edellisessä toukokuussa) lähtien Saksan valtaotteeseen alistettuna. Parlamentti ja kuningas olivat kuitenkin viivytelleet Bukarestin rauhansopimuksen vahvistamista.²⁰ Tilanteen poikkeuksellisuutta kuvasi se, että joukko johtavia ententemielisiä poliitikkoja, joukossa aikaisempi pääministeri Bratianu, oli siirtynyt maanpakoon. Romanian kannalta oli marraskuun alun 1918 vaiheessa ennen kaikkea kysymys päästä voittajien puolelle sekä saada alueellisten tavoitteidensa perustaksi aikoihin 17. elokuuta 1916 solmittu sopimus ympärysvaltain kanssa.

Maailmansodan päättyminen merkitsi Romanian kannalta sellaista kansainvälistä tilannetta, jolloin kaikki sen naapurivaltiot — Bulgaria, Unkari ja Venäjä — olivat hävinneisiin kuuluvia tai muuten sotilaallisesti lyötyjä. Asetelma oli lajissaan ainutkertainen ja aluevaltauksiin houkutteleva. ”Suur-Romania” kansallisena tavoitteena työntyi voimallisesti esille.

Bessarabian Romania oli vallannut keväällä 1918 siten, että siellä toimiva ”romanialainen puolue” oli pyytänyt Romanian armeijaa ottamaan suojelukseensa tämän alueen.²¹ Maailmansodan päättymisvai-

---

¹⁹. Vrt. Pamlényi 1971, s. 530 ja 535—536, Tökes 1967, s. 203—206; Hujdu 1975, s. 156, 157, 167 ja 168

²⁰. Vrt. Spector 1962, s. 55; Musat-Ardeleanu 1985, s. 596

²¹. Vrt. Musat-Ardeleanu 1985, s. 627—633

heessa saman vuoden syksyllä oli Romania kiirehtinyt valtaamaan Bulgarialta Dobrudzan. Bukovinan romanialaiset ottivat haltuunsa marras-joulukuulla 1918.

Tällä tavoin Romanian ns. vanhan kuningaskunnan ympärille oli liittynyt useita uusia maakuntia. Keskeisin tavoite koski kuitenkin Siebenbürgenin liittämistä valtakuntaan. Romania pyrki aktiivisesti tukemaan alueen väestön keskuudessa sellaisia toimenpiteitä, jotka edistäisivät aikaisemman valtakunnallisen kytkennän nopeaa vaihdosta. Taustatekijänä vaikutti myös Unkarissa Karolyin hallituksen marraskuun puolivälissä 1918 antama lupaus autonomian myöntämisestä Siebenbürgenille, mihin sisältyi toive yhdyssiteiden säilymisestä siihenastiseen emämaahan.²²

Siebenbürgenin romanialainen väestö pyrki marraskuussa 1918 hyvin nopeassa tahdissa organisoitumaan poliittisesti. Tavoitteena oli saada julkisuuteen mahdollisimman edustava kannanilmaisu Siebenbürgenin Romaniaan liittymisen puolesta. Tässä tarkoituksessa koontui 1. joulukuuta tämän alueen aikaisemmassa historiassa merkittävään Alba Julia'an eräänlainen kansalliskokous, jonka yli 1200 valtuutettua edustivat alueen eri romanialaisia väestöryhmiä.

Ns. Alba Julian julistus keskittyi vaatimukseen, että Siebenbürgen oli liitettävä Romanian yhteyteen. Sen poliittis-yhteiskunnallista sisältöä ilmaisivat vaatimukset yleisen äänioikeuden ja perusteellisen maa-uudistuksen toteuttamisesta.²³ Alba Julian tapahtumainkokonaisuudelle antoi edellisen lisäksi oman leimansa kaikkiaan lähes 100 000:n osanottajan joukkomielenosoitus; sen tarkoitus oli antaa lisävakuutus siitä, että Siebenbürgenin väestö oli todella kannattamassa alueitten liittymistä Romaniaan. Ratkaisua oli nimenomaan kiirehditty, jotta se tapahtuisi ennen rauhanneuvottelujen alkamista, eikä jäisi ”avoimena” korkean tason diplomaattisesta ratkaisusta riippuvaiseksi.

Kun Kreikka oli liittynyt kesällä 1917 maailmansotaan länsivaltain puolella, ei Ranskan ja Englannin taholta oltu annettu mitään ennakkollisia lupauksia lisäalueista ja muista eduista. Venizelos pyrki toteuttamaan monessakin mielessä rohkeaa ja aktiivista ulkopoliitiik-

---

22. Vrt. Musat-Ardeleanu 1985, s. 687—688

23. Vrt. Musat-Ardeleanu 1985, s. 697—698

kaansa taustalla jyrkästi jakautunut Kreikan kansa, jonka toiseen puoliskoon hän vain saattoi tukenaan luottaa. Tämä dualismi muodosti ongelman aina maan hallintoelimiä ja sotalaitosta myöten. Hallituksen varuillaanolo poliittisiin vastustajiinsa nähden sodan jatkussa oli johtanut siihen, että johtavia monarkisteja oli siirretty — länsivaltain myötävaikutuksella — turvasäilöön Korsikan saarelle.²⁴

”Suur-Kreikan” idea sai Venizelosta kiirehtimään poliittisissa tavoitteissaan, sillä hän näki edessä eräänlaisen maailman uusjaon. Hän onnistui saamaan maailmansodan jo päätyttyä Ranskan ja Englannin tuen suunnitelmalleen, että Kreikka miehittäisi Vähän-Aasian puolella Smyrnan kaupungin ympäristöalueineen, mikä tapahtui 15. toukokuuta 1919. Kysymyksessä oli n. 1½ miljoonan kreikkalaisen, mutta saman tien myös 2—3 kertaisen turkkilaisen maalaisväestön liittäminen ”Suur-Kreikan” piiriin.²⁵ Se rakentui eräänlaisen kreikkalaisten ja turkkilaisten ”rauhanomaisen rinnakkaiselon” pohjalle, joka viime sijassa perustui kreikkalaiseen ylevämmyudentunteeseen sekä luottamukseen suurvaltatuesta.

Kun Bulgaria 29. syyskuuta 1918 solmi aselevon länsivaltain kanssa Salonikin rintamalla, sen puolustus oli romahtamassa ja maa poliittisesti käymistilassa. Sota, jonka hallitus oli v:n 1915 vaiheessa uskonut kestävän vain n. 3—4 kuukautta, oli tuottanut suuren pettymyksen ja maan voimavarat monin tavoin kulutettu. Bulgarialaisten vetäytyminen Serbian ja Kreikan vastaisilla rintamilla aiheutti suuria väestösiirtoja, joista johtuen ns. siirtoväen ongelma korostui.

Sotavuosina oli maassa esiintynyt rauhanoppositiota, johon toisaalta kuului länsivaltoja myötäileviä porvarillisia ryhmiä sekä toisaalta asenteissaan radikalisoituneita työväenliikkeen piirejä. Viimeksi mainitut saivat — Bulgarialle perinteellisten Venäjän-yhteyksien mukaisesti — vaikutteita lokakuun vallankumouksesta. Kesästä 1918 lähtien oli Bulgarian armeijassa esiintynyt kapinahenkeä, joka syyskuun puolivälistä lähtien oli alkanut purkautua.²⁶ Aselepoa seurasivat nopeasti muutokset Bulgariassa. Länsivaltajien joukkoja tuli maahan; rautatiet ja satamat joutuivat niiden valvontaan. Alkoi näyttäytyä painetta poliittisiin muutoksiin.

24. Vrt. Dakin 1972, s. 223; Barbara Jelavich II 1983, s. 121

25. Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 123; Forster 1958, s. 135

26. Vrt. Hristov 1980, s. 168—169; Herzfeld 1968, s. 342

Suomen itsenäistyminen ja Baltian maitten muuttuva asema

Suomi oli julistautuessaan itsenäiseksi joulukuun alussa 1917 ollut ensimmäinen uusi valtio maailmansodan aikana. Tosin se seikka, että maa joutui pian sen jälkeen tammikuussa 1918 sisällissotaan, ei voinut olla synnyttämättä epäilyksiä Suomen kansan valtiollisesta kypsytydestä. Sen katsottiin kuitenkin nopeasti selvinneen suuresta sisäisestä kriisistään.

Itsenäisenä valtiona Suomi saattoi — poiketen kaikista muista myöhemmin maailmansodan yhteydessä itsenäistyneistä — rakentaa yli vuosisadan pituisen autonomiakautensa luomien valtio- ja hallintoelinten pohjalle. Sitä ilmensivät oma hallitus (”senaatti”), valtiopäivät yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalla sekä keskus- ja paikallishallinnon elimet.

Suomella ei ollut sellaista tunnettua historiallista menneisyyttä kuin Puolalla, joka oli vuosisatoja ollut itsenäinen valtio. Suomella oli kuitenkin omintakeista kansallista historiaa ja nimenomaan autonomian puolustaminen v:sta 1899 alkaen venäläistämisyrkimyksiä vastaan oli saanut huomiota osakseen ulkomailla. Suomen poliittis-maantieteellinen erikoisasema oli ajan mukana iskostunut eurooppalaiseen tietoisuuteen. Kolmesta Baltian maasta sen tiedettiin eroavan monessa suhteessa. Poliittisilta ja yhteiskunnallisilta perinteiltään Suomi, pitkässä perspektiivissä tarkastellen, liittyi Skandinavian maihin.

Saksan häviö maailmansodassa merkitsi Baltian maakunnille vapautumista valtiollisesta holhouksesta Keski-Euroopan suuntaan. Näissä maissa muodostettiin nopeasti väliaikaiset hallitukset, joiden johdossa oli Virossa K. Päts, Latviassa (Liivinmaa, Kuurinmaa) K. Ulmanis sekä Liettuassa A. Voldemaras. Ne edustivat lähinnä liberaaleja, talonpoikaispuolueita ja sosiaalidemokraatteja. Baltian maitten suhde Venäjään purkautui uudelleen esille, kun puna-armeijan osastot aloitivat v:n 1918 lopulla hyökkäyksen kaikkia kolmea pientä Itämeren maata vastaan.²⁷

Pätsin Viro torjui puna-armeijan hyökkäyksen parissa kuukaudessa; nopeasti muodostettujen joukko-osastojen johdossa oli kenraali J. Laidoner sekä apuna suomalaisia vapaehtoisia. Latvian kohdalla

²⁷ Vrt. v. Rauch 1970, s. 52—54; Von den baltischen Provinzen . . . 1977, s. 289—290 ja 310

ratkaisu oli ongelmallisempi. Hyökkäävien puna-armeijan osastojen eräänä ydinryhmänä olivat Venäjällä koulutuksensa saaneet, kumoushenkiset ”liiviläiset rykmentit”. Tilanteella oli tällä suunnalla siten paljon sisällissodan luonnetta. Latviassa näytteli tärkeää osaa kenraali von der Goltzin johtama ”saksalainen vapaajoukko”, joka mm. vaikutti ratkaisevasti bolševikkien joulukuussa 1918 miehittämän Riian takaisin valtaukseen toukokuussa 1919. Pääministeri Ulmanis joutui tämän johdosta tekemään myönnytyksiä Latvian saksalaiselle väestölle.²⁸

Englanti oli marraskuusta 1918 alkaen kiinnostunut, enemmän kuin Ranska, Baltian maista. Itämerelle lähetetty englantilainen laivasto-osasto oli valmis mahdollisuuksiensa mukaan mereltä käsin puskuroimaan bolševikkien hyökkäyksiä. Englannilla oli selvästi halua vaikuttaa siihen suuntaan, että Baltian maakunnat saisivat jonkinlaisen valtiollisen erikoisaseman; sen tavoitteet olivat kuitenkin Venäjään ja siellä keskenään taisteleviin osapuoliin nähden täsmentymättömiä ja siitä osittain johtuen myös Baltian maiden suhteen.²⁹

Pariisin rauhanneuvottelut

Saksan ja sen liittolaisten häviö sekä Venäjän heikentyminen olivat luoneet pohjan lukuisten pienten valtioiden itsenäisyydelle tai laajentumiselle laajalti itäisen Euroopan puoliskolla. Pariisin rauhanneuvottelut tulivat sinetöimään tämän kehityksen.

Valtiollisten olojen suuren vyörytyksen ja uudelleen organisoinnin dynaamisena taustavoimana marraskuusta 1918 lähtien vaikutti se seikka, että voittaneitten suurvaltojen, uusien valtioiden ja sotaan osallistuneiden pikkuvaltioiden intressit ohjautuivat yleensä samansuuntaisesti. Kaikkien niiden yhteisenä etuna nähtiin Saksan, Itävalta-Unkarin ja Venäjän muodostaman kokonaisuuden heikentäminen; eri rauhansopimusten valmistelut koskivat länsivaltojen lisäksi yhtä tai useampaa pikkuvaltiota viimeksi mainittujen puolella.

Itse rauhanneuvotteluissa Pariisissa tammikuusta 1919 lähtien tulivat olemaan läsnä vain voittajat, ennen kaikkea suurvallat Ranska, Englanti ja Italia sekä Yhdysvallat ja Japani. Myös Venäjä oli rauhan-

²⁸ Vrt. Von den baltischen Provinzen . . . 1977, s. 239, 325—326 ja 491; v. Rauch 1970, s. 51—56

²⁹ Vrt. Page 1959, s. 30—31

Pariisin rauhanneuvottelut 1919

neuvottelujen ulkopuolella. Yhdysvallat oli aktiivisesti mukana presidentti Wilsonin johdolla hänen aatetunnuksiaan ja periaatteitaan korostamassa. Se omaksui Itä-Euroopan pieniä valtioita reaalisesti tukevan yleisasenteen. USA toimitti Herbert Hooverin johdolla niille runsaasti elintarvikkeita ja muuta taloudellista apua.

Päätösvalta keskittyi Pariisin rauhanneuvotteluissa ”kymmenen neuvostolle”, jossa olivat mukana viiden voittaneen suurvallan hallitusten päämiehet sekä ulkoministerit, taikka edellisten delegoimina vain niiden ulkoministerit. Lisäksi rauhanneuvotteluihin osallistuivat länsivaltain ”pienet” liittolaiset Belgia, Jugoslavia (Serbia), Kreikka ja Romania. Myös Tšekkoslovakia ja Puola, joiden itsenäisyysliikkeet olivat rakentuneet länsivaltain tukeen, liitettiin niiden ”puolella” taistelleihin.³⁰ Pieniä valtioita koskevia kysymyksiä valmisteltiin perusteellisesti Pariisin rauhanneuvotteluissa ja aivan toisella tavalla kuin esim. Berliinin kongressissa v. 1878. Sitä silmällä pitäen toimi eri aluekomiiteita.

Rauhanneuvotteluihin eivät päässeet puolueettomat, kuten kolme Skandinavian maata, eivätkä myöskään sellaiset valtiotulokkaat kuin

³⁰. Vrt. Näf II 1946, s. 393

Suomi sekä Baltian tasavallat Viro, Latvia ja Liettua, jotka olivat olleet maailmansodan suurista ratkaisuista syrjemmällä, vailla kiinteää kosketusta länsivaltoihin. Niillä oli kuitenkin mahdollisuus lähettää Pariisiin diplomaattisia havainnoitsijoita.

Skandinavian maat olivat jo varhaisessa maailmansodan vaiheessa ryhtyneet pohtimaan kansainvälisen rauhanjärjestön perustamista estämään konflikteja ja sotia. Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa oli sittemmin v:n 1918 vaiheessa muodostettu erityiset komiteat miettimään tätä kysymystä. Pariisin rauhanneuvotteluissa asetettiin erityinen Kansainliitto-komitea presidentti Wilsonin johdolla laatimaan mietintöä asiasta. Siihen tulivat pieniä valtioita edustamaan Serbia ja Belgia. Molemmilla oli oma, maailmansotaan liittyvä erityiskohtalonsa. Skandinavian valtioitakin, kuten myös Hollannin ja Sveitsin edustajia, kuitenkin haluttiin kuulla tämän kysymyksen yhteydessä ja sitä varten Wilson otti niiden edustajat vastaan maaliskuussa 1919 keskustellen heidän kanssaan Kansainliiton organisaatiosta ja toimivallasta.³¹

Maailmansodan päättyessä länsivallat pyrkivät auktoritaarisen järjestelmän poistamiseen keskusvalloista, jolloin ne välillisesti tulivat helpottaneeksi siirtymistä demokraattisen järjestelmän suuntaan. Ne eivät silti erityisesti tukeneet hävinneissä valtioissa uutta systeemiä, eivätkä arvostaneet sitä kannattavia uusia poliittisia voimia. Yleinen voittajien ilmapiiri ilmaisi ylpeyttä ja vihaa — se loi etäisyyttä vastapuoleen.

Tosiasiata oli, että sodan päätyttyä vei länsivaltain piirissä poliittinen virtaus oikealle, kun hävinneet sen sijaan ohjautuivat vasemmalle.

Länsivaltain politiikassa työntyivät nopeasti etualalle turvallisuus-kysymykset, kuten ent. keskusvaltain heikentäminen ja eristäminen. Korostetuimmin tätä linjaa edusti Ranskan pääministeri Georges Clemenceau. Ranska alkoi hyvin varhain sodan jälkeen kaavailla sen ja Manner-Euroopan itäisellä puoliskolla sijaitsevien pienten valtioiden liittoa. Näiden — kansallisuusperiaatteen pohjalla syntyneiden valtioiden — tukeminen oli Ranskalle tärkeää myös niiden rajakysymyksissä strategiselta ja taloudelliselta kannalta. Ranskan kaavailema liittosysteemi ei sinänsä uhannut siihen kytkeytyvien pienten valtioiden itsenäisyyttä; sitä pyrittiin Pariisista käsin kuitenkin käyttämään hyväksi ja rajaamaan niiden ulkopoliittisen orientoinnin puitteita.

Englannin politiikan yleislinja, sellaisena kuin se käy ilmi mm. pääministeri Lloyd Georgan esiintymisestä, poikkesi Ranskan omak-

³¹. Vrt. Lönnroth 1959, s. 30—31; Jones 1939, s. 48—52

sumasta. Lontoo ei halunnut Ranskan tavoin sitoutua ulkopoliittisesti itäisen Manner-Euroopan pieniin valtioihin. Englannin politiikan johtopiirejä näyttää heti sodan päätyttyä alkaneen askarruttaa paitsi rauhansopimusten sisältö myös tulevan rauhan kestävyys. Se tuli esille erityisesti Englannin suhtautumisessa Saksaan. Lloyd George pyrki ottamaan huomioon myös Saksan intressejä esim. sen itärajaa koskevassa kysymyksessä, eikä halunnut suurta määrää saksalaisia sekä Danzigin kaupunkia liitettäväksi Puolaan. Hän näki tällaisissa kaavailuissa uuden sodan syitä. ”Ranska on kylläkin valmis käymään sotaa Elsassista, mutta onko se myös valmis Danzigin takia”, kysyi Englannin pääministeri. Tässä asiassa hän sai Wilsonin puolelleen ja Danzigista tehtiin vapaakaupunki Kansainliiton valvon-
nassa.

Eurooppa oli maailmansodan jälkeen laajalti sellaisessa käymistilassa, että rauhankonferenssi tuli v:n 1919 aikana monasti käyttämään yleistä toimeenpanovaltaa itäisessä Manner-Euroopassa. Konferenssin ensisijainen tehtävä oli luoda rauhaa maanosaan, mutta myös ”rauhhoitaa” sitä. Esillä olivat sotaselvittelyjen lisäksi kumoustapahtumat, huolto-ongelmat jne. Pikkuvaltiot pyrkivät voitontunnonaan ja kansalliskorosteisessa mielialassaan oma-aloitteisesti — ilman rauhankonferenssin päätösten tukea, vieläpä niiden vastaisesti — hankkimaan omin sotilaallisin toimenpitein lisäalueita ja näin ratkaisemaan ongelmallisia rajakysymyksiä. Siten rauhankonferenssi saattoi joutua ”omiensa” taholta asetetuksi tapahtuneiden tosiasia-
in eteen.

Itsenäistyneen Puolan rajakysymykset muodostivat monitahoisen vyyhdin. Sen länsirajaa koskevat pohdinnat tammikuusta aina kesäkuuhun 1919 Pariisin rauhankonferenssissa osoittivat päätöksien vaikeutta. Puola esitti oman kannan perusteluna etnografisia ja historiallisia näkökohtia. Vahvana lähtökohtana sillä oli v. 1772 alkaneita Puolan jakoja edeltänyt tilanne, samalla kun sen taholla korostettiin silloisten alueiden säilyttäneen jatkuvastikin ’puolalaisuutensa’. ”Puolan käytävä” Itämerelle oli puolalaisille heidän maansa itsenäisyyden todellinen mittapuu.³²

Kun Pariisin rauhanneuvotteluissa Puolan edustajalle Dmovskille nousi esiin vaikeuksia, saapui huhtikuun alussa 1919 pääministeri Paderevski sinne ja ryhtyi puolalaisen valtuuskunnan johtoon. Länsivaltain mielipiteet Puolan kysymyksessä olivat jakautuneita ja toisil-

³² Vrt. Recke 1927, s. 324—329; Halecki 1955, s. 281

leen vastakkaisia monissa tapauksissa. Ranska oli varmin tuki, sillä se näki uudessa Puolassa tärkeän tukipilarin omalle turvallisuusjärjestelmälleen. Mutta Clemenceau'n hallitus toivoi, että puolalaiset tekisivät myönnytyksiä rajakysymyksissä toisilla suunnilla, so. tšekkeihin ja venäläisiin nähden. Tässä vaiheessa vielä arveltiin, etteivät bolševikit tulisi edustamaan Venäjää. Presidentti Wilson oli yleensä Puolan puolella. Hän oli tukemassa ratkaisua, jonka mukaan Weikselin neutralisoinnin sijasta oli mentävä "Puolan käytävän" alueelliseen erottamiseen, jotta uuden valtion meriyhteys tuli taatuksi.

Englannin pääministerin Lloyd Georgen pidättyvä suhtautuminen Puolan vaatimuksiin vaikutti lopullisiin ratkaisuihin. Niiden tuloksena Pommeri jäi koskemattomana Saksalle, samoin osa Schlesiää, kun taas Ylä-Schlesiasta määrättiin myöhemmin toimeenpantavaksi kansanäänestys.³³ Tämän sisältöisinä tulivat Puolan länsirajan määräykset 28. kesäkuuta 1919 allekirjoitettuun, Saksaa koskevaan Versailles'n rauhansopimukseen.

Myös Puolan itärajan kysymys tuli esille Pariisin rauhanneuvotte-lujen yhteydessä. Joulukuussa 1919 päädyttiin suosittelemaan — Englannin ehdotuksen perusteella — ns. Curzon-linjaa, joka suunnilleen vastasi etnografista rajaa idässä. Mutta Puola toi esille historiallisia perusteita, mm. v. 1772 alkaneita Puolan jakoja edeltänyttä rajatilannetta painottaen, mikä edellytti rajan siirtämistä huomattavasti idemmäksi. Koko itärajaa koskeva kysymys jäi riippuvaiseksi Venäjän kysymyksen yleisestä ratkaisusta sekä puolalais-venäläisten suhteiden kehityksestä.

Tšekkoslovakian aluekysymysten ratkaisu liittyi oleellisesti Itä-valta-Unkarin aikaisempien alueitten puitteisiin. Länsivaltain keskuudessa ei — toisin kuin Puolan tapauksessa — esiintynyt niiden osalta suurempia erimielisyyksiä. Habsburgien kaksoismonarkian hävittäminen oli ollut heidän osaltaan eräs yhteinen sodan päämäärä. Tšekit olivat ulkomaantoiminnassaan olleet maailmansodan vuosina johdonmukaisesti ja energisesti korostamassa kansojen itsemääräämisen periaatetta. Tšekkoslovakian politiikan johtopiirien kansallinen omanarvontunne oli historiallisesti ja kulttuurillisesti motivoitunutta. Taus-talla oli vaikuttamassa Böömin kuningaskunnan historialliset vaiheet ja sen iskostama käsite "kruununmaat", mutta myös Juhana Hussin

33. Vrt. Recke 1927, s. 344; Enbank 1966, s. 19—20; Medlicott 1968, s. 4

toiminnan kansallis-uskonnollinen sävytytys ja tšekkien myöhemmän kansallisen liikkeen vaiheet.

Böömin saksalaista väestöä tšekit käsittelivät ”kansasirpaleena” ja katsoivat oikeutetuksi sen liittämisen Böömin historiallisten rajojen sisälle. Tšekkien omassa menettelyssä, sikäli kuin on kysymys suhtautumisesta tähän vähemmistöön ja muihinkin, oli murroskauden ilmapiiirissä purkautunutta, voittajan oikeuden luomaa suoraviivaisuutta.³⁴

Tšekkien asennoitumisessa maailmansodan voittajiin näyttäytyi — heidän aktiivisen itsenäisyyspolitiikkansa suorana jatkona — kiitollisuutta ja uskollisuutta. Sellaisia toimenpiteitä, joihin ei ollut ”lupaa Pariisista”, he välttivät eroten siten esiintymisessään mm. puolalaisista. Länsivallat puolestaan pyrkivät, kun toiveet laajasta ”Tonavan federaatiosta” oli sivuutettu, tarjoamaan tsekeille ja slovakeille elinkelpoiset olosuhteet.

Tšekkoslovakian alueratkaisut saivat vahvistuksensa Itävallan rauhansopimuksessa, joka 10. syyskuuta 1919 solmittiin St. Germainissa sekä vastaavasti Unkarin kanssa 4. kesäkuuta 1920 Trianonin rauhansopimuksessa. Jälkimmäisen yhteydessä sai ratkaisunsa paikallisia sotatoimia kevään 1919 vaiheessa aiheuttanut Slovakian ja Unkarin välinen rajakysymys. Lopullinen päätös merkitsi sitä, että n. 700000:n unkarilaisen vähemmistö jäi Tšekkoslovakian puolelle rajaa. Lisäksi sen piiriin liitettiin Unkarin vanhoista alueista Karpaato-Rutenia. Teschen, josta oli erimielisyyttä Puolan kanssa, liitettiin suurelta osalta elokuussa 1920 erillisen länsivaltain ratkaisun perusteella Tšekkoslovakiaan.

Romanian asema muodostui Pariisin rauhanneuvottelujen alkaessa omista erityisistä syistä ongelmalliseksi. Länsivalttojen, erityisesti Ranskan taholla oli näet omaksuttu sellainen kanta, että länsivaltain ja Romanian 17. elokuuta 1916 solmima salainen sopimus, jonka perusteella viimeksi mainittu osallistui sotaan ja sille luvattiin aluelisiä, oli kumoutunut, kun Romania toukokuun alussa 1918 oli solminut — tosin pakkotilanteessa — rauhan keskusvaltain kanssa. Romanian uutta mukaan tuloa sotaan marraskuun alussa 1918 ei paljoakaan noteerattu.³⁵

Länsivallat eivät kuitenkaan varsinaisesti halunneet tinkiä Romanian hallussa v:n 1918 lopulla olevista alueista; se sai kuitenkin Ba-

³⁴. Vrt. Glaser 1964, s. 22—25

³⁵. Vrt. Musat-Ardeleanu 1985, s. 745—746

nat'ista vain puolet toisen puolen tullessa liitetyksi Jugoslaviaan. Mutta länsivallat eivät hyväksyneet niitä aluevaatimuksia, joita Romania oli pyrkinyt tukemaan oma-aloitteisilla miehitystoimenpiteillään keväällä ja kesällä 1919 puhtaasti unkarilaisilla alueilla Transylvanian länsipuolella aina Tisza-joelle asti.

Näiden ratkaisujen johdosta oli Romanian poliittisissa piireissä esiintynyt tyytymättömyys purkautunut avoimeksi ja kesällä 1919 pääministeri Bratianu mielenosoituksellisesti poistui Pariisista.³⁶ Tässä vaiheessa tuli lisäksi esille eräitä luonteeltaan taloudellisia ratkaisuja. Toisaalta Romanian oli kylläkin tunnustettu oikeus sotakorvausten saantiin ent. keskusvalloilta, mutta toisaalta sitä vaadittiin — saamiensa aluelisien perusteella — sitoutumaan osuuteen Itävalta-Unkarin valtioveloista sekä lisäksi viiden vuoden ajaksi länsivalloille edullisiin tullijärjestelyihin.

Kun Romanian edustaja ei osallistunut syyskuun alussa 1919 St. Germainin rauhansopimuksen allekirjoittamiseen, seurasi siitä 12. marraskuuta länsivaltain ultimatum; sen seurauksena Romania lopulta alistui ja tunnusti samalla vaaditut sitoumukset. Viime vaiheessa se oli arvostellut rauhansopimukseen kytkettyä kansallisia vähemmistöjä koskevaa liitettä, jonka se selitti omaa suvereniteettiaan loukkaavaksi.

Kun Jugoslavia osallistui Pariisin rauhanneuvotteluihin, sen edessä oli monia ongelmia. Vaikka sitä ei ollut länsivaltain taholta diplomaattisesti tunnustettu, toisin kuin esim. Puolaa ja Tšekkoslovakiaa, se oli kuitenkin valtiona realiteetti, joskin ilman täsmennettyjä rajoja. Länsivaltain taholla Jugoslavialla oli selvä vastustaja — Italia, mikä aiheutui Adrianmeren itärannikon omistuskysymyksistä. Italia suuntasi voimakasta propagandaa Jugoslaviaa vastaan.

Heti aseleposopimuksen solmimisesta lähtien marraskuun alussa 1918 italialais-itävaltalaisella rintamalla oli näyttäytynyt Italian aktiivisuus. Voittajavaltioiden miehitysjoukkoina italialaiset ottivat haltuunsa Adrianmeren itärannikon v:n 1915 Lontoon sopimuksessa Italialle luvattuja alueita — Dalmatia ja Fiume — myöten. Jugoslavialla oli vaikeuksia vastata omasta puolestaan sotilaallisesti näihin toimenpiteisiin.³⁷

---

³⁶ Vrt. Spector 1962, s. 131—158; Barbara Jelavich II 1983, s. 122—124; Musat-Ardeleanu 1985, s. 753—756; Prost 1954, s. 20

³⁷ Vrt. Lederer 1963, s. 54—57

Pariisin rauhanneuvotteluissa Italian ja Jugoslavian välinen rajakysymys vaati suurvalloilta paljon käsittelyä, mutta lopultakaan ei ratkaisuun päästy. Jugoslavia sai alueisia Bulgarialta sekä Unkarilta Kroatian ja osan Banat'ia. Rajakysymys Itävaltaan nähden ei aiheuttanut suurempia vaikeuksia; sen alueista Slovenia, Bosnia ja Herzegovina yhdistettiin Jugoslaviaan.

Jäljelle jäänyt "Adrian kriisi" määrättiin Italian ja Jugoslavian kahdenkeskisissä neuvotteluissa ratkaistavaksi, mikä tapahtui lopulta 12. marraskuuta 1920 Rapallon sopimuksella. Sen mukaan Lontoon v:n 1915 sopimuksessa mainituista alueista vain osa tuli Italialle. Dalmatian puolella sille jäi ainoastaan satamakaupunki Zadar sekä eräitä saaria. Fiumesta, jonka italialaiset vapaajoukot d'Annunzion johdolla olivat ottaneet syyskuussa 1919 haltuunsa, tuli "vapaakaupunki". Tapahtumain jatkossa Adrian kriisi supistui Fiumen riidaksi, joka puolestaan ratkesi v. 1924 solmitulla Rooman sopimuksella: Fiume liitettiin sen perusteella Italiaan.³⁸

Kreikan pääministeri Venizelos, joka jo lokakuun alussa 1918 oli matkustanut Pariisiin, pyrki pikkuvaltion edustajana rakentamaan maansa koko politiikan tiiviisti suurvaltatuon varaan. Hän yritti saada Kreikalle länsivaltain taholta kaikki mahdolliset edut, mutta asetti samalla niiden säilymisen suuressa määrin suurvaltatuon jatkuvuudesta riippuvaksi.

Venizelos ja hänen hallituksensa lähtivät siitä, että kun Romania ja Jugoslavia olivat saamassa kansalliset toiveensa laajoissa puitteissa toteutetuksi, myös Kreikan tuli saada vastaavasti. Kysymys oli 1840-luvulla heränneen Suur-Kreikan unelman realisoimisesta edulliseksi katsotussa kansainvälisessä suhdanteessa. Venizeloksen ajamina Kreikan alueelliset tavoitteet keskittyivät toisaalta Vähän Aasian puolella Smyrnan ja sen ympäristöalueiden liittämiseen omaan aluepiiriin, mikä oli alustavasti toteutettu toukokuussa 1919 mutta toisaalta koko Vähän Aasian valtiollisen kartan uudelleen muovaamiseen siten, että olisi olemassa itsenäinen Armenia ja Kansainliiton valvonnan alainen Konstantinopoli, mikä puolestaan supistaisi vastaavasti Turkin alueita.

Länsivalloista Italia suhtautui hyvin vastahakoisesti Kreikan politiikan tavoitteisiin — se näki niissä kilpailua omille intresseilleen Vä-

---

³⁸. Vrt. Bartl 1985, s. 84 ja 94

hässä Aasiassa.³⁹ Sevres'n rauhassa 10. elokuuta 1920 Kreikka sai kuitenkin huomattavat alueisät Vähän Aasian puolella vahvistetuksi; sitä ennen se oli Neuillyn rauhassa saanut itselleen Bulgarian kustannuksella Länsi-Traakiasta ja Makedoniasta alueita, minkä seurauksena sen rajat Balkanin suunnalla ohjautuivat Adrianmerestä Albanian eteläpuolitse Mustanmeren rannalle.

Turkin taholla oli syntynyt jo ennen Sevres'n rauhan vahvistamista Mustafa Kemal in johdolla vastaliike, jolla oli voimakkaan kansallisen nousun luonne. Kun Englanti ja Ranska halusivat vetäytyä uusista aseellisista yhteenotoista tällä suunnalla, Kreikka jäi yksin ja joutui turkkilaisten rynnäkön edessä luopumaan suurin diplomaattisin ponnistuksin saamistaan alueista Vähässä Aasiassa. Siihen liittyi suuri sikäläisen kreikkalaisen väestön joukkopako — kaikkiaan n. 1,4 milj. — meren yli Kreikkaan. Eräs henkilö, joka tätä dramaattista pakoa joutui sotakirjeenvaihtajana seuraamaan, oli Ernest Hemingway. Hänen kuvauksensa herättivät suurta huomiota. Näiden tapahtumien mukana hautautuivat Kreikan suuruuden unelmat, minkä sietöi uusi Turkin kanssa Lausannessa 24. heinäkuuta 1923 solmittu rauha.

* * *

V. 1919 vakiintunut uusi kansainvälinen järjestelmä oli maailmansotaa edeltäneeseen verrattuna hävittänyt suurvaltaryhmän välisen tasapainon, mutta sisällyttänyt piiriinsä uutena elementtinä suuren määrän uusia tai muodonvaihdoksen kokeneita pieniä valtioita. Niillä oli omat tulevaisuuden tähtäimensä. Ne rakensivat poliittisia toiveita, joihin kuului rauha, tasa-arvo ja itsemääräämisoikeus Kansainliiton tulevan toiminnan varaan. Sen foorumilla tuli niiden aktiivisuus näyttäytymään.

Kansainliiton perustaminen ja sen peruskirja sisältyi edellä mainittuihin voittajien ja hävinneiden välisiin rauhansopimuksiin niiden tietynä osana. Tästä johtuen rauhan ylläpitäminen vastaisuudessa ja olevan olotilan säilyttäminen muuttumattomana näyttivät kytkeytyvän läheisesti toisiinsa. Tällainen seikka ei voinut olla vaikuttamatta siihen, miten Kansainliittoon tultiin suhtautumaan toisaalta länsivaltojen ja rauhansopimuksista hyötyneiden, edellä mainittujen pikkuvaltioiden sekä toisaalta hävinneiden taholla.

Maailmansodan jälkeisissä rauhansopimuksissa alueelliset puitteensa

---

³⁹. Vrt. Petsalis-Diomidis 1981, s. 73

vahvistaneet uudet itsenäiset valtiot (Puola, Tšekkoslovakia) sekä aikaisemmasta laajentuneet pikkuvaltiot (Romania, Jugoslavia) pyrkivät esiintymään yhden kansallisuuden valtioina, vaikka ne tosiasiassa olivat kokoonpanoltaan monikansallisia.

Puolassa puolalainen väestö muodosti yli 60 % valtakunnan väestöstä; loput väestöstä jakaantui toisaalta saksalaiseen toisaalta valkovenäläisiin ja ukrainalaiseen, minkä lisäksi juutalaisten osuus oli huomattava — n. 10 %. Suunnilleen sama osuus kuin Puolassa oli Romaniassa pääkansallisuudella romanialaisilla eli n. 65 %, minkä lisäksi maassa oli unkarilaisia, venäläisiä, bulgarialaisia ja saksalaisia väestöryhmiä.

Tšekkoslovakiassa tšekit muodostivat vain n. 50 % uuden valtion koko väestöstä; jos siihen lisätään slovakit — n. 15 % — tullaan n. 65 %:iin. Suuri valtiollis-kulttuurinen kiistakysymys liittyi siihen, oliko molemmat katsottava yhdeksi valtiokansallisuudeksi vai erikseen kahdeksi. Ulkoisesti kiista ilmeni siinä, oliko valtion viralliseksi nimeksi tunnustettava Tšekko-Slovakia vai Tšekkoslovakia. Vähemmistökansallisuuksista lukumääräisesti suurin ryhmä oli saksalaiset n. 3 milj., minkä lisäksi oli unkarilaisia, puolalaisia ja karpaato-ruteenejä.

Jugoslaviassa serbialaiset muodostivat vain vähemmistön n. 35 %; jos heihin yhdistettiin — uutta valtiota kannattavina voimina — osa kroaateista ja sloveeneista, päästiin selvään enemmistöön. Jugoslavian väestö jakautui uskonnollisesti ortodokseihin (serbialaiset ym.) sekä roomalauskatolisiin (kroaatit ja eräät muut ryhmät); tämä ilmensi myös ”aakkosrajaa” ”kyrillisten” ja ”latinalaisten” välillä sekä sellaisena huomattavassa määrin yleiskulttuurisesti erottavaa linjaa. Vanhan valtioatteen edustajat — serbialaiset — olivat kokonaisuutena tarkastellen kehityksessä jäljessä kroaateista ja sloveeneista, jotka olivat saaneet monenlaisia vaikutteita ja etuja Itävalta-Unkariin kuulumisesta. Jugoslavian yhdentymisen hyväksi pyrittiin vaikuttamaan yhteiskielen, ”serbo-kroatian” avulla.

Maaansodan jälkeisten rauhansopimusten luomalle tilanteelle oli edelleen erikoisleimaista se, että hävinneet Itävalta, Unkari ja Bulgaria tulivat — aluemenetystensä jälkeen — olemaan puhtaita kansallisvaltioita. Samalla eräillä niistä, eniten Unkarilla oli uudessa tilanteessa omien rajojensa ulkopuolella irredenta-alueita; niillä asui kaiken kaikkiaan n. 3 milj. unkarilaista. Vastaavanlaisia oman kansallisuuden menetyksiä oli tapahtunut Bulgarian kohdalla.

Valtiolliset heilahdukset olivat siten maailmansodan lopputuloksen myötä todella huomattavia. Siihenastisista vähemmistökansallisuuksista oli tullut eräissä tapauksissa uusia ”valtiokansallisuuksia” ja aikaisemmin hegemonia-asemassa olleet olivat arvoasemassaan romahtaneet, jopa tulleet pirstotuiksi eri puolille uusia valtiollisia rajoja.

Vähemmistöjen asemaa ei voitu uudessa kansainvälisessä tilanteessa sivuuttaa, siksi erikoissävyinen oli — kansallisuuskäsitteeltä katsoen — pikkuvaltioiden luoma poliittinen karttakuva Itä- ja Kaakkois-Euroopan suunnalla. Pariisin rauhanneuvotteluissa oli Englannin pääministeri Lloyd George korostanut, että uusien kansallisuuksien piirissä nationalismin voimakkaaseen nousuun liittyi ”sorrnon halua” vähemmistöjä kohtaan.⁴⁰ Itsenäiseen asemaan tulleiden pienten kansallisuuksien osalta oli kysymys halusta luoda yhtenäisvaltioita, millä voitaisiin osoittaa niiden valtiota luova kyky.

Rauhansopimusten yhteydessä Puola, Tšekkoslovakia, Romania, Jugoslavia ja Kreikka allekirjoittivat länsivaltain kanssa ns. vähemmistönsopimukset — se oli erityisesti Englannin aloitteesta tapahtunut ratkaisu. Tavoitteena oli ennen kaikkea saada vähemmistöt sopeutumaan uuteen valtiolliseen olotilaan sekä syntymään yhteyksiä niiden ja hallitsevan enemmistön välillä.⁴¹ Tehdyillä sopimuksilla pyrittiin takaamaan vähemmistöihin kuuluville yleiset poliittiset oikeudet ja kansalaisvapaudet. Sen sijaan mitään erityistä kulttuurisuojaa eli takuuta vähemmistöjen oikeuksista oman kansallisen kulttuurin harjoittamiseen ja omakielisiin kouluihin nämä sopimukset eivät sisältäneet. Ne kuitenkin avasivat mahdollisuuden valitusmenettelyyn Kansainliitolle, josta tapahtumain mukana muodostui vähemmistönsopimusten toinen osapuoli.

B. Pikkuvaltioiden sisäinen rakennustyö ja ulkopoliittinen suuntaus

Uudet valtiot Euroopan itäisellä puoliskolla nousivat kansainvälisen järjestelmän toimiviksi tekijöiksi omien erikoisleimaisten tausta-

40. Vrt. Cobban 1969, s. 87

41. Vrt. Sierpowski 1984, s. 217

tekijöiden myötä. Murrosvaiheen suuret haasteet tällä suunnalla edustivat sekä kansojen itsemääräämisoikeutta että suuria yhteiskunnallisia uudistustunnuksia. Tavoitteet kohdistuivat ei vain demokratian toteuttamiseen vaan myös ennen kaikkea maakysymyksen ratkaisuun. Se korosti ajankohtaisten yhteiskunnallisten ongelmien alalla itäisen Euroopan suurta eroa jo pitkälle teollistuneesta läntisestä Euroopasta.

Pikkuvaltioissa, erityisesti uusissa ja aluepuitteiltaan laajentuneissa työntyivät myös kieli ja kansallisuus niiden perusratkaisuissa etualalle. Pääkansallisuuteen kiinnitettiin suurta huomiota, samalla kun vähemmistöjen oikeudet ja rooli jäivät käytännössä toisarvoiseen, jopa syrjittyyn asemaan. Etualalla tässä murrosvaiheessa oli halu luoda pikkuvaltioita, jotka olisivat elinvoimaisia, alueiltaan mahdollisimman yhtenäisiä ja strategiselta näkökulmalta puolustuskykyisiä. Lisäksi niiden tuli liittyä voittajavaltioiden, ennen kaikkea Ranskan manner-eurooppalaisiin turvallisuusintresseihin, kuten jo on huomautettu.

Ensimmäisenä rajakysymysten selvittely vaatii aikaa ja energiaa. Edelleen oli sodan vaurioita ja se vaatii taloudellisen jälleenrakentamisen vauhdittamista. Useassa tapauksessa valtiokoneisto oli luotava kokonaan uudelleen tai ainakin huomattavalta osalta uudistettava, samoin monet hallintoelimet, rahajärjestelmä jne. Erilaisen historiallisen kehityksen kokeneiden alueiden liittäminen yhteen oli ongelmallista. Viime sijassa oli kysymys siitä, minkälaista johto- ja kansalaisainesta nuorilla valtioilla oli käytössään tärkeässä kansallisessa luomisvaiheessa.

Puola ja Tšekkoslovakia

Itsenäistyneen Puolan kehittäminen yhtenäiseksi kokonaisuudeksi tuli olemaan pitkäaikainen prosessi. Yli vuosisadan ajan kolmeen eri valtakuntaan kuuluneiden alueiden yhteensulattaminen ei sujunut ilman esteitä ja välivaiheita. Hallinto, lainsäädäntö ja oikeudenkäyttö, yleinen järjestys, talouselämä, rahajärjestelmä jne. olivat olleet hyvin erilaisia. Venäjän, Saksan ja Itävallan alaisuuteen kuuluneiden puolalaisten täytyi saada eliminoiduksi pois myös ne historiallis-asenteelliset raja-aidat, jotka olivat syntyneet erilaisissa oloissa. Mutta — ulkomaalaisen diplomaatin silmin — Puola oli arkikäytännössä

edelleen kolmeen osaan jakautunut.⁴² Maa näyttäytyi samalla keskenään kilpailevien ja toisilleen monessa suhteessa vieraiden kulttuurien foorumina.

Puolan ulkoisen aseman ja sisäisten olojen poikkeuksellisuutta kuvaa osaltaan se, että maassa oli vielä kesällä 1919 aseissa n. 800000 miestä. Armeija oli kuitenkin sangen epäyhtenäinen kokonaisuus. Venäjän, Saksan ja Itävallan armeijoissa palvelleet puolalaiset upseerit olivat vähemmän sopivia uusiin tehtäviinsä ja yhteisesiintymiseen miehistön kanssa kuin entiset Pilsudskin legioonalaiset. Kuitenkin vain edellisissä oli yleisesikuntaupseereita.

Sitä mukaa kun Puola sai vakiinnutetuksi suhteita lännessä, se aktivoitui idän suunnalla sekä yleensäkin ulkopoliitikassaan. Kun kaavailtiin kauas itään v:n 1772 Puolan jakoja edeltänyttä rajaa, toiveena oli joko ei-puolalaisten väestöalueiden liittäminen erityiseen Puolan federaatioon (Pilsudski) taikka tavoiteltujen idänalueiden suora yhdistäminen itse Puolaan (Dmovski). Yhteistä näille näkemyksille oli, että alueellisesti laaja Puola olisi samalla ”vahva valtio”.⁴³

Kaikkeen tähän kytkeytyi kaavailuja ”kolmannesta Euroopasta”. Sen muodostaisivat Itämeren ja Mustanmeren välillä pienet valtiot, joiden toivottiin tukeutuvan Puolaan. Puolalaisten johtopiireissä tämänsuuntaiset toiveet saattoivat kohdistua toisaalta Baltian ja Suomen uusiin tasavaltoihin, toisaalta Georgiaan (Gruusiaan) ja Azerbeidsaniin. Kokonaisuudesta syntyisi leveä, eristävä vyöhyke Venäjän ja Saksan väliin.

Tukeakseen federaatiosuunnitelmia Pilsudski ryhtyi keväällä 1920 sotilaallisiin operatioihin Ukrainan suunnalla ja miehitti joukkoineen mm. Kiovan. Vastavetona oli pian puna-armeijan hyökkäys Puolaa vastaan. Tässä tilanteessa tulivat näkyviin länsivaltain erilaiset asenteet. Englanti esiintyi heinä-elokuussa 1920 sangen pidättyvänä, sillä se suhtautui yleensä kriittisesti puolalaisten sotilaalliseen aktivismiin idän suunnalla. Ranska taas antoi vaikeaan asemaan joutuneelle Puolalle sotilaallista apua — tykistöä, lentokoneita ym. — minkä lisäksi kenraali Weygand valmisteli vastahyökkäyssuunnitelmia Puolan ylijohdon käyttöön. Varsovan edustalla elokuun puolivälissä tuli puna-

---

42. Vrt. Ruotsin Warsovan-lähettilään raportti 1/10 1919 UD:lle. — UD/U 19

43. Vrt. Komarnicki 1957, s. 450—454 ja 480—484; Polonsky 1975, s. 30—31

*Puolalainen itsenäisyyshenkilö Josef
Piłsudski*

armeijan hyökkäys torjutuksi; se joutui vetäytymään Puolan alueilta.⁴⁴

Piłsudski oli jälleen — kriittisen vaiheen jälkeen — satulassa, mutta tietyllä tavalla psykologisesti muuttuneena. Hänen valtiolliset suunnitelmansa olivat saaneet iskun. Jäljelle jäi kysymys, mikä oli saanut aikaan ”Varsovan ihmeen”. Toiset arvioivat sen Piłsudskin sotilaallisen johtamiskyvyn tulokseksi, toiset Weygandin kehittämien sotilaallisten suunnitelmien ansioksi. Monille puolalaisille — katolisina — se oli ennen kaikkea Jumalan avulla saatu voitto, jota monet muistotaulut kodeissa myöhemmin kuvasivat.

Sotilaallisen ratkaisun jälkeen Englanti esiintyi diplomaattisesti aktiivisena ja otti yhteyksiä neuvostohallitukseen saadakseen aikaan sotatilan päättymisen. Riian rauhansopimus maaliskuussa 1921 määräsi Puolalle etnografisen rajan itäpuolelta valkovenäläisiä ja ukrainalaisia alueita — uusi raja tuli kulkemaan osapuilleen historiallisen Puolan toisen jaon (1793) jälkeisen itärajan mukaisesti. Mutta niin paljon

⁴⁴. Vrt. Renouvin VII 1957, s. 266; Schulz, 1967, s. 305; Gieysztor 1968, s. 647—648; Davies II 1981, s. 398—401

alueita kuin Puola idässä saikin, Pilsudskin federaatiokaavailut olivat saaneet iskun.

Puolan valtiojohto pyrki aktiivisesti ajamaan eri suunnilla kansallisia intressejään — sellaisina kuin se näki ne edessään. Lokakuussa 1920 oli kenraali Zeligovski — Pilsudskin kanssa asiasta sovittuaan — miehittänyt Vilnan, joka muodosti kiistakysymyksen Liettuan kanssa. Itä-Galitsia, jonka ruteenilainen väestö oli alueestaan muodostanut v:n 1918 lopulla ”Länsi-Ukrainan tasavallan”, tuli välivaiheiden jälkeen liitetyksi Puolan alueisiin, joskin autonomisena alueena.⁴⁵ Läheisempi yhteistoiminta ns. reunavaltiolinjalla Suomen ja Baltian tasavaltojen kanssa ei johtanut tuloksiin; myös Puolan toiveet laajemmasta liittolaisketjusta etelä-kaakko-linjalla kokivat takaiskuja.

Oleelliseksi Puolan uuden aseman kannalta muodostui v. 1921 solmittu liitto Ranskan kanssa. Se oli kaksitahoinen; ensisijassa Ranska sitoutui sotilaalliseen avunantoon Puolalle Saksan taholta esiintyvää vaaraa vastaan, mutta lisäksi siltä varalta, että Neuvosto-Venäjä suorittaisi hyökkäyksen. Ranska ei kuitenkaan sitoutunut takaamaan voimassa olevaa Puolan itärajaa.⁴⁶ Tätä sopimusta oli edeltänyt Pilsudskin vierailu Pariisissa v:n 1920 lopulla. Liittosopimuksella Ranskan kanssa, kuten myös puolustussopimuksella Romanian kanssa, Puola koetti vakiinnuttaa uutta asemaansa Euroopan itäisellä puoliskolla.

Ranskan kannalta sotilassopimus Puolan kanssa tuli korvaamaan vanhan historiallisen liittosopimuksen tsaari-Venäjän kanssa. Tämä ratkaisu tehtiin siinä vaiheessa, kun viimeinenkin keisarillisen Venäjän perintöä edustava ”valkoinen kenraali” — Wrangel — oli Etelä-Venäjällä tullut lyödyksi. Englannin pyrkimyksenä oli saada aikaan stabiiliteettia Euroopan mantereelle — myös Puolan politiikkaan. Englanti toivoi Puolan sisäisten olojen tasoittumista sekä sen valtiotalouden tervehtymistä murrosvuosien jälkeen. Poliittisia sitoumuksia Puolaan, kuten myöskään muihin Itä-Euroopan uusiin valtioihin nähden, Englanti ei ollut halukas tekemään.

Lähimenneisyyden tapahtumat — erityisesti sotaretki Ukrainaan keväällä 1920 — olivat nostattaneet lännessä runsaasti arvostelua Puolaa kohtaan. Se oli nähty tavoitteissaan imperialistisena sekä otteissaan yllätyksellisenä. Edellä viitattiin Englannin pidättyvään asenteeseen

45. Vrt. Roos 1961, s. 72—73; Debicki 1963, s. 14 ja 34

46. Vrt. Debicki 1963, s. 38—39

seen Puolan ulkopoliittikkaan nähden. Yleisesti arvostelua tuli selvimminkin eri maissa liberaalien ja sosiaalidemokraattien taholta. Kaikesta maan itsenäistymisen jälkimurrokseen liittyvästä johtui, että ”Puolan kansa oli pettynyt sekä aineellisesti että aatteellisesti”, selitti Ruotsin Varsovan-lähettiläs v:n 1921 alussa laatimassaan katsauksessa asemaansa oloista.⁴⁷

Puolan poliittisille oloille antoi leimaa presidentti Pilsudskin ja valtiopäivien (sejm) rinnakkaisasema. Sejm’issa vasemmisto ja oikeisto olivat tammikuun 1919 vaalien jälkeen suunnilleen yhtä vahvoja, mistä johtuen ratkaisut tulivat usein olemaan pienten väliryhmien käsissä. Vasemmisto pyrki presidentin johdolla toteuttamaan yhteiskunnallisia uudistuksia; oikeisto suhtautui niihin pidättyvästi.

Pitkän väliaikaistilanteen jälkeen saatiin uusi hallitusmuoto v. 1921 säädetyksi. Se edusti eduskuntavaltaista järjestelmää, mikä kuvasi oikeiston halua eristää Pilsudski vaikutusvallasta. Poliittisen järjestelmän toimivuutta vaikeutti puolueiden suuri määrä sekä toistuvat hallituspuolat. Tämä aiheutti Pilsudskin vetäytymisen v. 1923 sivuun politiikasta ja keskittymisen Puolan sotalaitosta koskevien kysymysten hoitoon.

Puolalaisten joutuminen — heidän oltua kauan alistetussa asemassa — täyteen vastuuseen valtion asioista suuren murroskauden keskellä, jolloin ongelmat työntyivät vyörynomaisesti esille, vaikeutti otteen saamista niihin. Maataloudessa tapahtui nousua 1920-luvun alusta lähtien, mutta teollisuuden ja liikenneyhteyksien kehittäminen edistyi hitaasti. Puolan oloja tarkkaileva ulkomaalainen saattoi nähdä valtion asioiden hoidossa jatkuvuuden puutetta, kansallisessa ajattelutavassa niukasti yhtenäisyyttä sekä maassa yleensä puutetta kyvyistä ja käytännön taidoista.⁴⁸

Eräs Puolan ongelmista liittyi sangen suuriin kansallisiin vähemmistöihin sen rajojen sisällä. Käytännössä toisaalta saksalaisen sekä toisaalta valkovenäläisen ja ukrainalaisen vähemmistön asema oli hyvin erilainen. Saksalaisilla, jotka yleensä olivat sangen korkealla kehitystasolla, oli tiiviitä yhteyksiä emämaahansa. Saksasta tuli monenlaisia henkisiä vaikutteita sekä taloudellista tukea. Saksalaisesta vähemmistöstä Puolassa muodostui ajan mukana myös väline Saksan

---

⁴⁷ Vrt. Polonsky 1975, s. 31. — Ruotsin Varsovan-lähettilään raportti 17/1 1921 UD:lle. — UD/HP1 Ep

⁴⁸ Vrt. Fisher II 1952, s. 1191

virallisessa politiikassa. Valkovenäläinen ja ukrainalainen vähemmistö, joka oli kehitystasoltaan alhaista, eli sangen eristettynä muusta maailmasta. Se ei ollut tässä vaiheessa mikään väline Neuvostoliiton politiikassa.

Suuri käytännön ero näiden molempien vähemmistöjen asemassa näkyi koululaitoksessa niiden asuma-alueilla. Saksalaiset koulut olivat yleensä yksityisiä ja saattoivat toimia sangen itsenäisesti. Lisäksi ne saivat paljon taloudellista ym. tukea ulkopuolelta. Venäläiset koulut olivat sen sijaan valtion kouluja, joita Puolan viranomaiset tarkasti ohjasivat. Niillä ei ollut — toisin kuin edellisillä — mitään tukiorganisaatioita.

Puolan sisäpolitiikassa tapahtui huomattava muutos, kun Pilsudski suoritti, tukenaan ennen kaikkea legioonalaisensa, toukokuussa 1926 sotilaskaappauksen. Uusi tilanne muistutti sotilasdiktatuuria, joskin lievässä muodossa. Hallitus oli nyt riippuvainen Pilsudskin luottamuksesta, mutta valtiopäivät saivat toimia sangen vapaasti. Uuteen systeemiin nähdessä esiintyi oikeiston taholla vastustusta ja arvostelua, kun taas sitä osittain myötäileviä aineksia löytyi vasemmisto- ja keskustapuolueiden piiristä.⁴⁹

Tšekkoslovakian itsenäisyyden alkukuukaudet v:n 1918 lopulla liittyivät monella tavalla poliittisesti ja taloudellisesti kaaottiseen yleis-tilanteeseen Keski-Euroopassa, josta uusi valtio pyrki pysyttelemään syrjässä. Suuret kysymykset olivat avoinna; ei ollut armeijaa ja uusi valtiovalta etsi itselleen auktoriteettia. Korostettu tarve oli saada aikaan valtiollinen keskusjohto sekä suoritetuksi tietyt perusratkaisut. Tässä suhteessa Tšekkoslovakiassa pyrittiin pikaratkaisuihin, jolloin tavoitehakuisuus sivuutti muodollis-oikeudelliset menetelmät.

Tämä ilmeni, kun 14. marraskuuta 1918 Prahassa kokoontui ”valankumouksellinen kansalliskokous”. Se koostui Itävallan valtiopäiville v. 1911 valituista tsekeistä sekä tšekkejä ja slovakkeja edustavien eri puolueiden valtuuttamista edustajista; kansalliset vähemmistöryhmät sen sijaan eivät olleet mukana.⁵⁰ Tämän vapaamuotoisesti kokoonpannun kansallisen edustuselimen ensimmäiset ratkaisut koskivat väliaikaisen hallitusmuodon voimaan saattamista, maailmansodan aikaisen ulkomaantoiminnan johtajan Thomas Masarykin valintaa väliaikaiseksi presidentiksi sekä hallituksen muodostamista ”koti-

⁴⁹. Vrt. Polonsky 1975, s. 37—38

⁵⁰. Vrt. Glaser 1964, s. 26; Hoensch 1966, s. 41—43; Mamatey-Luza 1973, s. 54

rintaman” johtajan Karel Kramarin johdolla; ulkoministeriksi tuli Masarykin apulainen Eduard Beneš.

Tšekkoslovakian sekä sisä- että ulkopoliittikka tuli nojautumaan uuden valtion perustamisesta alkaen ns. tšekkiläisen kokoomuksen tukeen.⁵¹ Sen muodosti neljä suurta puoluetta; Masarykin perinteitä edustava kansallinen sosialistipuolue, sosiaalidemokraatit, talonpoikaipuolue ja konservatiiviset kansallisdemokraatit. Työväenliikkeen jakautuminen tuli esille Tšekkosloveniassa monia muita maita ajallisesti myöhäisemmin vasta syksyllä 1920. Sikäläisissä oloissa se sävytyi ratkaisuksi, asettuuko puolue tasavaltaa tukemaan vai vallankumouksen linjalle. Samalla kun syntyi kommunistinen puolue, supistunut sos. dem. puolue vetäytyi hallituksesta, mutta kuului edelleenkin sen varsinaisiin tukiryhmiin.⁵²

Tapahtumain jatkossa vallankumouksellinen kansalliskokous teki päätöksiä Tšekkoslovakian valtiokoneiston ja hallinnon suuntaviivoista eri tasoilla, armeijan ja diplomaattiedustuksen järjestelystä sekä määräsi rahajärjestelmästä, maaudistuksesta jne. Toimintakautensa lopussa se hyväksyi varsinaisen hallitusmuodon, joka tuli voimaan 29. helmikuuta 1920. Se seurasi monessa suhteessa Ranskan silloista valtiosääntöä, mutta antoi kuitenkin presidentille huomattavia valtaoikeuksia.

Tšekkosloveniasta tuli sängen nopeasti taloudellisesti kehittynyt pikuvaltio, jonka teollisuus oli monilla aloilla korkeatasoista ja maatalous tuottoisaa. Kuitenkin pitkälle kehittyneiden Böömin ja Määrin sekä ”alikehittyneiden” Slovakian ja Karpaato-Rutenian kesken olivat jyrkät erot tosiasia. Yhteiskunnallista lainsäädäntöä kehitettiin niinkään jatkuvasti. Kulttuurielämän alalla Masaryk ja Beneš korostivat Tšekkoslovakian kuuluvan — slaavilaisuudestaan huolimatta — länsimaiseen sivistyspiiriin.⁵³

Kuten Puolassa niin myös Tšekkosloveniassa oli keskeinen ongelma kansallisia vähemmistöjä koskeva kysymys. Eriytyinen kielilaki määritteli vähemmistökielien käytöstä hallinnossa, tuomioistuimissa ja kouluissa ”paikallisen tarpeen mukaan”, mutta mitään alueellista autonomiaa ei vähemmistöillä ollut. Tšekkoslovenia pysyi yhtenäis-

51. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 327

52. Vrt. Englannin Prahan-lähettiläs 10/9 1920 F.O.:lle. — F.O. 371/4721

53. Vrt. Hoensch 1966, s. 38. — Masaryk 1925, s. 468—511. — Beneš 1928, s. 715—720

valtiona. Sitä ei voinut verrata Sveitsiin, mutta kylläkin Belgiaan, oli Masarykin toteamus.

Eräiden alkuvuosien rajujen yhteentörmäyksen jälkeen Tšekkoslovakian valtiojohto käsitteli kieliasiaa suhteellisen liberaalissa hengessä. Ulkomaalaisen havainnoitsijan silmin Tšekkoslovakiaa saatettiin 1920-luvun puolivälissä pitää eniten stabilisoituneena pikkuvaltiona Itä-Keski-Euroopan suunnalla, kuten Bruce Lockart asian ilmaisi Times-lehdessä joulukuussa 1925.⁵⁴ Uuden valtion sisäistä taasoittumista kuvasi myös eräiden sudeettisaksalaisten puolueiden (sos. dem., agraarit, katoliset) osallistuminen maan hallitukseen tässä vaiheessa.

Kuitenkin jyrkkää vastustusta Prahan johtopiirejä kohtaan esiintyi eräiden vähemmistöpuolueiden keskuudessa, usein hyvin äänekkäin tai muuten näkyvin ilmauksin. Böömin sudeettisaksalainen puolue edusti leppymätöntä linjaa, mikä kuvastui sen äänenkannattajan Bohemia-lehden kirjoituksista. Puoluekokouksensa päätöslauselmassa keväällä 1924 se väitti Tšekkoslovakian silloista valtiojohtoa Ranskan politiikan ”välikkapaleeksi”; sen avulla pyrittiin varmistamaan rauhansopimusten voimassaolo.⁵⁵ Slovakian katolisen kansanpuolueen johtajan pater Hlinkan taakse ryhmittyneet piirit vaativat autonomiaa Slovakielle ja vetosivat Masarykin ja eräiden slovakki-ryhmien keväällä 1918 USA:n Pittsburgissa käymiin neuvotteluihin, jotka jälkimmäisellä taholla luonnehdittiin sopimuksenteoksi. Ilmaistessaan tyytymättömyyttään Hlinka puhui ”tšekkien ja Benešin petoksesta”. Tämä slovakkien jyrkkä suunta hoiti omaa ulkomaista tiedotustoimintaansa Wienissä ilmestyvän ”Correspondance Slovaque”-lehden välityksellä.⁵⁶

Tšekkoslovakian ulkopoliittikan lähtökohtana oli se tosiasia, että valtion synty rakentui maailmansodan lopputuloksen varaan ja sen kohtalo tulevaisuudessa oli sidottu Euroopan yleiseen kehitykseen laajoissa puitteissa. Lisäksi Tšekkoslovakian strateginen asema oli ongelmallinen; sillä oli pitkät rajat ja Slovakian kohdalla se oli alueellisesti kapea.

---

⁵⁴. Vrt. The Times 11/12 1925 Chech Nation's Progress, by R.H. Bruce Lockart

⁵⁵. Vrt. esim. Sudetti-saksalaisen puolueen puoluekokouksen päätöslauselma 12/5 1924. — Belgian Prahan lähetystön raportti 17/5 1924 ulkoministeriölle. — MAEB, Prague 1924

⁵⁶. Vrt. esim. Correspondance Slovaque 30/3 1924 ja 31/5.

Masarykillä ja Benešillä oli perinteellisesti suuri kiinnostus länsivaltoihin ja he pyrkivät läheisiin poliittisiin suhteisiin sekä Ranskan että Englannin kanssa. Suhteiden läheisyyttä ensin mainittuun suurlvaltaan kuvasi se, että Tšekkoslovakian itsenäisyyden miltei koko ensimmäisen vuosikymmenen ajan (v:een 1926 asti) maan armeijan yleisesikunnan päällikkönä toimi ranskalainen kenraali ja maassa oli koko tämän ajan ranskalainen sotilasvaltuuskunta. Ne suorittivat perustavanlaatuaista suunnittelua ja järjestelytyötä tällä erikoisalalla.⁵⁷

Tšekkoslovakian ulkopolitiikan johto halusi kuitenkin välttää sitä, että maa joutuisi jostain suurvallasta sillä tavalla riippuvaiseksi, että siitä muodostuisi viimeksi mainitun omien tavoitteiden välikappale ja maan oma turvallisuus voisi siitä seurauksena joutua vaaraan. Kun Englanti karttoi läheisiä suhteita, Tšekkoslovakia solmi poliittisen sopimuksen Ranskan kanssa. Se perustui status quo'n ylläpitoon ja tarkoitti Anchlussin toteutumisen ja Habsburgien paluun estämistä. Se oli allianssi diplomaattisen tuen antamiseksi; mitään sotilassopimusta siihen ei liittynyt.⁵⁸

Tonavan laakson alueella status quo'n ylläpitoon pyrittiin ns. pikku ententen perustamisella v. 1920—21 Tšekkoslovakian, Jugoslavian ja Romanian kesken. Praha oli sen keskuspaikka ja ”sielu” sekä diplomaattisen toiminnan vauhdittaja. Tämän pikkuvaltioiden liittoutuman tavoitteet olivat kaksisuuntaiset. Toisaalta oli tarkoitus puolustaa Trianonin rauhansopimusta Unkarin revisiopyrkimyksiä vastaan. Kun ent. Habsburg-keisari Kaarle yritti v. 1921 kahteen otteeseen palata Unkariin sen hallitsijaksi, käynnistettiin pikku ententen valtioiden toimesta sotilaallisia vastatoimenpiteitä näiden yritysten torjumiseksi. Ne epäonnistuivat muutenkin. Toisaalta liittoutuman tarkoituksena oli puskuroida Neuvostoliiton vaikutusvaltaa Tonavanlaakson suunnalla. Sitä osoitti jo se, että tätä liittoa koskevat neuvottelut olivat lähteneet liikkeelle loppukesän 1920 vaiheessa, jolloin puna-armeija uhkasi Varsovaa.

Pikku ententen heikkoutena oli, että sen jäsenvaltioilla ei ollut saottavasti yhteisiä taloudellisia intressejä. Kullakin oli lisäksi omia erillisiä ulkopoliittisia ongelmia, jotka usein liittyivät rajakysymyksiin;

---

⁵⁷ Vrt. Benešin selostus 6/2 1924 Tšekkoslovakian edustajakamarin ulkoasiainvaliokunnalle. — MAEB/Praque 1924 ja Belgian Prahan-lähetystön raportti 30/1 1926 ulkoministeriölle. — MAEB/Praque 1926

⁵⁸ Vrt. Benešin puhe 27/1 1921 Tšekkoslovakian edustajakamarissa. — UD/HP1Ec. — Wandycz 1974, s. 224; Rothstein 1968, s. 51

*Tšekkoslovakian ulkoministeri
Eduard Beneš*

tietyissä kysymyksissä ilmeni vetoa eri suuntiin. Kokonaisuudessaan pikku entente välillisesti levitti Ranskan vaikutusvaltaa laajalti Itä- ja Keski-Euroopan alueille.⁵⁹

Tšekkoslovakian merkittävä aktiivisuus Kansainliitossa perustui — paitsi rauhan ylläpitoon — myös siihen, että se näki rauhanjärjestyksessä, kuten useat muut pienet ”voittajavaltiot”, tukiorganisaation, joka vaikutti status quo’n säilymisen hyväksi sekä siten edisti pikku ententen jäsenvaltioiden oman aseman vakaantumista. Kun Kansainliiton yleiskokous syksyllä 1924 hyväksyi Englannin ja Ranskan pääministerien MacDonaldin ja Herriot’n aloitteesta ns. Genèven pöytäkirjan, joka edellytti kansainvälisissä kiistoissa pakollisen välitystuumio- tai sovinnonvälitysmenetelmän käyttöä, synnytti se yleisesti katsoen optimismia ja tyytyväisyyttä kansainväliseen kehitykseen nähden.

Tšekkoslovakian edustajana Beneš oli ollut keskeisesti mukana valmistelemassa tätä päätöstä, jonka 48 jäsenmaata yksimielisesti hyväksyi. Mutta lokakuun lopulla 1924 Prahan edustajakamarissa hänen

---

⁵⁹ Vrt. Wandycz 1974, s. 221—222; Rothstein 1968, s. 142

puheensa myönteisessä yleisasenteessa oli myös tiettyä varauksellisuutta. Beneš korosti, että sovinnonvälityksen tuloksellisuudesta ei Genèven pöytäkirjan perusteella voinut olla varmuutta, koska edellytyksenä oli yksimielisyys, eikä kaikkia sotia myöskään ollut ilman muuta kielletty.⁶⁰ Tämä kuvasi Benešin näkemystä, että Kansainliitto ei — toimintamenetelmiltään kehitettynäkään — tulisi tarjoamaan riittävä turvallisustaetta Tšekkoslovakialle, vaan sellainen oli Ranska.

Kun ”Genèven pöytäkirjaa” ei ratifioitu Kansainliiton kaikissa jäsenmaissa, se ei tullut voimaan. Mutta lokakuun 1925 ns. Locarno-sopimukset toteuttivat samaa ideaa tietyissä aluepuutteissa. Niiden mukaan Saksan ja Ranskan sekä Saksan ja Belgian väliset rajat taattiin Englannin ja Italian toimesta, samalla kun sovittiin kriisitilanteessa pakollisesta sovinnonvälityksestä osapuolten kesken. Locarno-sopimukset antoivat takuun kuitenkin vain Saksan länsirajan muuttumattomuudelle; sen sijaan Saksan ja Puolan sekä Saksan ja Tšekkoslovakian kesken tuli voimaan vain pakollista sovinnonvälitystä koskeva sopimus.

Ns. Itä-Locarno-sopimuksen puuttumiseen reagoitiin eri tahoilla eri tavoin. Saksan osalta se kuvasi ulkoministeri Stresemannin poliitiikkaa, joka oli ystävällisten suhteiden luomisessa länsipainotteista, mutta jätti Saksan itärajakysymyksen tietoisesti tulevaisuuteen nähden avoimeksi.

Tšekkoslovakian ja Puolan hallitukset ilmaisivat Locarno-sopimusten voimaan tullessa virallisesti tyytyväisyytensä Euroopan ”rauhoitumisesta”, mutta tosiasiaassa näiden maiden poliittisissa johtopiireissä oltiin pettyneitä. Maat eivät olleet saaneet mitään todellista etua, kun niiden länsirajaa ei ollut tässä yhteydessä taattu. Prahassa koettiin Locarno-sopimusten sisältö Tšekkoslovakian kannalta epäonnistumiseksi. Maan poliittisissa piireissä vallitseva pettymys ja kritiikki kohdistui myös ulkoministeri Benešin harjoittamaan Ranskan-poliitiikkaan, jonka katsottiin perusteiltaan heikentyneen. Saadakseen tällaiset käsitykset torjutuiksi presidentti Masaryk joutui korostamaan luottamustaan ulkoministerille. Warsovassa puolestaan oli jo v:n 1925 alkupuolella korkealta taholta ehditty selittää, että mikäli takuusopimukset eivät koske koko Versailles'n rauhaa, se tietää ”itsemurhaa Euroopalle”.

Tässä 1920-luvun puolivälin tilanteessa alettiin sekä Prahassa että

---

⁶⁰ Vrt. Benešin puhe 30/10 1924 Tšekkoslovakian edustajakamarissa. — MAEB/Praque 1924

Warsovassa puhua Tšekkoslovakian ja Puolan keskinäisen lähentymisen tarpeesta, jota oli häirinnyt v. 1919—20 riita Teschenin alueesta. Ulkoministeri Beneš suoritti virallisen vierailun Warsovaan ja Puolassa mm. kenraali Sikorski kuului niihin, jotka kannattivat maitten lähentymistä. Warsovalainen *Messenger Polonais* -lehti kommentoi puolestaan keväällä 1926 näiden kahden uuden valtion suhdetta toteamuksella, että ”toisen häviö oli lähtökohta yhteiselle katastrofille . . . Tšekkoslovakialais-puolalainen entente puolestaan tulisi vaikuttamaan varoituksena jokaiselle Versailles'n rauhan vastustajalle”.⁶¹ Mitään merkittävää ei kuitenkaan tämän aiheen ympärillä tapahtunut.

Puolalaisten ja tšekkien yleisissä valtiollisissa asenteissa saattoi havaita eroa ja erisävyyttä. Yhdistävä tekijä oli orientointi länteen, mutta suhteessa itään puolalaisissa oli vahvaa venäläisvihaa, kun taas tšekeissä voi havaita tiettyä russofiilisyyttä. Joku länsimainen diplomaatti saattoi liittää kumpaankin sangen erilaisia ns. kansallisia luonteenominaisuuksia, kuvata puolalaisia vilkkaiksi, kiihkeiksi ja vaikutuksille alttiiksi, tšekkejä taas rauhallisiksi, harkitseviksi ja itsepintaisiksi.⁶² Viime sijassa oli kysymys myös kansallisesta kilpailutilanteesta, kumpi — Puola vai Tšekkoslovakia — oli merkittävämpi valtio Itä-Keski-Euroopan kartalla.

Romania ja Jugoslavia

Maailmansodan jälkeinen Romania oli alueellisesti tyydytetty. Sen rajojen sisällä erottui ”vanha kuningaskunta” (Regat), joka edusti korkeampaa kehitystasoa, myös taloudellisesti, muihin alueisiin verrattuna. Se oli väestöltään puhtaasti ’romanialainen’, kun taas kansalliset vähemmistöt — kaikkiaan n. 6 milj. 18 milj.:sta — sijoittuivat lähinnä Suur-Romanian uusille reuna-alueille. Ne olivat unkarilaisia

⁶¹ Vrt. Belgian Prahän-lähettilään raportit 18/9 1925, 23/9 ja 20/10 ulkoministeriölle. — MAEB/Praque 1925. — Tanskan Prahän-lähettilään raportit 5/10 1925 ja 21/10 sekä Warsovan-lähettilään raportit 23/4 1925 ja 25/9 ulkoministeriölle. — DUM/Prag — Warschau. — *Le Messenger Polonais* 23/10 1925 Exposé prononcé par M. Skrzynski 21 octobre 1925; *Praeger Presse* 31/10 1925 Die Sicherheit des europäischen Friedens. Das Esposés des Ausenminister, Dr. Beneš

⁶² Vrt. Belgian Prahän-lähettilään raportti 31/3 1924 ulkoministeriölle. MAEB/Praque 1924

(Transsylvania), bulgarialaisia (Dobrudza), ukrainalaisia (Bessarabia, Bukovina) ja saksalaisia.

Romania tuli olemaan yhtenäisvaltio; mitään erikoisasemaa autonomisine oikeuksineen ei uusille alueille myönnetty, vaikka niillä oli ollut tämänsuuntaisia toivomuksia. V:n 1923 uusi valtiosääntö ilmensi keskitettyä hallitusjärjestelmää; lisäksi ”vanhasta kuningaskunnasta” lähtöisin oleva virkamiehistö hoiti hallintokoneistoa yleensä valtion kaikilla alueilla.⁶³ Poliittinen järjestelmä antoi kuninkaalle huomattavat valtaoikeudet. Ion C. Bratianun johtaman liberaalisen puolueen rinnalta menetti vaikutusvaltansa konservatiivinen puolue, joka oli tullut diskriminoiduksi saksalaissuuntauksen jäljiltä keväällä ja kesällä 1918. Liberaalien uudeksi kilpailijaksi muodostui Iuliu Maniun kansallinen talonpoikaipuolue, jonka tukialueita olivat Transsylvania ja ”vanha kuningaskunta”.

Romanian radikaalisen maareformin perusteella jaettiin n. 6 milj. hehtaaria 1,4 milj. talonpojalle. Se oli sosiaalinen uudistus, jonka avulla köyhää maalaisväestöä pyrittiin samalla etäännyttämään poliittisesta radikalismista. Bratianun hallituksen toimikautena (1922—28) ”taloudellinen nationalismi” oli ajan tunnus. Maata teollistettiin ja muutenkin pyrittiin lisäämään omavaraisuuden astetta korkeiden tullien suojassa; myöskin yritettiin rajata ulkomaalaisen pääoman osuutta maan talouselämässä. Maniun hallitus (1928—30) muutti suuntausta ja pyrki ulkomaisten lainojen ja investointien avulla vauhdittamaan yleistä taloudellista kehitystä.⁶⁴

Alueellisesti suuresti laajentuneella Romanialla oli ulkopoliittisensa kaavailuja johtovaltion roolista Kaakkois-Euroopassa; samalla sen oman turvallisuuspoliittisen aseman ongelmallisuus tiedostettiin. Ulkosuhteiden selkärankana oli nojautuminen Ranskaan, jonka kanssa muodollinen liittosopimus solmittiin v. 1927. Epävarmuutta synnyttäviä naapurivaltioita oli useita, Unkari, Neuvostoliitto ja myös Bulgaria.

Pikku ententen jäsenenä Romania oli valmistautunut vastustamaan Unkarin revisiotavoitteita ja Puolan kanssa solmimansa puolustus-sopimuksen avulla se oli varautunut Neuvostoliittoon nähden. Viimeksi mainittu ei tunnustanut Bessarabiaa Romaniaan liitetyksi vaan demonstroi esim. v:n 1924 vaiheessa omalla puolellaan rajaa toimi-

63. Vrt. Berend-Ranki 1977, s. 121; Polonsky 1975, s. 81

64. Vrt. Fischer-Galati 1970, s. 40 ja 44; Polonsky 1975, s. 83—84; Roberts 1951, s. 120—121 ja 165

valla ”Moldaun hallituksella”, jonka oikeuksia ensin mainitun alueen omistukseen korostettiin. Romanian aseman ongelmallisuutta kuvaa se, että saman vuoden heinäkuussa pikku ententen toiset osapuolet Tšekkoslovakia ja Jugoslavia sitoutuivat auttamaan Romaniaa, jos se — kriisin puhjetessa sen ja Neuvostoliiton välillä — joutuisi hyök-
käyksen kohteeksi Unkarin ja/tai Bulgarian taholta.⁶⁵

Romaniassa esiintyi 1920-luvulla näkemys, että se muodosti yhdes-
sä Puolan kanssa tärkeän erottavan vyöhykkeen Venäjän ja lännen
välillä sekä yhdessä Jugoslavian kanssa vastaavasti germaanisten aluei-
den ja Balkanin välillä. Kansainliittoon nojautuva politiikka oli Ro-
manian kansainvälisen aseman säilyttämisen eräs tukipylväs. Muiden
pikku ententen maiden kanssa sillä oli vuorotellen paikka sen neuvos-
tossa. Romania joutui Kansainliitossa esiintymään 1920-luvun jälki-
puoliskolla toisena asianosaisena, kun Unkari oli jättänyt valituksen
Transsylvanian maanjaosta, joka oli kohdistunut myös sikäläisen un-
karilaisen vähemmistön omistamiin suurtiloihin. Romania selvisi
ilman myönnytyksiä tästä kysymyksestä.

Jugoslavia oli erilaisten historiallisten traditioitten, kulttuurien ja
uskontojen risteysaluetta. Lisäksi taloudelliset-sosiaaliset olot olivat
hyvin erilaisia eri osissa valtakuntaa.

Kun Jugoslavian hallitusmuoto säädettiin v. 1921 — sentralistisen
ja federalistisen suuntauksen esiintyessä jyrkästi toisiaan vastaan —
loppuratkaisun suoritti kansalliskokouksessa 419:sta jäsenestä vain
258; kroaattien oppositio oli tällöin vetäytynyt sivuun.⁶⁶ Jugoslavian
sisäpolitiikassa johtoasema oli Nikola Pasicin serbialaisia edustavalla
radikaalisella puolueella ja suurena oppositioryhmänä toimi Stepan
Radicin johtama Kroatian talonpoikaispuolue. Valtionhallinto oli
vahvasti Belgrad-keskeistä ja virkamiehet yleensä serbialaisia. Histo-
riallinen maakuntajako pyrittiin eliminoimaan uudennlaisella jaolla pai-
kallishallinnon alueisiin. Jugoslaviaa hallittiin suunnilleen yhtäläi-
sesti kuin pientä Serbiaa ennen 1914.⁶⁷

Jugoslavian hallinnon sentralistinen suuntaus muistutti tilannetta
Romaniassa; poliittisilta seurauksiltaan se muodostui kohtalokkaaksi.
Huomattava osa maan poliittisista piireistä ei koskaan tunnustanut v:n
1921 valtiosääntöratkaisua. Zagrebista tuli opposition keskus ja

65. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 159

66. Vrt. Bartl 1985, s. 90—91

67. Vrt. Berend-Ranki 1977, s. 121; Barbara Jelavich II 1983, s. 151

muualla maassa esiintyi paljon latenttia tyytymättömyyttä. Kroatian talonpoikaipuolue vetäytyi useaan otteeseen parlamentin (skupstina) työskentelystä ja boikotoi sitä. Vain v. 1925—27 kroaatit olivat yhdessä serbialaisen radikaalisen puolueen kanssa maan hallituksessa.⁶⁸

Serbialaisille antoi poliittisen etulyöntiaseman heidän roolinsa maan vapauttajina sekä sodan raskaiden kokemusten korostaminen. Heillä oli historiallisesti muovautunutta epäluuloa maailmansodassa ”väärrällä puolella” olleisiin kroaatteihin. Poliittista arvostelua ei sinänsä tunnustettu, vaan vastapuoleen kohdistettiin herkästi ”petturi”-syytteitä. Kroaatit olivat päässeet Itävalta-Unkarin alaisuudessa hyötymään monin tavoin suuren valtakunnan kehityksestä; lisäksi heillä oli ollut kauan autonomia. He tavoittelivat Jugoslaviassa hajautettua hallitusjärjestelmää, joka antaisi sen eri osille itsehallinnon ja loisi suunnilleen samanlaisen yleistilanteen kuin Itävallan ja Unkarin välillä v:n 1867 ”sovinnon” (Ausgleich) jälkeen; yhteistä olisi lähinnä ulkopolitiikka, maanpuolustus sekä raha- ja tullijärjestelmät.⁶⁹

Jugoslaviassa puhkesi avoin valtiokriisi, kun 20. kesäkuuta 1928 parlamentissa kaksi kroaattiopposition edustajaa surmattiin. Se merkitsi tosiasiaassa poliittisten yhteyksien katkeamista Belgradin ja Zagrebien välillä. Opposition edustajat pitivät oman erikoisistunnon Zagrebissa ja selittivät kaikki Belgradin parlamentin päätökset mitättömiksi. Kuningas Aleksanteri teki tällöin suoraviivaisen ratkaisun ja julisti maassa diktatuurin. Hallitusmuoto kumottiin ja puolueet lakautettiin. Kaappaus ei kohdannut erityistä vastarintaa; kroatialainen oppositio toivoi kuninkaasta koko Jugoslavian oloja tasapainottavaa tekijää, joka eliminoisi suurserbialaisuuden ylivallan. Näin ei kuitenkaan käynyt.

Jugoslavian ulkopoliitiikan ongelmat kohdistuivat naapurimaiden triangeliin Unkari-Bulgaria-Italia. Jugoslavian liittyminen pikkuententeen oli tarkoitettu torjumaan Unkarin rajantarkistusvaatimuksia, samalla kun maa liittyi tätä tietä yleisemmin Ranskan kehittelemään liitosopimusjärjestelmään Manner-Euroopassa. Jugoslavia solmi erikseen poliittisen sopimuksen v. 1927 Ranskan kanssa. Bulgariaan nähden Jugoslavia yritti ylläpitää alueellista status quo'ta etsimällä tukea Romaniasta.⁷⁰

68. Vrt. Bartl 1985, s. 97—99

69. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 156; Singleton 1985, s. 160—161

70. Vrt. Bartl 1985, s. 92—93 ja 110

Jugoslavian suhteet Italiaan muodostivat ongelmiston, joka periytyi jo maailmansodan vuosilta, mutta sai lisääntyvää kärjekkyyttä Mussolinin tultua Italian ulkopoliitiikan johtoon v. 1922. Hänellä oli selvästi laajennustavoitteita Balkanilla. Sitä kuvasivat v. 1926 ja 1927 solmitut Tiranan sopimukset, jotka tekivät Albaniasta Italian protektoraatin. Jugoslavia alkoi tämän johdosta tuntea Italian vaaraksi omalle turvallisuudelleen ja pelkäsi tulevansa saarretuksi, kun Italia myös pyrki rakentamaan läheisiä suhteita Unkariin ja Bulgariaan. Jugoslavia oli erityisesti huolestunut siitä, että Italia solmi v. 1927 ystävyys­sopimuksen Unkarin kanssa ja osoitti ymmärtämystä rauhansopimusten ”revisiolle”.⁷¹ Poliittisesta kireydestä huolimatta kaupalliset suhteet Jugoslavian ja Italian kesken olivat hyvin vilkkaat.

Itävalta ja Unkari

Keskusvaltain poliittista perintöä edustaville pikkuvaltioille (Itävalta, Unkari ja Bulgaria) antoi leimaa siihenastisten kansallisten ihanteiden saama kolaus, aluemenetykset, kouraisevat taloudelliset ongelmat sekä uuden etsintä sisä- ja ulkopoliitiikassa. Kaikki kolme olivat hävinneinä valtioina myös demilitarisoituja.

Itävallassa ajoittui sotaa seuranneen murroskauden jälkeen uusi sisäpoliittinen suunnanmuutos myöhäsyksyyn 1920, kun sosiaalidemokraatti Rennerin kokoomushallituksen tilalle tuli puhdas porvarillinen hallitus. Käännöksen aikaansaaja oli ensi sijassa konservatiivinen kristillis-sosiaalinen puolue, uusien, lokakuun vaalien voittaja (63>85, SDP: 69>69; kokonaispaikkojen määrä: 159>183). Rauhansopimus oli astunut voimaan ja Itävallalle hyväksytty uusi hallitusmuoto. Konservatiivisesta näkökulmasta katsoen sosiaalisen kumouksen vaara alkoi olla ohi.

Itävallan sisäpolitiikkaa leimasi jyrkkä vastakohtaisuus konservatiivien ja sosialistien välillä. Viimeksi mainitut tulivat olemaan jatkuvasti suuri oppositioryhmä maan parlamentissa, mutta Wienissä sosialisteilla oli huomattava enemmistö, joka ohjasi pienen maan suuren pääkaupungin kunnallispolitiikkaa näkyvällä tavalla. Itävallan poliittisten kasvojen kaksijakoisuus näyttäytyi siten maantieteellises-

⁷¹. Vrt. Bartl 1985, s. 110—111

tikin katolis-konservatiivisen maaseudun ja ”punaisen Wienin” vastakohtaisuutena. Itävallan poliittisen dualismin erikoisleimaisuutta korosti myös kahden poliittisesti värittyvän aseellisen järjestön ole-massaolo. ”Kodinturva” sijoittui konservatiiviselle lohkolle ja ”Tasavallan suojeluliitto” oli läheisessä yhteydessä sosialisteihin.⁷²

Sosiaalidemokraattien jyrkkälinjaisuus sai ilmauksen Linzin puoluekokouksen v. 1926 hyväksymässä puolueohjelmassa; sen mukaan parlamentaarinen toiminta ja kumous olivat vaihtoehtoisia poliittisia valintoja. Itävallan sisäpolitiikan tulenarkuus näyttäytyi väkivaltaisissa yhteenotoissa Wienin oikeuspalatsin edessä v. 1927. Konservatiivinen hallitus ja poliisiviranomaiset selvisivät työläismielenosoituksesta ulkoisesti voittajana ja työväenliikkeen saatettiin todeta saaneen poliittisen iskun. Mutta koko Itävalta oli kärsinyt pienenä valtiona hallituksen monen kannattajankin mielestä ankaran kolauksen. Tästä syystä arvostelua kohdistettiin viimeksi mainitulla taholla myös liittokansleri Seipeliin hänen jyrkkien otteittensa johdosta.⁷³

Tällaisia yhteenottoja pidettiin kohtalokkaina maan tulevaisuuden kannalta. Poliittinen taistelu maassa personoitui usein konservatiivi Seipelin ja sosialistijohtaja Otto Bauerin rajuiksi yhteenotoiksi. Joku ulkopuolinen tarkkailija katsoi Itävallan liian pieneksi poliittiseksi foorumiksi heille molemmille taikka heidät ”liian suuriksi” Itäval-lalle.⁷⁴

Itävallan konservatiivinen hallitussuuntaus v:sta 1920 lähtien merkitsi maan ulkopoliitikassa uudenlaisia askeleita ja tavoitteita. Anschluss-kaavailut Saksan kanssa, joita erityisesti sosiaalidemokraatit olivat pitäneet esillä, haudattiin — osittain tarkoituksellisesti — ja Itävalta etsi ulospääsyä sodan jälkirasitteista sopeutumalla länsivaltain ohjaamaan Eurooppaan. Maan kipeitten taloudellisten ongelmien ratkaisua silmällä pitäen Itävalta pyrki Kansainliiton välityksellä, jonka jäseneksi se oli tullut v. 1920 ensimmäisenä hävinneistä valtioista, lähestymään länsivaltoja saadakseen niiltä tarpeellista taloudellista tukea.

Kansainliiton asettama erityiskomitea, jossa olivat mukana Ranskan ja Englannin edustajat, kehitteli Itävallan talouden tukiohjelmää sääs-

⁷² Vrt. Goldinger 1962, s. 90; Zöllner 1966, s. 502

⁷³ Vrt. Klemperer 1972, s. 265—269; Polonsky 1975, s. 68; Okey 1982, s. 172

⁷⁴ Vrt. yleisesti Viktor Reimann: Zu gross für Österreich. Seipel und Bauer im Kampf um die erste Republik, Wien 1968

töjärjestelyjen ja lainalupausten pohjalla. Lokakuussa 1922 syntyi neuvottelujen jälkeen laaja finanssiratkaistu vakaannuttamaan Itävallan taloutta. Länsivallat olivat valmiita tulemaan tätä maata vastaan, toisin kuin mitä oli asianlaita niiden suhtautumisessa Saksaan.

Itävallan talouden hyväksi Genèvessä tehtyyn ratkaisuun sisältyi hiljainen, mutta tärkeä poliittinen ehto. Anschluss-linja oli suljettu pois maan ulkopoliitikasta; se oli ennen kaikkea Ranskan vaatimus. Sosiaalidemokraatit Otto Bauerin johdolla leimasivat Genèven ratkaisun hyväksymisen Itävallan parlamentissa maan ”alistumiseksi” länsivallain edessä, voimatta kuitenkaan tuoda esille positiivisia vaihtoehtoja.⁷⁵

Itävallan oli vaikea päästä ulkopoliittisesta eristyneisyydestä. Historiallisten perinteiden mukaisesti liittokansleri Seipel pyrki lähestymään Unkaria. Kun Bela Kunin kumoushallitusta oli naapurimaassa seurannut auktoritaaris-konservatiivinen suuntaus, kysymys oli naapurimaiden kesken myös eräänlaisesta ”systeemi”-orientoinnista. Häiriötekijänä vaikutti v:n 1921 vaiheessa kiista siitä, kummalle valtiolle yhteisen rajan läheisyydessä sijaitseva Burgenland kuului⁷⁶; tässä kohden Unkari joutui peräytymään. Kaupalliset suhteet pääsivät tämän jälkeen laajemmissa puitteissa avautumaan maitten kesken, mikä jossain määrin korvasi Tonavanlaakson talousalueen pirstoutumisen haittoja.

Unkari oli maailmansodan jälkeen läpikäynyt rajun ulko- ja sisäpoliittisen murroksen. Se oli Trianonin rauhassa menettänyt n. $\frac{2}{3}$ siihenastisista alueistaan, minkä lisäksi se oli kokenut erilaisia poliittisia järjestelmiä: auktoritaaris-konservatiivisesta Karolyin liberaaliin, Bela Kunin kumoukselliseen ja sitten jälleen paluun ensinmainittuun. Amiraali Horthyn tullessa v. 1920 valtionhoitajaksi perinteelliset sosiaaliset ryhmät, aristokratia ja maa-aateli olivat palaamassa murroskauden jälkeen entisiin asemiinsa, jopa samoja henkilöitä tulossa julkisen elämän näkyville paikoille.

Bela Kunin hallinnon jäljiltä oli kumouksellisessa toiminnassa tavalla tai toisella mukana olleiden rankaiseminen ollut ankarana suoraviivaista. Kumousliikkeen johto oli kuitenkin ehtinyt paeta maasta jo-

---

⁷⁵ Vrt. Ladner 1964, s. 158—165. — Vrt. myös Belgian Wienin-lähettilään raportit 6/10 1922 ja 15/10 ulkoministeriölle. — MAEB/Vienne 1922. — Der Kampf 1922/n. 12 Die Sozialdemokratie im Kampfe gegen Genf.

⁷⁶ Vrt. Zöllner 1966, s. 494—498; Goldinger 1962, s. 62—64

ko Itävaltaan tai Neuvosto-Venäjälle. Konservatiivisilla johtoryhmillä oli keskenään erimielisyyttä siitä, oliko Unkarissa ns. oikeuskontinuiteetti voimassa eli oliko katsottava marraskuuta 1918 edeltäneen tilanteen jatkuvan muuttumattomana, kuten legitimistit esittivät, vai oliko joitakin sen jälkeisistä poliittisista muutoksista ”tunnustettava”, mihin Horthy oli taipuvainen.

Suurmaanomistus — aateliston ja kirkon — sijoittui jäljelle jääneen ”Pien-Unkarin” alueelle. Mitään maanjakoa ei toimeenpantu; se oli Bela Kunin vaiheen luomaa reaktiota. Sen sijaan unkarilaisten hallussa ollut teollisuus ja kaivostoiminta oli jäänyt huomattavalta osalta naapurivaltioille luovutetuille alueille, mikä nostatti monenlaisia taloudellisia jälkiongelmia.

Poliittinen järjestelmä Unkarissa poikkesi v:sta 1920 lähtien monessa suhteessa maailmansodan jälkeisestä yleissuunnasta. Äänioikeus maassa oli tosin yleinen, mutta maaseudulla se oli ”avoim”, mikä tarjosi konservatiivisille suurmaanomistajille mahdollisuuksia merkittävällä tavalla vaikuttaa parlamentin kokoonpanoon. Työväenliikkeen aseman ongelmallisuutta uudessa tilanteessa kuvaa se, että pääministeri Bethlen antoi v. 1921 hiljaisen suostumuksen siihen, että sosiaalidemokraateilla oli tietty toimintavapaus kaupungeissa, mutta maaseutu oli heiltä suljettu.⁷⁷

Unkari oli Trianonin rauhan jälkeen ulkopoliittisesti eristetty ja erikoislaatuisen kaksoisongelman edessä. Toisaalta se pyrki toimimaan uuden kansainvälisen järjestelmän kumoamiseksi Tonavan laakson alueella, koska se jätti n. 3 milj. unkarilaista ja maan vanhoja alueita sen rajojen ulkopuolelle. Toisaalta vuosina 1919—20 muodostunut uusi kansainvälinen tilanne kuitenkin oli tehnyt Unkarista itsenäisen valtion — usean vuosisadan jälkeen. Perinteellinen Unkari-keskeisyys kansalliskorosteisessa mielessä näyttäytyi edelleenkin. Vallitseva olo-tila kuvattiin niin kouluopetuksessa kuin ulkomaille suuntautuvassa propagandassakin ”Tynkä-Unkariksi”⁷⁸.

Viimeisen Habsburg-hallitsijan Kaarlen paluuryitykset v:n 1921 aikana Unkariin loivat kansainvälisesti kriittisiä tilanteita, jolloin mm. pikku entente oli valmistautunut sotilaallisiin vastatoimenpiteisiin. Maan valtaa käyttävät piirit jakautuivat niihin suhtautumisessaan. Keisari Kaarlen ilmestyessä maaliskuussa 1921 Unkariin kieltäytyi val-

77. Vrt. Paasivirta II 1955, s. 138—139

78. Vrt. Hugh Seton-Watson 1950, s. 2

Unkarin valtionhoitaja N. Horthy

tionhoitaja Horthy luovuttamasta ohjaksia hänelle pitäen sitä poliittisesti mahdottomuutena. Horthyn menettelyä pidettiin, Unkarin heikkoa ja arkaluontoista asemaa ajatellen, monella taholla taitavana ”torjuntavoittona”. Kaarlen toinenkin paluuyritys saman vuoden syksyllä epäonnistui.⁷⁹ Legitimistit kuitenkin elättivät sitä käsitystä, että keisari Kaarlen paluu olisi mahdollistanut Trianonin rauhansopimuksen tarkistuksen. He olivat asenteissaan tunteenomaisia traditionalisteja.

Huhtikuussa 1921 muodostetun Bethlenin hallituksen ulkopoliittika oli oleelliselta osalta Unkarin sopeuttamista maailmansodan jälkeiseen olotilaan. Mistään varsinaisesta ”linjasta” ei voida puhua. Kansainliitossa, jonka jäsen Unkari oli vasta 1922, se pyrki johdonmukaisesti korostamaan maan syrjittyä asemaa. Tosiasiassa Unkari pysyi 1920-luvun loppuun asti poliittisesti jokseenkin eristettynä. Kaupalliset suhteet pääsivät kehittymään lähinnä Itävaltaan sekä sitten

⁷⁹. Vrt. Kertesz 1953, s. 23; Juhasz 1979, s. 59–64. — Itävallan Budapestin-lähettilään raportti 2/4 1921 ulkoministeriölle. — ÖstA/NPA/17

myös Saksaan. Italian kanssa v. 1927 solmittu ystävyyssopimus nosti esille hiukan toivoa rauhansopimuksen ”revisiosta”.

Bulgaria ja Kreikka

Bulgarian tappio suursodassa johti huomattaviin muutoksiin maan poliittisissa oloissa. Kuningas Ferdinandin ero lokakuun alussa 1918 ja hänen poikansa Boris III:n tulo hallitsijaksi takasi kuitenkin monarkian jatkuvuuden. Johtoasemaan nousi radikaalinen talonpoikaispuolue, jonka johtaja Aleksander Stamboliski oli ollut — sotapolitiikan vastustajana — pitkän aikaa vangittuna. Elokuussa 1919 ja maaliskuussa 1920 suoritettujen vaalien perusteella tällä puolueella oli lähes enemmistö; työväenliikkeessä kommunistit olivat sosialisteja suurempi ryhmä.

Stamboliskin ihanteena oli talonpoikaisdemokratia; hän pyrki edistämään maanjaon avulla pienviljelijävaltaisuutta ja ohjaamaan sivistystoiminnan kehittämistä nimenomaan maaseudulle. Hän vieroksui kaikkea urbanisuuteen liittyvää ja vastusti teollistamispyrkimyksiä. Talonpoikaishegemonian avulla Stamboliski uskoi päästävän agraariseen mallivaltioon. Kommunisteihin nähden hän käytti esim. lakkoistelujen yhteydessä hyvin suoraviivaisia otteita.⁸⁰

Ulkopolitiikassa Stamboliskin Bulgaria ei esiintynyt kuten Unkari avoimesti rauhansopimuksia vastaan, vaan pyrki sovittelemalla luomaan ystävällisiä suhteita naapurivaltioihin. Tämä koski sekä Kreikkaa, jonka myötävaikutuksella Bulgaria toivoi pääsyä Aigeianmerelle, että Jugoslaviaa. Näin uskottiin maan pääsevän eristyneisyydestä Balkanilla. Hallituksen myöntyvyydeksi leimattu ulkopoliittikka synnytti kuitenkin vastustusta; kansallisia tunteita yritettiin nostattaa erityisesti sen johdosta, että Makedonia oli jaettuna Kreikan ja Jugoslavian kesken. Arvostelijoiden kärkiryhmiä olivat aikaisemmin vallassa olleet piirit, upseerin järjestöt sekä makedonialaisten pakolaisten yhteenliittymä IMRO. Niiden toimesta suoritettiin kesäkuussa 1923 sotilaskaappaus, jonka yhteydessä Stamboliski murhattiin.⁸¹

Uusi Aleksander Tsankovin hallitus pyrki estämään sekä talonpoikaispuolueen että kommunistien poliittisen toiminnan, mutta viimeksi

⁸⁰. Vrt. Okey 1982, s. 72; Barbara Jelavich II 1983, s. 166—168

⁸¹. Vrt. Bell 1977, s. 188—206; Barbara Jelavich II 1983, s. 170

mainittujen aktiivisuus näkyi kumousyrityksenä sekä attentaatteina. Uuden hallitussuunnan oli vaikeaa saada otetta sen tukiaineksiin lukeutuneesta IMRO:sta, joka aiheutti myös selkkauksia maan rajoilla. Uusi hallitus, jolla ei ollut paljoakaan sotilaallista voimaa käytössään, alkoi 1920-luvun puolivälissä pyrkiä maan ulkosuhteissa tasaantumiseen ja tavallaan kukistetun hallituksen jäljille. Sofiassa ilmestyvä, ulkopoliittisesti vaikutusvaltainen *La Bulgarie* -lehti ilmoitti toivovansa — erityisesti Kreikan kanssa v. 1925 sattuneen selkkauksen jälkeen — ”Locarnon ilmapiirin” vaikuttavan myös Balkanilla voittajien ja hävinneiden suhteisiin.⁸²

Kreikka kuului alunperin maailmansodan voittajavaltioihin mutta lopulta — jälkiselvittelyjen johdosta Turkin kanssa — tosiasiassa hävinneisiin; se joutui kouristuksenomaisesti kokemaan paluun rauhaan kaikkine ongelmineen. Sotakautta oli kestänyt, ottaen huomioon maailmansotaa edeltäneet kaksi Balkanin sotaa, kaikkiaan vuosikymmenen (1912—22), joten sotaväsymys maassa oli yleistä.

Kun Kreikassa suunnattiin katseet eteenpäin, se tapahtui ikäänkuin kasvot taaksepäin kääntäen. Tilittäydettiin, syitä erilailla etsien, siihen, miten Suur-Kreikan aate oli kärsinyt katastrofin, miksi sotilaalliset tappiot olivat olleet mahdollisia jne. Kun jälkiselvittelyjen yhteydessä annettiin kuolemantuomioita sotilaallisille ja poliittisille johtajille, se oli samalla ikäänkuin itse kansan vapauttamista syyllisyydestä ja sen moraalin puhdistamista.⁸³

Sodanjälkeisen poliittisen taistelun keskellä oli arkitodellisuutta jättäjäismäisen, kaikkiaan n. 1,4 milj.:n Vähän-Aasian kreikkalais-pakolaisen huolto maassa, jonka asukasluku oli sitä ennen kaikkiaan n. 4,3 milj. Maan taloudelliset resurssit olivat niukkoja asutustehtävän suuruuteen nähden. Ainoaksi tähän liittyväksi eduksi katsottiin se, että Lausannen rauhansopimuksen yhteydessä oli päästy sopimukseen n. 400000:n Kreikassa asuvan turkkilaisen siirtämisestä vastavuoroisesti Vähän-Aasian puolelle.

Kreikalle tunnusomaisesti jyrkkä poliittinen jakautuminen jatkui 1920-luvulla; hallitukset vaihtuivat tiheästi ja sotilaat puuttuivat politiikkaan. Keskeinen oli edelleen Venizeloksen persoonallisuus, jonka ympärillä poliittinen jakautuminen usein tapahtui. Vastustajat esim.

⁸². Vrt. *La Bulgarie* 21/11 1925 *L'Esprit nouveau de l'Europe et la paix balkanique*

⁸³. Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 127. — Ruotsin Ateenan-lähettilään raportit 31/5 1922 ja 31/3 1924 UD:lle. — UD/HP 1 Eq

eivät löytäneet vastaavan tason johtajia itselleen, vaan joutuivat omaksumaan nimityksen ”antivenizeloslaiset”.

Poliittisten kiistojen riepottelema Kreikka muuttui v. 1924 tasaval-laksi. Pääministeriksi nimitetty Venizelos ei onnistunut silloin kuiten-kaan stabilisoimaan maan poliittista elämää, mutta kylläkin v. 1928 tullessaan uudelleen hallituksen johtoon. Hänestä, suurien otteitten miehestä, oli tässä vaiheessa tullut maltillinen valtiomies, joka pyrki tekemään maan poliittisen järjestelmän toimintakykyiseksi ja vaikut-tamaan kansakuntaan kokoavasti.

Ulkopoliittisesti 1920-luku oli Kreikalle vetäytymisvaihetta. Sota-rasituksilla oli oma vaikutuksensa siinäkin suhteessa. Englantiin ja Ranskaan nähden tunnettiin pettymystä Vähän Aasian katastrofin jäljiltä, olihan Kreikka jäänyt — tai paremminkin: jätetty — yksin. Kreikan suhteet Italiaan olivat viileät, osittain siksi, että Dodekanes’in saaret, joiden asukkaat olivat kreikkalaisia, olivat jääneet Italian hal-tuun. Varsinaiseen kriisiin suhteissa viittasi Italian v. 1923 suorittama Korfun saaren valtaus. Lokakuussa 1925 Kreikan ja Bulgarian välillä tapahtunutta rajaselkkausta selvittänyt Kansainliiton asettama komi-tea totesi ensin mainitun syylliseksi.⁸⁴ Yleisesti voi todeta, että sisä-politiikka oli v:sta 1922 lähtien, päinvastoin kuin edellisellä vuosikym-menellä, etualalla Kreikassa.

Hollanti, Belgia ja Sveitsi

Suursodan päättymisvaiheeseen liittyvä poliittis-yhteiskunnallinen liikehtiminen kosketti vain ikäänkuin ohimennen Hollantia. Maan työväenliikkeen piirissä esiintyi yritys 10. marraskuuta 1918 tienoilla — taustalla keisarivallan romahdus Saksassa — ottaa valta Pieter Troelstran johdolla ilman aseita haltuun. Toiminta rajoittui vain muu-tamaan mielenosoitukseen ja romahti alkuunsa.

Seurauksena oli voimakas reaktio Hollannin konservatiivisissa pii-reissä. Katolisetkin ilmaisivat tukensa maan (kalvinistiselle) kuningas-huoneelle. Tapahtumista järkyttyneinä hallitus ja kuningatar Wilhelm-miina ryhtyivät toteuttamaan sosiaalista uudistusohjelmaa; ne halu-

---

⁸⁴. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 175—176; Campbell-Sherrard 1968, s. 134—135 ja 137

sivat kitkeä maasta pois yhteiskunnallisen tyytymättömyyden syitä.⁸⁵

Hollannin poliittisille oloille antoi edelleen leimaa uskonnollinen jakoviiva (katoliset, reformeeratut jne.). Työväenliike, johtoryhmänä työväenpuolue, esiintyi eristyneenä, mutta myös eristettynä. Se oli radikaali suuntaukseltaan, mutta myös marraskuun 1918 johdosta diskriminoitu.

Tilittäydyttäessä Hollannin pysymiseen v. 1914—1918 sodan ulkopuolella, sen ei omassa maassa nähty niinkään johtuneen suurvalta-naapurien vähäisistä intresseistä Hollannin alueiden miehittämiseen. Se tulkittiin mielellään maan oman ulkopoliitiikan ”suureksi saavutukseksi”. Tällä tavalla yleisiin näkemyksiin iskostui ideaalikuva vast’edeskin noudatettavasta ulkopoliitikasta. Sitä nimitettiin ”itsenäisyyspolitiikaksi” (zelfstandigheidspolitiek), millä tarkoitettiin sitoutumattomuutta suurvaltoihin nähden ja pysymistä erossa niistä. Se oli hollantilainen tulkinta puolueettomuuspolitiikasta.⁸⁶

Tämän politiikan juuret olivat tosiasiaa paljon etäämmällä kuin maailmansodan ajassa. Niitä oli löydettävissä Hollannin suuntautumisesta aina 1800-luvun puolivälistä lähtien eroon suurpolitiikasta ja ohjautumisesta omiin ongelmiin ulkomaankaupan ja siirtomaapoliitiikan linjoilla. V:n 1918 jälkeen palautui myös uudelleen pohdittavaksi aikoinaan suurta katkeruutta herättänyt Belgian ero v. 1830 Hollannista. Belgian maailmansodan aikaisten kokemusten valossa sen aikoinaan saavuttama itsenäisyys saatettiin nyt laskea ”eduksi” Hollannille, jota ei ollut vedetty sotaan mukaan.

Kansainliittoon liittymiseen kytkeytynyt mielipiteenvaihto Hollannissa kuvasi sikäläisiä näkemyksiä kansainvälisestä kehityksestä. Versailles’n rauhan kestävyyyteen suhtauduttiin varauksellisesti ja toivottiin voittajien ja voitettujen suhteiden tasaantumista Euroopassa. Kansainliiton sotilaallisiin sanktioihin oli asenne epäilevä, koska niiden katsottiin voivan välillisesti vetää Hollanninkin sotilaalliseen selkkaukseen — jopa viitattiin Belgian kohtaloon aivan lähimenneisyydessä. Hollanti yhtyi kuitenkin Kansainliittoon, koska se halusi välttää eristyneisyyttä ja korostaa omaa vastuuta yleisestä kehityksestä Euroopassa.⁸⁷

⁸⁵. Vrt. Vandenbosch 1959, s. 134—135

⁸⁶. Vrt. Voorhoeve 1959, s. 36

⁸⁷. Vrt. Vandenbosch 1959, s. 172—177

Hollannin ulkopoliitikassa sitoutumattomuuden korostus kytkeytyi jatkuvasti myös kaupallisten suhteiden hoitoon. Omaa maantieteellistä asemaa hyödyntäen haluttiin ylläpitää kosketusta kaikkiin suuntiin. Amsterdam ja Rotterdam olivat tärkeitä niin Reinin vesikuljetusten, siirtomaayhteyksien kuin Pohjoismaisen kaupankin kannalta. Hollannin resurssien voi katsoa liittyneen kaikkeen muuhun paitsi sotilaalliseen voimaan.

Belgialle maailmansodan päättymisen oli merkinnyt sen valtiollisen olemassaolon ja vihollisen miehittämien alueiden palautusta, mutta ratkaisut tulevaisuuteen nähden olivat — sen omalta näkökulmalta katsoen — monella tavoin avoimia. Belgian tavoitteena oli aluelajennuksia paitsi Saksalta (Malmedy ja Eupen) myös sodan ulkopuolella pysytelleeltä Hollannilta (Limburg). Se toivoi myös lisää siirtomaita ja ”täyttä sotakorvausta”. Belgia rakensi toiveensa länsivaltain ”kiitollisuuteen” maan sotaponnistuksiin nähden sekä oman asian ”oikeuteen”. Se ei ollut valmis tinkimään toiveistaan ja pettymys oli suuri sekä hallituksen että yleisen mielipiteen tasolla vähäisestä lopputuloksesta.

Kansainliitto antoi myöhemmin Belgian hallintaan kaksi mandaatti-alueita Afrikasta. Eräänlainen rauhanneuvottelujen jälkinäytös Brysselistä käsin oli neuvottelut Hollannin kanssa, ei kuitenkaan aluekysymyksistä vaan vesiliikenneyhteyksistä Schelde-joella ja muista taloudellisista ongelmista. Näin 1920-luvun puolivälissä syntynyt sopimus ei kuitenkaan tullut Hollannin valtiopäivillä ratifioiduksi, joten Belgia koki asiassa täyden tappion.⁸⁸

Belgiassa oli monitahoinen paitsi taloudellinen myös moraalinen jälleenrakennus edessä. Ankaria rangaistuksia kohdistettiin niihin flaameihin, jotka — Flanderin ollessa v. 1914—18 Saksan miehittämä — olivat menneet mukaan erilaisiin toimielimiin ”kollaboratööreina”. Diskriminointi vaikeutti yleisesti 1920-luvulla flaamien erillistä poliittista esiintymistä Belgiassa. Mutta vuosikymmenen lopulla erillistointi oli jälleen vauhdissa ja ”rangaistujakin” alkoi esiintyä aktiivisesti.⁸⁹

Belgian sisäpolitiikassa tapahtui, yleisen äänioikeuden tultua sodan päätyttyä ilman rajoituksia voimaan, muutoksia. Katolinen puolue menetti v:n 1919 vaaleissa pitkäaikaisen enemmistöasemansa ja sosia-

88. Vrt. Vandenbosch 1959, s. 262—263

89. Vrt. Ruys 1981, s. 71—74 ja 89—90; Bergsgård 1946, s. 275

listeista tuli huomattava puolue. Kolmen suuren puolueen — liberaalit kolmantena — olemassaolosta johtui, että maassa tuli olemaan kokoomushallituksia. Johtavien puolueiden kesken saattoi esiintyä jyrkkiäkin vastakohtaisuuksia perinteellisesti aroiksi koetuista asioista, kuten koululaitoksesta ja uskonnosta. Mutta katolisuus Belgian valtiota yhdistävänä tunnuksena alkoi menettää voimaansa sitä mukaan kuin vastakohtaisuudet vallooniin ja flaamien kesken alkoivat tulla esille.⁹⁰

Belgian turvallisuuspoliittinen asema rakentui maailmansodan jälkeen kolmen tekijän varaan. Se solmi v. 1920 puolustus sopimuksen Ranskan kanssa, mikä oli sotavuosien yhteistoiminnan jatkoa. Sopimus vastasi sangen yleisesti ajankohdan kansallista ajattelutapaa. Vastaavanlaiset neuvottelut Englannin kanssa v. 1922 kuitenkin keskeytyivät viimeksi mainitun pidättyvän asenteen johdosta sitoutumiseen nähden.

Belgia esiintyi Kansainliiton aktiivisena jäsenenä alusta alkaen. Se arvosti rauhan ylläpitämisyrittämiä, mutta oli myös tietoinen siitä huomattavasta puhevallasta, mikä länsivalloilla oli Genèvessä. Locarno-sopimusten solmiminen syksyllä 1925 ja Belgian-Saksan välisen rajan kuulumisen takuun kohteena olevaan kokonaisuuteen herätti Belgiassa erityistä tyytyväisyyttä sen johdosta, että takuun antajiin kuului myös Englanti.⁹¹ Belgia voi sanoa näin saaneen koskettomuudelleen kaikkiaan kolmenlaista takuuta.

Belgian kuuluminen pieniin voittajavaltioihin antoi sille etulyöntiaseman moniin muihin vastaavan suuruisiin maihin verrattuna kansainvälisten suhteiden alalla. Kansainliiton ensimmäisen yleiskokouksen puheenjohtajana v. 1920 esim. toimi Belgian ulkoministeri Paul Hymans; ensimmäiset sodanjälkeiset olympiakisat järjestettiin samana vuonna Antwerpenissa; Bryssel toimi myös monien kansainvälisten tapaamisten isäntänä.

Ulkopolitiikasta ei Belgiassa esiintynyt 1920-luvulla erimielisyyttä. Ulkoministereinä liberaali Paul Hymans, katolinen Henri Jaspar ja sosialisti Emile Vandervelde toimivat samansuuntaisesti. Parlamentin, lehdistön ja yleisen mielipiteen tasolla kiinnostus ulkopolitiikan hoitoon oli kuitenkin sangen vähäistä. Ratkaisut tapahtuivat kuninkaan, hallituksen ja armeijan tasolla.⁹²

90. Vrt. Koosman 1978, s. 575; Marks 1976, s. IX

91. Vrt. Helmreich 1976, s. 246; Kieft 1972, s. 91; Vandengenhove 1980, s. 53—59

92. Vrt. Kieft 1972, s. 3

Sveitsissä marraskuun puolivälissä 1918 työväenliikkeen taholta tehty yritys yleislakon aikaansaamiseksi nähtiin johtavissa poliittisissa piireissä haasteena, joka olisi voinut järkyttää maan perinteellisen demokratian perusteita. Sveitsin oloille oli kuitenkin tunnusomaista se, että ei ryhdytty mihinkään kostotoimenpiteisiin, vaan lakonjohtajat saivat vain lieviä rangaistuksia. Maan poliittinen johto oli samalla valmis myönnytyksiin; tunnustettiin ongelmien olemassaolo ja epäkohdat sekä toimeenpantiin, kuten Hollannissakin, sosiaalisia uudistuksia.

Sveitsin poliittisessa järjestelmässä tapahtui sodan jälkeen sikäli muutos, että enemmistövaaleista siirryttiin suhteelliseen vaalitapaan, mikä tuli heijastumaan puolueiden edustajamääriin. Siihenastinen johtava ryhmä, radikaalidemokraattinen puolue, menetti enemmistöasemansa ja joutui v:n 1919 vaaleissa tyytymään 58 paikkaan kansallisneuvostossa (189). Toiseksi tulivat sosiaalidemokraatit 41:llä edustajallaan. Maan valtiollisille oloille antoi tässä vaiheessa leimaa sangen jyrkkä kahtiajako. ”Porvarillinen blokki”, johon radikaalidemokraattien lisäksi kuului kolme muuta ryhmää, ohjasi liittovaltion politiikkaa ja sosiaalidemokraatit toimivat oppositiossa. Puolue olisi ollut v. 1929 halukas hallitusvastuuseen mutta ei saanut tukea muilta ryhmiltä.⁹³

Maailmansodan päätyttyä Sveitsissä tunnettiin, että oli vapauduttu Saksan sotilaallisen voiman paineesta. Maa saattoi tuntea alueellisen koskemattomuutensa olevan varmemmalla pohjalla. Mutta Versailles'n rauhan määräykset nähtiin yksipuolisina.

Sveitsin ulkopolitiikalle antoi v:sta 1919 lähtien erikoisleimaa suhtautuminen kahteen kysymykseen; toinen koski Kansainliittoa ja toinen Neuvosto-Venäjää. Kysymys jäsenyydestä Kansainliitossa sai Sveitsissä suurta huomiota osakseen ja kosketti myös maan yleistä mielipidettä. Oleelliselta osalta oli kysymys suhtautumisesta Kansainliiton peruskirjan edellyttämiin sotilaallisiin ja taloudellisiin pakotteisiin. Ulkoministeri G. Motta korosti rauhanjärjestön yleistä merkitystä ja piti tärkeänä Sveitsin osallistumista.

Kansainliiton neuvoston deklaratiossa 13. helmikuuta 1920 (Sveitsin hallitus oli sen laatinut) todettiin maan puolueettomuuden erikoisluonne sekä se, että Sveitsi ei osallistu sotilaallisiin pakotteisiin. Niistä vapauttaminen kuitenkin edellytti, että Sveitsi osallistui taloudellisten

⁹³. Vrt. Dürrenmatt 1963, s. 643—646

pakotteiden toimeenpanoon. Jäsenyyskysymys läpäisi selvästi maan parlamentissa, mutta toukokuun 1920 kansanäänestyksessä enemmistö supistui melkoisesti: 416870 ääntä puolesta ja 323719 vastaan. Kriittistä ja kielteistä asennetta esiintyi erikoisesti saksankielisessä Sveitsissä.⁹⁴

Neuvosto-Venäjään nähden Sveitsillä tuli olemaan virallisissa suhteissaan pidättyvä asenne. Taustalla vaikutti jyrkän kielteinen näkemys väkivaltaiseen kumoukseen; se oli saanut perusteita lokakuun vallankumouksesta, mutta myös tietyistä länsimaisista ilmiöistä, aina omaa maata myöten maailmansodan päättymisvaiheessa. Sveitsillä ei tullut olemaan diplomaattisia suhteita neuvostohallitukseen edes 1920-luvun puolivälistäkään alkaen, jolloin NL:n tunnustaminen lännessä yleisemmin tapahtui. Kaupallisia suhteita Sveitsin ja Neuvostoliiton välillä pyrittiin hoitamaan muita teitä, joskus toisten maitten diplomaattisia edustajia hyväksi käyttäen.⁹⁵

Portugali ja Irlanti

Läntisen Euroopan perifeeristen pienten maitten Portugalin ja Irlannin kehitys ohjautui 1920-luvulla lähinnä niiden omien ympäristötekijöiden mukaisesti. Sen sijaan ne olivat hyvin vähän yhteydessä Manner-Euroopan murroskauteen ja tapahtumain yleiseen kulkuun.

Portugali kuului maailmansodan jäljiltä voittajavaltioihin ja oli Pariisin rauhanneuvotteluissa etujaan puolustamassa, mutta tulokset jäivät sekä siirtomaa- että sotakorvauskysymysten osalta vähäisiksi. Sodan jälkivaikutukset näkyivät monella tavoin maan arkielämässä; inflaatio oli voimakas, rahan arvo laski, sosiaaliset ongelmat purkauivat ja sisäisiä konflikteja esiintyi.

Maan valtioelämässä voi 1920-luvulla puhua sukupolvien vaihdosta; uudet johtoainekset olivat kuitenkin usein vailla kokemusta korkeammista hallinnollisista tehtävistä. Mukaan tuli runsaasti myös sotilashenkilöitä suoraviivaisine menettelytapoineen. Maan parlamentaarille elämälle oli jatkuvasti tunnusomaista tiheät hallitusvaihdokset; keskimääräinen toimikausi ministeristöillä oli 3—6 kuukautta, mutta lyhytaikaisempiakin oli toiminnassa.

⁹⁴. Vrt. *Bonjour II* 1967, s. 763—764; *Dürrenmatt* 1963, s. 634—636

⁹⁵. Vrt. *Bonjour II* 1967, s. 691—705

Radikaaliset ja kumoukselliset ilmiöt olivat eräänä lisänä luomassa vaikutusvaltaisissa kirkon, keskiluokan ja maanomistajien piireissä reaktioita tasavaltaa kohtaan. Muutosta ilmensi sotilaiden vallankaappaus toukokuussa 1926. Sotilasdiktatuuri alkoi Portugalissa toteuttaa ”uutta järjestystä”, joka edusti korporatiivista järjestelmää.

Ulkopoliittisesti 1920-luku oli Portugalin osalta tapahtumaköyhä, mikäli on kysymys varsinaisesti poliittisluontoisista kysymyksistä. Sen ulkomaankauppa oli laajinta Englannin kanssa. Ulkomaisia investointeja Portugalissa oli viimeksi mainitun lisäksi Ranskalla, Belgialla ja Saksalla. Afrikassa olevien siirtomaitten hyväksi käyttö muodosti edelleenkin Portugalin taloudessa keskeisen tekijän.⁹⁶

Irlannissa oli v:n 1916 epäonnistuneen kapinan jälkeen kansallisten asenteiden jatkuva radikalisoituminen liittynyt ajankuvaan. Kun Englannin v:n 1918 parlamenttivaaleissa oli jyrkkä linja voittanut — pohjoista Ulsterin maakuntaa lukuun ottamatta — miltei kaikki irlantilaisten paikat, tapahtui asianomaisten osalta kieltäytyminen osallistumasta alahuoneen toimintaan Lontoossa. Seuraavan askeleen muodosti v. 1919 oman kumouksellisen edustuselimen perustaminen Dublinissa, minkä lisäksi asetettiin myös oma hallitus ja valittiin presidentti.

Englannin tuotua sotaväkeä Irlantiin alkoi aseellisten yhteenottojen vaihe, joka oli irlantilaisten osalta sissitoimintaa. Pääministeri Lloyd Georgen toimesta pääsivät vähitellen sovintoneuvottelut käyntiin. Niiden lähtökohtana oli, että suuri osa Ulsteria — kaikkiaan 6 kreivikuntaa — erotettiin muusta Irlannista. Erotetulla alueella tuli protestanttien ja katolisten suhde olemaan 2:1. Ensimmäisten yhteiskunnallinen asema oli yleensä parempi kuin jälkimmäisten.

Oleellista kaavaillussa ratkaisussa oli ”Irlannin vapaavaltion” muodostaminen dominion oikeuksin. Tässä yhteydessä viitattiin vertauskohtana Kanadaan. Irlannin uusia hallituspiirejä edustavalla taholla oli oma oppositionsa, jota edusti ääriryhmä ”Irlannin tasavaltalainen armeija” (I.R.A.). Jatkuvasti jännitteinen ilmapiiri johti lopulta siihen, että Isolle Britannialle ei jäänyt mitään ylivaltaa Irlannissa; maan kaikki siteet tulivat katkaistuksi. Irlannin vapaavaltion uutta kansainvälistä asemaa kuvasi sen valinta v. 1923 Kansainliiton jäseneksi.⁹⁷

---

⁹⁶ Vrt. Olivera Marques 1976, s. 122—123, 171, 174 ja 180—181

⁹⁷ Vrt. Bennett 1977, s. 222—228

Uudessa asemassaan täysin itsenäisenä valtiona se tuli toimimaan sängen eristettynä. Eron varmistaminen Englantiin nähden oli jatkuvasti etualalla ja siitä aiheutui myös tullimuurin pystyttäminen ent. emämaahan nähden, jotta Irlanti pääsisi vapautumaan myös taloudellisesta riippuvuudestaan siihen.

Skandinavian valtiot ja Suomi

Skandinavian maissa poliittinen järjestelmä vakiintui asteittain ja varsin samansuuntaisesti parlamentarismiin ja demokratian pohjalla, niistä viimeiseksi Ruotsissa. Jyrkkiä muutoksia Keski-Euroopan maiden tapaan ei tapahtunut.

Ruotsissa kuningas Kustaa V:n pyrkimykset käyttää henkilökohtaista valtaa erityisesti ulkopoliittisissa kysymyksissä päättyivät maailmansodan loppumurrokseen mennessä. Työväenliikkeen sektorilla esiintyi ulkoparlamentaarisista ja muuta radikaalista suuntausta hallitsevana ilmiönä vain Norjassa, missä työväenpuolueen sijaintia kuvaa sen kuuluminen 1920-luvun alussa jonkin aikaa Kominterniin. Oikeistopuolueet Skandinavian maissa, vaikka ne vieroksivat muutosta ja myös tiedostivat oman poliittisen merkityksensä vähenevän sen mukana, tunnustivat parlamentaarisen demokratian. Pohjoismaisella vapaus- ja laillisuusperinteellä oli oma vaikutuksensa tähän.

Voimaan tullut poliittinen järjestelmä sai vähitellen nimityksen ”pohjoismainen demokratia”. Se tunnusti hyvin laajan mielipidevapauden; ei edes ääriryhmien toimintaa pyritty missään vaiheessa kieltämään. Puoluejako noudatti kaikissa kolmessa maassa samaa peruslinjaa: konservatiivit, liberaalit ja sosiaalidemokraatit. Lisäksi esiintyi talonpoikaispuolueita, niistä venstre Tanskassa oli suurin kannatukseltaan, joskaan ei puhdas agraaripuolue. Kommunististen puolueiden kannatus pysytteli vähäisenä. Suurimman poliittisen ryhmän asema oli Ruotsissa ja Tanskassa sosiaalidemokraateilla, jotka yhteiskunnallisena reformipuolueena olivat useaan otteeseen hallituksessa.

Merkittävänä historiallisena kokemuksena vaikutti se tosiasia, että Skandinavian maat olivat pysyneet v. 1914—18 maailmansodan ulkopuolella. Se antoi luottamusta puolueettomuuteen, jota korostettiin sekä arvokkaana perinteenä että tulevaisuuden tavoitteena. Tosin eräät aluekysymykset — edellisestä hiukan poikkeuksena — tulivat

esille. Tanska sai v. 1920 Pohjois-Schleswigin kansanäänestyksen perusteella, Norja varmisti omistukseensa Huippuvuoret ja Ruotsi yritti saada alueihinsa liitetyksi Ahvenanmaan. Se ei nyt vedonnut, kuten joskus aikaisemmissa vaiheissa strategisiin näkökohtiin, vaan kansojen itsemääräämisoikeuteen. Kansainliitto teki kesäkuussa 1921 päätöksen Ahvenanmaan kuulumisesta Suomelle, joskin edellytti saari-ryhmälle laajaa itsehallintoa.

Norja oli Skandinavian maista se, joka ilmeisestikin tunsu tässä vaiheessa turvallisuuspoliittisen asemansa varmimmaksi. Sen ulkopoliittiset intressit olivat — erikseen toiminta ulkomaankaupan alalla — sangen rajattuja; ne keskittyivät lähinnä vain pohjoisille merialueille. Tanskassa vakiintui maailmansodan kokemusten pohjalla hallitsevaksi näkemys, että sotilaallinen valmius ei pysty varmistamaan maan koskemattomuutta kansainvälisissä kriisitilanteissa; sen katsottiin olevan oleellisesti riippuvainen suurvaltain politiikkaan ja kansainväliseen yleisilanteeseen liittyvistä yleisistä tekijöistä. Tästä johtuen Tanska esiintyi eräänä aktiivisista pienistä valtioista, jotka puhuivat yleisen asestariisunnan ja kansainvälisten konfliktien rauhanomaisen ratkaisun puolesta.

Norja ja Tanska olivat valtioita, joissa yleensä kaikki suuret poliittiset ryhmät suhtautuivat Kansainliittoon positiivisesti; ensinmainitussa maassa kuitenkin radikaalinen työväenpuolue esiintyi siihen nähden tässä vaiheessa hyvin arvostelevana. Ruotsi oli Kansainliiton neuvoston jäsenenä v. 1923—25 sekä myös monissa erityiselimissä. Se piti tärkeänä voittajien ja hävinneiden välisten suhteiden tasoittumista sekä Saksan mukaan tuloa Kansainliiton toimintaan.⁹⁸

Ruotsin tapa korostaa puolueettomuuttaan ja sitoutumattomuuttaan näkyi suhteissa Suomeen. Se katsoi omalta kannaltaan tärkeäksi edistysaskeleeksi, että Pohjanlahden itäpuolella oli itsenäinen pikkuvaltio, mutta ei halunnut sitoutua Suomeen enempää kuin Kansainliiton pakotteet kriisitilanteessa saattoivat edellyttää. Tätä esim. osoitti, että Ruotsin ja Suomen välistä puolustusliittoa v. 1923 ehdottanut ulkoministeri Hedenstierna sai kaikki Ruotsin suuret puolueet vastaan ja joutui eroamaan. Baltian tasavaltoihin nähden Ruotsin ulkopolitiikalla oli vain vähän intressiä, paitsi kaupallista. Niiden asemaa itsenäisinä valtioina pidettiin sangen heikkona.

Ruotsi supisti v. 1925 radikaalisti puolustuslaitostaan. Toimenpide liittyi silloiseen yleiseurooppalaiseen rauhanidylliin. Ruotsi oli valmis

⁹⁸. Vrt. Jones 1939, s. 83 ja 260

tähän yksin, eikä jäänyt — kuten monet pienet valtiot — odottamaan aseriisunnan yleisenä edellytyksenä kollektiivisen turvallisuuden vahvistamista Kansainliiton avulla ym. keinoin. Arvioituaan oman maansa aseman Ruotsi oli valmis toimimaan päinvastaisessa järjestyksessä.

Ruotsia, jolla oli pikkuvaltiona runsaasti kokemusta erilaisista ulkopoliittisista suhdanteista ja tilanteista, kiinnosti kysymys, miten olisi mahdollista saada aikaan laajoissa puitteissa pienten valtioiden yhteisesiintymistä kansainvälisissä kysymyksissä. Sitä pohti 1920-luvun puoliväliä lähestyttyessä mm. Ruotsin moninkertainen pääministeri Hjalmar Branting.⁹⁹

Itsenäistynyt Suomi muodosti suhteellisen selkeän maantieteellisen kokonaisuuden ja sijoittui väliasemaan Skandinaviaan ja Baltian maihin nähden. Sen valtiollis-yhteiskunnallisten perinteiden liitântä pitkässä aikaperspektiivissä länteen johtui siitä, että se oli kuulunut yli 600 vuotta Ruotsin yhteyteen. Mutta kytkentä Venäjään v. 1809 oli merkinnyt satavuotista liitântää myös itäisen Euroopan kehitysvaiheisiin.

Suomi erosi Keski- ja Kaakkois-Euroopan monista pienistä valtioista siinä suhteessa, että kielellisellä vähemmistöllä, ruotsinkielisillä, oli perustuslakien antama kielisuoja sekä ahvenanmaalaisilla lisäksi laaja itsehallinto. Vastakohtaisuuksia kieliryhmien väliltä ei suinkaan puuttunut. Ruotsinkielisillä oli jatkuvasti huomattava vaikutusvalta talous- ja kulttuurielämässä. Suomalaisuus edusti puolestaan uutta 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien terävöitynyttä kulttuurimuotoa.

Vaikka v:n 1918 sisällissota oli iskostanut valkoiset—punaiset -vastakohtaisuutta hyvin erilaisille aloille suomalaisen yhteiskuntaan, ei sillä ollut sellaista pysyvyyttä eikä sellaista valtapoliittista taustakytkentää kuin esim. samanaikaisilla oloilla Unkarissa. Työväenliikkeen reformistista suuntausta edustavat sosiaalidemokraatit voivat jo v. 1926 muodostaa Suomessa yksinään hallituksen.

Suomen valtiollisesta elämästä ei puuttunut itsenäisyyden alkuvaiheessa kansalliskorosteisuutta eikä myöskään oikeistopiireistä kansallista laajentumishalua Itä-Karjalan suunnalle; oleelliseksi muodostui kuitenkin maan aseman vakiinnuttaminen vanhojen historiallisten rajojen puitteissa. Siten Suomi puolusti tinkimättömästi oikeuksiaan Ahvenanmaan saariin ja myös siinä onnistui.

---

⁹⁹. Vrt. Kalela 1971, s. 69—72; Paasivirta 1984, s. 327; Höglund II 1929, s. 387—392

Suomen geopoliittinen sijainti väliasemassa Skandinaviaan ja Baltian uusiin tasavaltoihin nähden näkyi siinä, että Venäjä muodosti edelleen sille suuren ongelman. Kun maan turvallisuuden ensisijaiset probleemit nähtiin idän suurvallan suunnalla, oli puolustusvalmius, toisella tavoin kuin Skandinavian maissa, esillä. Suomi ei silti halunnut sitoutua Venäjän reunavaltioihin nähden poliittisesti eikä sotilaallisesti, sillä se piti Puolaa aggressiivisena valtiona.

Suomen ulkopoliitiikan kompassineula liikkui 1920-luvulla täsmenytymättömästi balttilaisen ja skandinaavisen suuntauksen välimailla, hitaasti lähentyen jälkimmäistä. Tätä suuntausta nimitettiin mielellään "itsenäiseksi", samalla kun tietynlainen ulkopoliittis-aatteellinen tunnus sisältyi korostukseen toimia "länsimaisena, pohjoismaisena ja Itämeren valtiona".¹⁰⁰ Kansainliiton tarjoamia turvallisuustakeita ei Suomessa pidetty, maan idänongelmat huomioon ottaen, riittävinä. Vähitellen positiivinen suhtautuminen Genèven järjestöön laajeni liberaaleista ja sosiaalidemokraateista myös muihin piireihin, jopa oikeistoon, kun Saksakin tuli Kansainliiton jäseneksi v. 1926. Näin Suomi liikkui Genèvessä Skandinavian maitten kannoilla, mutta Venäjän-suhteittensa osalta edelleen niistä jossain määrin erillään.

Baltian tasavallat

Baltian uusien tasavaltojen kehityksen nopea vauhdittuminen näkyi erityisesti talouden ja kulttuurin aloilla näiden maiden vapauduttua ulkopuolisista voimista ja itsenäistyttyä. Tässä yhteydessä voi puhua eräänlaisesta kehitysoptimismien aallosta.

Poliittiset järjestelmät luotiin pitkän sortokauden jälkeen eduskuntavaltaisiksi, esikuvina Sveitsin ja Ranskan 3. tasavallan hallitusmuodot. Porvarilliset puolueet olivat yleensä radikaaleja ja uudistusmielisiä sekä sosiaalidemokraatit työväenliikkeessä valtasuuntana. Kommunistien toiminta oli v:n 1919 idänsuunnan sotatapahtumien jäljiltä kielletty, joskin näiden peitejärjestöjä esiintyi 1920-luvulla vaalessa.

Maaudistuksilla, joita kaikissa kolmessa Baltian tasavallassa toteutettiin, oli paitsi sosiaalinen myös kansallinen luonne. Virossa ja Latviassa ne kohdistuivat saksalaisiin suurmaanomistajiin, Liettuassa

¹⁰⁰ Vrt. Paasivirta 1984, s. 274

pääasiassa puolalaisiin ja venäläisiin. Virossa v. 1919 säädetty maa-uudistus oli siinä mielessä radikaali, että kaikki ”saksalaisten maa” jaettiin virolaisille pienviljelystiloiksi, joskin korvauksia maksettiin. Latviassa saksalaisia maanomistajia kohdeltiin sen mukaan, miten ne olivat suhtautuneet itsenäisen Latvian muodostamiseen. Vastustajat diskriminoitiin ja he menettivät kaiken. Sen sijaan ”lojaalit” saksalaiset saivat pitää tietyn osan (50 hehtaaria) maaomaisuuttaan. Agraarireformia Liettuaissa voi luonnehtia edellisiin verrattuna maltilliseksi.¹⁰¹

Baltian uusilla tasavalloilla oli erityinen tarve luoda yhteyksiä eri tahoille, kuten länsivaltoihin ja Kansainliittoon, päästäkseen suve-reeneina valtioina kansainvälisen järjestelmän tunnustetuksi osaksi. Viro ja Latvia tulivat olemaan läheisissä suhteissa keskenään. Ne pyrkivät esiintymään Neuvosto-Venäjään nähden samalla linjalla ja solmivat v. 1923 keskenään puolustusliiton. Virolla oli lisäksi omat heimokansa-yhteytensä Suomeen. Kiista Vilnasta Liettuan ja Puolan kesken vei pohjaa kaikkien Baltian tasavaltojen läheiseltä yhteistoiminnalta. Vilnan menetykseen Liettua etsi korviketta miehittämällä v. 1923 Memelin alueen, joka oli ollut Kansainliiton hallinnassa.

Ulkomaankaupassa Baltian valtioilla oli laajempaakin merkitystä johtuen niiden asemasta lännen ja idän kaupan välittäjinä. Tässä suhteessa kohdistuu huomio erityisesti Latvian Neuvostoliiton kanssa v. 1927 solmimaan kauppasopimukseen. Myös Saksan kauppayhteydet Baltian suuntaan laajenivat 1920-luvun puolivälissä.

Neuvostoliiton asenne pieniin valtioihin

Läntisen Euroopan vastapoolina esiintyi monella tavalla 1919 jälkeisen vuosikymmenen kuluessa Euroopan kansainvälisen järjestelmän piirissä Neuvosto-Venäjä (Neuvostoliitto).

Maailmanvallankumous ja kansojen itsemääräämisoikeus olivat olleet v:sta 1917 lähtien rinnan bolševikkien suurina tunnuksina. Niistä edellisen oli heidän tahollaan toivottu muodostuvan yleistä kehitystä määrääväksi kansainvälisissä puitteissa ja saavan otteen jälkimmäisestä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan kansojen itsemääräämis-

¹⁰¹. Vrt. v. Rauch 1970, s. 80—83; Kalnins 1950, s. 110—111

oikeus muodostui ohjaavaksi ja pienten valtioiden syntyprosessi maantieteellisesti hyvin laajapuitteiseksi ilmiöksi Euroopan itäisellä puoliskolla. Näiden uusien valtioiden piirissä toteutettiin sitten erilaisten ideologioitten pohjalta eri tavoin painottuvia yhteiskunnallisia uudistuksia. Kommunistiset puolueet eivät myötälleet tätä uusien valtioiden sisäistä rakennustyötä, vaan esiintyivät jyrkässä oppositiossa uskoen jatkuvasti kumouksen tuloon.

Neuvostohallituksen politiikka tuli tietyissä yhteyksissä käytännössä seuraamaan vahvasti tsaari-Venäjänsä perinteitä. Se näkyi v:n 1919 alussa puna-armeijan hyökkäyksissä Baltian maiden suunnalla ja pyrkimyksinä näin avata — Moskovasta käsin strategisesti hyvin keskeisellä linjalla — suoria yhteyksiä länteen, missä se ei kuitenkaan onnistunut, kuten aikaisemmin todettiin. Tavoitteeseensa neuvostohallitus sen sijaan pääsi — varmistettuaan ensin asemansa Ukrainassa — Kaukasuksen suunnalla, kun puna-armeija v. 1921—22 valloitti itsenäistyneet Aserbeidzanin ja Armenian sekä Georgian (Gruusian) samalla kukistaen sen menševikkihallituksen. Viimeksi mainittu tapahtuma herätti lännessä laajoissa piireissä huomiota sekä reaktionomaista epäilyä siihen, mikä oli bolševikkien yleinen suhtautuminen pikkuvaltioihin Neuvosto-Venäjänsä ympärillä.

Mikä oli sitten neuvostohallituksen taholla 1920-luvun alusta lähtien vallitseva käsitys pikkuvaltioista? Eräs sille ominainen piirre oli näkemys, että pikkuvaltioiden politiikka oli epäitsenäistä. Niiden edustaman ulkopolitiikan takana herkästi nähtiin olevan ulkopuolisia voimia. Tuntuu siltä, että bolševikkien taholla ei olisi varsinaisesti tunnustettu pikkuvaltion itsenäisen politiikan mahdollisuutta. Toinen keskeinen kysymys koski suhtautumista puolueettomuuteen. Neuvostoliiton taholla ei puolueettomuutta kansainvälisessä politiikassa tässä vaiheessa varsinaisesti tunnustettu. Sen oma ideologia, joka ilmensi dialektista näkemystä kehityksestä, jo vaikutti siihen.

Läntisellä rajallaan neuvostohallitus pyrki solmimaan v:sta 1922 lähtien naapurivaltioiden kanssa hyökkäämättömyyssopimuksia. Tällä tavoin se etsi — interventiokauden jälkeen — itselleen suhteellista turvallisuutta eräänlaisen puskurivyöhykkeen suojassa. Samalla se koetti saada naapurivaltioitaan etäännytyksi liittosuhteista tai muuten läheisestä kosketuksesta länsivaltoihin. Tämän lisäksi neuvostohallitus pyrki mahdollisuuksien mukaan myös estämään rajanaapureitaan keskinäisistä liitoista; omalta osaltaan se halusi pitää yhteyttä kuhunkin niistä erikseen, ei blokkeihin.

Pienet valtiot, Kansainliitto ja kansalliset vähemmistöt

Pienten valtioiden synty ja entisten laajentuminen oli ilmentänyt kansojen itsemääräämisoikeuden tunnuksen voimakasta esillä oloa suursodan jälkeen. Käytännössä murrostapahtumiin liittyi usein ”pie-imperialismia” asianomaisten pikkuvaltioiden toimintaan sisältyneenä tekijänä niiden tavoitellessa itselleen mahdollisimman laajoja alueita yli omien kansallisten etnisten rajojen. Pienten valtioiden hahmottumisprosessia yleisesti tarkasteltaessa muodosti eittämättä oman ongelman se seikka, missä määrin kansojen itsemääräämisoikeutta puolestaan sovellettiin niiden omien rajojen sisällä vähemmistöihin nähden.

Euroopan kansainvälisessä järjestelmässä 1920-luvulla suurvaltajohteisuus oli edelleenkin tosiasia, mutta pienet valtiot muodostivat aivan toisella tavalla kuin aikaisemmin oman elementin ja pystyivät kehittämään aktiivisuuttaan huomattaviin mittoihin. Kansainliitto uutena foorumina tuli näyttelemään siinä suhteessa tärkeää osaa.

Pienet valtiot lukumääräisesti suuresti kasvaneena saattoi uudessa tilanteessa jakaa kolmeen ryhmään. Niistä ”vanhat”, joita edustivat kolme Skandinavian maata sekä Belgia, Hollanti ja Sveitsi, eivät poliittiselta suuntaukseltaan muodostaneet maailmansodan jälkeisenä vuosikymmenenä mitään yhtenäistä ryhmää. Aktiivisista Ruotsi luokitui puolueettomiin ja Belgia länsivaltain liittolaisiin. Toisen ryhmän muodostavat itäisen Euroopan uudet pikkuvaltiot tai alueiltaan aikaisemmasta laajentuneet, joiden asema oli vielä vakiintumaton, pyrkivät rakentamaan ulkopoliittikkaansa ja myös Genèvessä esiintymisensä maailmansodan voittajavaltioiden ja ennen kaikkea Ranskan vahvan aseman varaan. Niille oli status quo’n säilyminen elinkysymys. ”Hiljaisiin” pikkuvaltioihin kuuluivat puolestaan maailmansodassa hävinneelle puolelle kuuluneet Itävalta, Unkari ja Bulgaria. Ne demonstroivat eri tavoin kokemaansa kohtaloa ja pyrkivät lähitavoitteena kansainvälisen taloudellisen tuen saamiseen omia ongelmia selvitellessään.

Kansainliitossa kullakin pienellä valtiolla oli tilaisuus tuoda esille omaa kansallista imagoa kansainväliseen tietoisuuteen. Siellä tuli esille myös kunkin edustama rauhanideologia sekä niiden rooli joko vallitsevaa olotilaa ylläpitävänä taikka sitä muuttamaan pyrkivänä jäsenvaltiona. Kun korostetaan pienten valtioiden uudenlaista positiivista roolia, se saattoi näyttäytyä myös suurvaltain tavoitteiden vastusta-

misena. Kaiken kaikkiaan 1920-luku sisälsi hyvin paljon tapahtumia, aloitteita ja kannanottoja, vaikka ajallisesti onkin kysymys lyhyestä periodista.

Keskeisessä aseriisunta-asiassa jako 1920-luvun jälkipuoliskolla tapahtui lähinnä Ranskan ja Englannin johtamiin ryhmiin.¹⁰² Edellinen korosti turvallisuustakeita ehtona aseistariisuntapäätöksille ja sai puolelleen Belgian, Puolan ja pikku ententen valtiot. Niiden kaikkien intressissä oli olemassaolevan tilanteen vakaannuttaminen. Englanti, joka edelliselle vastakkaisessa järjestyksessä korosti aseistariisunnasta seuraavan sodan vaaran vähenemistä, sai kannattajikseen Skandinaavian maat ja Hollannin. Näiden valtioiden jo olemassa oleva asema näytti sängen turvalliselta, minkä lisäksi ne saattoivat katsoa myös menneisyyteensä tyytyväisyydellä. Suomi ja Baltian tasavallat sijoittuivat omine idän ongelmiseen väliasemaan. Tappion kärsineistä pikkuvaltioista on tässä yhteydessä todettava niiden jo olleen ”aseista riisuttuja”.

Lajissaan vaativaa henkisten resurssien kansallista käynnistämistä oli ollut uusissa pikkuvaltioissa esim. diplomaattiedustuksen, sotalaitoksen, oikeuslaitoksen, valtionhallinnon ja -talouden sekä korkeimman kulttuurihallinnon luominen. Käytössä olevien henkilöresurssien lukumääräinen rajoittuneisuus ja eritasoisuus haittasivat kitkatekijöinä ongelmien hallintaa ja pitkän tähtäimen työskentelyä.

Korvikeratkaisuna saatettiin turvautua esim. diplomaatteihin ja upseereihin, jotka olivat aikaisemmin palvelleet jotakin sittemmin jakautuneista suurvalloista (Tsaari-Venäjä, Itävalta-Unkari). Myöhemmin saattoi sitten syntyä tällaisissa organisaatioissa kriisejä taustaltaan erilaisten ainesten kesken ja esim. upseeriston keskuudessa ”puhdistuksia”, kuten v. 1924—25 Suomessa ja v. 1925 Tšekkoslovakiassa, jolloin itsenäistymistapahtumissa aktiivista roolia näyttelleet upseeriryhmät pyrkivät syrjäyttämään ”vanhaa järjestelmää” palvelleet.

Kansallisten vähemmistöjen aseman kannalta itäisen Euroopan pienet valtiot edustivat samansuuntaisia järjestelyjä; näillä ryhmillä oli tiettyjä alueellisia erikoisoikeuksia asianomaisten maitten hallinnossa ja koululaitoksessa, muttei mitään autonomiaa. Valitusmenettelyä Kansainliiton vähemmistökomitealle käytettiin silloin tällöin, mutta mikään tehokas menettely se ei valittajien kannalta ollut. Edellisistä poiketen Suomi muodosti tapauksen, jolloin kielellisellä vähemmistöllä oli perustuslakien takaama suoja.

---

¹⁰² Vrt. Carr 1952, s. 113

Eurooppalaisessa kansainvälisessä ajankuvassa 1920-luvulla tulivat tietyt erikoistahot edustamaan omaa poliittista näkökulmaansa ja siihen liittyvää aktiivisuutta. Sosialistinen internationaali asettui kongressissaan v. 1923 puoltamaan Versailles'n rauhansopimuksen tärkeydestä. Sosiaalidemokraattisilla (ja vastaavilla) puolueilla ei ollut tällöin kuitenkaan paljoakaan vaikutusta länsivaltain politiikkaan. Komintern, jonka sisäinen organisaatio oli luja mutta jäsenpuolueiden kannatus usein vähäistä, asetti kongressissaan v. 1924 tavoitteeksi Balkanin suunnalla niemimaan valtioliiton, "federaatio"-ratkaisun. Se epäilemättä asetti silloisessa kansalliskorosteisessa ilmapiirissä kommunistiset puolueet ongelmalliseen asemaan esim. Jugoslaviassa ja Romaniassa.

Pienet valtiot edustivat 1920-luvun oloissa uutta demokratian kokeilua. Toimintaedellytykset uusista valtioista puheenollen olivat vaikeita, kun usein ilman kokemusta ja perinteitä jouduttiin toimimaan suurten ongelmien keskellä. Tässä suhteessa "vanhat" pikkuvaltiot olivat paremmassa asemassa.

Itsenäistymistapahtumat olivat antaneet eräissä tapauksissa tietyille puolueille uusissa valtioissa korostetun puhevallan — tai ainakin tietyille poliittisille johtajille. Niihin kuului myös sotilashenkilöitä. Toisaalta yhteistoiminnan tarve laajalla kansallisella pohjalla, mikä oli eräänlainen murroskauden jälkeinen jättämä tunnus, ja toisaalta taistelu poliittisesta johtoasemasta rauhanajan oloissa saattoivat aiheuttaa monenlaisia sisäisiä ristiriitoja. Itävalta, Jugoslavia, Kreikka ja Puola olivat esimerkkejä sisäisestä hajanaisuudesta, Tšekkoslovakia laajoista hallituskokoomuksista.

Demokratia joutui eräissä pikkuvaltioissa 1920-luvulla kriisiin, jolloin myös tapahtui siirtymistä diktatuurijärjestelmään korostetussa tai lievässä sävyssä. Näin kävi v. 1923 Bulgariassa, v. 1926 Puolassa ja Liettuassa sekä v. 1929 Jugoslaviassa. Demokratia ei vuosikymmenen lopulla enää ilmentänyt sääntöä ja sielläkin, missä se oli edelleen voimassa, sen toimivuus oli useissa tapauksissa ongelmallista. "Vanhat" pikkuvaltiot olivat muihin verrattuna tasaisen kehityksen maita.

Uusien pikkuvaltioiden eräs keskeinen tavoite oli oman kansallisen kulttuurin aktivoiminen. Se ilmensi osaltaan kansallisen itsetunnon nousua tai nostattamistarvetta sekä kansallisen identiteetin selkiinnyttämistä. Sellaiset tutkimusalat kuin kansatiede, kansanrunous ja historia saivat "kansallisina tieteinä" uusien valtioiden piirissä erikoisaseman ja niillä oli yleiskulttuurista merkitystä. Nationalistisista

lähtökohdista aktivoitua kaunokirjallisuus ja taide saattoivat merkitä tililleen lyhyessäkin ajassa huomattavia tuloksia, mutta kielimuurin johdosta kaunokirjalliset suuntaukset tulivat hitaasti ja valikoiden kansainvälisesti tunnetuksi — osaksi ei lainkaan. Monilla kulttuurin aloilla 1920-luku oli joka tapauksessa pienten kansojen vuosikymmen Euroopassa.

V. Kansainvälisten suhteiden kärjistyminen 1930-luvulla ja pienten valtioiden ongelmallinen asema

Maailmanpulan varjo

1920-luvun lopulla puhjennut talouskriisi oli vaikutuksiltaan Euroopassa merkittävämpi — myös poliittisesti — kuin mitkään vastaavat ilmiöt 1800-luvulla. Suuri talouspula loi tyytymättömyyttä ja käynnisti poliittista vastatoimintaa. Kansainvälinen tilanepuntari oli näytännyt vakioitumislukemia 1920-luvun puolivälistä lähtien. Kuitenkin Ranskan heikentyminen 1930-luvun alusta lähtien ja Englannin entistä selvempi sitoutumattomuus Itä-Euroopan pieniin valtioihin nähden heikensi niiden turvallisuuspoliittista asemaa verrattuna 1920-lukuun. Samalla suuren maailmanpulan sosiaaliset, poliittiset ja aatteelliset seuraukset kalvoivat uusien valtioiden kansallista itsetuntoa. Maailmansodan päättymisestä lähtien alueita ja asemaansa menettäneet suurvallat Saksa ja Venäjä alkoivat sen sijaan olla nousussa.

Kasvavassa paineessa itäisen Euroopan pikkuvaltioiden — kuten yleensä kaikkien ”vähemmän suurten” — asema ja toimintaedellytykset joutuivat vaakapuulle. Muutoshakuiset virtaukset olivat suuren maailmanpulan varjossa yleensä aktivoitumassa ja olojen muuttumattomuutta edustavat voimat joutumassa puolustusasemaan. Maailmansodan lopputuloksen vaikutus ohjaavana suurpoliittisena voimatekijänä valtioiden asemaan ja keskinäisiin suhteisiin oli selvästi heikkenemässä, samalla kun jyrkät reaktiomielialat rauhansopimusten sisältöä vastaan olivat hävinneissä maissa kasvamassa.

Suuren maailmanpulan synnyn yhteydessä tavallisesti viitataan New Yorkin pörssin romahdukseen lokakuussa 1929. Sitä oli kuitenkin

edeltänyt jo v:n 1928 maatalouspula, joka oli Euroopassa koskettanut laajalti itäisen puoliskon maatalousvaltaisia pikkuvaltioita Suomesta Jugoslaviaan. Kun Itä-Euroopan oloissa tapahtui maasta toiseen maataloustuotteitten huomattava hintojen romahdus, se kosketti elinkeinoa, josta väestön enemmistö sai toimeentulonsa. Seuraukset näkyivät siten, että ostokyky asianomaisissa maissa esim. teollisuustuotteisiin nähden jyrkästi laski ja syntyi ylituotannon ongelmia. Maataloustuotteiden vientitulot supistuivat suuresti, useassa tapauksessa n. kolmanneksen. Maatalouspula ulotti näin välillisen vaikutuksensa teollisuuteen ja liike-elämään sekä aiheutti ongelmia kauppataseille. Tšekkoslovakia ja Itävalta olivat ainoita itäisen Euroopan pikkuvaltioita, jotka saivat tässä tilanteessa kauppataseensa säilymään tasapainossa.¹

Maatalouspulan kansainvälisistä puitteista huolimatta osoittautui vaikeaksi saada aikaan valtioiden välistä yhteistoimintaa vaikeuksien selvittämiseksi; Varsovan kongressi elokuussa 1930 esim. epäonnistui. Itäisen Euroopan pikkuvaltiot yrittivät saada Länsi-Euroopan maat hyväksymään, joskin tuloksetta, sellaisen maataloustuotteiden hintajärjestelyn, joka olisi suojellut niiden tuotantoa USA:n maataloustuotteiden kilpailulta. Myöskin yritykset saada aikaan poikkeusoloissa läheiset taloudelliset suhteet pikku ententen valtioiden ja Unkarin kesken epäonnistuivat.²

Kun maailmanpula oli sittemmin Yhdysvalloista saamiensa vaikutusten johdosta yleistynyt sekä tuotanto teollisuudessa ja muilla aloilla laskenut, supistui myös ulkomaankaupan laajuus huomattavasti 1920-luvun jälkipuoliskon tasolta. Suojatullien muurit kohosivat ja kansallisia omavaraisuuspyrkimyksiä painotettiin. Muutos ilmeni yleisenä Euroopassa, mutta varsinkin itäisen Euroopan alueella, missä valtiollisten rajojen verkko oli sangen tiheä. Yleisesti katsoen talouselämän kehitys tuli kansainvälisissä puitteissa monella tavoin puskuroiduksi.

Suurpolitiikassa sai nationalistinen asennoituminen teräviä ilmauksia ja kansallisten etujen puolustaminen nousi kärkevästi esille. Ilmapiiri oli näin selvästi muuttunut 1920-luvun "Euroopan idyllin" vaiheesta. Alettiin vaatia kansallisten elinkysymysten tehokasta hoitoa, mutta

1. Vrt. Berend-Ranki 1974, s. 243—249

2. Vrt. Wood 1965, s. 413. — Belgian Prahän-lähetystön raportti 1/12 1930 ulkoministeriölle. — MAEB/Praque 1930

mikä oli sitä silmällä pitäen tarkoituksenmukainen poliittinen järjestelmä? Arvostelu oli kääntymässä — ja sitä myös nostettiin — parlamentarismia ja demokratiaa sekä ”puoluevaltaa” vastaan. Kun esille tuotiin ”vahvan valtiovallan” vaatimuksia, se vei huomion auktoritaarisiin vallankäytön vaihtoehtoihin. Näköpiirissä oli kaksi diktatuurijärjestelmää, Italian ja Neuvostoliiton; molempia seurattiin — ideologisesta näkökulmasta riippumatta — joka puolella Eurooppaa. Käytyyn mielipiteenvaihtoon liitettiin teesejä ”kansan kokonaisedun” toteuttamisesta.

Poliittisen järjestelmän kriisi-ilmiot sijoittuivat erityisesti kahtaalle — maailmansodassa tappiollisiin valtioihin ja uusiin pikkuvaltioihin. Aatteellisesta romahduksesta puhuttiin monessa merkityksessä. ”Demokratian kriisi” liitettiin kysymykseen vahvan valtiovallan aikaansaamisesta. ”Liberalismin kriisi” koski osittain myös sitä; yksilön vaputta korostavat tunnuksot vaikkeuttivat — näin selitettiin — taistelua kansallisesti hajottavia voimia vastaan. Lisäksi perinteellinen näkemys, joka torjui valtion kaiken puuttumisen talouselämän kulkuun, nähtiin myrskyn keskellä tehottomuutena. Liberaalisten lisäksi sosiaalidemokraattiset (ja vastaavat) puolueet olivat puolustusasemissa; niiden pulmana oli löytää — perinteelliset näkemyksensäkin sivuuttaen — konstruktivisia taloudellisia ratkaisuja ja osoittaa demokratian elinkelpoisuus. Kommunististen puolueiden kannatus oli Kominternin 6. kongressia (1928) seuranneiden sisäisten riitöjen jälkeen supistunut.

Uusi ideologinen aktiivisuus näyttäytyi nationalististen suuntausten esiinmarssina. Niin erilaisia kuin lähtökohdat eri maissa olivatkin, ne kokonaisuutena edustivat yhdensuuntaista kansainvälistä ilmiötä. Kansalliskonservatiivisille ja fasistisille suuntauksille oli yhteistä halu irtautua parlamentarismista ja demokratian peruslähtökohdista. Ne tähtäsivät hyökkäyksensä liberalismia ja marxilaisuutta vastaan väitämällä edellisen tosiasiaa tukevan jälkimmäisen vahvistumista. ”Systeeminmuutos” Euroopassa näyttäytyi kokonaisena sarjana siirtymisiä erisävytteisiin diktatuurijärjestelmiin: v. 1930 Romaniasa, v. 1932 Portugalissa, v. 1933 Saksassa, v. 1934 Itävallassa, Virossa ja Latviassa v. 1935 Bulgariassa sekä v. 1936 Kreikassa.

Neuvostoliitto oli lähtenyt kulkemaan omaa linjaansa, kun se v. 1929 oli alkanut toteuttaa 5-vuotissuunnitelmia, joiden tavoitteena oli valtakunnan teollistaminen laajoissa puitteissa siten, että pyrittiin nopeassa tahdissa luomaan maahan raskas teollisuus ja kehittämään liikenneyhteyksiä. Se tapahtui pitämällä kulutus ja elintaso alhaalla,

jotta tarpeelliset pääomat saatiin kootuksi — ulkomaista riippumatta — oman maan puitteissa. Samalla toteutettiin maatalouden kollektivisointi NEP-vaiheessa yksityiseen maanomistukseen perustuvan (pien-)viljelijätalouden tilalle. Tämä kaikki edellytti totaalista vallankeskitystä, mikä kehittyi kommunistisen puolueen diktatuurista puoluesihteerin J. Stalinin henkilökohtaiseksi diktatuuriksi. Kaiken kaikkiaan Venäjä oli suorittamassa — raudanlujan ohjauksen alaisena — uudenlaista kansallisten voimavarojensa kokoamista.

Saksa, Italia ja kysymys rauhansopimusten tarkistamisesta

Suurina muutostekijöinä — Eurooppaa laajalti tarkastellen — tuli vaikuttamaan erikoisesti kaksi tekijää: Hitlerin valtaantulo Saksassa v:n 1933 alussa, siitä seurauksena parlamentaarisen demokratian syrjäyttäminen ja diktatuurijärjestelmän vakiintuminen kansallissosialistisen järjestelmän pohjalla sekä Italian ulkopolitiikan aktiivisuus Mussolinin johdolla erityisesti Kaakkois-Euroopan suunnalla.

Hitlerin kaavailut kansainvälisten suhteiden alalla perustuivat ”germaanisesta rodun hegemoniaan”. Niihin sisältyi haasteellinen asenne slaaveihin, jotka selitettiin alhaisemmaksi roduksi. ”Uutta Eurooppaa” (Neuropa) hahmoteltiin siten, että toisaalta Baltian maat, Puola, Tšekkoslovakia, Ukraina jne. pyrittäisiin germanisoimaan väestösiirroin ym. toimenpitein — eräänlainen uusi valtakaavailu Brest-Litovskin rauhan malliin — toisaalta Belgia, Hollanti, Tanska, Norja, Ruotsi ja Sveitsi tulisivat erillisinä provinssina kuulumaan germaaniin valtakuntaan.³

Italian asteittainen ohjautuminen kannattamaan maailmansodan rauhantekojen ”revisiointia” oli ilmiönä sikäli erikoinen, että se oli itse kuulunut voittajiin, joskin ollut tyytymätön omalta osaltaan lopputulokseen. Italia oli tietoinen siitä, että se tämän sisältöisellä aktiivisella diplomaattisella roolilla saattoi hankkia itselleen vaikutusvaltaa, mutta myös vaikuttaa muutosten hyväksi Tonavanlaakson ja Balkanin alueilla. V:n 1933 vaiheessa se tiedosti, että huomattava voimansiirto ”revisionismin” hyväksi oli Manner-Euroopassa tapahtumassa.

Saksan ulkopoliittinen esiintyminen näyttäytyi Hitlerin valtaantulon jälkeen ”Versailles’n pakkorauhan” voimakkaana arvosteluna, mikä

³. Vrt. Saeter 1971, s. 86; Freymond 1974, s. 103—106

valtopoliittisesti oli suuntautunut länsivaltoja vastaan, mutta aluekysymysten osalta itäänpäin. Omaa kantaansa korostaakseen Saksa erosi demonstratiivisesti syksyllä 1933 sekä Kansainliitosta että yleisestä aseistariisumikongressista. Edelleen Saksa solmi tammikuussa 1934 Puolan kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen. Se oli toisaalta kiila Ranskan turvallisuussopimusten järjestelmään itäisessä Euroopassa, toisaalta rauhanomainen ulkopoliittinen siirto, jota Saksa saattoi käyttää hyväkseen laajemmalti idän suunnalla seuraavassa vaiheessa.

Saksan aktiivisuus v:sta 1933 lähtien näyttäytyi hyvin johdonmukaisesti kauppasuhteiden kehittämisessä Itä- ja Kaakkois-Euroopan pieniin valtioihin. Diktatorinen järjestelmä tarjosi hyvät edellytykset oman maan talouselämän ja myös ulkomaisten kaupallisten suhteiden ohjaukseen. Ensin tuli esille kauppasopimusten solmiminen hävinneitten valtioiden Unkarin ja Bulgarian kanssa. Ne rakentuivat — ensin mainittu solmittiin helmikuussa 1934 — sille pohjalle, että Saksa osti runsaasti elintarvikkeita ja vastikkeeksi vei niihin teollisuustuotteita. Nämä maat olivat, heikon taloudellisen asemansa johdosta, helposti Saksan ohjattavissa sen yleisten suunnitelmien mukaisesti.⁴

Sitten Saksa solmi — samoin bilateraalaisella pohjalla — kauppasopimuksia v:n 1934 aikana Romanian ja Jugoslavian kanssa. Nämä maat olivat edellä mainittuihin pikkuvaltioihin verrattuna sikäli jonkin verran vahvemmassa asemassa, että maataloustuotteiden lisäksi Romaniassa oli öljyä ja Jugoslaviassa metalleja tarjottavana neuvottelujen pohjaksi. Tšekkoslovakia ja Itävalta olivat itäisen Euroopan pikkuvaltioista niitä, jotka itse teollisuusvaltioina eivät soveltuneet Saksan suuriin talouskaavailuihin. Kauppasopimuksia ei voinut kaavalla niiden kanssa samansuuntaisen vaihdantaperiaatteen pohjalla kuin aikaisemmin mainituissa tapauksissa. Niinpä v:sta 1933 lähtien Saksan kauppavaihto — sekä tuonti että vienti — Tšekkoslovakian ja Itävallan kanssa supistui.⁵

Saksan ulkomaanpropaganda aktivoitui v:sta 1933 lähtien mittasuhteisiin, jollaisia ei ollut aikaisemmin nähty. Se merkitsi avausta Saksan uuden järjestelmän ja valtiollisten tavoitteiden puolesta, mutta erikseen se etsi yhteyksiä saksalaisiin vähemmistöihin Itä- ja Kaakkois-Euroopan maissa. Propagandassa oli rinnakkain kultturellia, rodullista ja ideologista ainesta ”Uuden Saksan” ja kansallissosialismin teeseihin liitettynä. Kysymys oli aatteellisten kannattajien saamisesta,

4. Vrt. Berend-Ranki 1974, s. 269—274

5. Vrt. Berend-Ranki 1974, s. 280

mutta myös poliittisen vastakaiun ja ymmärtämyksen löytämisestä eri maissa sekä erikseen solidaarisuuden synnyttämisestä saksalaisissa vähemmistöissä nostattamalla niiden piirissä uudenlaisia tulevaisuuden toiveita.

Miten sitten Saksan nousun ja Hitlerin esiintymiseen suhtauduttiin muualla Euroopassa, erityisesti pienten valtioiden taholla?

Pikku ententen valtioissa reagoitiin herkästi käynnissä oleviin suurpoliittisiin muutoksiin. Ne olivat jo aikaisemmin tarkkailleet Italian revisioystävällistä asennetta ja v:n 1932 aikana, kun kansallissosialistit esittivät voimallisesti Saksassa valtopoliittisia tunnuksiaan, aavisteltiin suuren tilannemuutoksen olevan tulossa.

Revisionistisen aallokon nousuun pikku entente päätti vastata tehostamalla omaa toimintaansa, jota silmällä pitäen Genèvessä pidetyssä kokouksessa helmikuussa 1933 hyväksyttiin erityinen ”organisaatiosopimus” (Le pacte d’organisation). Sen mukaan muodostettiin kolmen jäsenmaan ulkoministerien pysyvä neuvosto, joka kokoon-tui kolmasti vuodessa, taloudellinen neuvosto kaupallisten intressien koordinoimiseksi jäsenmaitten kesken sekä pysyvä sihteeristö.

Pikku entente nähtiin mielellään sen omalla taholla ”kolmen pienen kansainliittona”, kuten sitä karakterisoi Echo de Belgrad -lehti. Sen tunnuksena haluttiin — Benešin lausumaa seuraten — alleviivata, että se ”ei ole pieni eikä suuri, mutta sellainen jolla on oma asemansa Euroopassa ja joka jokaisen — ystävän tai vastustajan — on otettava huomioon”. Heikkoutena nähtiin taloudelliselta kannalta se, että Jugoslavian ja Romanian välinen kauppa oli minimaalinen, ne kun olivat samantyyppisiä maatalousmaita, ja että ainoastaan Tšekkoslovakialla teollisuusmaana oli huomattavaa vientiä muihin pikku ententen maihin.⁶

Kukin pikku ententen valtio tiedosti kansainvälisen tilanteen muutoksen omalla tavallaan. Tšekkoslovakiaan paine tuli Saksan taholta, Jugoslaviaan nähden Italiasta. Romania oli sivummalla, joskin Bulgarian revisiohaluisuus tuntui jossain määrin. Kuinka jyrkkänä kansainvälisen tilanteen muutos koettiin, sitä kuvaa ulkoministeri Benešin näkemys tulevaisuudesta toukokuussa 1933 Englannin hallituksen edustajalle Robert Cecilille esitettyä. Tšekkoslovakia ja Itävalta tul-

⁶ Vrt. Echo de Belgrad 21/12 1932 La petite Entente à Belgrad; 1/3 1933 Le pacte de la petite Entente; 25/5 La petite Entente Economique; 7/6 La petite Entente plus solide que jamais. — R. W. Seton-Watson 1943, s. 343; Iordache 1974, s. 162—163

laan — Beneš selitti — hävittämään Saksan toimesta, erillinen Ukrainan valtio perustetaan vastapainoksi Neuvostoliitolle ja Puolalle, joka lisäksi menettää ”käytävänsä” Itämerelle.⁷ Arvio ennakoi merkittäväällä tavalla tapahtumakulkua, ja ilmaisi realistista näkemystä sellaisen pikkuvaltion ulkoministerin taholta, joka otti Hitlerin Mein Kampfin sisällön vakavana haasteena.

Toinen alueellinen pienten valtioiden liittosopimus, joka kuvasi sekä kansainvälisen tilanteen kärjistymistä että luottamuksen vähenemistä Kansainliiton tarjoamiin turvallisuustakuisiin, oli ns. Balkanin ententen synty helmikuussa 1934. Sen jäseniä olivat Jugoslavia, Kreikka, Romania ja Turkki — ulkopuolelle jäivät Bulgaria ja Albania. Keskeisenä tavoitteena oli näiden valtioiden välisen status quo’n ylläpito koko niemimaan piirissä. Bulgariaa ei onnistuttu saamaan mukaan, sillä ”revisionistisena” maana se vaati myönnytyksiä muilta. Ensi sijassa sen tavoitteena oli yhteyden saaminen Aigeianmerelle, mikä olisi edellyttänyt joustamista lähinnä Kreikalta. Albanian jääminen pois johtui siitä, että se oli politiikassaan sitoutunut tiiviisti Italian vanaveteen. Balkanin ententen tarkoitus rajoittui asianomaisten pikkuvaltioiden keskinäisten suhteiden parantamiseen; se ei velvoittanut jäsenmaita antamaan apua, jos jokin ulkopuolinen suurvalta ryhtyi sota-toimiin jotakuta sopimuksen jäsenmaata vastaan.⁸

Itävallan asema

Itävallan asemasta pikkuvaltiona sekä sen ideologisesta ja ulkopoliittisesta suuntauksesta muodostui v:n 1934 aikana toistuvien kriisien aihe: se sai suurta huomiota osakseen sekä lehdistön ja yleisen mielipiteen tasolla Euroopan eri maissa että monien valtioiden virallisissa ulkopoliittisissa reaktioissa.

Vuosi 1933 oli Itävallassa muutosten vuosi yleisessä suhtautumisessa Saksaan. Siihen asti oli Anschluss-ajatuksella ollut paljon myötätuntoa puolellaan; ennen kaikkea nähtiin sitä tietä olevan toivoa parannuksesta Itävallan vaikeaan taloudelliseen asemaan. Mutta Hitlerin valtaantulo aiheutti molempien suurten puolueiden reaktion. Itävallan sosiaalidemokraatteja poliittinen muutos naapurimaassa

7. Vrt. Cecil 1941, s. 246—247

8. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 213; Carr 1952, s. 213

*Itävallan liittokansleri
Engelbert Dolfuss*

muistutti työväenliikkeen toiminnan kieltämisestä ja kristillis-konservatiiveja katolisen keskustan lakkauttamisesta.⁹

Itävallan liittokansleri Dolfuss oli sisäpoliittisesti uusien ongelmien edessä. Kristillis-konservatiivien ja sosiaalidemokraattien välisessä taistelussa olivat jälkimmäiset joutuneet selvästi eristetyiksi ja puolustus-kannalle. Nopeasti aktivoitunut Itävallan kansallissosialistinen puolue sai taustatukea Saksan puolelta rajaa, Münchenistä johdetusta radio- ja lehdistökampanjasta, minkä ääni ja sana oli suunnattu suoraan tai välillisesti Dolfussin hallitusta vastaan. Lisäksi Baijerissa majaili erityinen "Itävaltalainen legioona", minkä olemassaolon Wienin viralliset piirit tulkitsivat interventiouhkeksi.¹⁰

Dolfuss pyrki ulkopoliittisesti tasapainoilemaan Saksan ja Italian välillä sekä siten säilyttämään Itävallan itsenäisyyden koskemattomana. Mutta samalla Itävalta joutui väkisininkin ideologisesti lähentymään

---

⁹. Vrt. Renouvin VIII, 2, 1958, s. 65

¹⁰. Vrt. Zöllner 1966, s. 513

Hitlerin ja Mussolinin diktatuurijärjestelmiä. Painostusta oli Roomasta käsin harjoitettu Dolfussia kohtaan, jotta hän ryhtyisi kieltotoimenpiteisiin Itävallan sos. dem. puolueeseen nähden.¹¹ Kun sitten v:n 1934 alussa näin tapahtui, työväenliike ja sen hallitsema Tasavallan Suojeluliitto nousi aseelliseen vastarintaan; nämä yritykset — lähinnä Wienissä — pystyi Itävallan hallitus joukkoineen lyhyessä ajassa 11—13 helmikuuta kukistamaan. Seurauksena oli paitsi sosiaalidemokraattisen puolueen myös kaikkien muiden puolueiden lakkauttaminen. Sen jälkeen 1. toukokuuta ilmoitettiin saatettavan voimaan erityinen austrofasistinen järjestelmä, joka oli sisältävä kristillisiä ja korporatiivisia aineksia. Mitään yhtenäistä kaavailua ei siitä tapahtumainvyyryssä kuitenkaan ehtinyt syntyä.¹²

Dolfussin edustama politiikka ei kuitenkaan vapautunut suurista ongelmistaan; kysymys oli ennen kaikkea siitä, mihin tukivoimiin se saattoi nojautua ”Itävallan linjaa” puolustaessaan. Vallitsevaa tilannetta pyrkivät itävaltalaiset kansallissosialistit — Saksa taustalla — käyttämään hyväksi ja nousivat 25. heinäkuuta 1934 kapinaan, jolloin Dolfuss ensi töiksi murhattiin. Seurasi sisällissota, paljon laajempi kuin saman vuoden helmikuussa hallituksen ja sosialistien välillä käyty; kansallissosialistit olivat myös paljon paremmin varustettuja kuin Tasavallan Suojeluliiton joukot edellisenä talvena.¹³

Italia asettui tässä kriisitilanteessa selvästi Itävallan hallituksen puolelle. Useita italialaisia divisioonia siirrettiin rajalle Brenner-solan tienoille antamaan pontta sen asenteelle. Saksa puolestaan kiisti jyrkästi yhteytensä Itävallan kansallissosialistien kapinavalmisteluihin.¹⁴ Poliittisena seurauksena heinäkuusta 1934 oli, että Dolfussia liittokanslerina seuranneen Kurt Schuschniggin hallitus tuli olemaan jatkuvasti läheisessä kosketuksessa Mussoliniin, samoin kuin hallitusta tukeneiden ”Kodinturva”-joukkojen päällikkö Rüdiger v. Starhemberg, joka tuli tunnetuksi Saksan kansallissosialismiin kohdistamastaan arvostelusta.¹⁵

---

11. Vrt. Jedlicka 1955, s. 107—108 ja 111; Jedlicka 1975, s. 216. — Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dolfuss, s. 45

12. Vrt. Krüger 1970, s. 378—393; Reichhold 1985, s. 71—73

13. Vrt. Jagschitz 1976, s. 139—140 ja 156—157; Das Jahr 1934:25 Juli, s. 19—20; Zöllner 1966, s. 517

14. Vrt. Petersen 1973, s. 362; Renouvin VIII, 2, 1958, s. 66

15. Vrt. Belgian Wienin-lähettilään raportti 5/7 1934 ja 24/8 ulkoministeriölle. — MAEB/Vienne 1934

Ranskan suhteet itäisen Euroopan maihin

Suurpoliittinen voimasuunnikas oli — kokonaisuutta silmällä pitäen — Manner-Euroopassa kääntymässä seuraavassa vaiheessa Saksan ja saman tien myös Italian eduksi. Saksa oli maaliskuussa 1935 saattanut voimaan yleisen asevelvollisuuden ja seuraavan vuoden maaliskuussa sen joukot miehittivät demilitarisoidun Reininmaan alueet. Samanaikaisesti Italia oli suorittanut hyökkäyksen Abessiniaan; Kansainliiton pakotteet sitä vastaan epäonnistuivat. Tämä merkitsi tappiota sekä Englannille ja Ranskalle, jotka olivat tukeneet sekä kollektiivista turvallisuusjärjestelmää, että myös itse Kansainliitolle.

Ranskan rooliksi muodostui uudenlaisessa kansainvälisessä tilanteessa v:sta 1934 lähtien status quo'n puolustaminen — kuten ennenkin. Ulkoministeri Barthoun johdolla pyrittiin maailmansodan jälkeiseltä ajalta periytyvän liittojärjestelmän uudelleen vitalisoimiseen sekä laajentamiseen, kun Puola katsottiin menetetyksi tai ainakin epävarmaksi. Huomio lännessä kohdistui Saksan lisäksi entistä enemmän Italiaan, joka 24. maaliskuuta 1934 Itävallan ja Unkarin kanssa solmimallaan ns. Rooman protokollalla oli vahvistamassa vaikutusvaltaansa Tonavanlaakson alueella. Italian aktiivisuudella saattoi olla hyvin erilaisia ilmauksia; se aivan ilmeisesti esim. tuki Kroatiassa ääriaineksien taistelua Jugoslavian hallitusta vastaan.

Barthoun diplomatian tavoitteena oli eräänlainen ”Itä-Locarno”, johon kuului sekä pieniä että suurempia valtioita. Myös Neuvostoliitto oli — Pariisista katsoen — tulossa näköpiiriin Ranskan Venäjänpolitiikan perinteiden mukaisesti. Näihin nojaten päämääränä oli puskurivyöhykkeen luominen kollektiivisen turvallisuuden merkeissä Saksan mahdollista etenemistä vastaan. Barthou oletti Italian olevan vedettävissä mukaan, sen hankausten takia Itävallan kysymyksessä Saksan kanssa.

Kun Barthou suoritti alkukesästä 1934 diplomaattista vierailukierrosta itäisen Euroopan pääkaupungeissa, niin Jugoslavian osuuden yhteydessä Echo de Belgrad -lehti korosti Ranskan ulkoministerin tunnusta ”veljellisestä solidaarisuudesta”.¹⁶ Barthoun Bukarestissa osakseen saamaa juhlavaa huomiota saattoi paikalla ollut belgialainen diplomaatti kuvata ”kruunupäiden saamaksi vastaanotoksi”. Romanian ulkoministeri Titulescu tunnettiin perinteelliseksi Ranskan-ystä-

¹⁶. Vrt. Echo de Belgrad 27/6 1934 Pääkirjoitus

väksi, mutta kuningas Carol II:n asenne nähtiin sen sijaan ongelmallisena.¹⁷

Varsovassa Barthou kärsi selvän takaiskun, sillä Puola ei ollut taituttavissa hänen suunnitelmiansa puolelle. Ulkoministeri Beck näytti arvioivan tilannetta siten, että Puola pystyi noudattamaan Saksan, Ranskan ja Neuvostoliiton välillä kaikkiin suuntiin jotakuinkin itsenäistä politiikkaa.¹⁸ Barthou oli selvästi kallistumassa sille linjalle, että Ranska pyrki solmimaan sotilassopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Tämä kysymys ei ollut vielä ratkaisuvaiheessa, kun Barthou — yhdessä Jugoslavian kuninkaan Aleksanterin kanssa — murhattiin lokakuussa 1934 Marseilles'sa.

Ranskan ja Neuvostoliiton liittosopimus solmittiin 2. toukokuuta 1935 ja siihen tuli sisältymään myös sotilaallisia velvoitteita. Kolmantena osapuolena tuli olemaan Tšekkoslovakia, joka solmi sotilassopimuksen Neuvostoliiton kanssa 16. toukokuuta. Kriisitilanteessa oli avunanto Neuvostoliiton puolelta Tšekkoslovakialle määritelty aloitettavaksi, kun Ranska ensin oli ryhtynyt sotilaalliseen toimintaan. Sotilassopimuksen merkitys kokonaisuudessaan riippui siitä, olisiko neuvostojoukoilla mahdollisuus käyttää Puolan ja Romanian alueita läpimarssiin. Puola asettui heti jyrkästi sitä vastustamaan ja korosti alueittensa koskemattomuutta.¹⁹

Saksa ja sen laajentumispyrkimykset idässä

Yliseurooppalainen tilanne katsottiin keväästä 1936 lähtien — kun länsivallat Englanti ja Ranska eivät vastustaneet Hitlerin Reininmaan-miehitystä — Saksalle edulliseksi. Länsivallat eivät löytäneet yhteistä linjaa suhtautumisessaan Hitlerin politiikkaan. Englanti pyrki sovitteluun ja solmi v:n 1935 aikana Saksan kanssa laivastosopimuksen. Se oli ensimmäisenä suurvalloista valmis tunnustamaan Saksan varustautumisen; se halusi kaikin keinoin välttää tai ainakin viivyttää sotaa. Tämän lisäksi Saksa saattoi yleistilanteen kannalta laskea edukseen v:n 1934 ystävyyssovimuksen Puolan kanssa.

17. Vrt. Englannin Bukarestin-lähetystön raportti 3/7 1934 F.O:lle. — F.O.371; Ruotsin Bukarestin-lähetystön raportti 26/6 1934 UD:lle. — UD/HP 1 Eru; Belgian-Bukarestin lähetystön raportti 26/6 1934 ulkoministeriölle. — MAEB/Bucarest 1934. — Duroselle 1979, s. 104

18. Vrt. Roos 1957, s. 157—158 ja 230—237

19. Vrt. Debicki 1963, s. 81 ja 95; Komjathy 1978, s. 215

Saksa oli myös lähentymässä Japania ja Italiaa. Edellisen kanssa se solmi elokuussa 1936 ns. Anti-Komintern-sopimuksen, joka oli tähdätty bolševismia vastaan ja saman vuoden marraskuussa Mussolini ilmoitti Rooman-Berliinin akselin olemassaolosta. Tämä tosiasia näyttäytyi muun lisäksi myös Italian ja Saksan yhdensuuntaisessa asennoitumisessa kesällä 1936 puhjenneseen Espanjan sisällissotaan, Francon johtamien kapinallisten puolesta Madridin hallitusta vastaan. Saksan taholla epäilemättä nähtiin tällainen yleistilanne Euroopassa sikäli edullisena, koska mahdollisen kriisin sattuessa ei ilmeisestikään olisi v:n 1914 elokuun tapaan vastustajana yhtenäistä rintamaa kahdella suunnalla.

Kansallissosialistien ideologiatunnusten merkeissä nostatettu propagandataistelu oli laajentunut puitteiltaan kansainväliseksi. Saksan naapureista Puola oli — v:n 1934 ystävyyssopimuksen johdosta — ”suojasateenvarjon” alla, mutta erityiseksi maalitauluksi joutui Tšekkoslovakia. Kun tässä maassa, Länsi- ja Pohjois-Euroopasta käsin tarkasteltuna, nähtiin demokratian ”viimeinen linnake” itäisen Euroopan suunnalla, niin Göbbelsin propaganda leimasi tšekit bolševismien eteen työnnetyksi tukikohdaksi.²⁰ Euroopan valtioita alettiin siten Berliinistä käsin jakaa kahteen ryhmään: ”kansallisiin” (Saksa, Italia) sekä sellaisiin (Ranska v:sta 1935 lähtien, Skandinavian pikkuvaltiot jne.), joiden väitettiin välittömästi tai välillisesti auttavan kommunismin asiaa. Jaottelu sai vastakaikua sekä konservatiivisista että oikeistoradikaalisista piireistä ja maantieteellisesti aina Suomea myöten.²¹

Itävallan kansainvälisen aseman herkkyyksille muutoksille heijastui Abessinian sodan aikana länsivaltain ja Italian suhteiden kiristymisen yhteydessä. Italia joutui aikaisempaa enemmän nojautumaan Saksan diplomaattiseen tukeen ja oli korvauksena siitä pakotettu luopumaan intresseistään Itävallassa Berliinin hyväksi. Näin päättyi v:n 1936 vaiheessa Saksan kaksivuotinen pysyttäytyminen syrjässä Itävallan asioista. Schuschniggin hallitus joutui sinetöimään maan muuttuneen aseman saksalais-itävaltalaisella sopimuksella 11. heinäkuuta 1936. Uusi ulkopoliittinen linja (”Deutscher Weg”) edellytti, että Itävalta luopui ”saksalaisvastaisesta propagandasta” ja vapautti kaikki vangittuina olevat kansallissosialistit. Muutokset maan sisäisissä oloissa näkyivät

²⁰. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 375

²¹. Vrt. Paasivirta 1984, s. 401

lisäksi siten, että v. Starhemberg syrjäytettiin tehtävistään ja Kodin-
turvajoukot liitettiin Itävallan armeijaan.²²

Kansallissosialismille ja Saksalle myötämielistä mielialaa alkoi Itä-
vallassa nyt esiintyä erityisesti niissä piireissä, jotka olivat olleet vä-
hemmän sitoutuneita maan kahteen perinteelliseen suurpuolueeseen.
Kysymys oli lähinnä keskiluokkaa ja pikkuporvaristoa edustavista
ryhmistä. Saksan ulkopoliittiset menestykset — ”kansainvälisen tasa-
arvoisuuden” saavuttaminen jne. — olivat Itävallassa vetovoimaisia
mielipidetekijöitä: Anschluss-ajatus sai nyt — 1919 vaiheen jälkeen
— uutta elinvoimaa. Osassa itävaltalaisia oli eräänlaista historiallista
kaipuuta päästä ”suurvallan kansalaisiksi”. Haluun olla ”saksalai-
sia” saattoi sisältyä myös näkemystä, että oltiin siinä suhteessa pa-
rempia kuin preussilaiset.²³

Hitler oli marraskuun alussa 1937 hahmotellut valtakunnan kor-
keimmalle sotilaalliselle ja poliittiselle johdolle tulevaisuutta ja 85 mil-
joonan saksalaisen ”elintilaa” (Lebensraum) painottaen, että Itä-
vallan ja Tšekkoslovakian saattaminen Saksan valtaan muodosti en-
simmäisen toimintaetapin.²⁴ Mitään tarkempaa hän ei tältä osalta
enempää aikataulusta kuin menettelytavoista esittänyt; hän oli tietoi-
nen riskeistä.

Itävallan kysymys nousi kuitenkin nopeasti esille jo v:n 1938 alussa,
kun Schuschniggin hallitus oli saanut selville Itävallan kansallissosia-
listien vallankaappaussuunnitelman. Liittokansleri, joka oli Saksan
kanssa v. 1936 solmitun ystävyyssopimuksen jälkeen tunnustellut Itä-
vallalle uutta liikkuma-alaa mm. lähentymällä pikku ententen maita,
joutui Hitlerin kanssa 12. helmikuuta 1938 käydyissä neuvotteluissa
painostetuksi uuteen sopimukseen; se edellytti mm. itävaltalaiden kan-
sallissosialistien johtajan Seyss-Inquartin nimittämistä maan sisämi-
nisteriksi.

Kun Schuschnigg katsoi tässä tilanteessa Itävallan itsenäisyyden
joutuvan vakavasti kaltevalle pinnalle, hän etsi suojakilpeä 13. maalisi-
kuuta 1938 pidettäväksi määräämästään kansanäänestyksestä, jonka
tuli ilmaista itävaltalaiden suhtautuminen Anschluss’iin. Schuschnigg
oletti itsenäistä valtiota kannattavien voimien tulevan enemmistöksi.
Tämä mahdollisuus otettiin ilmeisesti huomioon Saksassa ja siksi Ber-

---

22. Vrt. Petersen 1973, s. 466—467 ja 481—483; Reichhold 1985, s. 220—226;
Goldinger 1962, s. 225—227

23. Vrt. Zöllner 1966, s. 518—519

24. Vrt. Craig 1978, s. 698—699

liini päätti ehtiä edelle. Seurauksena oli, että 11. maaliskuuta eroamaan pakotetun Schuschniggin tilalle liittokansleriksi tullut Seyss-Inquart kutsui Saksan joukot miehittämään Itävallan, mikä tapahtui 12. maaliskuuta 1938 eli päivää ennen kansanäänestykselle määrättyä ajankohtaa.²⁵

Saksa saattoi Itävallan miehityksen jälkeen laskea voitokseen kaksi seikkaa. Kansanäänestys, joka toimeenpantiin uusien vallanpitäjien organisoiman propagandan painolla, päättyi ylivoimaiseen enemmistöön Anschlussin hyväksi. Sen lisäksi länsivallat eivät Itävallan miehityksen johdosta ryhtyneet mihinkään vastatoimenpiteisiin. Yhdistyminen, jonka maailmansodan voittajat olivat kieltäneet v:n 1919 vaiheessa, oli toteutunut täysin toisenlaisissa olosuhteissa ja yllättävin menettelytavoin.

Tšekkoslovakian kysymys ja Münchenin sopimus v. 1938

Kun Tšekkoslovakian kysymys nousi maaliskuusta 1938 lähtien nopeassa tahdissa etualalle, Itävallan vaivaton haltuunotto eittämättä vahvisti Hitleriä tavoitteiden asettelussa ja rohkaisi menettelytapojen valinnassa. Prahan hallituspiirejä taas jäykisti — varoittavana esimerkkinä — pienen naapurivaltion kohtalo.

Tšekkoslovakian poliittista johtoa kohtasi alkukeväästä 1938 lähtien monitahoinen ongelmisto. Strategisesti maan asema oli vaikeutunut, kun se oli kolmelta rajaltaan Saksan sotavoimien ympäröimä. ”Revisionistiset” vaatimukset alkoivat samanaikaisesti suuntautua eri tahoilta, myös Unkarista ja Puolasta, Tšekkoslovakiaa vastaan, joten maan rajojen vyörytys oli yleisemmin tulossa esille.

Itävallan Saksaan yhdistämisen jälkeen oli Konrad Henleinin sudeettisaksalainen puolue, joka v:n 1935 vaaleissa sai 62 % saksankielisten äänistä, alkanut vaatia yksinoikeutta maan suurimman vähemmistöryhmän edustamiseen ja käytti nyt itsestään nimitystä ”sudeettisaksalainen rintama” (Sudeten-deutsche Front). Se esitti — Berliinistä saamansa ohjeen rohkaisemana — 24. huhtikuuta 1938 8-kohtaisen ns. Karlsbadin ohjelman, jossa vaadittiin laajaa autonomiaa sudeettisaksalaisille. Toteutettuna se merkitsi Tšekkoslovakian yhtenäisvaltion muuttamista federatiiviseksi valtioksi.

²⁵ Vrt. Zöllner 1966, s. 522—523; Wood 1965, s. 440—442

Beneš ja Tšekkoslovakian hallitus pitivät tiukasti kiinni maan rajoista ja valtionsa rakenteesta, koska näytti siltä, että myönnytyksillä ei tulisi olemaan rajaa; viime sijassa oli kysymys maan itsenäisyyden säilyttämisestä. Aluksi Ranska näytti tukevan Prahan hallitusta, mutta Englannin kanta sen sijaan näyttäytyi myönnytyksiä puolustavana. Se ei ollut valmis auttamaan Ranskaa, jos sota Tšekkoslovakian kysymyksen johdosta syttyisi. Tšekkoslovakia toimeenpani 20. toukokuuta osittaismobilisaation, millä hallitus — epäröidenkin — tahtoi vahvistaa maan yleisen mielipiteen asennoitumista.

Kesällä 1938 Tšekkoslovakian hallitus oli jatkuvasti, mutta tuloksetta, neuvotellut Henleinin johtaman ryhmän kanssa. Länsivallat koettivat vaikuttaa toisaalta Prahassa, jotta saataisiin aikaan valmiutta myönnytyksiin, sekä toisaalta Hitleriin, jotta tämä lieventäisi jyrkkää asennettaan. Englannin aktiivisuutta kuvaa, että se tarjosi oman miehensä — lordi Runcimanin — suorittamaan välitystehtävää Prahan hallituksen ja sudeettijohtajien kesken.²⁶

Syyskuuhun 1938 tultaessa kehkeytyi toisiaan seuraava tapahtumain vyöry, joka lopulta johti hyvin suoraviivaiseen ratkaisuun Tšekkoslovakian kysymyksessä. Beneš oli 4. syyskuuta ilmoittanut hallituksensa hyväksyvän Karlsbadin ohjelman, mutta pian sen jälkeen ilmeni, että Hitler oli ottanut sudeettikysymyksen ohjauksen omiin käsiinsä — omin tavoittein. Hän oli jo 30. toukokuuta antanut Saksan sotilasjohdolle määräyksen toimintavalmisteluihin ryhtymisestä Tšekkoslovakiaa vastaan; määräajaksi oli asetettu 1. lokakuuta.

Hitlerin puhe Nürnbergin puoluepäivillä 12. syyskuuta oli siinä määrin jyrkkä hyökkäys Tšekkoslovakiaa vastaan — se kohdistui tšekkeihin kansallisuutena — että Englannin pääministeri, epäillen sotilaallisen konfliktin puhkeamista, lensi tapaamaan Hitleriä. Neuvotteluissa Berchtesgadenissa 15. ja 16. syyskuuta ilmeni, että Hitler ei ollut enää kiinnostunut sudeettisaksalaisten asemasta Tšekkoslovakiasa, vaan suoraan vaati näiden alueiden liittämistä Saksaan. Sodan uhkan paineessa Englanti ja Ranska päättivät myötävaikuttaa tämän suuntaiseen ratkaisuun, sikäli kuin oli kysymys alueista, joiden väestöstä yli 50 % oli saksankielisiä.

Jatkoneuvotteluissa, jotka käytiin 22. syyskuuta Bad Godesbergissä, Chamberlain joutui havaitsemaan, että Hitler oli lisännyt vaatimuksiaan Tšekkoslovakiaan nähden. Hän edellytti sudeettialueen välitöntä luovuttamista Saksalle sekä myös ratkaisun tekoa tässä tilan-

26. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 380—385; Glaser 1964, s. 37; Vital 1972, s. 21

teessa omine aluevaatimuksineen esiintyneiden Puolan ja Unkarin osalta. Edellinen oli vaatinut itselleen Teschenin aluetta ja jälkimmäinen lähinnä Karpaato-Ruteniaa. Jälleen oli uhkaamassa avoin kriisi; Tšekkoslovakia mobilisoi ja länsivallat olivat tekemässä samoin. Chamberlainista lähteneen aloitteen perusteella Mussolini ryhtyi nyt sovittelijaksi ja kutsui neljän suurvallan edustajat Müncheniin. Neuvottelut Tšekkoslovakian kysymyksen ratkaisusta kokonaisuudessaan käytiin ilman että sen omat edustajat olivat mukana. Myös Neuvostoliitto oli jätetty neuvottelujen ulkopuolelle.

Tuloksena oli 29. syyskuuta 1938 allekirjoitettu ns. Münchenin sopimus. Sen solmijat ottivat oikeudekseen määrätä sudeettialueen liitettäväksi Saksaan sekä Unkarin ja Puolan alueintresseistä Tšekkoslovakiaan nähden päätettäväksi myöhemmin. Ratkaisu oli suuri voitto Saksalle, niin strategiselta kannalta kuin arvovaltanäkökulmaltakin. Eräs v:n 1919 valtioluomus oli paloitettu ja maailmansodan lopputulokselle rakentunut kansainvälinen järjestelmä saanut itäisen Euroopan suunnalla kolauksen. Esille nousi kysymys, mitä heijastusvaikutuksia — laajemmalti tarkastellen — ratkaisulla tuli olemaan.

Alueellisen paloittelun kohteeksi oli näin joutunut pikkuvaltio, samalla kun suurvallan siihen kohdistaman uhan luomassa kriittisessä tilanteessa eräät toiset pikkuvaltiot olivat asettuneet suurvallan rinnalle omine aluevaatimuksineen pientä uhattua vastaan. Maailmansodan lopputuloksen luoma vastakohtaisasettelu ja hankaukset eräiden itäisen Euroopan valtioiden kesken löysivät Tšekkoslovakian kriisin yhteydessä purkautumiskanavan; mitään yhtenäistä esiintymistä pikkuvaltioiden puolelta ei tapahtunut.

Tšekkoslovakiasta ei muodostunut — sen solmimien sotilassopimusten perusteella — tässä kriisitilanteessa mitään suurpolitiikan operatiivista välinettä, mistä seuraukset olisivat voineet ohjautua hyvin eri suuntiin. Sen kokema kohtalo Saksan ja pienempien naapurien puristuksessa muodostui lähinnä poliittis-moraaliseksi ongelmaksi, johon laajalti kansainvälisissä puitteissa tilittäydyttiin.

Münchenin sopimuksen jälkitilanteeseen liittyi kaksi suurvaltojen lausuntoa. Hitler ilmoitti, ettei Saksalla ollut enää mitään aluevaatimuksia Euroopassa ja Chamberlain puolestaan katsoi ”saavuttaneensa rauhan meidän ajaksemme”. Neuvostoliitto korosti jälkeensä, että sen v:n 1935 liittosopimukseen perustuva sotilaallinen apu olisi ollut Tšekkoslovakian käytössä. Herää kuitenkin kysymys, millä tavoin se olisi voinut tätä apua tehokkaasti antaa, kun naapurival-

tiot, ennen kaikkea Puola, kielsivät sen joukoilta läpimarssioikeuden.

Tšekkoslovakia oli Münchenin sopimuksen jälkeen eristettynä; ulkoiset ja sisäiset ongelmat vyöryivät esille. Puola esitti 1. lokakuuta ultimaatumia, jolla se vaati v. 1920 menettämänsä Teschenin alueen luovuttamista; tähän Prahan hallitus alistui. Unkarin vaatimuksiin nähden jäi kannanmäärittely, sen jälkeen kun länsivallat olivat vetäytyneet sivuun, Saksan ja Italian tehtäväksi. Ns. Wienin välitystuomio 2. marraskuuta 1938 merkitsi Trianonin rauhansopimuksen tarkistusta. Unkari sai osan Slovakiaa ja Karpaato-Ruteniaa; se oli kuitenkin vähemmän kuin mitä se oli menettänyt v. 1920 tällä suunnalla.

Benesin ero lokakuun alussa 1938 Tšekkoslovakian presidentin virasta kuvasi vertauskuvallisesti suurta muutosta maan asemassa; samaan aikaan alueeltaan supistuneen valtion hallinnollinen rakenne muuttui keskusjohtoisesta federatiiviseksi. Erään ongelman muodosti Slovakian kansanpuolue ja sen johtaja Josef Tiso omine vaatimuksiineen. Merkille pantavaa oli juuri nyt, että Berliinissä oltiin poliittisesti kiinnostuneita slovakeista; se oli välillisesti ilmennyt Wienin välitystuomion yhteydessä, kun Unkari oli saanut sängen vähän Slovakian alueista.

Berliinin rohkaisemana Slovakia julistautui 14. maaliskuuta 1939 itsenäiseksi. Samanaikaisesti Saksan taholta Tynkä-Tšekkoslovakialle esitetyn sotilaallisen uhkan edessä sen presidentti Hacha alistui ja maasta tuli suoraan Saksan alainen ”Böömin ja Määrin valtakunnanprotektoraatti”. Slovakia ilmoitti asettuvansa Saksan ”suojelukseseen” ja Unkari sai lisäalueita Karpaato-Ruteniasta.

Hitlerin politiikka oli näin johtanut siihen, että yksi pikkuvaltio — Tšekkoslovakia — oli kokonaan hävinnyt Euroopan kartalta. Samalla Saksa oli aluelaajenuksissaan edennyt yli saksalaisen kielirajan ja Suur-Saksan tunnukseksi oli tullut saksalaisten ”elintila”.

Saksan ja Italian vaikutusvallan kasvu Kaakkois-Euroopassa

Tšekkoslovakian kriisin ratkaisu siten, että paloiteltiin tämä valtio, joka Berliinistä katsoen oli ollut kuin eteen työnnetty puskuri tai silanpääasema, levitti Saksan vaikutusvaltaa voimallisesti Kaakkois-Euroopan suuntaan. Näiden tapahtumien ja aikaisemman Itävallan Saksaan liittämisen johdosta oli muodostumassa pienten valtioiden

kannalta kokonaan uudenlainen yleistilanne Itä- ja Kaakkois-Euroopassa. Suurvaltasuhteet olivat tällä alueella selvästi kallistumassa Saksan hyväksi.

Tämä v:n 1938 purkauksenomainen muutos oli antanut tietyllä tavoin viitteitä tulostaan jo v:sta 1933 lähtien. Jugoslavian kuningas Aleksanteri oli ollut pikku ententen tukija; hänen murhansa v. 1934 oli merkinnyt siihenastisen tuen horjumista. Romanian ulkopoliitiikka joutui v. 1935—36 muutosvaiheeseen. Se oli pyrkinyt takaamaan maan aseman jäsenyydellä paitsi pikku entente'ssä myös Balkanin entente'ssä. Ranskan ja Neuvostoliiton sotilassopimuksen solmiminen v. 1935 sekä Tšekkoslovakian siihen liittymisen nostattamat ongelmat alkoivat varjostaa Romaniinkin asemaa.

Ulkoministeri Titulescu lähti siitä, että voimia oli laajalti koottava Saksan aktiivisuuden torjumiseksi; siinä suhteessa hän oli valmis lähentämään Romaniaa Neuvostoliittoon. Esille oli tulossa kysymys Neuvostoliiton joukkojen läpimarssoikeudesta kriisitilanteessa tiettyjen Pohjois-Romanian alueitten kautta Tšekkoslovakiaan sekä vastaavasti sen ilmavoimien välilaskuoikeudesta Romanian lentokentille.

Titulescu oli valmis sopimukseen Neuvostoliiton kanssa, mutta kuningas Carol vastusti jyrkästi kaikkea liitääntä Ranskan-Neuvostoliiton-Tšekkoslovakian sotilassopimukseen, sillä hän epäili siitä olevan seurauksena Romanian joutuminen osittain tai kokonaan puna-armeijan miehittämäksi taikka jopa sotatantereeksi. Kun Romanian hallitusta syyskuun alussa 1936 uudistettiin, Titulescu syrjäytyi ulkoministerin tehtävästä. Berliinin valtalehti *Völkischer Beobachter* tiedotti tämän johdosta innostuneesti ulkopoliittisesta ”kurssinvaihduksesta” Bukarestissa.²⁷

Poliittinen muutos Saksassa v. 1933 oli heijastunut Unkarissa revisionististen toiveiden nopeana nousuna. Unkari ei jäänyt myöskään kansallissosialistisen ideologian vaikutusta vaille, vaan maahan syntyi v. 1935 oma natsipuolue. Tätä ei katsottu Horthyn ympärille ryhmityneissä konservatiivis-aristokraattisissa piireissä mielihyvällä, mutta se nielaistiin ikäänkuin pienempänä pahana. Saksan politiikan vahva

²⁷ Vrt. Oprea 1968, s. 96—106; Iordache 1977, s. 248—250. — Annual Report on Roumania for the year 1936. — F.O. 371. — Ruotsin Bukarestin lähetystön raportit 4/10 1935 ja 22/12 1936 UD:lle. — UD/HP1ERU. — *Völkischer Beobachter* 3/9 1936 Aussenpolitischer Kurswechsel in Bukarest

varjo alkoi näkyä Unkarin yllä, erityisesti Itävallan tultua liitetyksi Saksaan. Budapest oli tietoinen kaksoiskytkennästä; sitä mukaa kuin Trianonin rauhan tarkistus näytti olevan tulossa poliittiseen päiväjärjestykseen, siihen sisältyi Unkarin politiikan ohjautuminen Saksan vanaveteen.

Saksan taholta oli jo v:n 1936 vaiheessa annettu Unkarin johtopiireille tietoja odotettavissa olevista suurista muutoksista idässä — Göring oli lokakuussa 1936 lausunut pääministeri Gömbösille Tšekkoslovakian häviävän 2—3 vuoden kuluessa Euroopan kartalta. Unkarin virallinen politiikka eteni kuitenkin revisiovaatimuksissaan varovaisesti; pikku ententen maat sijaitsivat sen ympärillä ja oma sotilaallinen voima oli heikko.²⁸ Saksan antamien viittausten johdosta se keskittyi vaatimuksissaan Tšekkoslovakiaa vastaan; tällainen suuntaus näytti varmistavan ensimmäiset tulokset sekä suojelevan Romanian ja Jugoslavian mahdollisilta vastatoimenpiteiltä.

Wienin välitystuomio 2. marraskuuta 1938 aiheutti kuitenkin pettyymystä Unkarissa, missä aktiivinen osa yleisestä mielipiteestä oli ollut voimakkaasti asiassa ”mukana”. Bratislava jäi Tšekkoslovakialle, kuten myös osa Karpaato-Ruteniaa. Ratkaisu osoitti Unkarille, että Saksalla oli ohjaava ote rajantarkistuksessa, eikä suinkaan sillä itsellään.

Tässä vaiheessa alettiin oman maan natsipuolueen ideologinen uhka kokea konservatiivisesti hallitussa Unkarissa suurena vaarana maan itsenäisyyden kannalta. Historian ironiaa kuvaa se, että ”avoin äänestys”, joka oli v:sta 1920 ollut menettelytapana vaaleissa maaseudulla vasemmistovaaran torjumiseksi, poistettiin v:n 1939 parlamenttivaa-leista. Salainen äänestys otettiin maaseudullakin käyttöön, jotta Unkarin natsipuolueelle olisi vaikeaa varattoman maaseutuväestön painostaminen äänestyskäyttäytymisessä.²⁹

Unkarin yleistä asennetta kansainvälisessä politiikassa kuvasi se, että maa vetäytyi 11. huhtikuuta 1939 eroon Kansainliitosta. Tässä vaiheessa Saksan taholla yleisesti korostettiin hävinneiden valtioiden revisionististen tunnusten oikeutusta; samassa yhteydessä Unkari puolestaan halusi varmistaa itselleen poliittisia toimintaedellytyksiä.

Balkanilla kansainvälisen tilanteen muutokset heijastuivat hyvin selvästi. Balkanin entente Kreikan, Turkin, Romanian ja Jugoslavian

²⁸. Vrt. Hoensch 1967, s. 48, 51 ja 78—82. — Ciano 1948, s. 66. — Juhasz 1979, s. 126—134

²⁹. Vrt. Kertesz 1953, s. 46

kesken joutui koetukselle eräänlaisena yleispuksurina Saksan ja Italian kasvavaa vaikutusvaltaa vastaan. Kun Bulgaria, maailmansodassa hävinnyt valtio, ei ollut siinä mukana, tällainen tilanne kuvasi erisuuntaisia — status quo'n ylläpitoa ja revisionismia tavoittelevia — pyrkimyksiä Balkanin suunnalla.

Italia pyrki laajentamaan Balkanilla vaikutusvaltaansa Ranskan ja pikku ententen vastapainona. Mussolini kehitteli erityistä Tonavan laakson politiikkaansa. Itävallan ja Unkarin sitominen sen puitteisiin oli samalla tietynlaista "systeemi"-suuntausta auktoritaaristen tunnusten merkeissä. Italian kannattama rauhansopimusten "revisiointi" tarkoitti tuen antamista Unkarille rajan tarkistuksessa Jugoslaviaan nähden sekä Bulgarialle vastaavasti Jugoslaviaan ja Kreikkaan nähden. Jugoslavian ympärillä oli tämän johdosta otteissaan aktivoituva vihollismielinen triangeli.

Jugoslavian ja Italian huonoista poliittisista väleistä huolimatta niiden kaupalliset suhteet olivat laajat: Italia oli v:een 1935 asti Jugoslavian tärkein kauppakumppani. Kun viimeainittu Abessinian sodan aikana yhtyi sanktioihin Italiaa vastaan, se aiheutti Jugoslavialle taloudellisesti suuria ongelmia. Sittenmin Italian ja Jugoslavian välinen sopimus 25. maaliskuuta 1937 ilmensi lähentymispyrkimykseen uutta vaihetta maiden keskinäisissä suhteissa. Sopimus oli samalla isku pikku ententeä ja sen politiikkaa vastaan.³⁰

Kun Italia pyrki levittämään vaikutusvaltaansa Balkanin läntisellä puoliskolla — Jugoslavian ja Albanian lisäksi myös Kreikassa — itäinen Balkan kuului akselivalloista yksin Saksan intressipiiriin. Bulgarian v. 1935 syntynyt kuningas Boriksen diktatuurijärjestelmä merkitsi maan ulkopoliittikan varovaista suuntausta Saksaan. Maiden välinen taloudellinen lähentyminen kehittyi sen seurauksena hyvin nopeasti niin, että v. 1938 lähes 2/3 Bulgarian viennistä ja tuonnista tapahtui Saksan kanssa. Tämä kuvasi samalla Itävallan Saksaan liittämisen jälkeistä tilannemuutosta Balkanilla. Syksyllä 1938 vieraili Saksan talousministeri Funk Bulgarian lisäksi Jugoslaviassa ja Turkissa solmien sarjan tärkeitä kaupp- ja luottosopimuksia näiden kanssa. Saksan taloudellista aktiivisuutta vastassa olivat Balkanilla länsivallat, mutta myös Italia.³¹

Balkanin valtioiden ja Neuvostoliiton suhteet muodostivat monessa suhteessa kirjoittamattoman lehden — yleisesti ottaen ne olivat kyl-

³⁰. Vrt. Bartl 1985, s. 120

³¹. Vrt. Miller 1975, s. 9; Barbara Jelavich II 1983, s. 216—217

mät. Oleellisesti vaikuttava tekijä oli ensin mainittujen jyrkän kielteinen asenne kommunismiin. Sellaiset valtiot kuin Jugoslavia, Kreikka ja Albania eivät 1930-luvulla olleet diplomaattisesti tunnustaneet Neuvostoliittoa. Bulgarian v. 1934 solmimat diplomaattiset suhteet Moskovaan oli Balkanin suunnalla poikkeustapaus.

Puola vaakalaudalla

Puolan kansainvälisille suhteille antoi leimaa 1930-luvun puolivälistä lähtien Saksan kanssa v. 1934 solmittu hyökkäämättömyyssopimus, joka tosiasiallisesti merkitsi enemmän kuin sen virallinen nimi ilmaisi. Puolan uusi ulkopolitiikka, jonka näkyvä edustaja oli ulkoministeri J. Beck, perustui tiettyyn luottamukseen Hitlerin johtamaa Saksaa kohtaan. Pilsudskin näkemyksen mukaan Hitler ei ollut sillä tavoin vaarallinen kuin Hindenburg ja Ludendorff sekä muut aikaisemmat saksalaiset sotapäälliköt olivat puolalaisten näkemyksissä olleet. Pilsudski luotti todella kompromisseihin Saksan ja Puolan välillä.

Ulkoministeri Beck uskoi pystyvänsä säilyttämään Puolan riippumattomuuden parhaiten pitämällä maansa tietyssä tasapainoasemassa eri suurvaltatahoihin, kuten edellä todettiin. Hän oli ollut Barthoun itäpakti-suunnitelmaa vastaan; Beck ei halunnut Puolalle sellaista ulkopoliittista yhteistyötä, jonka taustatukena olisi Neuvostoliitto. Sen sijaan hän oli valmis sellaiseen yhteistyöhön Saksan kanssa, joka viime sijassa oli tähdätty Neuvostoliittoa vastaan. Kansainliitossa Beck edusti linjaa, joka oli yleensä yhdensuuntainen Saksan ja Italian intressien kanssa, näin esim. Abessinian kriisin aikana. Beckin politiikan pitemmän tähtäimen tavoitteet suuntautuivat itään; siinä suhteessa ne seurasivat Pilsudskin politiikan perinteitä. Puolan ulkopoliittisella johdolla oli halua ulottaa intressejään itärajan yli — Ukrainaan.³²

Puolan läheiset suhteet Saksaan jatkuivat usean vuoden ajan. Tšekkoslovakian kriisin vaiheessa syksyllä 1938 Puola toi esille omia vaatimuksiaan Teschenin alueeseen nähden ja miehitti sen Münchenin sopimuksen jälkeisessä tilanteessa, mikä toimenpide osaltaan edisti Tšekkoslovakian paloittelua. Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti Puolan kannalta, kun Hitler jo saman vuoden lokakuun aikana esitti Puo-

³² Vrt. Roos 1957, s. 218, 246—249 ja 260; Halecki 1955, s. 304—306; Polonsky 1975, 42

lalle vaatimuksia. Danzigin tuli kuulua Saksalle, jolle tulevin exterri-
toriaalioikeuksin myös Itä-Preussin ja Berliinin väliset yhteydet oli jär-
jestettävä. Nämä Saksan ja Puolan väliset diplomaattiset keskustelut
kuitenkin pysähtyivät, kunnes Ribbentrop toisti ne, Tynkä-Tšekko-
slovakian miehityksen jälkeen 21. maaliskuuta 1939 ultimaatumien
luontoisina Varsovan hallitukselle tiedoksi.

Tämä kaikki synnytti Puolassa pelkomielialaa; edessä nähtiin vaara
joutua Saksan vasalliksi. Seurauksena oli nopea ja jyrkkä käänne
Puolan ulkopoliitikassa. Beck matkusti Englantiin neuvotellakseen
pääministeri Chamberlainin kanssa, joka puolestaan näki Münchenin
sopimuksen jälkeisten tapahtumien johdosta Englannin sovittelupoli-
tiikan epäonnistuneen. Kun Englanti antoi nopeasti — vielä maalisi-
kuun 1939 aikana — Puolalle takuun sen alueiden koskemattomuus-
desta, se oli tarkoitettu ennen kaikkea Saksan vaatimusten torjumi-
seksi.³³ Tällainen takuumenetelmä poikkesi jyrkästi Englannin v:sta
1919 lähtien Itä-Euroopan uusien valtioiden rajoihin nähden omaksu-
masta sitoutumattomuudesta, mikä oli näyttäytynyt mm. Itä-Locar-
noa koskevien kaavailujen esillä ollessa.

Hitler puolestaan sanoi irti 28. huhtikuuta Saksan ja Puolan väli-
sen hyökkäämättömyyssopimuksen v:lta 1934. Kriisi itäisen Keski-Eu-
roopan lohkolla oli näin tulossa uuteen vaiheeseen ja Puolan lisäksi
usean muunkin valtion asema tällä suunnalla joutumassa vaakapuulle.
Tunnettujen tekijöiden lisäksi oli varsin tuntemattomana taustateki-
jänä vaikuttamassa Neuvostoliitto.

Pohjois-Euroopan valtiot ja puolueettomuus

Siirryttäessä 1920-luvulta 1930-luvulle ilmensivät pohjoismaat
Ruotsi, Norja, Tanska ja Suomi hyvin huomattavassa määrin sitou-
tumatonta ja riippumatonta ulkopoliittista asennoitumista — nimen-
omaan jos sitä verrataan pieniin valtioihin muilla tahoilla Eurooppaa.
Niistä muodostunut kuva toimintakykyisinä parlamentaarisisina demo-
kratioina tuli säilymään tapahtumain jatkossakin. Nimenomaan pu-
lantorjuntaohjelmillaan nämä maat pyrkivät korostamaan demokra-
tian kykyä ratkaista suuria kansakunnallisia ongelmia. ”Demokraat-
tinen Pohjola” tuli ilmentämään 1930-luvun puolivälistä lähtien —
sosiaalidemokraatit poliittisesti johtavana voimana — kansainvälises-

³³. Vrt. Debicki 1963, s. 125—138; Roos 1957, s. 382—397

sä katsannossa ”keskitietä” (middle way) kapitalismin ja kommunismin välillä. Puoluekenttää kokonaisuudessaan tarkastellen molemmilla äärisuunnilla — kansallissosialismilla ja kommunismilla — tuli olemaan hyvin vähän kannatusta kolmessa Skandinavian maassa.

Se suhteellisen ongelmaton tilanne, joka oli ollut tunnusomaista kolmen Skandinavian maan asemalle, koki muutoksia 1930-luvun alkuvuosista lähtien. Saksa ja Neuvostoliitto olivat palaamassa aktiivisina osapuolina Euroopan politiikkaan ja se merkitsi Itämeren alueella, että — tietyn välivaiheen jälkeen — saksalais-venäläisten intressien kohtaaminen oli edessä ja siten myös yhteentörmäyksen vaara olemassa.

Skandinavian maat ja Suomi olivat olleet mukana Kansainliiton toiminnassa ja — mikä erikoista — itse kukin sitä aktiivisemmin, mitä vähemmän turvallisuuspoliittisia ongelmia niiden asemaan näytti liittyvän. V:sta 1933 alkoi ajanjakso, jolloin niiden osalta oli kysymys selvästi vetäytyvästä asenteesta tämän kansainvälisen järjestön velvoiteisiin nähden. Jo se seikka, että kaikki Euroopan suurvallat eivät olleet Kansainliiton jäseniä, saattoi merkitä kriisitilanteita; esim. päätökset pakotteista jotakin rauhanrikkokjaksi todettua suurvaltaa vastaan voisivat kehittyä vaaraksi jonkin pohjoismaan — tai niiden kaikkien — turvallisuudelle.

Yritys pakotteiden soveltamiseksi Italiaa vastaan Abessinian sodan yhteydessä osoittautui tehottomaksi. Kun samalla koko kollektiivinen turvallisuusjärjestelmä hämärtyi merkitykseltään kyseenalaiseksi, ilmoittivat Skandinavian maat ja Suomi 1. heinäkuuta 1936 lopettaneensa pakotteiden toimeenpanon Italiaa vastaan; heinäkuussa 1938 ne sanoutuivat kokonaan irti pakotevelvoitteen sisältävästä Kansainliiton peruskirjan 16 §:stä. Näin oli edessä tilanne, jolloin tosiasiaa alettiin palata ns. eristettyyn puolueettomuussuuntaukseen, jota kolme Skandinavian maata olivat noudattaneet ennen vuotta 1919.

Samalla tuli esille muuttuneista lähtökohdista pohjoismaiden oman ulkopoliitikan muotoutuminen sekä mahdollinen yhteistoiminta uudella pohjalla niiden kesken. Nyt tuli tavaksi korostaa pohjoismaiden keskinäistä solidaarisuutta sekä yhdensuuntaisia poliittisia ihanteita. Mutta kun puheitten ja julkilausumien piiristä laskeuduttiin arkisen politiikan tasolle, näyttäytyivät turvallisuuspoliittiset linjahahmotelmat selvästi erilaisina eri pohjoismaiden osalta.

Norjan asema nähtiin eniten turvallisena ja etäisimpänä kriisiväaroista. Sen rajanaapureita idässä olivat Ruotsi ja Suomi. Saksa rajoi-

tettuine laivastovoimineen vaikutti 1930-luvun puoliväliin tultaessa kaukaiselta; oleellisen tuen antajana nähtiin merisotilaallisesti vahva Englanti, jonka kanssa Norja tunsi olevansa läheisissä, ystävällisissä suhteissa. Läntisimmän pohjoismaan omat intressit suuntautuivat suuressa määrin Atlantille ja Pohjoiselle Jäämerelle.

Norjan ulkoministerinä v:sta 1935 toiminut Halvdan Koht katsoi maansa erikoistettäväksi pienenä valtiona pyrkiä kokoamaan muut pienet ja puolueettomat kansakunnat eräänlaiseksi ”kolmanneksi voimaksi”, joka voisi vaikuttaa — aktiivista rauhanpolitiikkaa edustaen — sovittelijana suurvaltain välisissä konflikteissa omine aloitteineen ja konkreettisin ehdotuksin. Tätä pyrkimystä Koht koetti realisoida ulkoministerinä tekemillään lukuisilla vierailuilla eri maihin.

Itse Norjan joutumista kriisiin kohteeksi pidettiin hyvin vähän todennäköisenä. Historialliset kokemukset olivat omiaan vahvistamaan tämänsuuntaista näkemystä, joka käytännössä ilmeni siinä, että maan puolustusvoimat olivat hyvin rajoitetut miesvahvuudeltaan ja varusteiltaan.³⁴

Tanskan ulkopoliitikalle — ministeri P. Munchin muotoilemana — oli 1930-luvulla tunnusomaista peruslähtökohta, että maa ei voinut käyttää ulkoisen asemansa suojelemiseksi sellaisia sotilaallisia keinoja, joita paljon tehokkaampia suurvalloilla oli käytettävissään. Tärkeintä oli pyrkiä diplomaattisin keinoin pysyttämään suurvallat erossa Tanskan alueista eli saada näin maan strategista merkitystä niiden näkökulmasta vähennetyksi. Optimismia rakennettiin maailmansodan tarjoamiin puolueettomuuskokemuksiin vuosilta 1914—1918. Varoitavana esimerkkinä taas pidettiin v:n 1864 sota, jonka taustalla oli ollut usko Tanskan puolustusmahdollisuuksiin suurvaltaa vastaan ja toive ulkopuolisesta avusta.³⁵

Sotilaallisen voiman käyttö oli Tanskan hallituksen ja kansankäräjien enemmistön käsityksen mukaan rajattava koskemaan vain sellaisia maan puolueettomuuden loukkauksia, joihin nähden oli ”kohtuullinen mahdollisuus” onnistua. Ulkoministeri Munchilla oli illuusioista vapaa käsitys kansainväliseen kriisiin liittyvistä ongelmista ja Hitler-Saksan ulkopoliittisista päämääristä. Mutta hän tunsi myös syvää epäluuloa Englannin taholta mahdollisesti tarjottavaan apuun nähden.

³⁴. Vrt. Örvik 1962, s. 41—42

³⁵. Vrt. Pedersen 1976, s. 316, 576—577 ja 585

Sama epäluulo kohdistui myös kaikkeen pohjoismaiden keskiseen sotilaalliseen yhteistoimintaan.

Tämä kanta tuli näkyviin myös pääministeri Th. Stauningin Lundissa 1. maaliskuuta 1937 pitämästä puheesta: pohjoismainen puolustusliitto oli utopiaa ja sisälsi erityisesti Tanskan kannalta monenlaisia riskejä. Siitä puhumalla luotiin uusi vaaravyöhyke ja epäluulon ilma-
piiri, jolla olisi monenlaisia heijastusvaikutuksia.³⁶

Saksaan nähden Tanska harjoitti erityisen varovaista politiikkaa. Tosiasiassa Saksa ei ollut tunnustanut sitä v:n 1920 rajaa, jolla Pohjois-Schleswig oli määrätty Tanskalle. Saksan sotilaallinen varustautuminen sekä jyrkkä kritiikki Versailles'n rauhaa vastaan tekivät uhan olemassaolon etelästä käsin ajankohtaiseksi. Kun Kansainliiton neuvostossa oli keväällä 1935 kysymys protestoinnista Saksan varustautumista vastaan, pidättyi Tanskan edustaja äänestyksestä.

Kun Saksa sitten keväällä 1939 tarjosi neljälle pohjoismaalle hyökkäämättömyyssopimuksen solmiamista, mikä samalla eristäisi ne länsivaltain mahdollisista "saartokaavailuista" Saksaa vastaan, teki Tanska muista poikkeuksen; se ei kieltäytynyt siitä, vaan allekirjoitti hyökkäämättömyyssopimuksen. Se toivoi tällä menettelyllä saavansa ikäänkuin välillisesti Saksan taholta tunnustuksen etelärajalleen ja siten suojaan Saksan mahdollista hyökkäystä vastaan.³⁷

Ruotsilla oli 1930-luvullakin keskeinen asema pohjoismaissa suhteellisen suuruutensa johdosta neljän pikkuvaltion joukossa sekä suorien yhteyksiensä vuoksi muihin kolmeen. Ruotsi koki suurena pettymyksenä sen yleiseurooppalaisen tilanteen muutoksen, joka alkoi näyttäytyä v. 1933—34. Se oli ollut aktiivisesti mukana Kansainliiton toiminnassa ja aseriisuntakysymyksen yleisten edellytysten selvittelyssä, mutta nähnyt tavoitteiden ja toiveiden valuvan hiekkaan. Ulkoministeri R. Sandlerin ajankohtaiset puheet kuvastivat selvästi näitä pessimistisiä näkemyksiä ja mielialoja.³⁸

Kansainliittoon ja kollektiiviseen suuntaukseen rakentuvalta linjaltaan Ruotsin ulkopoliittikka joutui ratkaisevasti luopumaan Abessinian sodan yhteydessä, pakotepoliittikan epäonnistuttua, ja sanoutumaan heinäkuussa 1936 muiden pohjoismaiden kanssa irti pakotepoliittikan jatkamisesta.

36. Vrt. Rasmussen 13, 1965, s. 467—469

37. Vrt. Rasmussen 13, 1965, s. 470

38. Vrt. Sandler 1934, s. 14—26, 30, 39, 73, 86 ja 125

Ruotsin ulkoministeri Rickard Sandler

Samalla Ruotsi pyrki laajentamaan ja kehittämään pohjoismaiden yhteistyötä. Kysymys oli siitä, mitä käytännön yhteistoimintaa keskinäisen solidaarisuuden sekä yhteisten aatteiden ja arvojen ympärillä olisi mahdollista löytää.

Sandler korosti 4. huhtikuuta 1938 pitämässään puheessa, että kollektiivisen turvallisuuslinjan epäonnistuttua oli kunkin valtion — myös pienten — rakennettava omien voimiensa varaan, mikä edellytti puolustuslaitoksen vahvistamista. Ruotsissa tuli ajankohdan tunnukseksi ”puolueettomuusvartioidin tehostaminen”. Samalla Ruotsi pyrki laajentamaan ja kehittämään pohjoismaiden yhteistyötä. Sandlerin pyrkimyksissä uudelta pohjalta eteenpäin näytteli keskeistä tavoitetta ”pohjoismaisen puolustusliiton” aikaansaaminen.

Yhteistä linjaa ei kuitenkaan löytynyt. Stauning oli jo v:n 1937 vaiheessa sanoutunut irti tällaisista kaavailuista ja samaa korosti — vastauksena Sandlerin edellä mainittuun puheeseen — ulkoministeri Munch. Kielteisen kannan omaksui myös — omalta näkökulmaltaan — ulkoministeri Koht. Tämä merkitsi kokonaissuunnitelman peruslähtökohdan murenemista, ja koko ajatus tuli raamittumaan kapeam-

malle pohjalle, so. yritykseksi kehitellä Ruotsin ja Suomen kesken rajoitetun sotilaallisen yhteistyön muotoja. Kiintopisteenä oli tällöin — muuttuneessa kansainvälisessä tilanteessa — demilitarisoidun Ahvenanmaan puolustuksen yhteisjärjestely.

Näin hahmottui syksystä 1938 lähtien ns. Tukholman suunnitelma, linnoitettavan Ahvenanmaan saarten puolustaminen yhdessä. Ruotsin aktiivinen osallistuminen kriisitilanteessa tämänsuuntaiseen toimintaan jäi kuitenkin lopulta avoimeksi. Linnoittamissuunnitelma sai Kansainliiton jäsenvaltioilta laajalti hyväksymistä. Kun kuitenkin Neuvostoliitto torjui toukokuussa 1939 jyrkästi tällaisen ruotsalais-suomalaisen sotilaallisen yhteistyön eli käytti veto'a siihen nähden, seurauksena oli Ruotsin vetäytyminen koko suunnitelmasta.

Suomi, jonka ulkopolitiikka oli liikkunut 1920-luvun puolivälistä alkaen jossakin reunavaltiosuuntauksen ja skandinaavisen orientoinnin välimailla, oli erityisesti 1930-luvun puolivälistä lähtien lähentynyt Skandinaviaa, minkä ulkoisena ilmauksena oli Suomen mukaantulo muiden pohjoismaitten ulkoministerien keskinäisiin neuvotteluihin. Suomen uudessa orientoinnissa näyttäytyi samalla pyrkimys etäännyä suurvaltain — sekä Neuvostoliiton että Saksan — vaikutuspiiristä.

Suomen oma perinteellinen erikoisongelma — suhteet Venäjään — vaikutti, että sen taholla oltiin kiinnostuneita myös turvallisuuspoliittisluontoisesta lähentymisestä Ruotsiin. Tämä liittyi samanaikaisesti pyrkimyksiin vahvistaa omaa puolustuslaitosta. Tukholman suunnitelman kariutuminen Neuvostoliiton asenteen johdosta keväällä 1939 merkitsi tosiasiaassa Suomen aseman huomattavaa eristyneisyyttä. Kun Suomen taholla korostettiin puolueettomuutta ja halua puolustaa maan alueellista koskemattomuutta, yleisessä mielipiteessä saattoi 1930-luvun loppuvuosina havaita — aikaisempaan verrattuna — merkittävää yhdentymistä. Tämä oli sinänsä merkittävä ilmiö, sillä toisaalta v:n 1918 sisällissodasta oli kulunut vain kaksi vuosikymmentä ja toisaalta kielitaistelu suomenkielisen enemmistön ja ruotsinkielisen vähemmistön kesken oli ehtinyt olla yksi merkittävä poliittinen vedenjakaja monta vuosikymmentä.

Hollannin, Belgian ja Sveitsin ”väliasema”

Hitlerin valtaantulo Saksassa oli aiheuttanut Hollannissa ja Belgiassa sekä ulko- että sisäpoliittisia ja ideologisia ongelmia. Laaja

keskustelu syntyi Hollannissa siitä, mitä Saksassa oli todella tapahtunut. Sosialistit ja liberaalit arvostelivat jyrkästi demokratian lakkauttamista maassa. Konservatiivisella sektorilla oli monia, jotka puhuivat Saksassa käydystä ”taistelusta bolševismia vastaan” sekä ”rauhan ja järjestyksen” palauttamisesta maahan; tällä taholla asenteet uuteen Saksaan nähden olivat monessa suhteessa ymmärtäviä. Vähitellen yleistyi käsitys, että ”kolmas valtakunta” oli demokratian vihollinen.

Mitään varsinaista muutosta ei tapahtunut tässä vaiheessa Hollannin ulkopoliittisessa linjassa. Vanhaa rauhanoptimismia oli maassa edelleenkin ja toiveita elätettiin sivuun jäämisestä eurooppalaisen sodan mahdollisesti puhjetessa. Hollannissa monella taholla uskottiin, että ”hyvä käytös, oikeudenmukaisuuden arvostus ja säädyllisyys” merkitsivät jotain — suurpoliittisten tekijöiden ohessa — kansainvälisten suhteiden alalla.

Hitlerin valtaantumisen jälkeen Hollannissa nousi eri poliittisten ryhmien taholla esille suhtautuminen maan omaan kansallissosialistiseen puolueeseen (Nationaal-socialistische beweging). Tämä puolue seurasi tarkasti Saksan ulkopoliittikan kulloisiakin ”linjoja” sotaa ja rauhaa koskeissa kysymyksissä sekä halusi yleensä lähentää Hollantia poliittisesti Saksaan. Hollannin kansallissosialistit puhuivat ”germaanisesta verestä” sekä Suur-Hollannista, jonka piiriin he halusivat liittää Belgian Flanderin. Tavoite oli tietyllä tavalla analoginen Saksan ja sudeettialueiden keskinäisiin suhteisiin.³⁹

Kun Hollanti jatkoi v:sta 1933 siihenastista ulkopoliittikkaansa, joka ilmensi puolueettomuutta, mutta jota se itse halusi edelleenkin kutsuttavan ”riippumattomuus”-linjaksi, se tunsi muuttuneessa kansainvälisessä tilanteessa vaarana sen, että maan suhteet Ranskaan ja Englantiin olivat tosiasiaassa muodostuneet sangen läheisiksi. Pelättiin, että Saksan taholta tulisi esim. taloudellisia vastatoimenpiteitä Hollantiin nähden — näin sitäkin enemmän, kun maan talous oli pulakauden puristuksessa joutunut suuresti riippuvaiseksi Saksasta.

Ulkopoliitikassaan ”riippumattomuutta” korostava Hollanti oli herkkä siinä suhteessa, että se halusi esiintyä ”yksin”.⁴⁰ Tämä koski myös pienten puolueettomien valtioiden yhteistoimintapyrkimyksiä. Hollannissa ei oltu kiinnostuneita yhden suurvalta-osapuolen anta-

³⁹. Vrt. Kwiet 1970, s. 169—170

⁴⁰. Vrt. Voorhoeve 1979, s. 36—38; Vandenbosch 1959, s. 276—278. — Hollannin ulkoministeri Patijn’in kirje (i.p.v.) Spaakille. — MAEB/La Haye 1938

mista vakuutuksista maan alueen koskemattomuudelle eurooppalaisessa kriisitilanteessa, vaan toivottiin tällaisia takuita kolmelta taholta, nimittäin Englannilta, Ranskalta ja Saksalta. Hollanti itse ei kuitenkaan ollut valmis tekemään sensuuntaista aloitetta. Hollannin haluun korostaa itsenäisyyttä liittyi monin tavoin diplomaattista passiivisuutta.

Belgiassa vuosi 1933 näyttäytyi, kuten Hollannissakin, monessa suhteessa suurten poliittisten muutosten lähtökohtana. Hämmennystä esiintyi erikoisesti sosialistien keskuudessa; siitä oli osoituksena puolueen pää-äänenkannattajan "Le People" -lehden kirjoittelu. He joutuivat toteamaan työväenliikkeen häviämisen Saksasta, kansainvälisen tilanteen mm. aseriisunnan onnistumisen kannalta ongelmallisenä sekä maailmanpulan puristuksen. Sosialistien taholla aktivoitui — Hendrik de Man'in kehittämänä — toiminta erityisen "Plan"-ohjelman puolesta; siihen sisältyi suunnitelmatalouden kaavailua, työllisyyskysymyksen selvittelyä ym.⁴¹

Belgian sisäpolitiikassa aktivoitui 1930-luvun puoliväliin mennessä kaksi ääriyhmää, flaamilais-kansallinen puolue sekä rexistit, joka oli belgialainen fašistipuolue. Ensinmainitun vaatimuksena oli kulttuuri-autonomia Flanderille; ulkopolitiikassa se puolestaan vaati "saksalaisystävällistä" suuntausta omaksuttavaksi. Rexistit, joiden johtajana oli Leon Degrelle, pitivät aatteellisina johtotähtinään Mussolinin ja Hitlerin oppeja ja rakensivat toiveensa auktoritaariseen järjestelmään. Toukokuun 1936 edustajakamarin (202) vaaleissa flaamilais-kansallinen puolue sai 16 edustajaa ja rexistit 21.⁴²

Kansainvälisen tilanteen kärjistyminen sekä Saksan aloittama varustautuminen ja Reininmaan demilitarisoidun alueen miehitys keväällä 1936 synnyttivät Belgiassa laajan mielipiteidenvaihdon siihenastisen turvallisuuspolitiikan perusteista, jotka nojasivat sotilassopimukseen Ranskan kanssa sekä Locarno-sopimukseen. Keskustelua, jolla oli omat kiinnikkeensä myös sisäpolitiikassa, sävytti — eri syistä — uudelleenarvioinnin tarve.

Erityisesti Valloniassa esiintyi tunteenomaista sympatiaa Ranskaa kohtaan, jonka kanssa oli "yhdessä taisteltu" maailmansodan aikana

41. Vrt. *Le People* 5/3 1933 *La Terreur Blanche règne en Allemagne; 7/3 Après la victoire frauduleuse d'Hitler. Ou va l'Allemagne? Ou va Europe?* — *Buset* 1933, s. 80—83

42. Vrt. *Kieft* 1972, s. 87—95

Saksaa vastaan. Toisaalta oli lisääntyvässä määrin niitä, jotka halusivat irroittaa Belgian sen liittosuhteesta Ranskaan. Vaarana nähtiin joutuminen kytketyksi sen ulkopoliitiikkaan sekä laajoihin liittosuhteisiin — erityisesti v. 1935 solmittuun ranskalais-neuvostoliittolaiseen sotilassopimukseen — manner-eurooppalaisessa kriisitilanteessa.⁴³

Ulkopoliittisten asenteiden käymistilaan v:n 1936 vaiheessa liittyi monenlaisia muitakin taustatekijöitä. Katolisissa piireissä olivat monet alkaneet vieroksua Ranskaa myös siksi, että siellä oli keväällä 1936 tulossa hallitusvaltaan ”punainen” kansanrintama. Flaamilaisten piirissä taas vastustettiin herkästi kaikkea, mikä merkitsi poliittista tai kulttuurista kytkentää Ranskan suuntaan.

Belgian sosialistipuolue oli ulkopoliittisissa asenteissaan jakautunut; kysymys oli aikalailla sukupolvijakautumasta. Puolueen vanhemmat johtajat, mm. Emil Vandervelde ja Louis de Brouckère, olivat aatteellisia pasifisteja ja pyrkivät jatkuvasti etsimään tukea Kansainliiton toiminnasta. Nuoremmat johtohenkilöt, kärjessä Paul-Henri Spaak ja Hendrik de Man, puolestaan lähtivät siitä, että muuttuneessa tilanteessa Belgian oli varustauduttava turvallisuuttaan silmällä pitäen.⁴⁴

Kun Belgia 6. maaliskuuta 1936 päätti sanoutua irti siihenastisesta liittosuhteestaan Ranskan kanssa, oli siihen näinollen vaikuttamassa sekä ulko- että sisäpoliittisia tekijöitä. Kysymys oli tavallaan paluusta entiseen eli vuotta 1914 edeltäneeseen puolueettomuuteen, mutta ei kansainvälisine takuineen. Pyrkimyksenä oli tässä tilanteessa diplomaattista tietä löytää Belgialle edellytyksiä pysyä mahdollisen kansainvälisen kriisin ulkopuolella. Tällöin ajateltiin Belgiassa lähinnä sotaa Saksan ja Neuvostoliiton välillä.

Puolueettomuusasenteen omaksuminen Belgiassa merkitsi eittämättä menetystä länsivaltain kannalta. Ranskassa esiintyikin tyytymättömyyttä, mutta Englanti tyytyi ulkoisesti tilannemuutokseen. Belgian omalta osuudelta puolueettomuusasenne pakotti työntämään ideologiset vastakohtaisuudet syrjään — esim. halun arvostella Saksan kansallissosialistista järjestelmää. Sen sijaan Espanjan sisällissodan ympärillä, johon nähden Belgian hallitus virallisesti noudatti puolueettomuuslinjaa, suoritettiin maassa voimallista aatteellista tilittäytymistä eri osapuolten puolesta ja vastaan.

Poliittisten ääriryhmien voimistuminen sai kolme suurta puoluetta — katoliset, liberaalit ja sosialistit — yhteistoimintaan, jonka ko-

43. Vrt. Kieft 1972, s. 50—51; Höjer 1946, s. 247

44. Vrt. Kieft 1972, s. 90 ja 104; Vanlangenhove 1980, s. 202—203

koavina hahmoina toimivat katolisia edustava Paul van Zeeland sekä viimeksi mainittuja johtava Spaak. Tällä tavoin toivottiin saatavan maan puolustuslaitoksen vahvistamisratkaisut nopeasti toteutetuksi yhteisrintamassa valloonit, flaamit, katoliset ja sosialistit.

Toisin kuin Skandinavian maissa 1930-luvulla esiintyi Belgiassa kuningas poliittisesti aktiivisena. Saadakseen varmistetuksi selvän enemmistön parlamentissa puolustuslaitoksen määrärahojen lisäämisohjelmalle Leopold III piti 14. lokakuuta 1936 hallituksen istunnossa puheen, joka saatettiin myös julkisuuteen. Huomattava yksimielisyys tässä asiassa saavutettiinkin, kun Belgia samanaikaisesti oli alkanut korostaa ulkopoliitikassaan puolueettomuutta. Ulkoministeri Spaakin puheissa toistui kolme näkökohtaa Belgian uuden ulkopoliitiikan perusteina: sen maantieteellinen asema, jakautuminen vallooneihin ja flaameihin sekä suppeat resurssit. Tavoitteena oli saada maa pysyetyksi mahdollisen sodan ulkopuolella, mutta takuuta siitä ei voitu antaa. Puolueettomuuden selitettiin olevan ”parasta mahdollista politiikkaa” vallitsevassa tilanteessa.⁴⁵

Belgia pyrki sittemmin selventämään uutta asemaansa ja irroittautui v:n 1937 kuluessa — Englannin ja Ranskan myötävaikutuksella — Locarno-sopimusten sitoumuksista. Se oli myös puolueettomuuden merkeissä alkanut pitää yhteyttä Pohjois-Euroopan maihin. Spaak oli mukana heinäkuussa 1938 näiden maiden ulkoministerikokouksessa Kööpenhaminassa. Asianomaiset pikkuvaltiot onnistuivat nyt vetämään myös ”omaa linjaansa” kulkevan Hollannin mukaan yhteisiin neuvotteluihin. Kööpenhaminan kokouksessa nämä puolueettomat valtiot — kaikki yhdessä — ilmoittivat sanoutuvansa kokonaan irti velvoitteista noudattaen Kansainliiton pakotepykälää.

Sveitsi oli, kun kansainvälinen tilanne alkoi 1930-luvulla kärjistyä, korostanut hyvin huolellisesti — omista lähtökohdistaan — puolueettomuuttaan. Abessinian sodan aikana v. 1935—36 se oli kieltäytynyt osallistumasta taloudellisiin pakotteisiin Italiaa vastaan, mutta myös kieltänyt aseiden viennin kummallekaan sotaa käyväälle osapuolelle. Lisäksi se oli pitänyt huolta siitä, että sen vienti Italiaan ei päässyt kasvamaan suuremmaksi tuontia tästä maasta.

Saksan maaliskuussa 1938 suorittama Itävallan miehitys koettiin Sveitsissä järkytyksenä. Samalla alettiin pohtia oman maan kohtaloa

⁴⁵ Vrt. Dumont 1977, s. 496—497; Helmreich 1976, s. 338; Rothstein 1968, s. 113. — Le Peuple 21/7 1936 P.H. Spaak definit . . . la politique extérieure de la Belgique

Saksan naapurina. Vaikkakaan Sveitsillä ei uskottu olevan samaa vaaraa, niin kuitenkin epäiltiin poliittista, taloudellista ja moraalista painostusta Saksan taholta. Se toi samalla historiallisesti mieleen ”Metternichin ajan” paluun vaaran. Sveitsin etuna eittämättä oli — toisin kuin Itävallan ja Tšekkoslovakian — että se saattoi vedota yhtenäiseen kansalliseen rintamaan. Tämä näyttäytyi sen valtiopäivien 21. maaliskuuta 1938 antamassa julistuksessa, jossa korostettiin maan itsenäisyyden ja puolueettomuuden puolustamista. Yleensä Sveitsin olot olivat poliittisesti hyvin stabiilit.

Tietynlainen vetäytyminen varovaisuuteen tuli näkyviin siinä, että Sveitsissä hyvin yleisesti vaadittiin pidättymistä osanotosta yleiseurooppalaiseen ideologiseen mielipiteenvaihtoon. ”Erilaisten poliittisten järjestelmien keskinäinen taistelu toisissa maissa ei koske Sveitsiä”, lausuttiin edellä mainitussa maan valtiopäivien julistuksessa.

Itävallan tapahtumien varjo vaikutti, että Sveitsi ilmoitti keväällä 1938 eli ennen muita eurooppalaisia puolueettomia pikkuvaltioita, että se ei noudata Kansainliiton peruskirjan 16. §:n jäsenvaltioille asettamia velvoitteita minkäänlaisista pakotteista. Samalla se korosti puolueettomuutensa eristynyttä luonnetta (Integrale Neutralität) sekä kieltäytyi myös osallistumasta edellä mainittuun pienten puolueettomien valtioiden neuvottelukokoukseen kesällä 1938 Kööpenhaminassa.⁴⁶

Eri suurvaltaryhmien keskinäiset neuvottelut kesällä 1939 ja itäisen Euroopan pikkuvaltioiden kohtalo

Sen jälkeen kun Saksa oli maaliskuussa 1939 suorittanut Tynkä-Tšekkoslovakian miehityksen, oli jo toinen itsenäinen valtio hävinnyt itäisen Euroopan karttakuvasta. Tapahtuma vavahdutti poliittisia piirejä ja yleistä mielipidettä — monien muiden maiden lisäksi — erityisesti Englannissa.

Englannin muuttunut politiikka näkyi siinä, että se tarjosi alueellisia takuita Saksan ympärillä sijaitseville pikkuvaltioille, joiden turvallisuus saattoi joutua uhatuksi. Niitä saivat toisaalta edellä jo mainitun Puolan lisäksi Romania ja Kreikka sekä toisaalta Hollanti, Bel-

⁴⁶ Vrt. Bonjour III 1967, s. 275; Dürrenmatt 1963, s. 664. — Neue Züricher Zeitung 22/3 1938 Die Wehrhafte Neutralität der Schweiz. — Ruotsin Bernin-lähettilään raportit 22/3 1938, 4/4 ja 2/6 UD:lle. — UD/HP1C5

gia ja Sveitsi. Osa takuista, etenkin Euroopan läntistä puoliskoa koskevat, oli annettu ilman asianomaisten omaa myötävaikutusta. Englanti halusi selvästi asettaa rajoja Saksan valtapiirin kasvulle sekä myös välillisesti varmistaa omaa vaikutusvaltaansa takuualueilla.

Neuvostoliiton taholta esitettiin nopeassa tahdissa keväällä 1939 sen oma vaihtoehto turvallisuustakuista Saksaa vastaan. Se tarkoitti alueellisen takuun antamista yhdessä länsivaltain kanssa kaikille valtioille, jotka sijaitsivat NL:n länsirajalla Itämerestä Mustaanmereen. Takuuehto oli muotoiltu kaksitahoisesti: sekä avoimen että ”epäsuoran” hyökkäyksen varalle. Viimeksi mainitulla määreellä tarkoitettiin takuun kohteena olevissa valtioissa tapahtuvia poliittisia mullistuksia, jotka olisivat edullisia Saksalle ja epäedullisia takuunantajille.

Neuvostoliiton strateginen ja poliittinen mielenkiinto kohdistui erityisesti Puolaan ja Romaniaan, mutta myös Baltian tasavaltoihin. Viimeksi mainitut oli jätetty pois länsivaltain takaamien valtioiden joukosta itäisessä Euroopassa. Neuvostoliitto puolestaan liitti ”Baltian maihin” kuulumaan tässä vaiheessa myös Suomen, jota se aikaisemmin oli pitänyt Skandinavian ja Baltian ”välillä sijaitsevana maana”.

Saksan vastavetona oli toukokuussa 1939 ehdotus neljälle pohjoismaalle sekä Virolle ja Latvialle hyökkäämättömyyssopimusten solmimisesta sen kanssa. Tarjousten taustalla vaikutti pyrkimys estää näitä valtioita hyväksymästä Englannin taholta ehkä tulevaa alueellista takuutarjousta, mikä olisi merkinnyt Berliinistä katsoen ”Saksan saartamista” pohjoisen puolelta.⁴⁷ Kolme pohjoismaata — haluten korostaa erillisyyttään suurvaltoihin nähden — torjuivat ehdotuksen; poikkeuksen teki edellä jo mainittu Tanska, joka solmi hyökkäämättömyyssopimuksen eteläisen rajanaapurinsa kanssa.

Näin oli toisaalta Saksan ja Neuvostoliiton sekä toisaalta länsivaltain ja Neuvostoliiton välillä kevästä 1939 lähtien pienten valtioiden asema ja tulevaisuus välillisesti noussut esille kärjekkäänä ongelmana laajalti Euroopassa. Eri suurvaltojen suhtautuminen tähän kysymyseen tuli esille epäsuorasti eri yhteyksissä niiden omien turvallisuusongelmien keskellä.

Ranska sivuutti koko pikkuvaltioita koskevan kysymyksen länsivaltain ja Neuvostoliiton neuvotteluissa jotakuinkin toisarvoisena. Sillä itsellään oli etualalla lähinnä kaksi yleistavoitetta, nimittäin joko kyetä

47. Vrt. Paasivirta 1984, s. 470

estämään sodan puhkeaminen Euroopassa tai — jos sellainen kuitenkin syttyisi — saada se ohjatuksi mahdollisimman kauas omilta rajoilta eli Saksan ja Neuvostoliiton väliseksi. Nämä kysymykset hallitsivat Ranskan intressejä siinä määrin, että sillä tuli olemaan hyvin vähän mielenkiintoa Neuvostoliiton naapureina olevien pikkuvaltioiden kohtaloon ja sellaiseen erikoiskysymykseen kuin ”epäsuora hyökkäys” tässä yhteydessä.

Englannilla sen sijaan näytti riittävän kolmen suurvallan keskistä liittosopimusta koskevan kysymyksen ohella mielenkiintoa myös Neuvostoliiton ”reunavaltioiden” asemaan ja niiden takaamistapaan. Kysymys ”epäsuorasta hyökkäyksestä” oli selvästi alkukesästä 1939 johtamassa jyrkkiin erimielisyyksiin Englannin ja Neuvostoliiton välillä. Tämän määritelmän avulla — Lontoon näkökulmasta katsoen — Moskovalle tarjoutuisi helposti keinoja puuttua läntisten pikkuvaltioiden sisäisiin asioihin.

Neuvostoliiton politiikka — Stalinin ohjaamana — lähenteli monessa suhteessa tavoitteitten asettelussa ja vaikutusvallan tavoittelussa Itä-Euroopan suunnalla tsaari-Venäjän ulkopoliitikan perinteitä. Neuvostoliiton ja Romanian rajakysymys oli Bessarabian osalta ollut auki v:sta 1920 alkaen. Raja Puolan kanssa sijoittui puolestaan idemmäksi kuin kansallisuusraja, sillä valko-venäläisiä ja ukrainalaisia alueita kuului Puolaan. Venäjän vanhat valtakunnalliset intressit etsivät erityisesti Baltian suunnalla suoraa yhteyttä länteen.

Kun neuvotteluissa länsivaltain kanssa Neuvostoliiton taholla ei päästy sen intressien merkeissä eteenpäin, alkoi Stalin harkita sellaista sopimuksen mahdollisuutta, jossa toisena osapuolena olisi Saksa. Tämä vaihtoehto näytti varmemmin kuin edellinen tarjoavan — Moskovan näkökulmasta — mahdollisuuksia hankkia alueellisia etuja aina Baltiasta Bessarabiaan asti sekä sitä paitsi ”siirtää” kaiken todennäköisyyden mukaan sodan alkamista Venäjän osalta tuonemmaksi. Todella valtava suurpoliittinen yllätys oli Neuvostoliiton ja Saksan välillä 23. elokuuta 1939 solmittu hyökkäämättömyyssopimus, johon sisältyi salainen intressipiiriin jako.

Tieto sopimuksesta aiheutti hämmennystä Lontoossa ja Pariisissa sekä reaktioita laajalti eri tahoilla Eurooppaa. Pienet puolueettomat valtiot (Skandinavian maat, Suomi, Belgia ja Hollanti) olivat valmistautuneet pitämään yhteisen kongressin Brysselissä elokuun lopulla 1939. Kysymyksessä oli yritys yhtenäisenä ryhmänä esiintyen pyrkiä vaikuttamaan rauhan säilymisen hyväksi. Tilanteessa, jossa suurval-

tain suhteet olivat hyvin kärjistyneet, haluttiin tarjota ”hyviä palveluksia” — lähinnä jotain mahdollisuuksia — välitys- ja sovittelutarcoituksessa sodan vaaran eliminoimiseksi.

Brysselin kokousta olivat valmistelemissa pienten valtioiden ulko-ministerit Ruotsin Sandlerista Belgian Spaakiin sekä lisäksi kuningas Leopold III. Kokous oli ajoitettu ajankohtaan juuri ennen Nürnbergin puoluepäiviä Saksassa; niiden oletettiin lyövän kiinni kolmannen valtakunnan tulevan politiikan. Kun sitten puolueettomien pikkuvaltioiden edustajat kokoontuivat Brysseliin 22. elokuuta illalla ja valmistautuivat neuvotteluihinsa, tuli Saksan ja Neuvostoliiton Moskovassa tekemä sopimus tietoon yllätyksenä. Se merkitsi mullistusta yleistilanteessa, samalla kun Brysselin kongressille kaavailulta tehtävältä putosi pohja pois.⁴⁸

Jäljelle jäi vain mahdollisuus antaa kokouksen osanottajien puolesta deklaraatio. Sen esitti Leopold III lähinnä eräänlaisena poliittis-moraalisena kannanilmaisuna pienten valtioiden nimissä tilanteessa, jolloin Eurooppa näytti rauhattomalta ja yllätyksiä täynnä olevalta.

* * *

1930-luvun suurten poliittisten muutosten yhteydessä oli näyttäytynt aikaisemmin mainitun Euroopan kolmen pikkuvaltioryhmän muuttunut asema ja rooli. Itä-Euroopan uusien pikkuvaltioiden riippuvuus Ranskan tuesta ja edustamasta poliittisesta puhevallasta oli tullut näkyviin selvästi sitä mukaa kuin Ranskan oma asema oli heikentynyt. Keskinäinen riippuvuussuhde heijastui edellistenkin aseman horjumisessa. Samanaikaisesti oli ”hiljaisten” pikkuvaltioiden — ent. hävinneitten — ryhmä alkanut aktivoitua. Sille antoi vauhtia Saksan ja Italian kiinnostus itäisen Euroopan kartan osalta ”revisioniin”. Poliittisten muutostapahtumien edetessä se merkitsi samalla kuitenkin viimeksi mainittujen pikkuvaltioiden riippuvuutta Berliinistä ja Roomasta.

Samanaikaisesti kansainvälisen tilanteen kiristyessä olivat vanhojen pikkuvaltioiden ryhmään kuuluvat alkaneet lähentyä toisiaan eli toisaalta Skandinavian maat ynnä Suomi ja toisaalta Belgia ja Hollanti — Sveitsin sen sijaan vetäytyessä entistä selvemmin eristyneisyyteen. Kansainliitossa nämä pikkuvaltiot esiintyivät erityisenä äänestysryh-

⁴⁸. Brysselin kongressista ks. asiakirjaryhmä MAEB/Etats de groupe d’Oslo 1939. — The Times 23/8 1939. — Dagens Nyheter 22/8 1939. — Le People 22/8 1939

mänä. Samalla se protestoi sekä korosti suurvaltain vastuuta yleistilanteen kehityksestä Euroopassa. Se tuomitsi sodan ja sillä oli halua pysyä, jos sota puhkeaisi, sen ulkopuolella. Ryhmä olisi halunnut olla painostusryhmän asemassa, mutta sen voimavarat olivat rajoitetut. Vahva pessimismi vallitsi pohjoismaitten ulkoministerien kokouksissa v. 1938—39.

Münchenin sopimus osoitti illuusioiksi käsitykset, että pikkuvaltioilla olisi mahdollisuuksia ajaa omaa politiikkaa, näin ainakin Keski- ja Kaakkois-Euroopan suunnalla. Samanaikaisesti pikkuvaltioiden keski-sissä suhteissa oli näyttäytynyt hankaluuksia ja jyrkkiä vastakohtaisuuksia — siitä olivat osoituksena Tšekkoslovakian ja Puolan sekä Tšekkoslovakian ja Unkarin suhteet. Tätä tosiasiaa oli tässä vaiheessa pystynyt käyttämään omaksi edukseen suurvalloista erityisesti Saksa.

VI. Toinen maailmansota v. 1939—1945 ja pienten valtioiden kohtalo

Puolan sekä Baltian tasavaltojen ja Suomen kohtalo syksyllä 1939

Kansainvälisen järjestelmän suurvaltajohtoisuuden monella tavoin korostuessa Euroopassa oli kansojen itsemääräämisoikeuteen v:n 1919 vaiheessa sisältynyt lataus menettänyt 1930-luvun jälkipuoliskolla voimaansa. Itävallan ja Tšekkoslovakian tapauksissa se oli suoranaisesti hylätty. Pienten valtioiden puhevalta ei näyttänyt yleisesti vain entisestään rajoitetummalta, vaan niiden kohtalot ikäänkuin ylhäältä päin suurvaltain ohjaamilta ja ratkaisut usein pienten alistumiselta isoisten tahtoon. Tässä kehityksessä Saksan ja Neuvostoliiton elokuun lopulla 1939 keskenään solmima hyökkäämättömyyssopimus kokonaissisältöineen edusti uutta etappia.

Valtiolliset muutokset Euroopassa olivat vauhdittumassa; siirtojen nopeus ja jyrkkyys tuli olemaan yhä ilmeisempää. Lähes kaksi vuosikymmentä kestänyt status quo oli vaihtumassa suureksi vastakohtakseen. Saksan ja Neuvostoliiton sopimukseen sisältyvän salaisen etupiiriijaon mukaan, sellaisena kuin niiden sopimusta vielä 28. syyskuuta tarkistettiin, tuli Puola ”kuulumaan” Saksalle itärajanaan v:n 1919 vaiheessa esitetty ns. Curzon-linja. Baltian maat — niihin luettuna Viron, Latvian ja Liettuan lisäksi myös Suomi — sekä Puolan itäiset valkovenäläiset ja ukrainalaiset alueet sisältyivät puolestaan Neuvostoliiton intressipiiriin.¹

Hitler oli näin saavuttamassa suuren alueellisen sopimuslisän Puo-

---

1. Vrt. Die Beziehungen 1949, s. 91 ja 125

lan suunnalla, Neuvostoliitto taas hankkimassa Baltian ja Itämeren lohkolle huomattavia etuja itselleen. Saksan poliittisen johdon taholla oli lähdetty elokuun 1939 vaiheessa siitä, että kun Neuvostoliiton kanssa oli päästy sopimukseen ja Puola siten kahdelta taholta saarrettu, itse alueratkaisun toteutukseen viimeksi mainitulta osalta tul-tai-siin pääsemään painostusteil-se, kuten aikaisemmin Itävallan ja Tšekkoslovakian tapauksissa.

Kun Englanti solmi 25. elokuuta 1939 Puolan kanssa sotilassopi-muksen, uhkasi tapahtumainkehitys kuitenkin ohjautua sodaksi. Puola ei ollutkaan alistumassa Saksan vaatimusten edessä eikä Eng-lanti peräytymässä. Hitler puolestaan oli jo aikaisemmin kuuluttanut omaa peräänantamattomuuttaan. Kun Saksa sitten 1. syyskuuta hyök-käsi Puolaan, julisti — siitä seurauksena — Englanti sodan Saksalle; Englantia seuraten teki samoin myös Ranska.

Saksan sotilaallinen ylivoima ruhjoi Puolan vastarinnan muutamassa viikossa ja pakotti sen antautumaan. Puna-armeijan joukot olivat puolestaan alkaneet 17. syyskuuta miehittää Puolan itäosia. Näin muutoutui nopeassa tahdissa lopputulos, jota myös nimitettiin Puo-lan ”neljänneksi jaoksi”. Alueellisesti tähän ratkaisuun päästiin suun-nilleen sillä tavalla, miten kenraali Seeckt — yhteistoimintaa Venäjän kanssa kannattava saksalainen militeeri — oli kaavailut aikoinaan v:n 1922 tienoilla suurta jakoa Puolan kustannuksella.²

Neuvostoliiton aktiivisuus sen intressipiiriksi nimetyllä Baltian alueella alkoi näyttäytyä syyskuun lopulla 1939, kun sota Puolan osalta oli päättymässä. Viron saatua neuvostohallitukselta ultimaatum-in luontoisen ehdotuksen sotilastukikohtien luovuttamisesta, maan hallitus katsoi olevansa pakotettu 28. syyskuuta allekirjoittamaan sopimuksen Saarenmaan, Hiidenmaan ja Baltiskin luovuttamisesta Neuvostoliiton sotilaallisiin tarkoituksiin. Viron hallitus näki pää-töstä tehdessään kuitenkin myönteisenä näkökohtana — johon se tar-rautui — sen, että neuvostohallitus oli samalla luvannut kunnioittaa maan suvereenisuutta sekä valtio- ja talousjärjestelmää. Vastaavanlai-set, sotilaallisia tukikohtia omilla alueillaan koskevat sopimukset Neu-vostoliiton kanssa tekivät Latvia ja Liettua 5. ja 11. lokakuuta.

Tapahtumain kokonaisuuteen sisältyivät lisäksi Saksan lokakuun aikana Viron ja Latvian kanssa tekemät sopimukset, joiden perus-teella — ensin mainitun aloitteesta — balttilais-saksalaiset vähemmis-

² Vrt. Eyck I 1954, s. 275

töt päätettiin evakuoida Saksaan. Tämän tulkittiin välillisesti ilmaisevan, että Saksa oli luopunut intresseistään Baltiassa. Kun liikkeellä oli monenlaisia huhuja ja runsaasti epäilyjä Baltian tasavaltojen itsenäisyyden säilymisestä, selosti ulkoministeri Molotov puheessaan 31. lokakuuta laajalti sotilastukikohtia koskevien sopimusten syntyä sekä vakuutti, että mistään Baltian tasavaltojen ”sovjetisoimisesta” ei ollut kysymys.

Kun Suomi sai — välittömästi kolmen Baltian tasavallan jälkeen — 5. lokakuuta kutsun tulla neuvottelemaan Moskovaan ”konkreettisia poliittisista kysymyksistä”, sen reaktio itse neuvottelutilanteeseen oli toisenlainen kuin Baltian tasavaltojen. Neuvostoliiton aluevaatimuksiin, jotka koskivat sotilaallista tukikohtaa maan lounaiselta merirajalta Hankoniemestä sekä rajansiirtoa Karjalan Kannakselta Viipurin suuntaan, Suomi vastasi vain osittain myönteisesti jälkimmäiseltä osalta. Lisäksi neuvotteluvaiheen alettua maassa suoritettiin osittainen liikekannallepano.

Neuvostohallitus joutui tämän johdosta toteamaan, ettei se päässyt — neuvottelujen jatkuessa syksyn 1939 kuluessa — oman ”intressipiirinsä” pohjoisella kaistalla asettamiinsa tavoitteisiin. Tämä johti Neuvostoliiton toimintamenetelmien uudelleen arviointiin Suomeen nähden. Toisaalta se päätti ryhtyä sotatoimiin, mutta toisaalta se pyrki samanaikaisesti, asettamalla Suomen virallisen hallituksen rinnalle kilpailevan ”kumouksellisen” hallituksen, poliittis-yhteiskunnalliseen vyörytykseen maassa. Tämä viittasi siihen, että olojen Suomessa katsottiin olevan suurin piirtein samanlaiset kuin v:n 1918 sisällissodan vaiheessa.³

Sekä Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen 30. marraskuuta 1939 että sitä välittömästi seurannut ns. Kuusisen kumoushallituksen asettaminen, toimipaikaksi ilmoitettuna Terijoki, vaikuttivat siten, että Suomi joutui maailmalla poikkeuksellisen suuren huomion kohteeksi. Toisaalta ylistettiin pientä maata, toisaalta kohdistettiin arvostelu kommunistiseen systeemiin, joka luonnehdittiin ”imperialistiseksi”. Sotilaallisesti Suomi pystyi — huolimatta Neuvostoliiton hyökkäysten samanaikaisesta alkamisesta n. 1000 kilometrin kaistalla Lapista Karjalan Kannakselle — tarjoamaan sotilaallisesti huomattavan vastuksen. Sen joukot estivät puna-armeijan yrityksen katkaista maa kahtia Suomussalmen-Oulun korkeudella sekä vyöryttää suomalaisten puolustus-

³. Vrt. Paasivirta 1968, s. 106

asemia Laatokan pohjoispuolella. Karjalan Kannaksella suomalaiset joukot joutuivat kuitenkin asteittain vetäytymään Viipurin korkeudelle.

Rauhassa, joka solmittiin 12. maaliskuuta 1940, Suomi menetti laajoja alueita Kaakkois-Suomessa Viipuri mukaan lukien ja uudeksi rajaksi tuli ns. Pietari Suuren raja, joka oli piirretty v. 1721 suuren pohjan sodan päättyessä. Lisäksi Suomi joutui vuokraamaan Hankoniemen alueen Neuvostoliitolle.

Saksan suorittama Tanskan ja Norjan miehitys

Maailmansodan puhkeaminen oli aiheuttanut alusta alkaen monenlaisia ongelmia Skandinavian maille, jotka pyrkivät alleviivaamaan puolueettomuuttaan eri yhteyksissä. Norjan hallitus esim. lähti siitä, että maan oli toimittava tarkasti kansainvälisen oikeuden säännöksiä noudattaen ja torjuttava kaikki Norjan aluevesillä mahdollisesti tapahtuvat neutraliteetin loukkaukset. Oman pelkonsa aiheutti Oslossa — kaikista norjalaisten myötätunnon osoituksista huolimatta — Suomen talvisota. Jos nimittäin Suomen puolustus romahtaisi, venäläiset joukot voisivat edetä myös Norjan Lappiin.

Kun Suomen talvisodan aikana alkoi liikkua tietoja länsivaltain Suomelle suunnitteleman sotilasavusta, lähetti Norjan hallitus nootit Englannille, Ranskalle ja Neuvostoliitolle. Niissä se antoi tiedoksi, että mikäli Norjan neutraliteettia — tällaisiin tapahtumiin kytkeytyen — loukattaisiin, sen olisi pakko ryhtyä sotilaallisiin vastatoimenpiteisiin.

Ulkoministeri Kohtin politiikka rakentui sille olettamukselle, että jos maailmansodan taistelevista osapuolista toinen — länsivallat tai Saksa — loukkaisi Norjan puolueettomuutta ja alueellista koskemattomuutta, niin toinen ei sitä puolestaan sallisi. Tästä aiheutuvan kriisin ei uskottu kestävän kuin parin päivän ajan. Kohtin (sisäinen) ajatus näytti viime sijassa olevan, että mikäli Norjasta tulisi todella suurvaltainen taistelun kohde, se ei saisi joutua Saksan puolelle.

Kun Saksa ryhtyi 9. huhtikuuta 1940 maa-, meri- ja ilmavoimillaan miehittämään Tanskaa ja Norjaa, se tahtoi toisaalta varmistaa oman sotataloutensa kannalta tärkeän malminsaannin Pohjois-Ruotsista. Suomen talvisodan loppuvaiheessa oli liikkunut tietoja englantilaisten joukkojen mahdollisesta mairinnoususta Narvikin tienoilla ja niiden

siirtämisestä edelleen Pohjois-Ruotsin alueelle. Toisaalta Hitler halusi luoda Norjasta tukikohdan Saksan ilma- ja sukellusvenesodalle Englantia vastaan.⁴

Saksan hyökkäys Skandinaviaan tapahtui lopulta yllätyksenä; Tanska antautui vastarintaa tekemättä, mutta Norja yritti — alkuepäonnistumisten jälkeen — joka tapauksessa taistella. Englanti pyrki antamaan laivasto-osastollaan Norjalle apua. Narvik vallattiin näin saksalaisilta takaisin, mutta Trondheimin osalta ei sen sijaan onnistuttu. Viimeinen norjalaisten vastarinta tyrehtyi kesäkuun kuluessa Pohjois-Norjassa.

Saksan suorittaman Tanskan miehityksen jälkeen Stauningin hallitus, täydennettynä oppositiopuolueiden edustajilla, jatkoi toimintaansa uusissa äärimmäisen poikkeuksellisissa oloissa. Hiukan myöhemmin hallituksesta erosi ulkoministeri Munch, jonka politiikka maansa alueellisen koskemattomuuden ylläpitämiseksi oli epäonnistunut; hänen tilalleen tuli ”saksalaisystävällinen” Erik Scavenius. Tanskan muuttunut asema ilmeni siten, että sen suhteet Englantiin katkesivat, samalla kun maa ohjautui taloudellisesti läheiseen kosketukseen Saksan kanssa, minne myös maatalouden vienti tuli suuntautumaan.⁵ Saksan sotilaallisen miehityksen keskellä Tanskan hallitus löysi omat raiteensa, jolloin sitä opponeerasi ja arvosteli lähinnä ulkopuolelle jäänyt Tanskan natsipuolue; se oli toivonut oman ideologiansa mukaisesti suuria muutoksia maan hallitustapaan.

Norjassa poliittisten tapahtumain kulku ohjautui toisin. Nygaardsvoldin hallitus ja kuningas Haakon VII siirtyivät — taistelun saksalaisia vastaan epäonnistuttua — Lontooseen, missä ryhtyi toimimaan Norjan pakolaishallitus. Työväenpuolueen hallitukseen tuli nyt edustaja jokaisesta porvarillisesta puolueesta. Oslossa muodosti uuden hallituksen pienen norjalaisen fašistipuolueen johtaja Vidkun Quisling, jolla oli joulukuussa 1939 ollut yhteys Hitleriin⁶ ja jonka oleellisena tukena oli saksalainen miehittäjä.

Ruotsi pyrki maailmansodan puhkeamisesta lähtien seuraamaan ulkopolitiikassaan puolueettomuuslinjaa. Syksyn 1939 kuluessa se sai neuvotteluissa Saksan ja Englannin kanssa sovituksi ulkomaankaup-

---

4. Vrt. Örvik 1953, s. 241. — Fox 1959, s. 85; Skodvin 1969, s. 99—102

5. Vrt. Winding 1948, s. 148—150

6. Vrt. Gruckmann 1962, s. 88

pansa jatkumisehdoista poikkeusoloissa ja siinä yhteydessä myös niiden taholta tunnustetuksi oman puolueettomuutensa.

Suomalais-venäläisten neuvottelujen alettua lokakuussa 1939 Ruotsin hallitus joutui määrittelemään suhtautumisensa Suomeen vallitsevassa poikkeustilanteessa ja mahdollisesti kriisin kärjistyessä avoimeksi selkkaukseksi. Se oli päättänyt pysyttäytyä mahdollisen sodan ulkopuolella — tässä suhteessa ns. Tukholman suunnitelman mukainen osallistuminen Ahvenanmaan puolustusjärjestelyihin oli selvästi hyljätty. Sen sijaan se tuli luovuttamaan sotamateriaalia Suomelle sekä lisäksi diplomaattisesti koetti ulkomailla — myös Moskovassa — vaikuttaa Suomen hyväksi.⁷

Kun talvisota oli puhjennut Ruotsi tulkitsi väljästi puolueettomuuttaan; se salli vapaaehtoisten ruotsalaisten osallistua sotaan Suomen rintamalla, luovutti edelleen sotamateriaalia itäiselle naapurilleen, sikäli kuin sen ”omat tarpeet sallivat”, sekä lisäksi monenlaista humaniteeristä apua, muttei kuitenkaan itse puuttunut sotaan. Ruotsin politiikan tavoitteena sodan jatkuessa oli ohjata Suomi rauhaan, jollainen vallitsevissa oloissa katsottiin sekä Suomen että Ruotsin kannalta parhaimmaksi ratkaisuksi.

Ruotsi joutui kuitenkin pian Moskovan rauhan jälkeen uusien ongelmien eteen, kun Saksa miehitti Tanskan ja Norjan. Tässä uudessa tilanteessa Ruotsi suoritti etelä- ja länsirajallaan mobilisaation, joka koski kaikkiaan n. 320000 palvelukseen kutsuttua. Erityisesti saksalaiset miehitysjoukot Norjassa, missä taistelu tuli jatkumaan, loivat monenlaisia ongelmia. Ruotsilla näytti olevan paljon vähemmän liikkumavapautta tässä uudessa tilanteessa verrattuna Suomen talvisodan vaiheeseen. Se pyrki johdonmukaisesti pysymään sodan ulkopuolella myöskin suhteissa länsivaltoihin. Saksan taholta useaan otteeseen vaikutettiin kunnioitettavan Ruotsin alueellista koskemattomuutta, mutta Tukholmassa ei siihen luotettu. Erityisen ongelmallisena nähtiin tilanne huhti-toukokuun 1940 aikana, jolloin Saksa pyrki siihen, että Ruotsi olisi myöntänyt sille oikeuden kuljettaa sotavarusteita alueitensa kautta Narvikin suunnalla taisteleville saksalaisille joukoille. Tähän Ruotsin hallitus ei kuitenkaan suostunut.⁸

Edellä esitettyjen tapahtumain seurauksena oli ”puolueeton Pohjois-Eurooppa” perustuksiaan myöten järkkynyt ja supistunut tapahtumain jatkossa koskemaan vain Ruotsia. Tosiasia oli myös, että

7. Vrt. Carlgren 1973, s. 60—61

8. Vrt. Carlgren 1973, s. 154—155, 165—166 ja 173; Fox 1959, s. 127—129

koskaan Napoleonin ajan jälkeen eivät Euroopan suurvallat olleet kiinnittäneet siinä määrin strategista huomiota tähän Euroopan osaan kuin vuosien 1939—40 murroksessa.

Saksan hyökkäys lännessä keväällä 1940.

— Hollannin ja Belgian antautuminen

Kun Saksa suunnitteli suurhyökkäystä Ranskaa ja Englantia vastaan keväällä 1940, oli sen sotilasjohto harkinnut sellaista suunnitelmaa, että Saksa ei loukkaisi Belgian puolueettomuutta kuten elokuussa 1914. Oletettiin, että Saksa ilman sitäkin menestyksellisesti löisi Ranskan ja voisi — Belgian säilyessä puolueettomana — edelleenkin käyttää Antwerpeniä ym. avoimia satamia ulkomaankauppansa ohjaamisessa länteen. Hitler hylkäsi kuitenkin tällaiset kaavailut ja lähti puolestaan olettamuksesta, että Ranskan hävittyä sodan Englanti olisi pakotettavissa rauhaan ja silloin Antwerpen ym. satamat tulisivat ilman muuta olemaan avoimina Saksan lännen kaupalle.

Kun Saksa aloitti 10. toukokuuta 1940 suuren hyökkäyksensä lännessä, se suuntautui Ranskaa vastaan Belgian ja Hollannin alueiden kautta. Hollannin armeija teki hyvin epätasaisessa taistelussa vastarintaa, mutta joutui antautumaan jo 15. toukokuuta. Belgia yritti puolustautua Maas-joen linjalla, mutta 28. toukokuuta Leopold III — erillään hallituksesta — allekirjoitti antautumissopimuksen.

Hollannin antautuessa kuningatar Wilhelmiina, maan hallitus ja joukko korkeita virkamiehiä siirtyi Lontooseen, missä muodostettiin Hollannin ”pakolaishallitus”. Wilhelmiinan julistus tuli 25. toukokuuta tiedoksi Englannin lehdissä; siinä kuningatar sanoi luottavansa sodan omalle maalleen edulliseen lopputulokseen ja Hollannin tulevaisuuteen. Pakolaishallitus katsoi aluksi edustavansa puolueetonta maata, mutta ohjautui pian assosioitumaan länsivaltain sodanpäämääriin. Sen omalle politiikalle oli jäävä vain niukasti tilaa. Hollannin kauppalaivasto ja siirtomaat joutuivat länsivaltain käyttöön (Itä-Intian saariston alueet joutuivat kuitenkin jo v:n 1942 alussa Japanin haltuun).⁹

Toukokuun lopulta 1940 lähtien, sen jälkeen kun Leopold III oli allekirjoittanut antautumissopimuksen Saksan kanssa, voidaan puhua

⁹. Vrt. Voorhoeve 1979, s. 38

Belgian osalta ”kahden politiikan” olemassaolosta. Toista edusti maan hallitus, joka oli Ostendesta paennut Ranskan puolelle, ensin Poitiers’iin ja sitten Vichy’hyn. Se oli epävarma menettelystään;¹⁰ vasta useiden kuukausien jälkeen tuli esille muutto Lontooseen, minne pääministeri Pierlot ja ulkoministeri Spaak saapuivat lokakuun lopulla 1940. Leopoldin suostumista sodan lopettamissopimukseen oli arvesteltu jyrkästi länsivaltain taholla. Ranskan pääministeri Reynaud oli 28. toukokuuta pitämässään puheessa leimannut sen tosiasiaa petokseksi yhteistä asiaa kohtaan. Pääministeri Churchill korosti alahuoneessa 4. kesäkuuta, että Belgian armeijan antautuminen jätti yllättäen länsivaltain rintaman vasemman sivustan avoimeksi, mikä uhkasi pahasti englantilaisten joukkojen peräytymistä Dunkerque’n suuntaan.¹¹

Leopold III:n jääminen Belgiaan — hän asettui Brysselin ulkopuolella sijaitsevaan Laekenin linnaan — ilmensi näkemystä, että Saksa oli jo voittanut maailmansodan. Hän rakensi toiveet maansa tulevaisuudesta neuvotteluratkaisuun Saksan kanssa uskoen, että Belgian itsenäisyys olisi — suhteellisesti katsoen — palautettavissa ja miehitys ehkä lopetettavissa. Tässä suhteessa Leopoldin vierailu 19. marraskuuta 1940 Berchtesgadenissa ja neuvottelut Hitlerin kanssa tuottivat pettymyksen. Saksan johtaja ei ollut valmis antamaan mitään lupauksia Belgian tulevaisuudesta, vaan torjui niitä koskevan keskustelun.¹²

Leopold III oli saanut kesällä 1940 Belgian yleiseltä mielipiteeltä laajaa myötätuntoa osakseen. Häntä pidettiin ”Laekenin linnan vankina”, sotavankina muiden joukossa. Sanottiin, että kuningas oli halunnut jakaa sotilaittensa kohtalon. Hänen vierailunsa Berchtesgadenissa tapahtui täysin julkisuudesta erossa. Kritiikkiä Leopoldia vastaan alkoi nousta tiettyjen yksityisluontoisten tapahtumien, kuten kuninkaan solmiman uuden avioliiton johdosta v:n 1941 lopulla. Sellainen ei sopinut ”Laekenin vangin” kuvaan.

Marraskuu 1940 tuli ilmentäneeksi Belgian ”kahden politiikan” erikoislaatuista kohtaamista. Leopold III:n toiminnassa tapahtui — kielteisten tulosten johdosta — tämän jälkeen pysähdys ja passivoituminen. Kuningas eristäytyi, hän ei ollut kiinnostunut yhteyksistä pako-

¹⁰ Vrt. Helmreich 1976, s. 373; Stengers 1980, s. 129

¹¹ Vrt. Stengers 1980, s. 29

¹² Vrt. Hillgruber 1967, s. 336—344

laishallitukseen Lontoossa eikä antanut arvoa sen työskentelylle. ”Kuninkaan vaitiolosta” muodostui tosiasia, joka alkoi synnyttää arvostelua.

Marraskuusta 1940 lähtien Belgian pakolaishallitus alkoi puolestaan organisoida toimintaansa Lontoossa ja ensimmäiseksi varmistaa yhteyksiään belgialaisiin diplomaatteihin eri maiden pääkaupungeissa. Kaikki tämä tapahtui kosketuksessa Englannin ja sen liittolaisten hallituksiin. Lähtökohtana oli käsitys, että nämä tulisivat voittamaan sodan. Belgian pakolaishallitus käsitteli julistuksissaan Leopold III:a kunnioittavasti eikä missään yhteydessä ryhtynyt arvostelemaan hänen poliittisia otteitaan. Tosiasia joka tapauksessa tuli olemaan, että ”kahden Belgian” politiikka rakentui vastakkaisille käsityksille maailmansodan lopputuloksesta.

Baltian tasavaltojen liittäminen Neuvostoliittoon

Saksan sotavoimien kytkeminen suuriin operaatioihin Länsi-Euroopassa sai Neuvostoliiton suorittamaan omien intressiensä merkeissä huomattavia voimasirtoja Euroopan itäisellä puoliskolla. Stalin halusi tehdä täydet johtopäätökset Saksan kanssa 23. elokuuta 1939 solmimaansa sopimukseen liittyvästä etupiirijaosta.

Kun Pariisi antautui saksalaisille 14. kesäkuuta, niin seuraavana päivänä neuvostohallitus esitti Liettualle ultimaatumia ja heti sen jälkeen myös Latvian ja Viron hallituksille. Niissä vaadittiin oikeutta puna-armeijan joukko-osastojen siirtämiselle asianomaisiin maihin sekä uusien hallitusten muodostamista osallisina kommunistit ja ”puolueiden ulkopuoliset henkilöt”. Näitä tavoitteita silmällä pitäen Moskovasta lähetettiin A.A. Zdanov Tallinnaan, A.J. Vysinski Riikaan ja V.E. Dekanosov Kaunasiin suorittamaan painostusta, jotta nopeisiin ratkaisuihin päädyttäisiin. Baltian tasavaltojen uudet hallitukset määräsivät sitten toimeenpantaviksi vaalit, joissa tuli esiintymään vain yhdet, kommunistien valitsevat ehdokaslistat. Vaalipropaganda suunniteltiin ”kansanvihollisia” vastaan.¹³

Uudet valtiopäivät tekivät puolestaan päätökset Baltian maiden muuttamisesta neuvostotasavalloiksi. Pian seurasi toinen päätösten

¹³. Vrt. v. Rauch 1970, s. 184, 186 ja 188; Myllyniemi 1977, s. 151—157; Boladis 1978, s. 64—66

sarja, jonka tuloksena oli maiden liittäminen osaksi Neuvostoliittoa. Näin neuvostohallitus oli saavuttanut huomattavan alueellisen ja strategisen edun eräällä vanhan Venäjän valtakunnallisten elinintressien linjalla.

Ranskan häviön ajankohtana Neuvostoliitto esitti ultimaatumien myös Romanian, joka joutui 27. kesäkuuta 1940 luovuttamaan sille Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan. Viimeksi mainittu alue ei ollut koskaan kuulunut Venäjään, mutta sen väestön enemmistö oli ukrainalaisia.¹⁴ Romania, joka oli maailmansodan puhkeamisesta alkaen korstanut puolueettomuuttaan, oli tässä tilanteessa — kaikkien yhteyksien Ranskaankin katkettua — valtiona täysin eristetty.

Saksan suorittaman Tanskan ja Norjan miehityksen jälkeen Suomi oli joutunut länteen nähden jotakuinkin eristettyyn asemaan. Ilmeisesti neuvostohallituksen taholla katsottiin — taustalla Saksan ja Neuvostoliiton elokuussa 1939 solmiman sopimuksen intressipiirijako — Suomen aseman selvittely jollakin tavoin ”avoimeksi”. Joka tapauksessa kesäkuun lopulla 1940 Moskova vaati Neuvostoliitolle oikeutta osallistua Suomen kanssa Ahvenanmaan saarten linnoittamiseen tai vaihtoehtoisesti niiden demilitarisoinnin valvontaan; lisäksi vaadittiin konsession luovutusta Petsamon nikkeli-kaivokseen.¹⁵ Jälkimmäinen kysymys sai heinäkuussa ratkaisunsa kuitenkin siten, että 60 % nikkeli- tuotannosta oli tuleva Saksalle.

Eräänlainen jälkinäytös — joskin sitä huomattavampi — Suomen tapauksen osalta tuli saksalais-neuvostoliittolaisissa suhteissa esille Molotovin vieraillessa marraskuussa 1940 Berliinissä. Tällöin näyttää tosiasiaa olleen kysymys näiden suurvaltojen intressipiirien uudelleen määrittelystä. Molotov vaati — Bulgarian ja Turkin suunnalla esittämiensä vaatimusten lisäksi — Suomen selvää tunnustamista Neuvostoliiton intressipiiriin kuuluvaksi. Saksa ei kuitenkaan antanut tähän (myönteistä) vastausta.¹⁶

”Hitlerin Eurooppa”

Kun siirryttiin vuoteen 1941, joutui vuorostaan Balkan suurvalta-aktivismiin kohteeksi. Italia, joka oli keväällä 1939 ryhtynyt valloit-

¹⁴. Vrt. Fischer-Galati 1970, s. 61—62

¹⁵. Vrt. Hillgruber 1965, s. 111—112

¹⁶. Vrt. Hillgruber 1965, s. 304—307

tamaan siitä monessa suhteessa riippuvaista Albaniaa, oli lokakuun lopulla 1940 — tietoisena, mutta samalla huolestuneena Saksan vaikutusvallan yleisestä kasvusta Balkanilla — kehittänyt edelleen sotilaalista toimintaansa hyökkäämällä Kreikkaan. Tämä maa kuitenkin puolustautui kenraali Metaxas'in johdolla menestyksellisesti ja aiheutti Italialle suuria menetyksiä.

Tällaisessa tilanteessa Italia oli joutumassa selvään riippuvuussuhteeseen Saksasta. Balkan puolestaan oli sekä suurpoliittisesti että sotilaallisesti epäselvää aluetta, kun sitä tarkasteltiin Berliinin näkökulmasta. Tiivistämällä suhteitaan Bulgariaan ja Romaniaan Saksa kaavaili nyt näiden maiden miehitystä ja samalla valmisteli iskua Kreikan suuntaan. Tässä vaiheessa Jugoslavia — ent. Ranskan liittolainen ja pikku ententen jäsen — muodosti eristetyn saarekkeen, kun tapahtumain mukana Balkanin entente'kin oli pirstoutunut.

Belgradissa mielipiteet olivat jyrkästi jakautuneita; toiset kannattivat myöntyvistä suhtautumista Saksaan ja toiset olivat saksalaisvastaisia. Kun sijaishallitsija Paul solmi 25. maaliskuuta 1941 Saksan kanssa sopimuksen, aiheutui siitä toismielisten armeijan upseerien taholla kaappaus ja uuden hallituksen asettaminen maahan. Viimeksi mainitulla ja Neuvostoliitolla oli tiettyä kosketusta keskenään. Saksa puolestaan vastasi tähän sen kannalta yllättävään käänteeseen hyökkäämällä 6. huhtikuuta Jugoslaviaan sekä sitä tietä — ja osittain Bulgarian kautta — Kreikkaan, jota englantilaiset maihinnousujoukot yrittivät auttaa, joskin tuloksetta. Saksa oli näin saavuttanut Balkanilla hegemonian, samalla kun sen miehitys tuli toukokuussa 1941 ulottumaan Kreetan saarelle asti.¹⁷

Kesästä 1940 lähtien voidaan perustellusti puhua ”Hitlerin Euroopasta”. Saksan hallitsemalla aluepiirillä oli poikkeuksellinen laajuutensa; se ulottui keväällä 1941 Pohjois-Norjasta Kreetan saarelle sekä v. 1942 Puolan itärajalta — Vichyn hallituksen alaisen Ranskan tultua miehityksi — Pyreneille. Virallinenkin Saksa puhui ”uudesta Euroopasta” (Neues Europa, Neuropa). Hiukan täsmällisemmin ilmaistuna Manner-Eurooppa jakautui suurvyöhykkeisiin, joita Saksan lisäksi olivat Neuvostoliiton ja Italian valtapiirit. Englanti oli eristettynä ja lisäksi sen arvostus oli kärsinyt kolauksia, kun brittien maihinnousuyritykset Saksa-vastaisen taistelun tukemiseksi olivat epäonnistuneet niin Norjassa kuin Kreikassakin.

¹⁷. Vrt. Hoptner 1962, s. 240—243 ja 260—283

Tilanne nähtiin monen pienen valtion kannalta sellaisena, että oli valittava kahdesta (huonosta) vaihtoehdosta, Saksa tai Neuvostoliitto. Poliittinen lähentyminen edelliseen päin vauhdittui monella taholla siitä voimakkaasti kommunisminvastaisesta ilmapiiristä, joka oli tunnusomainen laajalti Euroopassa sekä pelosta, että Neuvostoliitto tulisi edelleen etenemään alkukesällä 1940 saavuttamastaan asemasta Pohjois- ja Kaakkois-Euroopan suunnalla.

Saksan miehittämien maiden hallinto oli järjestetty eri tavoin. Belgiassa oli voimassa sotilashallinto v:sta 1940 lähtien. Tämä kenraali v. Falckenhausenin johtama Wehrmacht-hallinto oli tiukkaa, mutta siihen sisältyi vain vähän saksalaista ideologiaa. Lisäksi se ei aiheuttanut kovin paljon puuttumista kansalaisten omiin asioihin ja toimintoihin. Belgian perinteelliset hallintoelimet toimivat tämän sotilashallinnon määräysten mukaisesti. Vallonia ja Flander muodostivat omat erilliset hallinnolliset kokonaisuutensa ja ”germanisointi”-ohjelmaa pyrittiin jossain määrin toteuttamaan jälkimmäisellä alueella.

Hollannissa tuli samaan aikaan voimaan natsi-hallinto. Sen johdossa oli valtakunnankomissaarina itävaltalainen kansallissosialisti Seyss-Inquart ja SS-aineksia oli mukana hallinnossa, niin myös Hollannin natsi-puolueen johtaja Mussert. Tällainen ideologisesti suuntautunut siviilihallinto pyrki propagoimaan natsi-ideologiaa ja germaanista yhteenkuuluvuutta Hollannin väestön keskuudessa sekä yleensä puuttui kansalaisten elämään aivan toisella tavalla, jos vertauskohtana pidetään Belgian sotilashallintoa.¹⁸

Norjan ja Tanskan hallinnon erilaisuudesta saksalaisen miehityksen aikana on aikaisemmin jo mainittu. Puolassa sekä Böömi-Määrissä hoitivat saksalaiset hallinnon kokonaan itse; samoin tuli olemaan asianlaita myös Jugoslaviassa. Näiden alueiden väestöä ei pyritty saamaan mukaan. Erikoisleimaista saksalaiselle systeemille oli se, että mikäli miehityksellä alueilla oli aikaisemmin ollut jyrkkiä kansallisia ristiiriitoja, miehittäjä pyrki niitä käyttämään uudessa tilanteessa hyväkseen ja ”hallitsemaan hajottamalla”. Tämä oli tullut esille jo v:n 1939 vaiheessa, kun tietyistä tšekkiläisistä alueista oli erotettu erillinen Slovakian valtio. Sen hallinnon johtoon oli tullut tšekkipuolueestaan tunnettu Josef Tiso. Samansuuntaisesti Jugoslavian alueista erotettiin erityinen Kroatian valtio, jonka johtoon oli asetettu Ante Pavelic.

Kun Saksan asema jatkuvasti vahvistui Manner-Euroopassa ja kun Ranska oli romahtanut, alkoivat eräät valtiot lähestyä ensin mainittua

¹⁸. Vrt. Gruckmann 1962, s. 80—86; Paape 1967, s. 31—60; Kwiet 1970, s. 185—194

poliittisen tuen saamiseksi omille pyrkimyksilleen. Tämä kävi selvästi ilmi Unkarin kohdalla; saatuaan v. 1938—39 Tšekkoslovakialta alueita se oli nyt valmis suuntaamaan revisiovaatimuksensa Romaniaa vastaan Transsylvanian saamiseksi takaisin. Ratkaisun avaimien tässä kysymyksessä se näki olevan Saksan hallussa.

Wienin ”toinen välitystuomio” 30. elokuuta 1940 — Saksa ja Italia ratkaisun tekijöinä — määräsi Transsylvaniasta 2/5 osaa Unkarille; sitä seurasi 7. syyskuuta ratkaisu, johon Romania niinkään joutui alistumaan, nimittäin Etelä-Dobrudzan luovuttaminen Bulgarialle. Unkarin valmius tavoitella uusia revisionistisia siirtoja ilmeni sittemmin huipussaan, kun Unkari — vastoin joulukuussa 1940 solmimaansa ystävyyssopimusta Belgradin hallituksen kanssa ja oman pääministerinsä Telekin kantaa (hän teki tämän johdosta itsemurhan) — yhtyi Saksan rinnalla huhtikuun alussa 1941 sotaan Jugoslaviaa vastaan, jolta se sai Voivodinan alueen.¹⁹

Bulgarian ulkopolitiikassa oli samanlaista revisionistista sisältöä kuin Unkarilla — sen haaveet palautuivat aina San Stefanon rauhaan v:lta 1878 — mutta toisaalta huomattavaa varovaisuutta sitoutumisessa suurvaltatukeen; siinä suhteessa ilmeisestikin ensimmäisen maailmansodan kohtalokas kokemus oli jatkuvasti vaikuttamassa pidäkkeenä taustalla. Se halusi välttää selvää liittymistä Saksan liittolaiseksi peläten Neuvostoliiton ja Turkin reaktioita. Saksalaisia joukkoja tuli kylläkin vähitellen maahan, mutta hyökkäykseen Jugoslaviaa ja Kreikkaa vastaan ei Bulgaria kuitenkaan osallistunut — vain sodan päätyttyä Traakian ja Makedonian miehitykseen.²⁰

Romania oli kokenut asemassaan lyhyen ajan kuluessa kokonaisen sarjan järkytyksiä. Saksan-Neuvostoliiton elokuun 1939 sopimusta seurasi ensin sen liittolaisen Puolan romahdus ja sitten Ranskan häviö sekä Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan luovutus Neuvostoliitolle, kunnes Wienin 2. välitystuomio lohkaisi sen alueista huomattavan osan, mitä lisäsi vielä menetys Bulgarialle. Kaikki tämä johti maassa voimakkaaseen poliittiseen tilittäytymiseen ja saman tien suuriin muutoksiin. Kuningas Carol, joka oli muutaman vuoden toteuttanut maassa ”rojalistista diktatuuria”, luopui syyskuussa 1940 valtaistuimelta poikansa Mikaelin hyväksi ja maan poliittiseksi johtajaksi nousi saman syksyn kuluessa kenraali Ion Antonescu. Hän oli Saksaan suuntauksen voimakas kannattaja sekä auktoritaarisen järjestelmän edus-

¹⁹. Vrt. Juhász 1979, s. 179—185

²⁰. Vrt. Miller 1975, s. 53—54; Barbara Jelavich II 1983, s. 234—235 ja 237

taja. Antonescu alkoi käyttää itsestään nimeä ”Romanian johtaja” (conducator).²¹

Eräiden pienten valtioiden asema erottui kaiken keskellä ”Hitlerin Euroopassa”. Sveitsi oli paljon paremmin v. 1939 valmistautunut sotilaallisesti kansainvälisen kriisitilanteen varalle kuin v. 1914 tai Napoleonin aikana. Kenraali Guisan’iin personoitui maan puolustusvalmiuden ylläpito kaiken varalle. Toukokuussa 1940 tilannetta Sveitsin luo- teisrajalla pidettiin hyvin kriittisenä; muuten koettiin vain ilmatilan loukkauksia. Poliittisesti maa näytti poikkeustilanteessa yhtenäiseltä; sen ikään kuin sinetöi sosiaalidemokraattien osallistuminen ensi kerran v. 1943 maan hallitukseen. Hitleriä 1930-luvulla sympatisoineet poliittiset ryhmät menettivät sodan puhjettua nopeasti Sveitsissä kannatuksensa. Yleisesti kansallinen itseluottamus ja tietoisuus kuulumisesta pieneen valtioon oli huomattavasti vahvistunut siitä, mikä se oli ollut esim. 70 vuotta aikaisemmin saksalais-ranskalaisen sodan vaiheessa, jolloin maassa oli esiintynyt henkisen kriisin merkkejä.²²

Ranskan häviön jälkeen Sveitsi joutui kahden suurvallan — Saksan ja Italian — ympäröimäksi. Ulkomaisten kauppasuhteittensa johdosta oli edessä ongelmallinen tilanne, vaikka rauhanaikana olikin suoritettu tärkeitten hyödykkeiden varastointia. Poikkeuksellisessa asemassaan Sveitsin hallitus joutui neuvottelemaan Saksan kanssa saadakseen oikeuden tuoda maahan Hitlerin hallinnassa olevien alueiden kautta sille välttämättömät määrät esim. hiiltä ja terästä.

Ruotsi ylläpiti kevään 1940 jälkeenkin jatkuvasti huomattavaa puolustusvalmiutta ja vahvisti yleistä varustelutasoaan. Kysymys oli tapahtumain jatkossakin välttyä Saksaan nähden kaikilta yllätyksiltä. Ulkopolitiikassaan Ruotsi pyrki olemaan sikäli joustava, että ristiriitoja ei pääsisi aiheettomasti syntymään. Sotilaallisella valmiudellaan se halusi kuvata päättäväisyyttään säilyttää Ruotsin alueellinen koskemattomuus loukkaamattomana.

Euroopan eläessä poikkeuksellisia vuosia parlamentaarinen demokratia toimi Ruotsissa perinteellisissä puitteissaan. Toisaalta Suomen talvisodalla oli suoraa vaikutusta kommunistien kannatuksen supistumiseen Ruotsissa, toisaalta Saksan valta-asema nostatti joissakin pii-

21. Vrt. Prost 1954, s. 101; Fischer-Galati 1970, s. 59—62; Giurescu-Giurescu 1980, s. 354—356 ja 378; Hillgruber 1954, s. 93—96

22. Vrt. Ernst 1940, s. 9—16. — Béquin 1961, s. 48—64 ja 112—131

reissä sitä ymmärtäviä asenteita. Oman ongelmansa muodosti se, kuinka avoimesti Ruotsissa oli mahdollista arvostella ”kolmannen valtakunnan” sisäisiä oloja ja kansallissosialistista ideologiaa aina keskitysleirejä ja juutalaisvainoja myöten. Tässä suhteessa mm. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning herätti huomiota peräänantamattoman kritiikin edustajana.

Syksyllä 1940 toisen kamarin vaaleissa keskeinen hallituspuolue sosiaalidemokraatit saavutti ehdottoman enemmistön (134 230:sta). Valitsemissa oloissa se pystyi edustamaan kokoavalla tavalla kansallisten intressien valvontaa. Ruotsalaisille Eurooppa ympärillä näytti epäilemättä hyvin synkältä. Siitä johtuen 1940—42 vaihe nähtiin ”mustina vuosina” (mörka år)²³ — aivan erityisesti myöhemmän ajan valossa.

Suomen eteen työntyi talvisodan jälkeen vyörynomaisesti ulkopoliittisia ongelmia sekä tavalla tai toisella maan uuteen asemaan liittyviä nopeutta vaativia ratkaisuja. Kaakkois-Suomen (Karjalan) sekä Hankoniemen menetys aiheuttivat väestön pika-asutuksesta lähtien monenlaisia pulmakysymyksiä. Suhteissa Neuvostoliittoon tuli jatkuvasti esille poliittisesti tai taloudellisesti hyvin ongelmallisia tilanteita. Kun Suomi oli kevään 1940 aikana tullut eristetyksi lännestä Norjan ja Tanskan miehityksen johdosta, koetettiin sinnepäin järjestää Petsamon-Jäämeren kautta huoltoyhteyksiä.

Kun Baltian tasavallat oli liitetty Neuvostoliittoon ja kun syntyi loppukesällä 1940 Neuvostoliiton kanssa maan sisäpolitiikkaakin koskevia kiistoja, alkoi Suomen ulkopoliittikka — saadakseen tiettyä etäisyyttä viimeksi mainittuun — kallistua Saksaan päin. Mistään varsinaisesta orientoinnista Berliinin suuntaan ei tällöin ollut kysymys, mutta selvästi yhteyksien luomisesta ja suhteiden parantamisesta talvisodan ”viileän vaiheen” jälkeen.

Suomen poliittinen järjestelmä — parlamentarismi ja puolueet — toimi samansuuntaisesti kuin ennen talvisotaa. Kuitenkin saattoi panna merkille eräitä poikkeusajan piirteitä. Yleinen mielipide ei ollut sillä tavoin avointa kuin ns. normaaliaikana, vaan jotenkin kääntynyt ’sisäänpäin’. Samaa voi sanoa myös puolueiden toiminnasta, jopa josain määrin eduskunnan tavasta käsitellä asioita. Patriarkaalisuuden ja ylhäältä ohjaamisen vivahde antoi leimaa asioiden yleiselle hoidolle. Demokratiaan ja parlamentarismiin kohdistuva arvostelu työntyi helposti esille — se oli ajan oloissa heijastusta Manner-Euroopasta. Soti-

---

²³. Vrt. esim. Andréen, De mörka åren (1971)

laspiirien puhevalta oli huomattavan suuri; sitä kuvasi myös ylipäällikkö-vakanssin säilyminen talvisodan päätyttyäkin.

Vahvaa sotilaallista ja poliittista asemaansa Manner-Euroopassa Saksa käytti tarkoituksperiensä hyväksi myös siten, että se alkoi noudattaa eräänlaista suurvyöhyketaloutta (Grossraumwirtschaft). Sitä toteutettiin v:sta 1938 lähtien, mutta laajemmissa puitteissa v:sta 1940 alkaen. Pyrkimyksenä oli korostetun valtiojohtoisesti ja Saksa-keskeisesti liittää yhtenäisen taloudellisen suunnittelun puitteisiin paitsi Saksan miehittämät alueet myös sen kanssa läheisessä kosketuksessa olevat valtiot. Se tapahtui ohjaamalla niiden teollisuus- ja maataloustuotantoa sekä työvoiman käyttöä. Tällaista systeemiä voitaneen nimittää eräänlaiseksi ”hegemoniaaliseksi integraatioksi”.

Kehittyneet alueet, kuten Itävalta ja ent. Tšekkoslovakia saivat keskittyä teollisuustuotantoon, kun taas sellaisille Kaakkois-Euroopan maille kuin Unkari, Romania ja Bulgaria tuli tehtäväksi maataloustuotannon kehittäminen sekä raaka-aineiden hankinta. Miehitetyistä maista Puolaa ja Jugoslaviaa käytettiin muiden maiden työvoimareserveinä.²⁴ Näissä yleispuitteissa uuden saksalaisen systeemin toteuttaminen eteni. Tässä yhteydessä on vaikea todeta mitään tarkkoja aikatauluja, voidaan puhua lähinnä kehitysprosesseista. Saksan sotaponnistusten aiheuttamat tarpeet vaikuttivat yleisenä käynnistävänä tekijänä taustalla. ”Uuden järjestelmän” (Neuordnung) selitettiin lopetettavan keskenään erimielisiin ja pieniin valtioihin paloitellun Euroopan sekä asettavan tilalle sellaisen taloudellisen, poliittisen ja etnisen järjestelmän, joka totaliteerisellä pohjalla ”ottaisi huomioon” kansojen yleistarpeet.²⁵

”Uuden Euroopan” puitteissa Saksan voimakas ote ei näkynyt vain sotilaallisen ja taloudellisen kehityksen ohjaajana. Myös kansallissosialistista ideologiaa levitettiin eri tavoin eri maihin sekä sen pohjalla pyrittiin ohjaamaan uusille linjoille näkemystä historiasta, kulttuurista, kasvatuksesta ja moraalista. Kaiken keskelle liittyi poliittisten vastustajien ja vieraisi katsottujen ”rotuainesten” suoraviivainen syrjäyttäminen. Keskitysoleirit, joita symboleina kuvaavat nimet Buchenwald, Auschwitz ym., ilmentävät tätä puolta Hitlerin järjestelmästä. Murhattujen juutalaisten määrä lienee toisen maailmansodan loppuun mennessä kohonnut kaikkiaan n. 5 miljoonaan.

²⁴ Vrt. Berend-Ranki 1974, s. 319—337

²⁵ Vrt. esim. Neue Ordnung/Kroatische Wochenzeitung 16/6 1942 Um die Neuordnung Europas

Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon kesäkuussa 1941. -- Itäisen Euroopan pikkuvaltioiden asenne ja osuus tapahtumiin

Taistelu kommunistista Neuvostoliittoa vastaan oli Hitlerin näkemyksissä ja ideologiassa, sellaisena kuin se kuvastui ”Mein Kampf”-teoksessa, näyttäytynyt keskeisenä. Englannin Puolalle v. 1939 antaman takuun johdosta taisteluasetelma oli kuitenkin ikäänkuin kääntynyt nurinpäin — Saksan sodaksi länttä vastaan. Ranskan häviön jälkeen oli etualalla taistelu Englantia vastaan, jota silmällä pitäen Hitler oli 2. heinäkuuta 1940 antanut käskyn valmistautumisesta maihinnouluun Brittein saarille. Siihen tarkoitukseen välttämätöntä ylivoimaa ilmassa Saksa ei kuitenkaan saavuttanut, minkä johdosta mainittu käsky tuli lokakuun vaiheessa peruutetuksi.

Uuden tilannetarkastelun pohjalla seurasi 18. joulukuuta 1940 Hitlerin käsky Saksan valmistautumisesta hyökkäykseen Neuvostoliittoon. Sen lähtökohtana näytti olleen käsitys, että Venäjä oli lyhyessä ajassa sotilaallisesti lyötävissä. Herää kysymys, oliko siinä suhteessa esim. Suomen talvisodalla — pienen maan ja suurvallan välistä sotaa kuvaavana — ollut jotain vaikutusta yleisten johtopäätösten tekoon Neuvostoliitosta, kun sitä Saksan taholla vastustajana arvioitiin. Nopea sotilaallinen ratkaisu idässä oli puolestaan oleva — näin Hitler arvioi — uusi lähtökohta uudenslaisine taustaresursseineen taistelun jatkamiselle Englantia vastaan.

Kun Saksa 22. kesäkuuta 1941 aloitti suurhyökkäyksen Neuvostoliittoa vastaan, kytkeytyivät näiden suurvaltojen väliselle alueelle sijoittuvat pienet valtiot eri tavoin sotaan tai tapahtumain yleiskulkuun idänsuunnalla. Eräs voimakkaasti asenteisiin niiden taholla tässä vaiheessa vaikuttava tekijä oli Venäjän- ja kommunisminvastainen poliittinen ilmapiiri. Lisäksi Suomi ja Romania olivat hiukan aikaisemmin menettäneet alueitaan Neuvostoliitolle.

Tultuaan syksyllä 1940 valtaan Romaniassa Antonescu näytti hyvin suoraviivaisesti suuntautuneen Saksan liittolaiseksi. Kenraalin vieraillessa Saksassa 22. marraskuuta ilmeni selvästi Romanian valmius osallistua sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Maahan tuli v:n 1941 alussa suuri määrä — kaikkiaan n. 20000 — erilaisia saksalaisia sotilas-asiantuntijoita ja erikoismiehiä tärkeisiin järjestelytehtäviin.

Johtajavaltaisen Romanian osallistuminen sotaan ei aiheuttanut

Kenraali Ion Antonescu

Saksalle mitään poliittisia ongelmia — siinä suhteessa Antonescu oli Hitlerin suosikki — vaan lähinnä sotilaallisia. Kysymys oli siitä, mikä taisteluarvo Romanian armeijalla Saksan kannalta katsoen oli. Aloittaessaan taistelun Neuvostoliittoa vastaan 22. kesäkuuta 1941 Romanian johto selitti sen ”pyhäksi sodaksi”. Romanian tavoitteet eivät kohdistuneet vain Bessarabian ja Bukovinan valtaamiseen takaisin, vaan myös niiden itäpuolella oleviin ukrainalaisiin alueisiin Bug-jokea myöten, Odessa mukaan lukien.²⁶

Kun on kysymys sotaan Neuvostoliittoa vastaan Saksan rinnalla kesäkuussa 1941 osallistuneista pikkuvaltioista, Suomi sijoittui tietysti määrin erikoisasemaan sekä edustamansa poliittis-yhteiskunnallisen profiilin että myös valtiollisen yleisroolinsa vuoksi. Se johtui sen parlamentaarisen-demokraattisesta systeemistä ja siitä, että se oli saanut suurta kansainvälistä huomiota osakseen talvisodan johdosta.

---

²⁶ Vrt. Roberts 1951, s. 235; Hillgruber 1954, s. 114—115, 118 ja 129—134. — Mihai A. Antonescun puheista v:n 1941 vaiheessa vrt. lentokirjasia: Rumäniens heiliger Krieg; Warum wir kämpfen? ja Pro Germania

Saksan kannalta — sen pyrkiessä kehittämään suhteitaan Suomeen — ei ollut tarkoituksenmukaista korostaa sen omia kansallissosiaalisia aatetunnuksia, jonka se hyvin saattoi tehdä Romaniaan päin, vaan lähinnä kommunisminvastaisuutta ja Venäjän vaaraa. Kontaktit maiden välillä painoutuivat v:n 1940 lopulta lähtien siten, että toisena osapuolena olivat Suomen sotilaspiirit. Tällä tavalla Saksalle avautui Suomen suunnalla kanavia sotilaalliselle tiedustelulle, yleis-tilanteen pohdinnalle sekä sotilaallisen valmiuden kehittämiseksi mahdollisen suuren kriisin varalta idässä, ilman että Saksan ja Suomen välillä oli olemassa mitään liittosopimusta. Sen sijaan Suomen poliittinen johto oli sivussa tai ainakin sivummalla sekä huomattava osa parlamenttipiireistä ulkopuolisia paitsi tapahtumain kulkuun myös sitä koskeviin informaatiolähteisiin nähden.²⁷

Virallinen Saksan ja Suomen välinen poliittinen kosketus, jolloin käsiteltiin mahdollista Saksan hyökkäystä idässä, syntyi toukokuun 1941 vaiheessa. Tällöin Saksan ulkoministeriön edustaja Schnurre vieraili presidentti Rytin luona ja esitti saksalaisen muistion Molotovin Berliinin vierailun yhteydessä marraskuussa 1940 esillä olleista Suomea koskevista keskusteluista. Saman kuun lopulla seurasi Suomen ja Saksan yleisesikuntien välisiä keskusteluja Saksassa sekä lisäksi hiukan myöhemmin — yksityiskohtaisemmin Helsingissä.

Suomen osallistuminen sotaan Neuvostoliittoa vastaan oli sikäli erikoisävyistä ja tavallaan ”kaksitahtista”, että Norjasta Pohjois-Suomeen siirtyneiden saksalaisten joukkojen komentajan kenraali v. Falkenhorstin alaiseksi määrättiin 15. kesäkuuta 1941 suomalainen kenraali Siilasvuon armeijakunta — tavoitteena Kantalahti — ajankohtana, jolloin Suomen osallistuminen itse sotaan oli maan poliittisen johdon osalta jatkuvasti auki. Se ei käynnistynyt myöskään 22. kesäkuuta, jolloin Saksa aloitti sotatoimensa, vaan vasta sen jälkeen kun venäläiset ilmavoimat olivat pommittaneet Etelä-Suomen kaupunkeja. Se tapahtui 25. kesäkuuta eduskunnan päätöksen perusteella, jolloin Suomen osallistumiselle pyrittiin antamaan puolustautumisen leima.

Unkarilla ei ollut — päinvastoin kuin Romanialla ja Suomella — mitään konkreettisia alueellisia tavoitteita idän suunnalla. Maan yleis-

---

²⁷ Suomen asemaa sotien välisenä kautena (1940—41) koskevassa tutkimuksessa voinee erottaa kolme vaihetta: 1/Arvo Korhonen: Barbarossa suunnitelma ja Suomi (1961); 2/Anthony Upton: Väli rauha (1965) ja P. Krosby: Suomen valinta 1941 (1967); 3/Mauno Jokipii: Saksan ja Suomen laivastoyhteistyö 1941 jatkosodan syttymiseen asti. — Sotahistoriallinen Aikakauskirja 1 (1980); sama: Saksan ja Suomen sotilaallinen yhteistyö 1940—1941. — Jatkosodan kujanjuoksu (1982)

Presidentti Risto Ryti ja marsalkka Carl Gustaf Mannerheim

esikuntaa oli Saksa kuitenkin informoinut hyökkäyssuunnitelmistaan ja sotilasjohto puolestaan pyrki painostamaan maan hallitusta yhteistoimintaan Saksan kanssa. Kun sitten Saksa aloitti hyökkäyksensä Neuvostoliittoa vastaan, Horthy rajoittui korostamaan perinteellistä aatteellista kantaansa ”taistelussa bolševismia vastaan” ja määräsi 23. kesäkuuta diplomaattiset suhteet Moskovaan katkaistaviksi. Unkarin alueelle tämän jälkeen tehty lentohyökkäys, jonka alkuperää ei ole varmuudella saatu selvitettyksi, muodostui tapahtumain kulkua edelleen ohjaavaksi tekijäksi. Yleistilanteen ja sotilasjohdon painostus

vaikutti siihen, että Unkari julisti 27. kesäkuuta sodan Neuvostoliitolle.²⁸

Bulgaria oli se Itä-Euroopan pikkuvaltioista, joka jäi idänsodan ulkopuolelle. Kuningas Boris vetosi maassa vallitseviin, perinteellisiin venäläisystävällisiin mielialoihin, kun hän perusteli kielteistä kantaansa Saksan johtopiireille. Tosiasia oli myös, että sotaan osallistumisesta oli Bulgariassa vuosien 1914—18 perintönä hyvin negatiivinen näkemys. Maan asenne merkitsi käytännössä sitä, että Neuvostoliiton lähetystö jatkoi toimintaansa Sofiassa. Bulgarian asennetta kesäkuusta 1941 alkaen voinee kuvata ”saksalaisystävälliseksi puolueettomuudeksi”.²⁹

Saksan edetessä kesäkuukausina 1941 erittäin nopeasti itärintamalla, Romania ja Suomi pyrkivät saamaan takaisin v:n 1940 vaiheessa menettämänsä alueet. Romaniaalaisten joukkojen jatkettua — Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan miehityksen jälkeen — etenemistään ukrainalaisille alueille kohti Bug-jokea Bukarestissa näyttäytyi selvästi Antonescun politiikan vastustusta; sitä edustivat syrjäytettyjen puoluejohtajien I.C. Bratianun ja I. Maniun lisäksi kuningas Mikael. Samalla kun arvosteltiin puhtaasti venäläisille alueille menoa, kansallinen intressi oli kohdistuneena — ja näin myös yleisen mielipiteen tasolla — toisaalle, nimittäin Unkarille v. 1940 menetetyn Transsylvanian osan takaisin saamiseen.

Suomen armeija eteni — talvisodassa menetetyt alueet takaisin valloitettuaan — Itä-Karjalaan, jolloin tuotiin esille toisaalta strategisia näkökohtia sekä toisaalta suomensukuisten kansojen tunnuksia (”Suur-Suomi”), mutta mikään populaari näkemys ei jälkimmäinen ollut kansan laajoissa piireissä. Talvisodan ”puhdas puolustustais-telu” oli monessakin suhteessa yleisen suomalaisen ajattelutavan mittapuu.

Hyökkäyksensä Neuvostoliittoa vastaan Saksa halusi propagoida eräänlaiseksi ”bolševisminvastaiseksi ristiretkeksi”, eikä vain valtioiden väliseksi kamppailuksi. Eri maista koottiin taistelujoukkoihin SS-osastoja. Ne oli kokoonpantu, pienistä kansallisuuksista puhuttaessa, hollantilaisista, flaameista, vallooneista, tanskalaisista, norjalaisista, suomalaisista sekä eri Balkanin kansoista. Olipa joukossa

28. Vrt. Juhasz 1979, s. 188—190

29. Vrt. Miller 1975, s. 59—61 ja 71

joku määrä vapaaehtoisia puolueettomasta Sveitsistä ja Ruotsista.³⁰ Lisäksi tuli Italiasta ja Espanjasta kokonaisia divisioonia. Kaikella tällä Saksan johto halusi painottaa ”yhtyneen Euroopan” mukanaoloa taistelussa Neuvostoliittoa vastaan.

Itäisen Euroopan pikkuvaltioiden kytkeytyminen — niiden toimiesä Saksan varjossa — laajempiin suurvalta-vastakohtiin tapahtui v:n 1941 joulukuun alusta alkaen. Lähtökohtana oli Japanin yllätyshyökkäys 7. joulukuuta Havaijiin Pearl Harborin amerikkalaiseen laivasotukikohtaan, josta seurauksena USA julisti sodan Japanille. Tällöin myös Saksa julisti sodan USA:lle. Tähän kriisiaaltoon liittyen Englanti julisti sodan Suomelle, Unkarille, Romanian ja Bulgarialle. Myöhemmin toukokuussa 1942 USA puolestaan julisti sodan Bulgarialle, Romanian ja Unkarille. Suomen diplomaattiset suhteet Yhdysvaltain kanssa säilyivät kuitenkin edelleen.

Kaksi pikkuvaltiota eli toisen maailmansodan vuosina erillään ikäänkuin omaa elämäänsä Euroopassa. Irlanti, itsenäisyystaistelun uraamassa asenteessaan, halusi pysyä sotatilanteessakin Englannista selvästi erossa — puolueettomana — eikä myöntänyt sille edes oikeutta lentotukikohtien käyttöön. Portugal, sodan ulkopuolella pysyttäytyvän Espanjan suojassa, sai maantieteellisistä syistä sikäli erityisen merkityksen, että Lissabonista muodostui tärkeä etappi suhteellisen vaarattomille eteläisille laivayhteyksille Pohjois- ja Etelä-Amerikkaan. Sen lisäksi sodan myöhemmässä vaiheessa, erityisesti v:sta 1943 alkaen Lissabon tuli myös tärkeäksi diplomaattiseksi havaintopaikaksi, josta voitiin seurata eri valtioiden edustajien toimesta paitsi sodan kulkua myös rauhankysymyksen esille tuloa.

Saksan sotilaallinen asema, huolimatta siitä että se joutui menestyksekkään alkuhyökkäyksensä jälkeen talvella 1941—42 itärintamalla huomattavasti vetäytymään, säilyi koskemattomana aina syksyyn 1942 asti. Siitä lähtien kehkeytyi Saksan tappioksi ratkaisuja, jotka pitkällä tähtäimellä merkitsivät suurta käännettä toisessa maailmansodassa. Aikajärjestyksessä ensimmäisiä oli englantilaisten 23. lokakuuta 1942 El Alameinin luona Pohjois-Afrikassa saavuttava voitto Rommelin johtamista saksalaisista joukoista sekä pian tämän jälkeen, 8. marraskuuta, amerikkalaisten joukkojen maihinnousu Algeriaan ja Tunisiaan. Itärintamalla venäläiset puolestaan olivat 19. marraskuuta saaneet saarretuksi Stalingradissa kokonaisen saksalaisen armeijan, joka 31. tammikuuta 1943 antautui.

---

³⁰. Vrt. Neulen 1980, s. 201

Kaikki tämä alkoi muuttaa käsityksiä sodan lopputuloksesta. Usko Saksan voittoon, jota oli esiintynyt laajoissa piireissä Euroopan mantereella, horjui ja vähitellen karsiutui. Yleinen mielialamuutos aktivoi miehitetyissä maissa saksalaisvastaista toimintaa. Sotaa käyvissä itäisen Euroopan maissa alkoi oman valtiollisen tulevaisuuden pohdinta vauhdittua uudenlaisista lähtökohdista ja kysymys sodasta irtaantumisesta nousta päiväjärjestykseen.

Saksan miehitysalueet — vastarintaliikkeet ja pakolaishallitukset Lontoossa

Saksan miehittämällä alueilla eri puolilla Eurooppaa syntyi — erityisesti kaiken edellä esitetyn, muutosta maailmansodan yleistilanteessa ilmentävän tapahtumain kulun myötä — maanalaisia liikkeitä, joiden toiminnan kärki oli suuntautunut miehittäjää ja sen vallankäyttöä vastaan. Tämä uusi suuntaus ilmeni eri maissa erilaisen aikataulun mukaisesti sekä myös toimintatavoiltaan ja tunnuksiltaan erilaisena. Yleensä vastarintaliikkeet olivat sekä toimintaedellytyksiltään että -aktiiviteetiltaan yleisen sotasuhtanteen kulkuun läheisesti kytkeytyneitä. Samalla oman maan historialliset taustatekijät sekä lähimenneisyyden kansallisten kriisien luonne antoivat niille omaa lisäväriään.

Kun Puola oli syksyllä 1939 joutunut saksalaisten ja venäläisten joukkojen miehittämäksi, salainen toiminta vauhdittui näillä alueilla Puolan historian vanhojen perinteiden mukaisesti. Ranskan häviö kesäkuussa 1940 pakotti kuitenkin luopumaan Saksaan nähden pikaisen muutoksen toiveista. Vasta sen hyökkäys kesäkuussa 1941 Neuvostoliittoon sai maanalaisen liikkeen suuntautumaan miehittäjiä ja Gestapoa vastaan sekä erilaisten pakko-ottojen sabotointiin. Näin loi vähitellen toimintamuotonsa puolalaisten ”kotiarmeija”. Se oli poliittisesti erilaisista aineksista kokoonpantu ja näki määrääjänä kenraali W. Sikorskin johtaman Puolan pakolaishallituksen Lontoossa, mihin salaisia yhteyksiä Puolasta käsin ylläpidettiin.³¹

Puolan miehityksen jatkuessa sai kaksi tapahtumaa erityistä kansainvälistä julkisuutta. Saksalaisten ilmoituksen mukaan oli tuhansia puolalaisia upseereita löydetty v. 1940 surmattuina Smolenskin läheltä

³¹. Puolan ”kotiarmeijasta” vrt. Leslie 1980, s. 233—236

Katynin seudulta. Varsovan kuuluisan juutalaisten "gheton" saksalaiset hävittivät keväällä 1943, jolloin tuhansia sai surmansa sekä samoin tuhansia lähetettiin keskitysleireihin.

Tšekkoslovakian tultua paloitelluksi v. 1938—39 vallitsi Böömissä ja Määrissä kansallisesti katsoen pessimistinen mieliala, jota Puolan häviö vain vahvisti. Oloille antoi leimaa se, että kansallisesti merkittävät Tšekkiläinen legioona ja Sokol-järjestö oli määrätty lakkautettaviksi; samaan aikaan myös Prahan tšekkiläinen yliopisto suljettiin. Tämän kaiken katsottiin viittaavan Böömin ja Määrin germanisoimissuunnitelmiin.

Aineellisesti ent. Tšekkoslovakian alueet olivat suurten muutosten keskellä kärsineet paljon vähemmän kuin muut alistettuun asemaan joutuneet maat, mutta muussa suhteessa menetykset olivat suuret. Poliittista johtoainesta oli maasta siirtynyt runsaasti joko Länsi-Eurooppaan tai Neuvostoliittoon. Väestö oli passivoitunut ja kansallinen yhteenkuuluvuuden sekä moraalin kannalta katsottiin koetun suuria järkytyksiä. Böömi-Määrin teollisuus palveli Saksan sotataloutta, mutta asepalvelukseen tšekit eivät joutuneet. Poliittisesti lienee tšekkien keskuudessa ollut sangen yleinen se käsitys, että "länsi oli pettänyt". Tätä seikkaa korosti usein puheissaan Englantiin siirtynyt Beneš Tšekkoslovakian katastrofin synnä, ei sen sijaan oman tšekkivaltion politiikkaa kansallisiin vähemmistöihin nähden. Samalla kun Saksan miehitys tunnettiin ankarana, mielialoja olivat käynnistämässä kovat historialliset kokemukset.

Lontoossa Puolan ja Tšekkoslovakian pakolaishallitukset olivat läheisessä kosketuksessa toisiinsa; marraskuussa 1940 ne jopa tekivät valmistavan sopimuksen siitä, että molemmat valtiot sodan jälkeen muodostaisivat federaation.³² Tähän sisältyi pyrkimystä välttää 1920- ja 30-luvuilla niin kohtalokkaita ristiriitoja näiden maiden kesken. Aika oli myös sellainen, että pienillä valtioilla ei nähty olevan tulevaisuutta.

Sekä Puolan ja Tšekkoslovakian pakolaishallitukset olivat — Hitlerin hyökättyä Neuvostoliittoon — saaneet diplomaattisen tunnustuksen anglosaksisilta suurvalloilta, minkä lisäksi ne solmivat kesällä 1941 ystävyyssopimukset neuvostohallituksen kanssa. Suh-teista Moskovaan muodostui sodan jatkuessa kuitenkin ongelma, joka vei nämä kaksi pakolaishallitusta toisistaan erilleen.

Beneš näki tulevan Tšekkoslovakian kannalta idänsuhteet ensi-

³² Mastny 1979, s. 55; Leslie 1980, s. 231

sijaisen tärkeinä; Neuvostoliiton tuki oli välttämätön oman valtion palauttamiseksi Euroopan kartalle. Kaiken taustalla oli pettymystä länteen Münchenin sopimuksen johdosta. Benešin politiikalla oli näissä puitteissa kaksi erityistä tavoitetta: Tšekkoslovakian vanhat rajat oli saatava tunnustetuiksi ja sudeetti-saksalaiset oli saatava karkoitetuiksi niiden sisältä.³³

Puolan pakolaishallituksen ongelmat Neuvostoliittoon nähden olivat aivan toisella tavalla hankalia. Keskeinen Puolan itärajaa koskeva kysymys oli avoin ja sellaisia tietoja liikkui, että ent. Puolan itäalueiden korvikkeeksi Neuvostoliitto voisi ehdottaa korvausta tulevalle Puolalle Itä-Preussista. Samalla Lontoon puolalaisten taholla haluttiin selvitystä Katynin murhien ongelmaan. Sikorskilla oli enemmän kuin Benešillä pyrkimystä korostaa maansa suvereniteettiin tulevaisuudessa liittyviä näkökohtia; jälkimmäinen taas painotti Tšekkoslovakian länsimaista aateperintöä, mutta myös Neuvostoliiton erikoissuojelusta sille. Beneš uskoi, että Tšekkoslovakia voisi sodan jälkeen olla silta lännen ja idän välillä.³⁴

Sikorski piti joka tapauksessa tärkeänä yhteistyölinjan löytämistä neuvostohallituksen kanssa, joka oli ”jäädystänyt” suhteet huhtikuusta 1943 lähtien. Kun hän kesällä 1943 kuoli lento-onnettomuudessa, tuli pakolaishallituksen johtoon Stanislav Mikolajczyk. Hän puolestaan yritti neuvotella Moskovassa lokakuussa 1944 Stalinin kanssa Puolan tulevasta asemasta. Kun hän palasi Lontooseen pakolaishallitus ei kuitenkaan hyväksynyt neuvottelujen tulosta, jolloin Mikolajczyk erosi siitä. Tilanne oli sikäli erikoinen tässä vaiheessa, että neuvostohallitus oli ryhtynyt kosketukseen myös puolalaisten kommunistien johtoryhmän kanssa maan tulevaisuutta koskevista kysymyksistä.³⁵

Beneš puolestaan oli kiirehtinyt neuvottelujen aikaansaamista Tšekkoslovakian pakolaishallituksen ja Neuvostoliiton johdon välillä ja matkustanut, Englannin hallituksen vastustuksesta huolimatta, joulukuussa 1943 Lontoosta Moskovaan. Siellä hän oli solminut pakolaishallituksen puolesta Neuvostoliiton kanssa 20-vuotisen ystävyys sopimuksen, jolla tuli olemaan suuntaa luova merkitys uuden Tšekkoslovakian ulkopoliittiselle orientoinnille. Moskovassa

33. Vrt. Mastny 1979, s. 58, ja 140—141. — Beneš 1944, s. 33

34. Vrt. Kennan 1961, s. 359—360; Mastny 1979, s. 58—59

35. Vrt. Mastny 1979, s. 93—94

Beneš tapasi Gottwaldin ja muita tšekkiläisiä emigranttikommunisteja, joiden kanssa hän kaavaili sodanjälkeistä yhteistoimintaa.³⁶

Näissä yhteyksissä alkoi näyttäytyä suurpoliittisten valtaongelmien ja samalla erilaisten ideologisten suuntausten kohtaaminen Itä-Euroopan suunnalla. Stalingradin taistelun lopputuloksen selviäminen tammikuun loppuun 1943 mennessä Neuvostoliiton voitoksi oli tosiasia, joka toi sodanjälkeisiä ongelmia ikäänkuin lähemmäksi.

Jugoslavian eri alueilla oli alkanut aktivoitua vastarintaliike sen jälkeen, kun Hitler oli käynnistänyt hyökkäyssuunnitelmansa Neuvostoliittoa vastaan. Vastarintaliike jakautui lähinnä kahteen ryhmään, jotka molemmat olivat jyrkästi Saksa-vastaisia. Draza Mihailovicin johtama edusti monarkistis-konservatiivista suuntausta ja toinen, Jozif Brozin ("Tito") johdolla organisoitu radikaalista kumouksellisuutta. Ryhmät alkoivat olla vuoden 1941 lopulta lähtien keskenään vihollisuhteessa, jolloin Mihailovic menetti arvoaltaansa; hänen selitettiin ylläpitävän kosketusta Italian hallitukseen.³⁷

Titon arvoaltaa ja mainetta nosti se, että hän pystyi organisoimaan Jugoslavian maaseudulla sissisodan saksalaisia miehittäjiä vastaan. Hänellä ei ollut ulkomaisia yhteyksiä ainoastaan Neuvostoliittoon, vaan vähitellen myös Englantiin. Tito oli samalla sivuuttamassa myös Jugoslavian Lontoossa toimivan, sisäisesti eripuraisen pakolaishallituksen, jolle nuori kuningas Pietari II ei pystynyt antamaan auktoriteettia. Tästä johtuen kuninkaan "paluu" sodan jälkeen Jugoslaviaan alkoi muodostua kyseenalaiseksi. Sotilaallista apua Tito näytti saavan kevästä 1944 lähtien eniten Englannista.³⁸

Ent Tšekkoslovakian alueilla ei v. 1939—42 ollut mitään vastarintaliikettä esiintynyt. Saksan häviö Stalingradin taistelussa muodosti kevästä 1943 alkaen lähtökohdan uudenlaisen kansallisen vastarinnan aktivoitumiselle. Samalla uusi tilanne tšekkien ja slovakien keskuudessa kallisti asenteita myötämielisiksi itäorientoinnille maan tulevaisuuden perustana.

Puolassa vastarintaliikkeet muodostivat v:sta 1943 lähtien huomattavan laajapuiteisen kokonaisuuden. Niiden piirissä esiintyi sekä läntisen että itäisen orientoinnin kannattajia. Vastarintaliikkeen vahvinta suuntausta edusti maanalainen "kotiarmeija". Varsovassa syyskuussa 1944 puhjennut kapina silloin vielä kaupunkia hallussaan

36. Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 428—429; Hoensch 1966, s. 125—126

37. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 266—268

38. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 271 ja 293; Auty 1970, s. 222 ja 242—243

pitäviä saksalaisia miehittäjiä vastaan osoitti tämän ”kotiarmeijan” pyrkimystä korostaa sen omaa itsenäistä toimintaroolia sekä Lontoossa toimivan pakolaishallituksen arvovaltaa — näin erityisesti samaan aikaan aktivoitumassa olevaa kommunistijohtoista ns. Lublinin komiteaa vastaan.

Varsovassa puhjenneeseen kapinaan nähden puna-armeija omaksui pidättyvän asenteen; se pysäytti joukkojensa etenemisen kaupungin itäpuolelle eikä yrittänyt auttaa kapinallisia taistelussa saksalaisia vastaan. Molempien osapuolten — sekä Varsovan kapinallisten että puna-armeijan johdon — toimintaan sisältyi poliittista taktiikkaa ja taustavaikuttimia. Kun saksalaiset lopulta saivat Varsovan kapinan kukistetuksi, se merkitsi suurta iskua koko puolalaiselle kotiarmeijalle ja sen edustamalle länteen nojautuneelle vastarintaliikkeelle.

Kreikan tultua Saksan ja Italian joukkojen miehittämäksi keväällä 1941 maahan oli muodostettu akselivalloille ystävällinen hallitus, mutta mitään muita suurempia muutoksia valtion hallinnossa ei tässä vaiheessa toimeenpantu. Vakavat ongelmat koskivat mm. elintarvikehuoltoa, sillä tilanne kuvattiin ajoittain nälänhätää muistuttavaksi. Vastarintaliikkeen alku sijoittui Kreikassa myöhemmäksi kuin Jugoslaviassa; sellaisesta voidaan puhua syksystä 1942 alkaen, jolloin sen ja miehitysviranomaisten kesken esiintyi yhteenottoja. Saksalaiset koettivat jyrkin toimenpitein tukahduttaa kaiken vastarinnan.

Vastarintaliikettä Kreikassa edusti toisaalta EAM-järjestö, johon maanalaisella kommunistipuolueella oli vahva oté ja jolla oli apuna salainen armeija ELAS. Sen rinnalla ja kilpailijana toimi EDES-organisaatio, joka kuitenkin oli edellistä heikompi. Kansainvälisiä yhteyksiä oli EAM’illä Neuvostoliittoon ja EDES’illä Englantiin. Vastarintaliike Kreikassa suuntautui paitsi saksalaisia myös ”yhteistoimintamiehinä” toimivia kreikkalaisia vastaan.³⁹

Kairoon asettuneella Kreikan pakolaishallituksella, samoin kuin siellä oleskelevalla kuningas Yrjö II:lla, oli sängen vähän vaikutusta tapahtumain kulkuun Kreikassa. Lisäksi kuningasta vieroksuttiin monissa kreikkalaisissa piireissä, johtuen maan sisäpoliittisista ristiriidoista 1930-luvulla. Monet lähtivät siitä, että sodan päätyttyä tulisi kansanäänestyksellä ratkaista, millainen poliittinen järjestelmä oli sopiva Kreikalle.

---

³⁹. Vrt. Woodhouse 1958, s. 141—150

Miehitetyssä Norjassa epäonnistuivat saksalaisten yritykset saada Quislingin hallituksen ja natsipuolueen ympärillä syntymään laajempi, uutta poliittista tilannetta myötäilevä asennoituminen. Kun valtakunnankomissaari Terboven julisti 25. syyskuuta 1940 kuningas Haakonin menettäneen valtaistuimensa sekä Nygaardsvoldin hallituksen ja suurkäräjien toiminnan lakkautetuksi, olivat sovitteluyritykset päättyneet.⁴⁰

Tilanne merkitsi myös lähtökohtaa vastarintaliikkeen ("hemmafront") vauhdittumiselle. Se jakautui siviili- ja sotilassektoreihin. Itse vastarintatoiminnassa erottui sen varsinaisen työskentelyn sisällä ammattiyhdistysliikkeeseen aikaisemmin kuuluneiden yhteisvaikutus sekä kommunistien erillinen organisaatio. Kokonaisuudessaan vastarintaliike Norjassa tuli olemaan lajissaan tehokkaimpia Saksan miehitysalueilla. Kun sen merkityksestä puhutaan, viime sijassa on kysymys kansallisten asenteiden säilyttämisestä.

Tapahtumain kulkuun Norjassa liittyi monenlaista ja näkymätöntä. Gestapo suoritti laajoja pidätyksiä, jolloin osa vangituista siirrettiin keskitysleireihin Saksaan. Norjalaiset piispat erosivat mielenosoitukSELLISESTI tehtävistään vastalauseena miehitysviranomaisille, joiden yksi näkyvä toimenpide oli Oslon yliopiston sulkeminen.

Norjøn pakolaishallituksella Lontoossa ja vastarintaliikkeen johdolla oli yhteyksiä keskenään, mutta hankauksetonta yhteistoiminta ei ollut. Pakolaishallitus tunnusti, että vastarintaliikkeen johto kykeni paremmin kuin se itse arvioimaan toimintaedellytyksiä Norjassa, joskin ensin mainittu tunsu puolestaan paremmin liittoutuneiden toiminnan ja kansainvälisen yleistilanteen kehityksen. Jotta keskinäistä kitkaa saataisiin vähennetyksi, ilmoitti pääministeri Nygaardsvold Lontoosta lähetetyssä radiopuheessaan joulukuussa 1944, että heti saksalaismiehityksen päätyttyä Norjassa muodostettiin uusi hallitus, jossa olisi mukana myös vastarintaliikkeen edustajia, sekä toimeenpantaisiin vaalit.⁴¹

Tanskassa oli ulkoministeri Scavenius miehityksen alkuajoista lähtien edustanut sopeutumista "uuteen Eurooppaan" ja pyrkinyt tässä mielessä johdattelemaan koko hallitusta. Sovittelupolitiikan hyväksi vaikutti kansainvälisen yleistilanteen lisäksi se seikka, että vaihtoehtona nähtiin oman tanskalaisen hallinnon romuttaminen ja saksalai-

40. Vrt. Skodvin 1956, s. 315—321; Bull XIII 1979, s. 355—366

41. Vastaavanlainen ilmoitus oli annettu "kotirintaman" johdolle jo 8/2 1943. — Vrt. Riste II 1979, s. 399

sen sotilashallinnon tulo sen tilalle. Miehityksen ja myöntövyyslinjan jatkuessa Tanskan ”virallisen politiikan” tuki kaventui. Poikkeusolojen ilmiö sinänsä oli, että maassa alkoi ilmestyä salaista lehdistöä; luotiin myös epävirallisia informaatiokanavia. Ulkomailla erät diplomaattiset edustajat, kuten Tanskan lähettiläs Henrik Kauffmann Washingtonissa, ryhtyivät toimimaan itsenäisesti, Kööpenhaminan hallituksesta riippumatta, ja esim. hoitamaan Grönlantia koskevia kysymyksiä. Lontooseen muodostettiin ”Vapaan Tanskan” neuvosto (Det frie Danske), jonka johtoon tuli v. 1942 Tanskasta paennut Christmas Möller.

Sovittelupolitiikalla, jota lokakuusta 1942 lähtien pääministerinä toimiva Scavenius pyrki jatkuvasti harjoittamaan, oli eräässä suhteessa selvä rajansa; tanskalaisen natsipuolueen edustajia hän ei hyväksynyt maan hallitukseen. Manifestaatioksi demokratian ja kansallisen omaleimaisuuden puolesta voidaan katsoa maaliskuussa 1943 pidetyt kansankäräjät vaalit, joissa sosiaalidemokraatit säilyttivät asemansa Tanskan suurimpana puolueena ja kolme porvarillista puoluetta samoin suunnilleen entisen kannatuksensa. Natsipuolueen kannatus jäi 3:een paikkaan 140:stä, kuten se oli ollut v:n 1939 vaaleissakin.⁴²

Tanskan yleiseen mielipiteeseen loivat optimismia Saksan tappiot Stalingradissa ja Afrikassa sekä länsivaltain joukkojen maihinnousu Sisiliassa ja Mussolinin kukistuminen heinäkuussa 1943. Silloin tällöin saattoi myös Tanskassa esiintyä lakkoja ja mielenosoituksia saksalaisia vastaan. Syyskuussa 1943 vastarintaliike sai oman keskusjohtonsa (Danmarks Frihetsraad). Se sai myös käyttöönsä salaa Englannista tuotuja aseita.

Mutta miehittäjä puolestaan kovensi otteitaan; saksalaiset ottivat elokuun lopulla 1943 haltuunsa koko Tanskan hallinnon ja Scaveniuksen hallitus joutui lopettamaan toimintansa. Samalla yhteydet vastarintaliikkeen ja puolueiden johtopiirien kesken tiivistyivät ja kesästä 1944 alkaen niiden kesken oli jatkuva kontakti. Tällöin alkoi tulla esille pohdintaa ja valmisteluja sellaista tilannetta silmällä pitäen, jolloin Tanska vapautuisi Saksan miehityksestä. Tällaisiin ratkaisutapahtumiin nähden katsottiin olevan monia vaihtoehtoja.

Hollannissa ei ollut mitään aikaisempia kokemuksia miehityksestä. Siksi ei tunnettu toimintamenetelmiä tällaisissa olosuhteissa,

⁴². Vrt. Winding 1948, s. 157

eikä myöskään ollut ajateltu mahdollista yhteyksien tarvetta Englantiin. Kun saksalaiset ryhtyivät levittämään natsi-ideologiaa ja vaino-toimenpiteisiin juutalaisia vastaan, puhkesi helmikuussa 1941 Amsterdamissa ja sen ympäristössä yleislakko. Tällainen vastarintailmiö oli aivan uutta Saksan miehittämän Manner-Euroopan alueilla, joten se herätti suurta huomiota Hollannin ulkopuolellakin.⁴³ Toinen lakko-aalto syntyi huhtikuussa 1943 ja ulottui laajalti sekä teollisuuteen että maatalouteen. Sen taustalla vaikuttivat tiedot, joiden mukaan saksalaiset tulisivat siirtämään Hollannin armeijassa v. 1940 palvelleita työvelvollisiksi Saksaan. Miehittäjillä oli tässä vaiheessa jo tietoja vastarintaliikkeen olemassaolosta; he näkivät vaarana erityisesti sellaisen tilanteen, jolloin länsivallat suorittaisivat Hollannin rannikolla maihinnousun ja vastarintamiehet iskisivät saksalaisten joukkojen selkään.

Miehitetyssä Belgiassa esiintyi sängen vähän sabotaasitoimintaa saksalaisia vastaan; sen sijaan levitettiin esim. erilaisia salaisia painotuotteita. Saksalaisvastaisuus alkoi korostua sellaisissa yhteyksissä kuin esim. seurauksena v. 1942 annetusta määräyksestä, jonka mukaan 18-vuotiaat miehet joutuisivat työvelvollisiksi Saksaan. Tässä tilanteessa tapahtui sängen paljon karkaamisia. Muuten miehitysajan ”normaaliin” kulkuun kuului, että tuotantoelämä Belgiassa — kuten Hollannissakin — palveli Saksan sotaponnistuksia. Poikkeusoloissa ”musta pörssi” toimi vilkkaasti ja monet ansaitsivat runsaasti näistä liiketoimista.

Maailmansodan kulkua ryhdyttiin Hollannissa ja Belgiassa seuraamaan innostuneesti, kun siitä v:n 1942 loppupuolelta lähtien alkoi tulla liittoutuneille edullisia tietoja. Pohjois-Afrikan tapahtumat ja Mussolinin kukistuminen koettiin sängen läheisiksi, mutta myös Stalingradin taistelun tulos merkittäväksi liittoutuneiden kannalta. Lontoon radion erikielisillä lähetyksillä oli oma vaikutuksensa informaation levittäjänä miehitettyihin maihin. Eniten odotettiin suurta maihinnousua, jonka tulosta BBC:n uutiset antoivat tietoja jo syksystä 1943 alkaen.

Pakolaishallitukset suorittivat Lontoossa valmisteluja hallinnon palauttamiseksi kansallisiin raameihin niiden valtioalueilla Saksan miehityksestä vapautumisen jälkeen. Niinikään laadittiin suunnitelmia elinkeinojen ja yhteiskunnallisten olojen kehittämistä. Viimeksi mai-

---

⁴³. Vrt. Sijes 1954, s. 216—226

nitulta osalta Englannissa v. 1943 julkaistu ns. Beveridge-suunnitelma vaikutti käsityksiin sosiaalisten uudistusten tarpeesta sodan päätyttyä.

Hollannin ja Belgian osalta oli pakolaishallitusten ja vastarintaliikkeiden kesken informaatioyhteyksiä, mutta vähemmän yhteistä politiikkaa. Jälkimmäisten sisäinen heterogeenisuus osaltaan oli siihen syynä, mutta myös niiden olosuhteiden erilaisuus, joissa toimittiin. Toinen ongelma pakolaishallitusten kannalta oli yhteistyön koordinointi niitä tapahtumia silmälläpitäen, joiden uskottiin ratkaisevan sodan liittoutuneiden hyväksi eli johtavan Saksan miehityksen päättymiseen Euroopan mantereeseen monissa maissa.

Kun suuri mairinnousu alkoi 6. p:nä kesäkuuta 1944 Kanaalin rannalla ja liittoutuneiden joukot pääsivät etenemään Ranskassa — jolloin mm. Pariisi vallattiin elokuun lopulla — sota kosketti Belgiassa vain hyvin lyhyen ajan. Englantilaiset ja kanadalaiset joukot ottivat syyskuun alkupäivinä 1944 suuren osan maasta haltuunsa sekä riisuivat aseista vastarintamiesten ryhmät, joiden taholta ilmeisesti pelättiin ”tottelemattomuutta” kotimaahan palaamassa olevaan pakolaishallitukseen nähden. Miehityksen jälkeisinä päivinä lienee Belgiassa murhattu n. 250 ”yhteistoiminnasta” miehittäjän kanssa epäiltyä henkilöä, minkä lisäksi n. 20000 joutui tuomioistuimessa vastaamaan samaan syytökseen. Vastaavanlaisia esimerkkejä voidaan esittää monesta muusta maasta.

Kun englantilaiset ja kanadalaiset joukot jatkoivat etenemistään Belgiasta kohti Hollantia, hollantilaiset koettivat vaikeuttaa saksalaisten miehittäjien vastarintaa toimeenpanemalla rautatielakon. Mutta saksalaisten vastahyökkäykset ja sulkujen avaaminen pysäyttivät hyökkääjän ja Hollannin miehitys jatkui. Talvesta 1944—45 tuli elintarvikehuollon kannalta hyvin vaikea (”Hungerwinter”); ihmisiä kuoli nälkään ja kulkutauteihin. Saksalaisten miehitys päättyi Hollannissa vasta toukokuun alussa 1945, jolloin koko sota Euroopassa loppui.

Norjan pakolaishallituksen tavoitteena oli saada englantilaisia ja amerikkalaisia joukkoja osallistumaan Norjan alueiden vapauttamiseen saksalaisista miehittäjistä. Suuri mairinnousu Euroopan mantereelle hallitsi kuitenkin kesäkuusta 1944 lähtien siinä määrin anglosaksien näköaloja, että mitään kaavailtua apua ei ollut siltä taholta saatavissa. Sen sijaan Neuvostoliiton joukkoja eteni lokakuusta 1944 lähtien Finnmarkin alueelle Pohjois-Norjassa. Norjan pakolaishallitus pelkäsi maansa alueitten muodostuvan lännen ja idän voit-

täjävaltioiden kiistan kohteeksi ja Neuvostoliiton saavan etuja itselleen.⁴⁴

Neuvostoliiton eteneminen Itä-Euroopassa, länsiliittoutuneiden maihinnousu Ranskassa ja itäisten pikkuvaltioiden irroittautuminen sodasta

Itäisen Euroopan pikkuvaltioiden osalta toi yleisen sotilaallisen tilanteen kehitys Saksalle epäedulliseen suuntaan pohdittavaksi niiden sodasta irtaantumista koskevan kysymyksen. Aloitteiden teko ja ratkaisuun pääsy kuitenkin kytkeytyi tässä asiassa monelle suunnalle. Eräs keskeinen ongelma oli, millä ehdoilla Neuvostoliitto oli valmis sodan lopettamaan. Toisaalta oli vaikea ennakoida, miten sodan edelleen jatkuessa sotilaallinen irroittautuminen Saksan rinnalta oli toteutettavissa. Sotilaalliset vastavedot viimeksi mainitulta taholta oli otettava huomioon. Oman probleemansa muodosti ”sisäinen” poliittinen mielipidekehitys asianomaisissa pikkuvaltioissa. Lähinnä oli painetta siihenastista politiikkaa arvostelevien piirien puhevallan esille pääsemiseksi ja tarvetta ”Saksan ystävien” otteen heikentämiseen itse kunkin maan poliittiseen johtoon nähden.

Länsivaltain ja Neuvostoliiton neuvotteluissa Teheranissa marrasjoulukuulla 1943 käytiin mielipiteenvaihtoa mm. Itävallan itsenäisyyden palauttamisesta sekä Suomen tulevasta asemasta. Viimeksi mainitussa yhteydessä ilmeni selvästi, että Neuvostoliitolla tulisi olemaan hyvin merkittävä puhevalta itäisessä Euroopassa.⁴⁵ Tämä kävi välillisesti selville niistä tiedoista ja käsityksistä, joita esitettiin Tšekkoslovastian ja Puolan pakolaishallitusten neuvotteluista Moskovassa.

Maaliskuussa 1944 J.K. Paasikivi vieraili Suomen hallituksen edustajana salaa Moskovassa tunnustellakseen rauhan mahdollisuuksia. Paasikivi, joka kävi tiukan keskustelun Molotovin kanssa mm. talvisodasta, ilmensi toisenlaista kansallista itsepuolustus- tahtoa edustavaa kansallisuutta kuin mitä symbolisoi muutamia kuukausia aikaisemmin Moskovassa vierailut Beneš; viimeksi mainittu edusti suurvallan painostuksen edessä alistunutta ja Euroopan kartalta hävinnyttä valtiota. Neuvostoliiton rauhanehdoissa Suomelle

44. Vrt. Riste II 1979, s. 192—193 ja 214—216; Riste 1986 (esitelmä)

45. Vrt. Polvinen I 1979, s. 290—293. — Churchill V 1952, s. 351—354

vaadittiin talvisodan jälkeisten rajojen palauttamista sekä suurta sotakorvausta. Kun Suomi ei katsonut tässä vaiheessa voivansa rauhanehtoja hyväksyä, se vetosi sotakorvaussumman suuruuteen. Tosiasiallinen este oli eittämättä myös se realiteetti, että saksalaisilla oli edelleen hallussaan Suomenlahden etelärannikko sekä Lappi.

Kun Unkarin rauhanpyrkimyksistä Neuvostoliiton kanssa alkoi liikkua huhuja, miehitti Saksa Unkarin maaliskuussa 1944 ja asetti näin puskurin tämänsuuntaisille yrityksille. Strategisesti Unkari — venäläisten edetessä itärintamalla — sijoittui hyvin keskeiseen asemaan Saksan sodanjohdon näkökulmasta.

Syksyyn 1944 tultaessa lähestyttiin itäisessä Euroopassa huomattavaa poliittista murrosvaihetta. Suomi solmi 19. syyskuuta välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Sen perusteella maan kaakkoisraja Leningradin suunnalla palautui v:n 1940 rajaksi, minkä lisäksi Suomi joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle Petsamon sekä Helsingin ja Hangon väliltä Porkkalan seudun ns. vuokra-alueena. Suomalle määrätty sotakorvaus oli sen sijaan huomattavasti alennettu Moskovan vaatimustasosta saman vuoden keväällä.

Hiukan aikaisemmin 12. syyskuuta 1944 oli myös Romania solminut välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Se joutui luovuttamaan Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan itäiselle naapurilleen, kun sen sijaan Transsylvanian omistus jäi osittain avoimeksi. Välirauhansopimuksen 19 §:n mukaan tulitaisiin tämä alue kokonaan tai suurin osa siitä liittämään Romaniaan, jos rauhankonferenssi tekee tällaisen päätöksen.⁴⁶ Kun Suomen tehtäväksi tuli karkoittaa saksalaiset joukot Lapista, niin Romania puolestaan sitoutui osallistumaan Unkarin suunnalla taisteluun saksalaisia vastaan. Tämän se teki kokonaan uudelleen kootulla armeijalla.

Lokakuussa 1944 Unkari yritti, kuten Suomi ja Romania, irtaantua sodasta, mutta Saksa pääsi — jo toisen kerran — suorittamaan vastavedon. Horthy vietiin nyt vankina Saksaan ja maahan muodostettiin uusi, Saksalle uskollinen hallitus, joka ilmoitti jatkavansa sota. Sota päättyi Unkarin osalta vasta tammikuussa 1945, jolloin tehdyn aseleposopimuksen mukaan Unkarin oli luovutettava kaikki v:sta 1938 lähtien saamansa alueet takaisin Tšekkoslovakielle, Romanielle ja Jugoslavialle. Lisäksi Unkarista lähetettiin n. 600000 sotavankia Neuvostoliittoon työvelvollisiksi.

---

46. Vrt. Juhasz 1979, s. 299

Saksalaisten joukkojen vetäytyminen Balkanilla oli alkanut syyskuussa 1944, jolloin ne luopuivat Kreikasta. Jugoslaviassa oli partisaaniliike, johon laskettiin kuuluvan n. 800000 sotilasta, saanut vähitellen koko maan haltuunsa ja luonut samalla kylätasolta alkaen oman hallintonsa. Se oli toiminut hyvin poikkeuksellisella tavalla koko Euroopassa maan vapauttajana saksalaisista miehittäjistä; neuvostoliittolaisia ja bulgarialaisia joukkoja oli mukana näissä tehtävissä vain eräillä maan itäisillä alueilla. Tämä tosiasia antoi Titolle vahvan aseman ja hänen edustamansa kommunistinen suuntaus tuli alusta alkaen määräämään maassa kehityksen suunnan. Lontoon pakolaishallitus edustajineen ja kuningas Pietari II jäivät sivuun.⁴⁷

Suuren maihinnousun johdosta länsivallat olivat saaneet haltuunsa koko Ranskan ja Belgian, mutta sen jälkeen vuosien 1944—45 vaihteessa niiden eteneminen pysähtyi Reinin suunnalla. Idässä Neuvostoliiton joukot etenivät jatkuvasti niin että vastaavana ajankohtana ne olivat jo Puolan alueella. Kun Jaltassa tapasivat helmikuussa 1945 Yhdysvaltain, Neuvostoliiton ja Englannin johtajat toisensa, sovittiin mm. Saksan jakamisesta neljään miehitysalueeseen (Ranska oli neljäntenä). Puolan itärajaista päätettiin, että se tulisi kulkemaan etnografista rajaviivaa ("Curzon-linja") myöten. Miehityksestä vapautuneissa maissa uudet hallitukset tuli muodostaa "kaikista demokraattisista aineksista".

Kun Neuvostoliiton joukot v:n 1945 alkukuukausina etenivät nopeasti Puolassa, miljoonia saksalaisia siirtyi niiden edellä Oderjoen länsipuolelle. Samalla venäläiset joukot kuljettivat näin evakuoituneiksi joutuneille alueille mm. Itä-Preussissa idästä miljoonia puolalaisia. Puolalaiset kansana tulivat näin siirrettyiksi länteenpäin. Saksalaisia oli myös muista Itä-Euroopan maista lähtenyt ennen venäläisten joukkojen tuloa huomattavat määrät siirtyäkseen varsinaisen Saksan alueille.

Toinen maailmansota päättyi Euroopan osalta toukokuun alussa 1945, jolloin saksalaiset joukot länsirintamalla ensin antautuivat amerikkalaisille ja englantilaisille sekä sen jälkeen 8. päivänä tapahtui kaikkien saksalaisten joukkojen antautuminen Berliinissä yhteisesti kaikkien liittoutuneiden edustajille. Venäläiset olivat sitä ennen valloittaneet Wienin ja saksalaisten antauduttua heidän joukkonsa 10. toukokuuta marssivat Prahaan. Manner-Euroopassa tapahtunut

---

⁴⁷. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 282, 293 ja 296

saksalaisten antautuminen laukaisi tilanteen myös Norjassa ja Tanskassa. Saksalaiset antautuivat näissä maissa ilman taistelua.

* * *

Toisen maailmansodan lopputulos Euroopassa, kuten muutamaa kuukautta myöhemmin Aasiassakin, merkitsi häviölle joutuneen osapuolen ”ehdotonta antautumista”. Jyrkkyydessään tämä ratkaisu erosi ensimmäisen maailmansodan lopputuloksesta. Saksan valtiota ei enää ollut olemassa, oli vain eri suurvaltojen miehitysvyöhykkeitä. Valta ja voima oli nyt voittaneilla suurvalloilla.

Kun suunnattomia voimavaroja vaatinut, mutta samalla myös valtavaa hävitystä aiheuttanut sota oli päättynyt, ilmapiirille voittajien taholla antoi leimaa voimallinen aatteellinen ja poliittis-moraalinen tilittäytyminen, joka tuomitsi ankarasti hävinneet ja korosti oman asian oikeutusta. Ilmassa oli myös voittajien taholta annettuja yleisluontoisia lupauksia Saksan ja Italian valtapiiristä vapautuneille kansoille. Mutta mitä tulevaisuus oli lähemmin tuova tullessaan, se oli ongelma muun muassa maanosan pikkuvaltioille — niiden yleiselle asemalle ja sisäisen kehityksen suuntautumiselle.

VII. Toisen maailmansodan jälkeiset vuosikymmenet ja pikkuvaltioiden asema

Voittajavaltiot ja Euroopan tulevaisuuden kaavailut

Kun liittoutuneet olivat toisen maailmansodan edetessä alkaneet hahmotella Euroopan tulevaa poliittista karttaa, asenne pikkuvaltioihin ei ollut kovin myönteinen.

Kuvaavaa on eräs Churchillin kaavailu lokakuussa 1942; siinä edellytettiin esim. Itävallan, Unkarin ja erään Saksan osan liittämistä yhteen, samoin Tšekkoslovakian ja Puolan yhteyttämistä, kuten myös Balkanin valtioiden.¹ Näkemysten taustalla olivat aivan ilmeisesti vaikuttamassa lähimenneisyyden kielteiset kokemukset pikkuvaltioiden heikosta kansallisesta itsepuolustuskyvystä.

Neuvostoliiton turvallisuuspoliittisten näkemysten kehitykseen olivat vaikuttamassa kokemukset, joita sillä taholla oli v. 1938—41 saatu pikkuvaltioiden kohtalosta ja Saksan vaikutusvallan kasvusta Keski-Euroopan ja Neuvostoliiton ”välivyöhykkeellä”. Näin kypsyi neuvostohallituksen reaktiona kaavailuja oman turvallisuusvyöhykkeen aikaansaamisesta edellyttäen, että yleispoliittiset olosuhteet muuttuisivat sen kannalta edullisiksi.

Näyttää siltä, että Moskova jo sangen varhaisessa vaiheessa alkoi kiinnittää huomiota sille myötämielisen poliittisen johtoaineksen löytämiseksi tämän saman alueen maihin, mikä avasi näiden valtioiden kommunisteille tärkeän tulevaisuuden roolin. Neuvostohallitus pyrki kokoamaan Moskovaan Itä-Euroopan maista kommunistisia johtajia,

¹. Vrt. Mastny 1979, s. 55—56

kuten esim. sen v. 1940 diplomaattisella tasolla tekemät sopimukset Unkarin kanssa Matias Rakosin, ja Romanian kanssa Anna Paukerin ”luovuttamisesta” osoittanevat.

Länsi-Euroopan suunnalla tapahtui toisen maailmansodan jälkivaiheessa merkittävää mielipidekehitystä. Patriotismi tunteenomaisessa mielessä näyttäytyi yhä enemmän eräänlaiseksi menneisyyden — ensimmäisen maailmansodan ajan — yleisaatteeksi. Toisen maailmansodan vaihtelevissa kohtaloissa — rintamataisteluissa, miehityksen keskellä ja vastarintaliikkeissä — näkökulma alkoi muodostua laajapuitteisemmaksi. Taistelu Saksaa vastaan tuli yhteiseksi asiaksi suurelle joukolle läntisen Euroopan kansakuntia. Ei ollut kysymys vain oman maan kohtalosta, vaan ajateltaessa voittoa vihollisesta eteen hahmottui eräänlainen Eurooppa-aatteen ja atlantisten yhteistunnusten kokonaisuus. Sodan loppuvaiheen käynnistys lännessä — suuri mähinnousu — vain tuntui vahvistavan tällaista uudenlaista aatteellista suuntausta. Enää ei voitu — monen mielestä — olla nationalisteja perinteellisessä, ahtaassa mielessä.

Samanaikaisesti liittoutuneiden — ns. kolmen suuren — neuvotteiluissa olivat esillä, erityisesti v:sta 1943 lähtien, suuria eurooppalaisia aluekokonaisuuksia koskevat ratkaisut. Korkean tason päätöksenteko koski usein tavalla tai toisella pieniä maita ja suoritettiin usein — ohi niiden. Suurvaltojen ”intressipiirien” esilläolo ennakoii pienten sijoittumista niiden puitteisiin ja varjoon.

Kansojen itsemääräämisoikeus tunnustettiin sikäli yleisluontoisesti, että ilmoitettiin palattavan valtiolliseen tilanteeseen Euroopassa v. 1937. Tämä merkitsi mm. Tšekkoslovakian ja Puolan palauttamista suvereenisten valtioiden joukkoon. Poikkeuksen tulivat kuitenkin muodostamaan v. 1940 Neuvostoliittoon liitetyt Baltian tasavallat, joita palautus entiseen asemaan ei tullut koskemaan.

Kun toukokuun 1945 alkuun mennessä oli Euroopassa uuden ajan laajin ja hävittävin sota päättynyt, oli sodan hävitys koskettanut erityisesti Keski- ja Itä-Eurooppaa. Saksassa oli surmansa saaneita — siviilit mukaan lukien — n. 5 milj., Neuvostoliitossa eri arvioiden mukaan 12—20 milj. Lisäksi miljoonia saksalaisia oli evakuoitu idästä Saksan valtakunnan alueelle ja miljoonia saksalaisia joutunut sotavankeuteen. Saksan osalta saattoi tehdä historiallisen vertauksen 30-vuotisen sodan jättämään hävitykseen ja köyhyyteen.

Pienemmistä maista oli eniten tuhottuja Puola; se oli menettänyt — juutalaiset mukaan lukien — 20% väestöstä. Muita erityisen

hävityksen kohteiksi joutuneita pikkuvaltioita olivat Hollanti, Jugoslavia ja Kreikka. Suhteellisen vähän aineellisia menetyksiä olivat sen sijaan Saksan miehittämistä maista kärsineet Belgia ja Tšekkoslovakia. Kaikkialla sodan koskettamissa maissa olivat hyvin ongelmallisia asuntotilanne, liikenne yhteydet sekä elintarvikehuolto. Monella taholla tehtiin kysymys, nousisiko Eurooppa enää tuhkaista.

Saksan neljän miehitysvyöhykkeen puitteissa miehittäjät Neuvostoliitto, Yhdysvallat, Englanti ja Ranska alkoivat toteuttaa omaa sotilashallintoaan, vauhdittaa talouselämää liikkeelle, antaa oikeuksia poliittiseen toimintaan sekä orientoida koululaitoksen toimintaa ja sosiaalisten asioiden hoitoa.

Millainen oli oleva sitten Saksan tulevaisuus?

Se tosiasia, että Saksan sotilaallinen voima oli molemmissa maailmansodissa osoittautunut sekä länsivaltojen että Venäjän kannalta hyvin pelottavaksi, toi esille kaavailuja sen uuden nousun estämiseksi. Ne saattoivat olla hyvinkin suoraviivaisia. Yhdysvaltain rahaministeri Morgenthau ehdotti Saksan muuttamista maatalousvaltioksi. Neuvostoliitto vaati Saksan sotakorvausten määräämistä tavaroina, teollisuuslaitoksina ja työvoimana: esim. tehtaiden siirtoa Itä-Saksasta venäläisille alueille ryhdyttiin toimeenpanemaan nopeassa tahdissa. Ranskassa de Gaulle kaavaili Saksan jakamista vanhoihin historiallisiin perusteisiin pikkuvaltioiksi: Baijeri, Hessen, Baden, Württemberg jne.

Kun demobilisaatio alkoi sodan päätyttyä, se suoritettiin hyvin nopeasti länsivaltain osalta. Sen jälkeen Neuvostoliitolla oli suurimmat maavoimat, mikä erityisesti korostui voimasuhteissa Manner-Euroopassa, mutta meri- ja ilmavoimien osalta puolestaan länsivalloilla oli etumatkaa. Yhdysvallat pitivät monopolia atomipommiin, jota USA oli käyttänyt elokuun alussa 1945 Hiroshimassa, kunnes Neuvostoliitto sai kehitetyksi vastaavanlaisen v. 1949.

Saksan miehityksestä vapautunut Ranska oli liittänyt alueisiinsa Elsass-Lothringenin sekä Neuvostoliitto länsirajallaan Kaakkois-Suomen ja Petsamon, Puolan ent. alueet ns. Curzon-linjan itäpuolella, Tšekkoslovakialle kuuluneen Karpaato-Rutenian sekä Romanialta Bessarabian ja Bukovinan. Potsdamin kongressissa heinä-elokuussa 1945 ”kolmen suuren” kesken sovittiin, että Puolan länsiraja tuli kulkemaan toistaiseksi, kunnes rauhansopimus sen lopullisesti määräisi, Oder—Neisse-linjaa myöten. Erityisellä päätöksellä vahvistettiin Tšekkoslovakian osalta n. 3 milj. sudeettisaksalaisen evakuointi Saksan alueille, mutta hylättiin sen sijaan

ehdotus saman valtion unkarilaisen vähemmistön siirtämisestä Unkarin rajojen sisälle.² Toisen maailmansodan lopputulokseen liittyvissä päätöksissä sivuutettiin usein kansalliset näkökohdat ja määrääviksi muodostuivat suurpoliittiset tai muut valtiolliset perustelut.

Nürnbergin oikeudenkäynnissä v. 1945—46 käsiteltiin 24:n saksalaisen pääsotarikolliseksi nimetyn toimintaa ja annettiin tuomiot, joista 10 oli kuolemanrangaistusta. Saksan miehityksessä olleissa eri maissa ryhdyttiin sodan jälkeen laajoihin oikeudenkäynteihin ns. kollaboratöörejä vastaan. Eniten oli syytteeseen asetettuja Hollannissa — kaikkiaan yli 150000. Runsaasti käytettiin ”oman käden oikeutta”, eräänä esimerkkinä Ranska.

Erikseen on mainittava sotavuosina ”Saksan puolella” olleiden valtioiden keskeisissä poliittisissa tehtävissä toimineiden tuomitseminen ns. sotasyyllisinä rangaistuksiin. Näin kävi mm. Suomessa, Unkarissa ja Romaniassa.

Hollanti, Belgia ja Sveitsi sodan päätyttyä

Euroopan sodanjälkeinen murros toi uuden vaiheen sekä pikkuvaltioiden asemaan että niiden sisäpoliittisiin oloihin. Suurin muutos koski itäistä Eurooppaa, mutta uudenlaisia piirteitä näyttäytyi myös läntisen Euroopan pikkuvaltioissa sekä Pohjois-Euroopassa.

Maailmansodan ja miehitysjälkeen jättämiä asenteita Hollannissa ilmensi voimakas saksalaisviha sekä pelko, että Saksa uudelleen nousisi. Vuosi 1940 oli iskostanut hollantilaisiin jälki-vaikutuksensa; maa oli kokenut suurvallan hyökkäyksen eristettynä ja heikkona. Reaktiona siihen tuli olemaan halu kuulua osana suurempaan yhteisöön ja löytää muiden kanssa yhteistoimintaa. Kohteena oli länsivallat, joita sodanjälkeisessä tilanteessa ihailtiin. Toisaalta etsittiin siltä taholta turvallisuuspoliittista ja pian myös taloudellista tukea; toisaalta kulttuurin alalla oli Hollannissa alettu orientoitua anglosaksisiin maihin.

Hollannin puolue-elämässä näyttäytyi lähinnä kahdenlaisia muutoksia. Työväenliike, joka oli ollut koko maailmansotien välisen

2. Vrt. Mamatey-Luza 1973, s. 397—398

kauden eristettynä ja myös diskriminoituna, saavutti huomattavan puhevallan. Taustalla oli sen perinteellisten kannattajien aktiivisuus miehitysajan lakoiissa ja vastarintaliikkeessä. Samanaikaisesti uskonnon vaikutus, erityisesti sikäli kuin on kysymys kalvinistisesta väestöosasta, alkoi vähentyä Hollannin valtioelämässä. Hallituksesta tulivat keskeisinä tekijöinä vastaamaan ”kaksi suurta”, katolinen puolue ja työväenpuolue.

Belgiassa oli vapautumisvaihe Saksan miehityksestä syyskuussa 1944 muodostunut ongelmalliseksi, sillä Lontoon pakolaishallituksella ei alkuvaiheessa ollut yhteyttä ja otetta kotimaan asioihin. Vastarintaliikkeen oma-aloitteisen esiintymisen ja vallanoton mahdollisuuden hallitus sai kuitenkin estetyksi, kun englantilaiset miehitysjoukot riisuiivat sen nopeassa tahdissa aseista, kuten edellä todettiin.

Pakolaishallituksen tilalle muodostettiin uusi ministeristö, johon konservatiivien (kristillis-sosiaalinen puolue) ja sosialistien lisäksi tulivat mukaan myös liberaalit, kristillisdemokraatit ja kommunistit. Helmikuun 1946 vaaleissa suurimpia puolueita olivat konservatiivit (92) ja sosialistit (68). Utta Belgian oloissa oli kommunistien saama kannatus (23) — yli 10% äänistä.

Belgiassa oli hallitsevana suuntauksena sodan jälkeen halu päästä irti eristetystä puolueettomuudesta, jolla ei katsottu mitään voitettua. Lisäksi myös länsivaltain politiikkaa ennen vuotta 1939 arvosteltiin; sitä pidettiin liian ”pehmeänä”. Muutosta edusti suuntaus yhteistyöhön laajalla pohjalla — sitä nimitettiin ”eurooppalaisuudeksi”. Kuvaavaa sinänsä, että muutoksen eräänä keskeisenä ajajana oli ollut v. 1936 — siirryttäessä puolueettomuuteen — ja oli v. 1946 laajapuitteista yhteistyötä tavoiteltaessa sama henkilö, Paul-Henri Spaak. Ensimmäisenä tavoitteena Belgiassa oli liittyminen YK:n jäseneksi. Sitten nousi esille ”eurooppalainen liitto” Saksaa vastaan uuden vaaran torjumiseksi siltä taholta. Välittömästi sodan jälkeen kaavailtiin mukaan myös Neuvostoliittoa. Kansainvälisen tilanteen käänne tuli pian muuttamaan näkemyksiä kansainvälisestä yhteistyöstä lännessä, niin myös Belgiassa.

Belgiassa muodosti aseiden vaiettua oman erityisongelmansa kuningaskysymys. Kun Leopold III oli sodan loppuvaiheessa miehittäjien toimesta siirretty Saksaan, sijaishallitsijana toimi hänen veljensä prinssi Charles. ”Välitila” tuli sittemmin jatkumaan, sillä kuningas

— vankeudesta vapauduttuaan — ei palannut Belgiaan, vaan poliittisia syytteitä peläten asettui Sveitsiin.

Pian Leopoldin paluusta Belgiaan muodostui kansallinen riitakysymys. Konservatiivit ottivat kuninkaan asian omakseen, kun taas sosialistit arvostelivat kuninkaan sodanaikaista esiintymistä. Hallitsijan persoonan lisäksi oli kysymys siitä, tulisiko Belgian politiikka painottumaan yleiskonservatiiviseen vai demokraattis-reformistiseen suuntaan. Kriittisen asenteen Leopoldiin omaksuivat sosialistien lisäksi liberaalit ja kommunistit.

Konservatiivien saatua v:n 1950 parlamenttivaaleissa enemmistön he alkoivat valmistella Leopoldin paluuta; hän kuitenkin asetti ehdoksi enemmistön saamisen kansanäänestyksessä. Tällainen tulos (57%) myös saavutettiin, mutta siten, että enemmistö Leopoldin hyväksi oli kylläkin huomattava (72%) Flanderissa, kun sen sijaan Valloniassa vain vähemmistö (42%) oli hänen puolellaan. Kuningas päätti palata Belgiaan ja ehti saapua Brysselin lentokentälle, mutta

Belgian kuningas Leopold III ja kruununprinssi Baudouin

tilanne kärjisty sosialistien antaessa kuninkaan vastustajille kehotuksen marssiin kohti Brysseliä, joka puolestaan oli sotaväen eristämä. Kun Belgian kansa oli näin jyrkästi jakautunut, Leopold luopui heinä-elokuun vaihteessa 1950 kruunusta poikansa Baudouinin hyväksi. Ratkaisu laukaisi maan sisäisen kriisin.

Sveitsi oli säilynyt koko toisen maailmansodan vaiheen — ympärillään hävitettyä Eurooppaa — alueellisesti koskemattomana ja ilman vaurioita. Se oli sinänsä suuri saavutus. Mutta samalla maan rajojen sisällä oli tapahtunut huomattavia muutoksia, ennen kaikkea mielipiteissä ja asenteissa. Vaaran vuosien kokeminen ja poikkeusoloissa eläminen — sivussa, mutta lähellä — oli luonut uudenlaista kansallista ja sosiaalista solidaarisuutta. Aikaisemman, 1930-luvulle asti vallinneen pidättyvyyden jälkeen oli yleistynyt myönteinen asenne sosiaaliin uudistuksiin. Valtiovallalle oli tunnustettu talouselämän ohjaukseen nähden tiettyjä oikeuksia, mikä sekkin oli Sveitsin oloissa uutta. Yleisesti ottaen voi katsoa puoluevastakohtien lieventyneen; ilmaus siitä oli kolmen suuren puolueen — liberaalien, katolis-konservatiivien ja sosiaalidemokraattien hiljainen sopimus hallituspaiikkojen suhteellisesta, keskinäisestä jakamisesta.

Ulkopolitiikassa Sveitsi jatkoi v:sta 1945 edelleen puolueettomuuslinjaansa; tässä kohden se joutui muuhun Manner-Eurooppaan nähden eristettyyn asemaan. Sodan jälkeinen ajan henki oli voimakkaasti tilittäytyvää ja kantaa ottavaa — nimenomaan Hitler-Saksan häviöön nähden; se oli tavallaan sodan kokeneitten maitten solidaarisuutta. Puolueettomien katsottiin hyötyneen toisten hädästä. Tällaisen poliittisen ilmapiirin keskellä puolueeton Sveitsi jäi YK:n jäsenyyden ulkopuolelle.

Eräässä suhteessa voi kuitenkin nähdä v:sta 1945 Sveitsin ulkopolitiikassa muutosta. Maa osallistui tästä lähtien aktiivisesti kansainväliseen taloudelliseen yhteistyöhön; se mm. otti vastaan lännestä käsin apua, pelkäämättä, kuten joskus aikaisempina vuosikymmeninä, puolueettomuutensa joutuvan vaaraan.

Taustalla vaikutti tietty kansallinen intressi. Sveitsissä näyttäytyi maan teollistumiskehityksessä — ensimmäisen, vuosien 1880—1914 jakson jälkeen — uusi merkittävä vaihe. Se liitti maan entistä enemmän kansainväliseen talouteen, samalla kun siltä taholta saatavissa olevasta tuesta oltiin kiinnostuneita.

Skandinavian valtioiden uusi vaihe

Maailmansodan päätyttyä Skandinavian maissa koettiin kansainvälinen tilanne epävarmaksi, jopa tietystä määrin hermostuneisuutta synnyttäväksi; syyt nähtiin idänsuunnalla. Pohjois-Norjassa venäläiset joukot olivat edenneet Finnmarkiin ja nousseet eteläisellä Itämerellä maihin Tanskalle kuuluvalle Bornholmin saarelle. Molemmista paikoista ne kuitenkin vetäytyivät jonkin ajan kuluttua. Suomen aseman nähtiin huomattavasti muuttuneen, kun se oli joutunut Kaakkois-Suomen ja Petsamon lisäksi luovuttamaan Neuvostoliitolle pääkaupunkinsa läheisyydestä vuokralle Porkkalan niemialueen sekä sitoutumaan suuriin sotakorvauksiin.

Skandinavian maita kiinnosti ennen kaikkea kansainvälisen tilanteen yleinen kehityssuunta. Neuvostoliiton miehittämien alueiden laajuus Itä-Euroopassa koettiin ongelmana, jonka vaikutusten heijastumista koetettiin ennakoida. Yhdysvaltain yleisestä asenteesta sodanjälkeiseen Eurooppaan ei toisaalta oltu varmoja — historiallisena vertauskohtana oli sen vetäytyminen isolationismin linjalle v:n 1919 jälkeen. Se tosiasia, että Ruotsilla oli toisen maailmansodan ajalta myönteistä kokemusta puolueettomuudesta, mutta Norjalla ja Tanskalla vain sellaista, mikä voitiin selittää kansalliseksi katastrofiksi tai puolittain siihen suuntaan, ei antanut kovin vahvaa lähtökohtaa samansuuntaisen ulkopoliittikan harjoittamiselle tulevaisuudessa koko Skandinavian osalta.

Skandinavian maiden poliittisessa järjestelmässä ja puolueuudostuksessa ei tapahtunut v:sta 1945 lähtien suuria muutoksia, jos niitä verrataan 1930-lukuun. Sosiaalidemokraattisilla (ja vastavilla) puolueilla oli edelleen keskeinen rooli, joskaan ei aukoton johtoasema. Norjassa työväenpuolueen hallitus Gerhardsenin johdolla nojautui enemmistöön suurkäräjillä, mutta Hanssonin ministeristöllä ei ollut Ruotsin valtiopäivillä ehdotonta enemmistöä. Tanskassa toimi v. 1945—47 Kristensenin johtama venstre-puolueen hallitus. Siellä näyttäytyi ensi kerran varsinaisesti vasta toisen maailmansodan jälkeisissä ensimmäisissä vaaleissa v. 1945 työväenliikkeen kahtiajakautuminen (sos.dem.: 48; kom.: 18) eli neljännesvuosisataa myöhemmin kuin yleensä muissa maissa. Sosiaalidemokraattien aseman vahvistuminen v:n 1947 kansankäräjien vaaleissa teki heistä Hedtoftin johdolla hallituspuolueen. Sosiaalinen uudistuspolitiikka ja ”hyvinvointi”-valtion luominen kuuluivat yleisiin tavoitteisiin Skandinavian maissa.

Itä-Euroopan pikkuvaltiot poliittisessa valinkauhassa

Itä-Euroopassa suuret poliittiset muutokset vauhdittuivat Neuvostoliiton armeijoiden edetessä v. 1944—45 sekä venäläisen miehityksen muodostaessa uuden lähtökohdan yleistilanteelle tämän alueen maissa.

Kun Romania solmi syyskuun puolivälissä 1944 välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa, miehittivät venäläiset joukot nopeasti maan alueet Bulgarian pohjoisrajalle asti sekä julistivat sodan tälle maailmansodan ulkopuolella pysyttäneelle maalle. Näin ne aikaansaativat välittömästi siellä poliittisen suunnanmuutoksen sekä hallituksen vaihdoksen. Kommunistien johtama ns. Isänmaallinen rintama otti ohjat Bulgariassa käsiinsä.

Stalin pyrki näin nopeasti luomaan edulliset ennakoasemat ajatellen liittoutuneiden kesken esille tulevaa kysymystä vaikutusvallan jaosta Saksan otteesta vapautuvilla alueilla. Sittenkin lokakuussa 1944 Englanti ja Neuvostoliitto sopivat intressipiireistään Balkanilla: Romania ja Bulgaria tulivat ”kuulumaan” jälkimmäiselle, Kreikka Englannille ja Unkarissa intressit selitettiin tasavahvaisiksi.³

Bulgariassa sisäpoliittiset muutokset jatkuivat nopeassa tahdissa; kansanmiliisit ja kansantuomioistuimet selvittivät suoraviivaisesti suhteet niihin, jotka katsottiin vanhan järjestelmän tukijoiksi. Kommunistit pääsivät ennen pitkää pureutumaan talonpoikais- ja sosialisti-puolueiden organisaatioihin sekä saivat ne tosiasiaansa omaan ohjaukseensa. Tällä tavoin yhden puolueen määräämisvaltaan tullut Isänmaallinen rintama sai lokakuun 1946 vaaleissa 78% äänistä ja oppositioryhmät 22%.

Romaniassa elo-syyskuun 1944 vaihteesta alkaen tapahtuneen poliittisen suunnanmuutoksen yhteydessä muodostetussa Sanatescun hallituksessa oli useita sotilashenkilöitä sekä aikaisemman vaiheen oppositiojohtajat Maniu ja Bratianu. Jatkuvia poliittisia muutoksia seurasi sen jälkeen nopeasti, kunnes helmikuussa 1945 syntyi kriisitilanne liittoutuneiden valvontakomission venäläisen puheenjohtajan Vyšinskin puuttuttua tapahtumiin. Tämä väliintulo valmisti tietä uudelle Grozan hallitukselle, jossa kommunisteilla tuli olemaan mm. sisä- ja oikeusministerin tehtävät. Ulkopoliittisesti Romanian uusi

³. Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 292—294

hallitus saattoi merkitä tililleen sen edun, että Stalin erityisessä viestissään sille ilmoitti Transsylvanian kuuluvan Romanianle.⁴

Maniu ja Bratianu selitettiin myöhemmin ”sotasyyllisiksi” — ensin mainittu oli ollut selvästi Hitler-vastainen. Heidät ilmeisesti nähtiin maan uuden poliittisen valtasuunnan taholla vaarana, joka saattoi muodostaa, nimenomaan länsivaltain suosion johdosta, tietyn vaihtoehdon Romanian politiikalle tulevaisuutta silmällä pitäen.

Tšekkoslovakian valtion uudelleen perustaminen suoritettiin alkutoimenpiteiden osalta maan rajojen ulkopuolella sekä tilanteessa, jolloin sen alueet olivat vielä saksalaisten hallussa. Kysymyksessä olivat Lontoon pakolaishallituksen ja emigranttikommunistien neuvottelut Moskovassa maaliskuulla 1945. Ympäristöllä oli oma vaikutuksensa ratkaisujen sisältöön ja se samalla symbolisoi eroa ensimmäisen Tšekkoslovakian tasavallan syntyyn, mikä oli tapahtunut Pariisissa.

Beneš tuli uudenkin Tšekkoslovakian presidentiksi ja pääministeriksi vasemmistososialisti Fierlinger. Kommunistien vahvaa asemaa kuvasi se, että he saivat haltuunsa sisä-, tiedotus- ja opetusministerin salkut sekä lisäksi eräitä muita. Beneš lähti siitä, että länsimaiset aatteet, demokraattinen järjestelmä sekä maan turvallisuuspoliittinen kytkentä Neuvostoliittoon olivat tässä tilanteessa yhdistettävissä. Gottwaldin johtamilla emigranttikommunisteilla oli puolueena omat tavoitteensa, mutta vallitsevassa tilanteessa he — Stalinin kehotuksesta — hyväksyivät Benešin johtoaseman.⁵

Voimakasta poliittista reaktiota kuvasi päätös karkoittaa sudeettisaksalainen väestö Tšekkoslovakian rajojen sisältä. Seurauksena oli huomattava sosiaalinen ja taloudellinen muutos maassa; viime sijassa se merkitsi myös merkittävää poliittisten voimasuhteiden siirtymää. Toinen suuri ratkaisu siirsi maan tärkeimmän teollisuuden, pankit ja vakuutuslaitokset valtion haltuun. Tämän v:n 1945 lopulla tehdyn päätöksen seurauksena n. 61 % teollisuuden työvoimasta tuli toimimaan valtion sektorilla.

Tšekkoslovakian kansalliskokousvaaleissa toukokuussa 1946 kommunistit saavuttivat 37,9 % äänistä; näin suurta erillistä ääniosuutta ei

⁴ Vrt. Barbara Jelavich II 1983, s. 289—294; Fischer-Galati 1970, s. 93; Giurescu-Giurescu 1980, s. 387—391; Mastny 1979, s. 256—257

⁵ Vrt. S. Harrison Thomson 1953, s. 429—430; Kavka 1960, s. 138—139; Okey 1982, s. 191

millään vastaavalla puolueella tullut olemaan muissa Itä-Euroopan maissa välittömästi sodan jälkeisinä vuosina. Lisäksi ammattiyhdistysliike oli kommunistijohtoinen. Sen sijaan sos. dem. puolue, joka oli ollut 1930-luvulla työväenliikkeen johtoryhmä, sai äänistä vain 15,6 %. Kuitenkin Benesiä lähellä olevan kansallisen sosialistipuolueen kannatus oli 23,5 %. Aikaisemmista johtavista puolueista oli konservatiivisen kansallisdemokraattien ja talonpoikaispuolueen toiminnan jatkaminen kielletty.

Puolan sodanjälkeisen aseman ja ongelmien selvittelyssä ilmeni, että Neuvostoliiton strategiset intressit olivat tällä suunnalla hyvin korostettuja. Lisäksi Puolan kysymys oli — bolševikkien perinteisestä näkökulmasta katsoen — omalla tavallaan arka asia, koska siihen sisältyi epäonnistumista poliittisten tavoitteiden saavuttamisessa. Tämä koski henkilökohtaisesti Staliniakin, joka oli ollut kesällä 1920 mukana johtotehtävissä puna-armeijan edetessä Varsovaa kohti, mutta joutuessa sitten peräytymään.

Puolan tapauksessa — toisin kuin Tšekkoslovakian osalta — ei syntynyt yhteistoiminta- ja neuvottelusuhdetta Lontoon pakolaishallituksen ja neuvostohallituksen välillä. Ensin mainittu ei esim. hyväksynyt ns. Curzon-linjaa tulevan Puolan itärajaksi. Neuvostoliiton intressissä oli vaikuttaa Puolan sisäpolitiikan vastaiseen suuntaukseen, mutta ongelman muodosti se, mihin poliittisiin voimiin se saattoi ”luottaa” — omalta kannaltaan. Poliittiset asenteet Puolassa olivat historiallisesti vahvasti Venäjä-vastaisia; sotavuosien vastarintaliikkeen johtava suuntaus oli pitänyt johtajanaan Lontoon pakolaishallitusta ja kommunistien kannatus oli ollut vähäistä.

Kiintopisteen politiikalleen neuvostohallitus joka tapauksessa valitsi kommunisteja edustavasta ns. Lublinin komiteasta, joka ryhtyi joulukuun lopulla 1944 toimimaan Puolan väliaikaisena hallituksena. Neuvostoliitto tunnusti sen diplomaattisesti sekä solmi tämän ministeristön kanssa 21. huhtikuuta 1945 maitten välisen yhteistyö- ja avunantosopimuksen.⁶

Uudet poliittiset ja yhteiskunnalliset olot alkoivat nyt hahmottua nopeassa tahdissa Puolassa. Kommunistien rinnalla yrittivät toimintaansa käynnistää sosialistipuolue ja talonpoikaispuolue. Lontoon pakolaishallituksesta eronnut talonpoikaispuolueen johtaja Mikolajczyk päätti

---

6. Vrt. Davies II 1981, s. 556—558

palata kotimaahan, mutta hän pääsi Puolaan vasta heinäkuussa 1945.

Puolassa vallitsevia uusia poliittisia valtasuhteita kuvaavat omalta osaltaan kommunistijohtaja Gomulkan sanat maahan saapuneelle Mikolajczykille: ”Luovutamme teille vain sellaisia hallituspaikkoja, jotka katsomme toisarvoisiksi. Me olemme vallassa, emme tarvitse teitä”.⁷ Tästä huolimatta Mikolajczyk pyrki tarkastelemaan tilannetta tietyllä optimismilla. Siihen hän löysi perusteita pienviljelijäpuolueen Unkarin vaaleissa syksyllä 1945 saamasta suuresta kannatuksesta sekä parlamentaarisen demokratian toimivuudesta Suomessa.

Kun vaalit Puolassa lähestyivät, kommunistit tahtivat välttää esiintymistä erillisenä vaaliliittona, koska se mittaisi tarkasti heidän kannatustaan. Talonpoikaispuolueen taholla sitä taas haluttiin, sillä oltiin optimistisia omasta kannatuksesta. Hallituskoneisto ja järjestysvalta, kuten myös uusi valtiollinen poliisi, vaikuttivat kommunistien aseman hyväksi, kun taas talonpoikaispuolueen aktiiveja suuret määrät vangittiin tai muuten joutui painostuksen kohteeksi.

Neuvostoliiton turvallisuusintressit näyttäytyivät Puolan suunnalla siten, että miehittäjän toimesta pyrittiin kaikin keinoin varmistamaan kommunisteille hallitseva asema sekä samalla eliminoimaan muut poliittiset ryhmät, kuten läheistä yhteistyötä kommunistien kanssa vastustavat sosialistit sekä ennen kaikkea talonpoikaispuolue. Viimeksi mainittu nähtiin — Moskovasta katsoen — Lontoon pakolaishallituksen ”lonkerona” Puolassa.

Tammikuun 1947 vaaleissa kommunistien johtama ”demokraattinen rintama” sai n. 80 % äänistä ja talonpoikaispuolue n. 10 %, mikä oli jälkimmäisille suuri pettymys. Vaalien salaisuudesta ja äänenlaskennasta syntyi kuitenkin paljon jälkikiistaa. Tämä seikka tuli heijastumaan Puolan poliittisiin oloihin usean seuraavan vuosikymmenen aikana. Eräs ajankohtainen ilmiö oli Mikolajczykin pakeneminen Puolasta lokakuussa 1947; hän asettui Lontooseen.

Unkarin poliittisen elämän suureen ja nopeaan muutokseen oli tietyillä tekijöillä voimakas yhteisvaikutus. Niihin kuului Neuvostoliiton joukkojen miehitys, konservatismiin tukipylväiden kaatuminen ja ”vanhan järjestelmän” diskriminoituminen sodan mukana. Uusissa oloissa pääsi vasemmistoradikaalinen suuntaus sangen nopeasti etenemään; se oli ”sorrettujen voimien” esiinmarssia. Unkarilaisilla oli ollut siihen

---

7. Vrt. Polensky 1984 (käsikirj); Hugh Seton-Watson 1950, s. 177—178

mennessä hyvin vähän kokemusta parlamentaarisesta demokratiasta ja vapaasta poliittisesta mielipiteenvaihdosta.⁸

Kaksi puoluetoiminnalle Itä-Euroopassa yleisesti tunnusomaista ilmiötä näyttäytyi selvästi Unkarissa. Pienviljelijäpuolueen kannatus oli laaja; marraskuun 1945 parlamenttivaaleissa se sai ehdottoman enemmistön. Olojen poikkeuksellisuutta — nimenomaan liberaalisten ja konservatiivisten puolueiden puuttumista puoluejärjestelmästä — kuvaa se erikoisuus, että samana vuonna pidetyissä kunnallisvaaleissa pienviljelijäpuolue sai enemmistön myös Budapestissa. Sen organisaatio oli kuitenkin hyvin heikko ja kannattaja-aines sangen heterogenista. Siksi myös sen puolustuskyky konflikteissa kommunistien ja uusien viranomaisten kanssa oli heikko.

Sosialistipuolue oli Unkarissa, kuten naapurimaissakin, sisäisesti jakautunut. Vanhempi osa kannattajista oli joutunut toimimaan edellisinä vuosikymmeninä olosuhteissa, joissa poliittiset saavutukset olivat jääneet pieniksi. Siksi heitä saatettiin helposti arvostella, jopa syyttää sitoutuneisuudesta ”vanhan järjestelmän” tukiaineksiin. Nuorempi sukupolvi taas tunsi lähinnä vain saksalaisen ylivallan vaiheen, mikä oli iskostanut siihen reaktionomaista radikalismia ja poliittista viha-asennetta maan menneisyyteen nähden yleensä.

Saksan kysymys ja suhtautuminen Marshall-apuun poliittisena vedenjakajana lännen ja idän välillä

Länsivaltain ja Neuvostoliiton suhteissa alkoi näyttäytyä — sodanjälkeisen voittomielialan ohentuessa — viilenevä vaihe. Kysymys oli suurpoliittisten intressien erisuuntaisuudesta, mutta samalla ideologioitten törmäyksestä vastakkain. Sodan päättymisvaiheessa oli liittoutuneitten taholla puhuttu fašismin häviöstä ja demokratian voitosta; nyt olivat vastakkain kommunismi yhden puolueen ylivaltaa tavoittelevana sekä länsimainen demokratia monipuoluejärjestelmää korostavine tunnuksineen.

Suurpoliittisella tasolla erimielisyyksien keskeisenä kohteena oli Saksan kysymys. Moskova vaati v. 1945—47 Saksan demilitarisointia,

---

⁸ Vrt. Berend-Ranki 1974, s. 342—343; Okey 1982, s. 195; Kertesz 1953, s. 140—141; Davies II 1981, s. 570

suuria sotakorvauksia ja voimakasta keskushallintoa sekä edellytti näiltä osin liittoutuneilta yksimielisiä päätöksiä. Samanaikaisesti se suoritti omia erillisratkaisujaan: evakuoiti jatkuvasti teollisuutta miehitysalueeltaan Neuvostoliittoon sekä ryhtyi vyöhykkeellään toteuttamaan omaa yhteiskunta- ja talousjärjestelmäänsä.

Länsivaltain taholla kannatettiin hajakeskitettyä hallintoa siirtämällä päätösvaltaa eri miehitysalueille. V:n 1947 alusta amerikkalainen ja brittiläinen miehitysalue yhdistettiin taloudellisesti ja myöhemmin kokonaisuuteen liittyi myös ranskalainen. Läntisillä vyöhykkeillä alkoi toimia kolme puoluetta: kristillisdemokraatit, sosiaalidemokraatit ja liberaalit, kun sen sijaan venäläisellä tämä oikeus tuli olemaan yksin sosialistisella yhtenäisyyspuolueella.

Saksan kysymyksessä ei näyttänyt olevan mahdollisuuksia päästä rauhansopimuksen solmimiseen — ei ainakaan lähiaikoina. Sen sijaan liittoutuneiden pienten vihollisvaltioiden (Suomi, Unkari, Bulgaria, Romania) sekä Italian osalta ne saatiin käynnistetyksi Pariisissa v. 1946—47. Rauhansopimusten merkitys oli paitsi asianomaisten valtioiden aseman täsmentäjinä rajojen ym. osalta myöskin siinä, että väliaikaistilannetta osoittavien valvontakomissioiden toiminta tuli päätymään ja miehitysjoukkoja koskeva kysymys saamaan eräiden valtioiden osalta mahdollisesti uuden ratkaisun.

Pariisin rauhanneuvottelujen alkaessa elokuussa 1946 Suomi pyysi sotakorvausmäärälleen alennusta. Neuvostoliiton ulkoministeri Molotov omaksui tähän pyyntöön, jota asetuttiin Yhdysvaltain valtuuskunnan taholta tukemaan, jyrkästi kielteisen kannan.⁹ Perussyynä tällaiseen reaktioon Neuvostoliiton taholta lienee ollut se, että Suomi oli tuonut asian suurvaltain yhteisfoorumille, eikä pyrkinyt sitä selvittämään kahden kesken Neuvostoliiton kanssa. Viimeksi mainittu alensi sittemmin kesäkuussa 1948 Suomen sotakorvaussumman 1/3:lla jäljellä olevalta määrältä.

Tšekkoslovakian ja Unkarin kesken esiintyi Pariisin rauhanneuvotteluissa — valiokuntatasolla — ankaraa kiistaa niiden välisen rajan määräytymisestä sekä vähemmistöistä toistensa alueilla.¹⁰ Tšekkoslovakia olisi halunnut siirtää unkarilaisen vähemmistön (kuten sudeettisaksalaisenkin) kokonaan naapurinsa rajojen sisälle. Unkari puolestaan ilmoitti, ettei se voinut ottaa tällaista määrää lisäasukkaita vas-

9. Vrt. Polvinen III 1981, s. 216—219

10. Vrt. Paris Peace Conference 1946—47: Meeting of the Hungarian Commission 16/9 1946. — F.O. 371

taan. Myöhemmin suoritettiin valtioiden kesken suppeissa puitteissa väestönvaihtoa vastavuoroisuuden pohjalla.

Transsylvanian omistus ratkesi — Neuvostoliiton jo aikaisemmin, v:n 1945 vaiheessa ilmaiseman kannan mukaisesti — kokonaan Romanian hyväksi. Tämä selittynee siitä, että Neuvostoliitto piti itsellään Romanian ansioksi Unkariin verrattuna Transylvanian kysymyksessä laskettiin Moskovassa ilmeisesti myös sen osallistuminen syyskuusta 1944 lähtien taisteluun Saksaa vastaan. Tällä tavoin palautui maitten välille Trianonin rauhan mukainen raja ja — kuten näyttää — myös poliittinen vastakohtaisuus. Kansainvälisen julkisuuden tasolle asti kantautui 1940-luvun lopulla eräitä Unkarin protesteja.

Länsi-Euroopan poliittisesti johtavilla tahoilla kommunismi nähtiin eteenpäin ryntäävänä voimana ja kommunistiset puolueet lännessä Moskovan käskyläisinä. Neuvostoliiton johtavissa piireissä ilmeisestikin odotettiin — ja toivottiin — läntisen Euroopan taloudesta ja yhteiskunnallista romahdusta. Tällaiset näköalat nostattivat myös tiettyjä poliittisia toiveita.

Länsivaltojen taholla vakiintumassa olevat suurpoliittiset näkemykset korostuivat kahdessa aloitteessa. Presidentti Truman esitti vetoamuksessaan 12. maaliskuuta 1947 Yhdysvaltain kongressille, että Kreikalle ja Turkille olisi annettava taloudellista apua. Hän korosti toisaalta Kreikan aseman strategista merkitystä sekä sen sotilaallisen ja poliittisen stabilisoinnin arvoa lännen kannalta. Toisaalta hän esitti Puolan, Romanian ja Bulgarian esimerkkeinä maista, joissa kommunistien johdolla totaliteerinen järjestelmä oli tullut voimaan. Yhdysvaltain ulkoministeri Marshall julkisti puolestaan 5. kesäkuuta samana vuonna yleisen taloudellisen avustusohjelman Euroopan valtioille. ”Marshall-avun” tavoitteena oli Euroopan taloudellinen elpyminen sekä poliittisen stabiliteetin aikaansaaminen maanosassa.

Marshall-avun tarjoamaan taloudelliseen tukeen tartuttiin hyvin myönteisesti monessa Euroopan maassa, mutta toisaalta siitä muodostui suuri poliittisten — jopa suurpoliittisten — kiistojen aihe.¹¹ Läntisen Euroopan pikkuvaltioissa, kuten Belgiassa, Hollannissa ja Luxemburgissa oltiin innostuneita. Benelux-sopimuksen keskenään sodan päättymisvaiheessa solmineina ne suhtautuivat myönteisesti taloudellisen tuen antamiseen laajoissa puitteissa Euroopan maille.

¹¹ Vrt. yleisesti Plan Marshall. — MAEB 5351-5352. — Beugel 1966, s. 62

Sveitsi oli myös kiinnostunut Marshall-avusta ja sivuutti tässä yhteydessä perinteellisen tapansa korostaa neutraliteettiaan.

Neuvostoliitto asettui jyrkän kielteiselle kannalle Marshall-apuun nähden. Molotov väitti, että Englanti ja Ranska yrittivät hallita Eurooppaa USA:n taloudellisen avun turvin. Moskovassa ilmeisestikin arveltiin, että Itä-Euroopan valtioiden osanotto Marshall-apuun synnyttäisi niiden piirissä myötätuntoa länttä kohtaan, ohjaisi niiden kauppasuhteita länteen sekä etäännyttäisi niitä siten Neuvostoliiton valtapiiristä. Kreml ei halunnut, että lännen suurvallat pääsisivät harjoittamaan taloudellista kontrollia Itä-Euroopassa.

Itäisen Euroopan valtioista ottivat Puola, Romania ja Jugoslavia kielteisen kannan jo ennen kuin Neuvostoliitto 10. heinäkuuta 1947 julkisti oman käsityksensä. Unkarin vastaus muotoutui hitaammin; siinä viitattiin kielteisen kannan perusteluna ”erimielisyyteen” Marshall-avusta. Tšekkoslovakia sen sijaan antoi myönteisen vastauksen, mutta sen hallituksen johto sai kutsun Moskovaan ja perui sen jälkeen nopeasti kantansa. Suomella oli tiettyä halua osallistua, mutta presidentti Paasikivi ja hallitus vetäytyivät kuitenkin kielteiselle kannalle. Ne olivat tällöin myös tietoisia Neuvostoliiton kielteisestä suhtautumisesta.

Skandinavian valtioiden ryhmä sijoittui väliasemaan. Ruotsin ulkoministeri Undén oli jo kesäkuun puolivälissä 1947 esittänyt toivomuksen, että läntinen ja itäinen Eurooppa olisivat yhteistoiminnassa, ja että suunniteltu Yhdysvaltain taloudellinen apu voitaisiin jakaa neutraalia tietä esim. YK:n Euroopan komission välityksellä eri maille. Myös Tanskassa esiintyi huolta siitä, että lännen ja idän välille oli nousemassa suuri kiista. Norjan asenne oli — muihin Skandinavian maihin verraten — selvimmin positiivinen taloudellisen avun vastaanottoon nähden. Kööpenhaminan ulkoministerikokouksessa heinäkuun alussa muovautui Skandinavian valtioiden yhteinen kannanotto Marshall-apuun; se oli myönteinen. Toisenlainen kannanotto — näin esitettiin — olisi merkinnyt helposti joutumista rinnastetuksi Itä-Euroopan maihin.

Pariisissa heinäkuun puolivälissä 1947 alkaneisiin Marshall-avun organisointineuvotteluihin osallistui kaikkiaan 16 läntisen Euroopan valtiota. Mukana olivat pikkuvaltioista Belgia, Hollanti, Luxemburg, Sveitsi, Itävalta, Tanska, Norja, Ruotsi, Islanti, Portugal, Irlanti ja Kreikka. Marshall-avun suuruuteen kunkin valtion kohdalla vaikuttivat paitsi taloudellista jälleenrakennusta koskevat tarpeet myös poliittiset näkökohdat, so. katsottiinko jonkin osanottajavaltion olevan

kommunismiin uhkan alainen vai ei. Pariisiin neuvotteluissa kolme Skandinavian maata korostivat suvereniteettinsa koskemattomuutta ja saivat siinä yhteydessä Englannin ja Ranskan taholta tukea.

Mitä seurauksia Marshall-avun jakamisen aloittamisesta oli koko Eurooppaa ajatellen?

Kommunistisille puolueille perustettiin kansainvälinen yhteiselin Kominform niiden toiminnan aktivoimiseksi ja yhdensuuntaistamiseksi. Näin vauhdittui v:n 1947 loppukuukausina laajoja lakkoliikehtimisiä erityisesti Ranskassa ja Italiassa; ne eivät johtaneet tavoitteesensa eli voineet estää Marshall-avun tuloa Eurooppaan ja jakoa osanottajamaille. Kommunistien aktiivisuus suuntautui erityisesti sos. dem. puolueita vastaan, mikä teki kiistasta myös työväenliikkeen sisäisen voimien punnituksen.

Marshall-apu kokonaisuudessaan — sitä jaettiin osanottajamaille v. 1948—51 kaikkiaan 12 miljardia dollaria — oli lajissaan siksi valtava taloudellinen tukitoimenpide, että se vauhditti oleellisella tavalla läntisen Euroopan valtioiden jälleenrakentamista. Se poisti myös taluspuolan uhkan, jota oli pelätty.

Samanaikaisesti Stalin katsoi aiheelliseksi ryhtyä varmistamaan Neuvostoliiton ja kommunismin otetta Itä-Euroopassa. Tämä näkyi erityisesti Tšekkoslovakiassa, joka oli säilyttänyt edelleenkin selkeän monipuoluejärjestelmän sekä asemansa eräänlaisena siltana lännen ja idän välillä. Syksystä 1947 lähtien maan sisäpoliittinen ilmapiiri oli selvästi kärjistymässä ja kommunistit vahvistamassa otettaan hallintokoneistosta. Muiden puolueiden yritykset esiintyä itsenäisesti vain vauhdittivat kommunistien pyrkimystä täyteen vallansiirtoon omaksi hyväkseen.¹²

Kun sitten Prahassa suoritettiin helmikuun jälkipuoliskolla 1948 kommunistien laajan ulkoparlamentaarisen painostuksen myötävaikutuksella vallansiirto, jonka tuloksena hallitus tuli täysin kommunistien ohjaukseen, se oli luonteeltaan vallankaappaus, mutta toteuttamistavaltaan ”veretön”.

Edellisen lisäksi alkoi Puolan ja Unkarin poliittisessa järjestelmässä uusi muutosvaihe. ”Yhdistyneitten työväenpuolueiden” aikaansaaminen näissä maissa kävi siten, että ensin sosialistipuolueiden johto ja jäsenistö puhdistettiin ”oikeistolaisiksi” leimatuista aineksista, minkä jälkeen itse yhdistäminen tapahtui kommunistien ehdoilla. Sitä ennen

¹². Vrt. Fejtő I 1972, s. 225—230; Kavka 1960, s. 147—148

talonpoikaispuolueilta oli tosiasiassa otettu puhevalta painostamalla eri tavoin niiden johtoa ja organisaatiota sekä leimaamalla useassa yhteydessä niiden toiminta fašistiseksi.¹³

Koko poliittisen järjestelmän suuri muutosprosessi Itä-Euroopan eri maissa oli vyörynyt eräänlaisena ”vallankumouksena ylhäältäpäin” — asteittaisena prosessina — kommunistien vahvistaessa jatkuvasti asemaansa hallintokoneiston, tiedotusvälineiden ja järjestysvallan painopisteissä. Kaikkialla Neuvostoliiton läntisissä naapurimaissa kommunistit tulivat yksin määräävään asemaan v:n 1948 kuluessa. Oli vain yksi poikkeus — Suomi.

Suomi ei tullut sodan päätyttyä Neuvostoliiton kanssa syyskuussa 1944 sen miehittämäksi maaksi, eivätkä Neuvostoliiton strategiset intressit esiintyneet tällä suunnalla samalla tavoin korostuvina kuin Keski-Euroopan linjalla. Suomessa oli demokraattialla perinteitä jo 1920- ja 30-luvulta, toisin kuin Itä-Euroopan valtioissa Tšekkoslovakiaa lukuunottamatta. Parlamentarismi oli ollut todella toimiva systeemi ja myös työväenliikkeellä sosiaalidemokraattien edustamana oli poliittisessa elämässä vahvoja perinteitä.

Kommunistien julkisen toiminnan avaus syksyllä 1944 käynnistyi samansuuntaisesti kuin muualla itäisessä Euroopassa; he perustivat poliittisen yhteenliittymän (SKDL), jonka piiriin ja alaiseksi he tavoittelivat muita poliittisia ryhmiä, siinä kuitenkin onnistumatta. ”Venäläinen linja” Suomeen nähden näyttäytyi sellaisena, että maan puolueuudostus konservatiivista puoluetta myöten säilyi ennallaan — vain oikeistoradikaalinen IKL lakkautettiin. Samalla sotien ylipäällikkö marsalkka Mannerheimin persoona säilyi ’koskemattomana’.

Neuvostoliiton taholla välillisesti tunnustettiin Suomen olojen tietynlainen liitännä Skandinaviaan. Suomen ulkopoliittikan suuri suunnanmuutos v. 1944—45 tapahtui — kumoamatta maan perinteellistä järjestelmää — parlamentaarisen demokraattista tietä seuraten. Kommunistitkin puolestaan ohjautuivat ”kolmen suuren” (sos. dem., maalaisliitto ja SKDL) yhteistyöhön. J.K. Paasikivi, joka toimi v. 1944—46 pääministerinä ja 1946—56 presidenttinä, omasi tiettyä arvovaltaa myös Kremlin tasolla.

¹³ Vrt. Davies II 1981, s. 569 ja 571—572; Hugh Seton-Watson 1950, s. 176—180 ja 199—202. — Englannin Budapestin-lähetystön raportti 27/1 1948 ja Memorandum of Events in Hungary in 1947. — F.O. 371

Maan poliittisen järjestelmän sisältö jäi tässä uudessa vaiheessa ensisijaisesti maan sisäisistä tekijöistä riippuvaiseksi. Toisin kuin muissa itäisen Euroopan maissa sos. dem. puolue säilytti Suomessa tarkoin itsenäisen asemansa sekä tuli siten myös ajamaan omaa taistelupoliittikkaa kommunisteihin nähden. Ammattiyhdistysliikkeen johto säilyi niinkään sosiaalidemokraateilla. Maalaisliitto edusti maata omistavan talonpoikaisaineksen pitkiä perinteitä Suomessa; se oli ollut parlamentaarisen elämän johtoryhmiä jo maan itsenäisyyden alusta lähtien. Konservatiivit olivat 30-luvun puolivälissä tehneet — ja nimenomaan Paasikiven johdolla — linjavedon oikeistoradikaaleihin nähden.

Kun suuret sisäiset taistelut työväenliikkeessä — erityisesti ammattiyhdistysliikkeessä — päättyivät v. 1946—48, sosiaalidemokraatit olivat selvästi työväenliikkeen johtava ryhmä. Suomen poliittinen elämä säilytti selvästi monipuoluejärjestelmän piirteensä ja parlamentaarinen demokratia tunnustettiin tässä vaiheessa konservatiivienkin keskuudessa ”arvokkaaksi pohjoismaiseksi perinteeksi”. V:n 1948 eduskuntavaaleissa sos. dem. puolue saavutti 54 paikkaa (26,3 % äänistä), maalaisliitto 56 (24,2 %), kommunistit/SKDL 38 (20,2 %), kokoomuspuolue 33 (17,1 %), ruotsalainen kansanpuolue 14 (7,7 %) ja edistyspuolue 5 (3,9 %). Maan poliittisen elämän ja talouden vakaantumisen tapahtui K.-A. Fagerholmin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen toimikautena (1948—50) edellä mainittujen vaalien jälkeen.

Missä kulkee länsivaltain ja Neuvostoliiton vaikutuspiirin raja?

Länsi-Euroopassa oli maailmansodan päättymisestä edettäessä alkanut hahmottua keskinäisen sotilaallisen yhteistoiminnan muotoja. Niiden kohde oli kuitenkin muuttuvainen, mikä samalla kuvasi Euroopan yleistilanteen muutoksia. Kun Englanti ja Ranska solmivat maaliskuussa 1947 Dunkerque'ssä sotilassopimuksen, se syntyi Saksan uuden nousun varalle. Se oli näin ollen eräänlainen takuusopimus sodan lopputuloksen vahvistamiseksi. Kun maaliskuussa 1948 solmittiin ns. Brysselin sopimus, sen osapuolina olivat Englannin ja Ranskan lisäksi Belgia ja Hollanti. Tämä sotilassopimus kohdistui yleensä ”hyökkäystä” vastaan. Vastapuolena oli tässä vaiheessa nousemassa esille Neuvostoliitto.

Belgian ulkoministeri Paul-Henri Spaak

Laajalla sotilaallisella yhteistoiminnalla alkoi nyt olla Länsi-Euroopassa paljon kannatusta — poliittisista johtohenkilöistä puhuen Englannin ulkoministeri Bevinistä Belgian ulkoministeri Spaakiin. Se, mitä kahden edellä mainitun sopimuksen teon välillä oli tapahtunut poliittisiin asenteisiin lännessä vaikuttavana, olivat suuret poliittiset muutokset Itä-Euroopan maissa, ennen kaikkea vallankaappaus Tšekkoslovakiassa sekä jyrkästi jakautuneet näkemykset Saksan-kysymyksestä.

Nämä tapahtumat ja venäläisten joukkojen kesäkuussa 1948 toimeenpanema Berliinin saarto tulivat vyöryttämään laajalti lännessä poliittisia näkemyksiä ja mielialoja. Suhtautumisessa sotilaalliseen yhteistoimintaan Länsi-Euroopassa korostettiin, että oli avoimesti tuotava esille myönteinen asenne, sillä siten voitaisiin parhaiten estää sotaa. Historiallisena perusteena viitattiin siihen, että jos Englanti olisi selvästi näin tehnyt ennen vuotta 1914 sekä USA ennen vuotta 1939, olisi katastrofilta voitu välttyä. Tällaisen mielipidekehityksen tulos oli Pohjois-Atlantin liiton (NATO) perustaminen huhtikuussa 1949.

Kun Suomi itäisen Euroopan pohjoisosassa muodosti poliittisessa

kehityksessä poikkeuksen, tulivat myös sen eteläosassa Itävalta ja osittain Balkan sisältämään erikoisleimaisuutta.

Neuvostoliitto tarkasteli Itävaltaa Saksan kysymyksen näkökulmasta. Moskovassa pidettiin tärkeänä, että Anschluss tuli käytännössä estetyksi, kuten Teheranin kongressissa oli sovittu, kun oli tehty ”kolmen suuren” kesken päätös myötävaikutuksesta uuden Itävallan syntyyn. Itävallan ent. liittokansleri, sosiaalidemokraatti Renner otti huhtikuussa 1945 yhteyttä venäläisten miehitysjoukkojen välityksellä neuvostohallitukseen saadakseen mahdollisuuksia hallituksen muodostamiselle Itävaltaan. Siitä muodostui sopiva yhteysrenkas, jota Stalin oli omalta näkökulmaltaan etsimässä. Renner oli tunnettu nimi, mutta samalla vanhan polven edustaja, jota — Neuvostoliiton taholla — saatettiin olettaa helposti voitavan ohjailta. Mutta Renner yllätti, hän toimi nopeasti ja sai aikaan hallituksen Itävallalle.

Länsivallat sen sijaan sodan loppuvaiheessa ”unohtivat” Itävallan. Niiden yhteydet Rennerin hallitukseen syntyivät hitaasti, varsinaisesti vasta v:n 1945 jälkipuoliskolla. Joulukuun 1945 vaaleissa palautui Itävaltaan, joka oli jakautunut neljän suurvallan miehitysalueisiin, kahden suuren perinteellisen puolueen, konservatiivien ja sosiaalidemokraattien asema; kommunistit jäivät niiden rinnalla pieneksi ryhmäksi. Hallintoon luotiin ministeriöistä alkaen kahden johtavan puolueen luottamushenkilöiden rinnakkaistoiminta.¹⁴ Mitä siitä virkajärjestelmänä sanottaneekin, se osoitti vakavaa halua saada kurotuksi umpeen ensimmäisen Itävallan tasavallan poliittinen kahtiajakautuminen, joka oli tullut niin kohtalokkaaksi itse valtion olemassaololle.

Balkan muodosti toisen maailmansodan jälkeen kokonaisuutena tarkastellen ongelman. Saksalaisten vetäytyttyä Kreikasta oli kommunistiystävällinen vastarintajärjestö ELAS yrittänyt joulukuussa 1944 Ateenassa vallanottoa, mutta 33-päiväisen sisällissodan jälkeen vastapuoli, johon kuului myös englantilaisia joukkoja, sai pääkaupungin haltuunsa.¹⁵ Menetykset olivat kuitenkin suuria. Yhdysvallat arvosteli Englannin suoraviivaisia otteita, mutta Neuvostoliitto ei puuttunut asioihin eikä sen lehdistössä mainittu Ateenan kriisistä. Kreml toteutti tältä osin lokakuussa 1944 Englannin kanssa sopimaansa suurvaltaintressipiirien jakoa.

¹⁴ Vrt. Hannak 1965, s. 671—676

¹⁵ Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 180—181

Yleinen poliittinen mielipide Kreikassa toivoi olojen rauhoittumista. Populistipuolueen voitto v:n 1946 vaaleissa viittasi siihen, samoin Yrjö II:n paluu valtaistuimelle — kansanäänestyksen perusteella. Presidentti Trumanin lupaama taloudellinen apu viittasi selvästi lännen tukeen hallitukselle. Neuvostoliitto ei jatkossakaan tukenut Kreikan kommunistipuolueen kumouslinjaa, jota ELAS-järjestön kenraali Markosin johdolla maaseudulla käymä sissisota edusti.¹⁶ Hallitus sai vuosien 1946—49 katkerissa taisteluissa voiton. Kommunisteille tuli kohtalokkaaksi asettuminen erillisen Makedonian valtion perustamisen kannalle lähinnä yhdessä bulgariaalaisten kanssa. Heidän selitettiin Kreikassa siirtyneen ”slaavien puolelle”.

Balkanin kommunistisissa puolueissa oli alkanut näyttäytyä itsenäisiä otteita erityisesti hahmoteltaessa ”Balkanin federaatiota” marraskuusta 1944 lähtien. Pyrkimyksenä oli saada suurvaltojen, ennen kaikkea Neuvostoliiton, vaikutusvaltaa rajatuksi tällä alueella. Aluksi oli kysymys kosketuksesta laajoissa alueellisissa puitteissa, jotka vähitellen kuitenkin rajoittuivat Bulgarian ja Jugoslavian keskeisiksi neuvotteluiksi. Kun nämä kaksi maata solmivat tammikuussa 1948 turvallisuussopimuksen, reagoi Stalin sitä vastaan. Hän tiedosti sen puskuriksi Neuvostoliiton vaikutusvallalle Balkanin suunnalla.

Jugoslavian ja Neuvostoliiton suhteet kärjistyivät samanaikaisesti avoimeksi selkkaukseksi. Jugoslavian vastarintaliikkeen oleellinen rooli maan vapauttamisessa korosti kansallisten intressien puolustamista joka suuntaan. Uusi poliittinen ja yhteiskunnallinen systeemi oli syntynyt ja juurtunut maahan itsenäisesti. Se loi sekä yleisaatteelliset että käytännölliset lähtökohdat Jugoslavian loitontumiselle Neuvostoliitosta. Maailmansodan jälkeen venäläisiin ”avustajiin” ja niiden harjoittamaan propagandaan Jugoslaviassa suhtauduttiin kasvavalla pidättyvyydellä. Kun kriisi maiden välillä oli tosiasia, Jugoslavia julkaisi sitä koskevan molempien maiden kommunistipuolueiden välisen kirjeenvaihdon.

Tämän johdosta Neuvostoliitto alkoi poliittisesti ja taloudellisesti saartaa Jugoslaviaa v:n 1948 aikana. Lännessä jouduttiin nopeasti arvioimaan uudelleen suhteet Titon omaleimaiseen tasavaltaan.¹⁷ Seurauksena tapahtumain kehityksestä oli, että Jugoslavia selvästi etäännytti hahmottumassa olevan itäblokin valtioista ja siirtyi ”liittoutumattomaksi”. Kommunististen valtioiden muodostama kokonaisuus itä-

16. Vrt. Campbell-Sherrard 1968, s. 183—184; Jelavich II 1983, s. 322—325

17. Vrt. Singleton 1985, s. 221—222; Hoensch 1977, s. 53—55; Auty 1970, s. 250—251

sessä Euroopassa ei tämän johdosta ollut 1940-luvun lopulta lähtien yhtenäinen eikä kauttaaltaan Moskova-johtoinen.

”Stalinin Itä-Eurooppa”, Nato ja läntisen Euroopan pikkuvaltiot

Kun Eurooppa oli jakautumassa dualistisesti niin suurvaltojen, kuin niitä seuraavien pikkuvaltioiden osalta, Neuvostoliitto varmisti turvallisuuspoliittista asemaansa länsirajallaan solmimalla — aikaisemmin Tšekkoslovakian (1943) ja Puolan (1945) kanssa tekemiensä ystävyys- ja yhteistyösopimusten lisäksi — vastaanvanslaiset sopimukset Romanian ja Unkarin kanssa helmikuussa 1948 sekä Bulgarian kanssa saman vuoden maaliskuussa. Näihin kaikkiin liittyi ns. automaattinen sotilaallinen yhteistyö kriisitilanteessa.

Lisäksi Neuvostoliitto teki myös Suomen kanssa huhtikuussa 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen, joka oli kuitenkin edellisistä poikkeava. Siinä tunnustettiin Suomen pyrkimys pysytellä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella, sekä korostettiin Suomen alueellisen koskemattomuuden puolustamista ulkopuolista hyökkääjää vastaan ensi sijassa maan omin voimin ja mikäli se ei onnistuisi, olisi mahdollista turvautua sotilaalliseen yhteistoimintaan toisen sopijapuolen kanssa. Perusero edellä mainittuihin sopimuksiin nähden oli siinä, että Suomen osalta ei ollut kysymys sotilasliitosta, vaan eräänlaisesta tulevaisuuden varalle tehdystä jälleenvakuutus sopimuksesta.

Itä-Euroopan ns. kansandemokratioitten syntyä v. 1946—48 seurasi useassa sen piiriin kuuluvassa maassa poliittinen välienselvitys johtoon tulleiden kommunistien omassa keskuudessa. Näin varmistettiin emigranttikommunistien johtoasema, samalla kun sotavuosina salaisessa vastarintaliikkeessä toimineet kommunistijohtajat syrjäytettiin. Viimeksi mainittuihin kuului Gomulka Puolasta, Rajk Unkarissa ja Kostov Bulgariassa. Gomulka sai pitkän vankeustuomion ja kaksi muuta kuolemanrangaistuksen.¹⁸

Yksipuoluejärjestelmän tultua vallitsevaksi säädettiin näissä Itä-Euroopan maissa valtiosäännöt, jotka ilmensivät uusia valtasuhteita ja uutta ideologiaa valtion johdossa. Sitten seurasi uuden talousjärjestelmän toteuttaminen, mihin sisältyi — Puolaa lukuun ottamatta —

¹⁸. Vrt. Hoensch 1977, s. 59

maatalouden kollektivisointi sekä teollisuuden otto valtion haltuun siltä osin, jolta se vielä oli yksityisomistuksessa. Talouselämää ohjattiin — Neuvostoliiton tilanne 1920-luvun lopulta lähtien vertauskohtana — 5-vuotissuunnitelmien pohjalta, keskeisenä tavoitteena raskaan teollisuuden kehittäminen. Kulutustarvikkeiden tuotanto rajoitettiin suppeisiin puitteisiin, mikä ulospäin ilmensi elintason alhaisuutta. Itä-Euroopan maatalousvaltaisista maista — Tšekkoslovakia jo teollisena poikkeuksena säännöstä — alkoi muodostua teollisuusvaltioita, jolloin myös niiden sosiaalinen rakenne huomattavasti muuttui.

Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden poliittisia suhteita hoiti korkealla tasolla Stalin henkilökohtaisesti; ne tulivat olemaan hyvin läheisissä suhteissa Moskovaan. Kysymys oli eräänlaisesta ”Stalinin Itä-Euroopasta”. Jyrkkä suurpoliittinen kahtiajako vaikutti sekin puolestaan tiivistämällä valtioiden suhteita Itä-Euroopan suunnalla. Näin oli hahmottumassa itäblokki, joka kansainvälisten suhteiden tasolla esiintyi yhtenäisesti ja julisti myös yhteisiä ideologisia tunnuksia. Kyseisistä valtioista — Tšekkoslovakiaa lukuun ottamatta — oli puuttunut demokraattisia perinteitä, mikä kokonaisuudessaan ilmensi länsimaisten vaikutteiden heikkoutta.

Euroopan suurpoliittisen dualismin joutuivat kokemaan Skandinaviankin maat. Uusi tilanne 1940-luvun lopulla asetti niiden yhteenkuuluvuuden koetukselle.

Kun taustalla oli vallansiirto Tšekkoslovakiassa ja Suomen Neuvostoliiton kanssa solmima yya-sopimus, Ruotsi teki toukokuussa 1948 aloitteen neuvotteluista Skandinavian maitten välisen puolustusliiton solmimiseksi. Toisen maailmansodan jäljiltä Ruotsi oli sangen hyvin varustautunut, mutta toisin oli asianlaita Norjan ja Tanskan. Ruotsi korosti aikomustaan jatkaa edelleen puolueettomuuslinjalla mutta huomautti, että ideologisesti maa ei voinut olla puolueeton — viittaus koski Tšekkoslovakian vallan siirtoon tilittäytymistä. Kun 9. helmikuuta 1949 Ruotsin valtiopäivillä käytiin suuri ulkopoliittinen keskustelu, siinä yhteydessä tehtiin viittauksia Suomeen. Jos tuon maan ulkopoliittinen ja sotilaallinen asema muuttuu, se saattaa vaikuttaa niin, että Ruotsin puolueettomuus tulee uudelleen harkittavaksi, korostettiin eri tahoilta.

Norjan v:n 1949 alussa omaksuma kanta liittyä Naton jäseneksi johtui osittain toisen maailmansodan puolueettomuuden antamista kielteisistä kokemuksista, osittain maan läntisten yhteyksien laajuudesta. Hallituksessa olevan työväenpuolueen piirissä oli kahdenlaista

asennoitumista — myös selvää vastustusta Natoon liittymiseen nähden — mutta puolueen piirissä tapahtui pääministeri Gerhardsenin ja ulkoministeri Langen johdolla eräänlainen ”kaappaus” ja näin vastustus eliminoitiin.

Tanska oli esiintynyt molempien esillä olleitten vaihtoehtojen väli-
mailla ja se yritti myös välittää Norjan ja Ruotsin kesken. Lopulta se
asettui Norjan omaksuman vaihtoehdon kannalle. Senkin kohdalla
vaikuttui ratkaisun tekoon lähimenneisyys: ’yllätyksellinen’ miehitys ja
puolueettomuuden kokemus haaksirikko. Näiden ratkaisujen tulok-
sena Skandinavian kolme valtiota olivat turvallisuuspoliittisessa suun-
tauksessaan jakautuneet.¹⁹

Läntinen Eurooppa — mukana sellaiset pikkuvaltiot kuin Belgia ja
Hollanti — oli sotilaallisesti ryhmittymässä yhteen, mutta samalla
asettumassa ikäänkuin ideologiseen puskuriasemaan — kommunismi
vastapuolena. Aatteellisesti poliittinen ilmapiiri siellä oli v:sta 1948
lähtien varsin militantti. Se, mitä vastaan valtaenemmistö oli, ilmeni
hyvin näkyvästi. Kommunistiset puolueet lännessä joutuivat eristet-
tyyn asemaan ja sosiaalidemokraattisiin puolueisiin vaikutti työväen-
liikkeen sisäinen raju välienselvittely. Raja vasemmalle tuli heidän
osaltaan vedetyksi hyvin suoraviivaisella ja korostetulla tavalla,
samoin kuin muidenkin poliittisten puolueiden näkökulmasta. ”Kol-
laboratööri” -epäluulo näyttäytyi tässä vaiheessa uudessa valossa,
se koski mahdollisia yhteyksiä äärivasemmalle.

Länsi-Euroopassa oli siirryttäessä 1950-luvulle havaittavissa, jos
vertauskohtana pidetään välittömästi sodanjälkeisiä vuosia, selvä siir-
tymä oikealle. Pienistä valtioista puheenollen sen voi havaita esim.
Belgiassa. Yhtenäistä hallitsevaa ideologiaa ei tältä maanosanlohkolta
löytynyt: oltiin ensi sijassa konservatiiveja, liberaaleja, katolisia tai
sosialisteja.

”Kylmän sodan” tilanne läntisessä Euroopassa yhdisti eri poliittisia
ryhmiä tietyissä keskeisissä turvallisuuspoliittisissa kysymyksissä. Sekä
läntinen että itäinen valtioryhmä vaikuttivat jäykistyneiltä ja epäluu-
loisuus niiden välillä näkyi suhtautumisessa esille tuleviin uusiin kysy-
myksiin ja aloitteisiin. Kaiken taustalla näyttäytyi myös Länsi-Euroo-
pan tukiliitäntä Yhdysvaltoihin — sotilaallisesti ja taloudellisesti.

¹⁹ Vrt. Skodvin 1971, s. 22—23 ja 62—96; Wahlbäck 1974, s. 24—30 ja 46—52;
Reske-Nielsen-Kragh 1972, s. 37—43; Gerhardsen 1971, s. 209—212. — Suomen Tukhol-
man-lähetystön raportit 8/3 1948, 8/4, 21/5, 30/6 sekä 11/2 1949, — UM 5C2

Vuosi 1949 oli lisännyt Euroopan sodanjälkeiseen kansainväliseen järjestelmään kaksi uutta valtiomuodostelmaa, Saksan liittotasavallan ja Saksan demokraattisen tasavallan. Edellinen liittyi eräänlaisena itsepuolustusta ilmentävänä ratkaisuna läntisten suurvaltojen johtamaan kokonaisuuteen. Neuvostoliitto eittämättä tunki tämän kytkennän länteen omien intressiensä kannalta menetyksenä; sen vaikutusvallan ulottuminen koko Saksan alueeseen oli jäänyt toteutumatta. Vastaveto tällaisessa tilanteessa oli erillisen Itä-Saksan valtion perustaminen.

Kun Saksan liittotasavalta alkoi varustautua ja v:sta 1950 oli esillä sen liittyminen sotilaallisesti länteen, suoritti Neuvostoliitto keväällä 1952 yllättävän tunnustelun, jonka avulla se koetti saada Länsi-Saksan luopumaan ratkaisevan askeleen ottamisesta. Kreml teki kaksoiskytken sisälttävän ehdotuksen: yhtenäinen, demilitarisoitu Saksa sekä vapaat vaalit.²⁰ Ehdotus torjuttiin kuitenkin länneestä käsin — epäilyt olivat turvallisuuspoliittisia. Jos se olisi toteutunut, Itä-Saksan puoluejohtaja Ulbricht ja sosialistinen yhtenäisyyspuolue olisivat muodostuneet yhtenäisen Saksan parlamentissa yhdeksi, kannatukseltaan ilmeisesti sangen rajatuksi poliittiseksi ryhmäksi, jolla olisi ollut oppositiopuolueen rooli. Ratkaisut ohjautuivat lännessä siten, että Saksan liittotasavalta sittemmin v. 1955 liittyi Naton jäseneksi.

Neuvostoliitto ei pitkään aikaan tarvinnut Natoa vastaavaa elintä. Sillä oli länsirajallaan 1940-luvun lopulta lähtien sarja yhteistyö- ja avunantosopimuksia. Poliittiset yhteydet kansandemokratioihin hoiti, kuten edellä todettiin, Stalin. Vasta hänen kuolemansa jälkeen nousi esille itäisen Euroopan sotilaallisen tilanteen institutionalisoiminen yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. V. 1955 perustettiin Varsovan liitto jäseninä kommunistijohtoiset maat Puolasta Bulgariaan; lisäjäseneksi tuli v. 1956 DDR. Tämä oli alueellisesti luokiteltavissa pikkuvaltioihin, mutta sekä sotilaallisesti että ideologisesti sillä oli tärkeä eturintama-asema länteen päin.

Kun yleisesti tarkastellaan pienten valtioiden asemaa toisen maailmansodan jälkitilanteessa, voidaan verrattaessa niitä suurvaltoihin todeta, että erot ovat selvästi kasvaneet. Pienten valtioiden voimavarojen rajoittuneisuus suuriin nähden on käynyt ilmi entistä selvemmin. Pikkuvaltiot eivät enää, kuten maailmansotien välisenä kautena, solmineet keskenään puolustusliittoja. Niiden yhteenlasketut sotilaalliset resurssit eivät siinä suhteessa ole tarjonneet tavoiteltua tukea.

²⁰. Vrt. Brandt-Löwenthal 1957, s. 632—634

Ne pikkuvaltiot, jotka läntisessä Euroopassa kokivat toisen maailmansodan yhteydessä puolueettomuutensa romahduksen (Belgia, Hollanti, Norja ja Tanska), valitsivat uusissa oloissa suurvaltaliittoutuman turvallisuutensa ratkaisuksi. Vain ne pikkuvaltiot, jotka jo toistamiseen olivat suursodan aikana onnistuneet säilyttämään puolueettomuutensa (Ruotsi ja Sveitsi) olivat valmiit sillä linjalla jatkamaan.

Mitä itäisen Euroopan pikkuvaltioihin tulee, niiden maantieteellinen sijainti ja uusi syntyvaihe ovat sulkeneet puolueettomuuden pois, samoin kuin niiden edustama ideologia. Läheinen liittoutuminen Neuvostoliiton kanssa on ollut niille eräänlainen ratkaisu ilman vaihtoehtoa. Samalla viimeksi mainitun ylivalta-asema Itä-Euroopassa on kyennyt hyvin huomattavassa määrin vaimentamaan tällä suunnalla pienten valtioiden keskinäisiä vastakohtaisuuksia, muttei niiden olemassaoloa kuitenkaan poistamaan. Eräs menetelmä, johon huomio kohdistuu, ovat vastavuoroisesti ja samanlaisin perustein suoritetut väestösiirrot vähemmistöryhmien supistamiseksi. Oma erikoistapauksensa on kuitenkin ollut Jugoslavia ja Albania.

Mitä Skandinavian valtioihin ja Suomeen tulee, niin huolimatta turvallisuuspoliittisten ratkaisujensa erilaisuudesta ne tulivat poliittiselta järjestelmältään ja aatteellisilta tunnuksiltaan edustamaan samansuuntaista kokonaisuutta, jonka piiriin kuuluvilla valtioyksiköillä oli paljon kosketusta keskenään ja siinä mielessä myös vaikutteiden antoa toisilleen.

Integraatiokehitys — pikkuvaltiot läntisessä ja itäisessä Euroopassa

Toisen maailmansodan jälkeisen integraatiokehityksen vauhdittamisen taustalla vaikutti se tosiasia, että Euroopan läntiset perinteelliset suurvallat olivat tulleet — ajan uudella mittapuulla tarkasteltuna — ”pienemmiksi” ja siihenastiset pienet valtiot saman skaalan mukaan voimavaroiltaan ”heikommiksi”. Taloudellisella integraatiolla pyrittiin kokoamaan voimavaroja yhteen. Haluttiin saada etua suurtuotannosta ja laajoista markkinoista. Myöskin tiettyjä poliittisia tekijöitä oli vaikuttamassa taloudellisen integraatiokehityksen edistämiseksi.

Benelux-maiden v. 1944 solmima taloudellinen yhteistyösopimus oli tarkoitettu lähinnä jäsenvaltioiden keskinäiseksi tulliliitoksi. Samalla

kun pyrittiin aikaisempaa suurempaan taloudelliseen aluekokonaisuuteen, toivottiin välillisesti sen voivan antaa jäsenosapuolille enemmän puhevaltaa kansainvälisessä politiikassa. Laajemmat taloudelliset integraatiopyrkimykset lähtivät liikkeelle v. 1950 Länsi-Euroopassa. Ranska teki silloin kaksi aloitetta; toisen hiili- ja teräsunionin perustamiseksi (Schuman-suunnitelma) sekä toisen ”Euroopan armeijan” aikaansaamiseksi (Pleven-suunnitelma), osanottajina kummassakin tapauksessa sen itsensä lisäksi Saksan liittotasavalta, Italia, Belgia, Hollandi ja Luxemburg.²¹

Samassa yhteydessä toivottiin — Pariisin näkökulmasta katsoen — saatavan ratkaistuksi tulevaisuutta silmällä pitäen Ranskan ulko- ja turvallisuuspoliittisia ongelmia nimenomaan Saksaan nähden — vetämällä liittotasavalta laajempien yhteisöjen osaksi ja estämällä sen erillinen nousukehitys. Ranska oli menettänyt toisen maailmansodan ja miehityksen johdosta arvostustaan suurvaltana; edellä mainittujen kahden suunnitelman puitteissa uskottiin Ranskan uuden nousun käyvän mahdolliseksi. Luomalla ylikansallisia organisaatioita ja instituutioita poliittiseksi tähtäimeksi asetettiin Pariisista katsoen Länsi-Euroopan unioni.

Englannin edustama integraatiokaavailu pyrki — edellisestä poiketen — siihen, että osallistuvien maiden hallitukset tulisivat läheiseen yhteistyöhön. Kuitenkin jokaisen maan suvereenisuutta oli kunnioitettava, eikä sisäisiin asioihin puuttuminen — esim. ylikansallisten organisaatioiden välityksellä — saanut tulla kysymykseen. Tämä oli v:n 1950 vaiheessa Englannin työväenpuolueen hallituksen ilmaisema kanta, mutta se vastasi myös oppositiossa olevien konservatiivien yleistä näkemystä.

Miten Manner-Euroopan ”kuuden ryhmään” kuuluvat pienet valtiot suhtautuivat ajankohtaisiin, Ranskan inspiroimiin integraatio-suunnitelmiin?

Belgia oli kaupallisesti suuntautunut Manner-Eurooppaan, mistä sen tuotannolle pääasialliset markkinat löytyivät. Tämä oli omiaan korostamaan sen yleisesti myönteistä asennetta taloudelliseen integraatioon. Mutta Belgian perinteellisellä teollisuudella, jota edustivat juuri hiili ja teräs, oli myös suuria ongelmia, jotka liittyivät tuotannon modernisoimistarpeeseen.

Kun Schuman-suunnitelma pyrki alan suurtuotannon kehittämi-

²¹. Vrt. yleisesti Plan Schuman. — MAEB 5212-5216

seen, Belgiassa pelättiin, miten sellaisessa taloudellisessa yhteisössä, jossa ”kaksi suurta” — Ranska ja Länsi-Saksa — helposti dominoisi, pienen maan intressit tulisivat huomioon otetuksi. Tällainen oli belgialaisten teollisuudenharjoittajain ja työnantajatahon epäilevä asennoituminen.²² Toisaalta epäluuloja, jotka olivat luonteeltaan poliittisia, esiintyi Belgiassa ammattiyhdistysliikkeen ja yleisemminkin työväenliikkeen taholla. Eräs koski pelkoa joutua konservatiivien ja kristillis-demokraattien hallitsemien vahvojen valtioiden holhoukseen; sen vastapainoksi vaadittiin demokraattista kontrollia, jonka yhteydessä pääsisi esille myös työväenliikkeen katsantokanta. On aihetta myös todeta, että Englannin työväenpuolueella oli vaikutusta Belgian sosialistien kannanottoihin, kuten sillä seikalla, että saarivaltakunta oli erossa Manner-Euroopan integraatiojärjestelyistä.

Belgian konservatiivinen hallitus, jonka ulkoministerinä oli Paul van Zeeland, omaksui tiettyjen alkuepäilysten jälkeen kuitenkin myönteisen kannan Schuman-suunnitelmaan. Sosialistipuolueessa Spaak, Eurooppa-aatteen aktiivinen ajaja, oli niinkään samalla kannalla, mutta puolueen johtoelimet joutuivat v. 1951—52 useaan otteeseen käsittelemään tätä aihetta; lopulta parlamenttiryhmälle myönnettiin vapaat kädet asiassa.²³ Vahvistaakseen suunnitelman kannatusta maan työväenliikkeen taholla Belgian hallitus antoi lupauksia maan hiili-kaivosten kansallisesta tarkkailusta.

Hollannissa esiintyvä pidättyvä asenne Manner-Euroopan taloudelliseen integraatioon lähti toisaalta epäilevästä asenteesta ”ylikansallisia” elimiä kohtaan, toisaalta siitä, että maan kaupalliset suhteet ohjautuivat anglosaksisiin maihin sekä valtamerille. Ranskan kanssa Hollannilla oli sen sijaan jossain määrin taloudellisia ristiriitoja. Lisäksi sen taholla oltiin yleensä kiinnostuneita Englannin osallistumisesta Manner-Euroopan integraatiosuunnitteluun, mitä ei kuitenkaan ollut tapahtunut. Hollannin varauksellinen asenne eliminoitui kuitenkin sängen pian ja sekin tuli mukaan Schuman-suunnitelman kehittelyyn.²⁴

Ranskan integraatioaloitteen poliittinen tähtäin ilmeni siinä, että hiili- ja teräsunionia koskevaan suunnitelmaan liittyi välittömänä jat-

22. Vrt. esim. Federation des Industries Belge'n kirjelmä 13/12 1951 Belgian ulkoministeriölle. — MAEB 5217-5219

23. Vrt. Vermeylen 1985, s. 107—108. — Parti Socialiste Belge, Congrès des 17 et 18 novembre 1951, s. 6

24. Vrt. Voorhoeve 1979, s. 160—161

kona "Euroopan armeija".²⁵ Se koski oleelliselta osalta Ranskaa ja Saksan liittotasavaltaa, mutta "kuuden ryhmän" pienilläkin osapuolilla tuli olemaan tiettyä puhevaltaa asian käsittelyssä.

Hollanti oli viimeksi mainituista eittämättä varauksellisin. Se vierasti tässäkin yhteydessä ratkaisua, jonka ulkopuolella olisi Englanti. Hollanti oli aluksi "Euroopan armeijaa" koskevien neuvottelujen ulkopuolella, tuli sitten helmikuussa 1951 mukaan havainnoitsijana sekä saman vuoden lokakuussa varsinaisena jäsenenä. Tässä vaiheessa Hollanti, kuten Belgiakin, vaati otettavaksi huomioon eräitä näkökohtia. "Euroopan armeijaa" ei saanut kokoonpanoltaan "kansallisesti sekoittaa", kuten Ranska kaavaili nimenomaan saksalaisten osanottoon nähden. Divisioonien tuli olla kansallisia kokoonpanoltaan ja niiden hallinnon kuulua asianomaisen maan sotilasviranomaisille. Samansuuntaisen kannan oli Belgia esittänyt jo heti alkuunsa, syyskuussa 1950. Näitten kahden pienen valtion käsityskannat vaikuttivat siten, että Pleven-suunnitelman mukaista "Euroopan armeijaa" alettiin joulukuusta 1951 kehittää Ranskan alkuperäisestä esityksestä poiketen federalistiseen suuntaan.

"Euroopan armeijaa" koskeva muutettu ehdotus, joka sittemmin hyväksyttiin Hollannin ja Belgian parlamenteissa, joskin viimeksi mainitussa mielipidejakautumista aiheuttaen, tuli hylätyksi v. 1954 itse Ranskan kansalliskokouksessa. Sen vastustajat olivat lähinnä gaullistien ja kommunistien piiristä. Edellisille se lopulta tarjosi "liian vähän" Ranskan erikoisaseman korostumisen kannalta, jälkimmäisille se taas oli ulkopoliittisesti täysin vieras suunnitelma.

Kun yhteisarmeijan kaavailu Länsi-Euroopan maille oli näin jäänyt toteutumatta, se merkitsi iskua myös yleensä poliittista unionia koskeville kaavailuille. Tästä seurauksena päätettiin omaksua "matala profiili" eli pyrkiä integraatiosuunnitelmissa etenemään taloudellisen yhdentymisen pohjalla.

Tällainen tilanne oli taustana, kun maaliskuussa 1957 Roomassa kuuden Länsi-Euroopan maan kongressi päätti perustaa EEC:n eli ns. yhteismarkkinat. Ulko- ja turvallisuuspoliittiset kysymykset jätettiin päätöksenteon ulkopuolelle.²⁶ Päämääränä oli edetä suunnitelmissa siten, että kaikki EEC:n jäsenvaltiot olisivat mahdollisimman tasa-

²⁵ Vrt. yleisesti Plan Plewen. — MAEB 15397. — Fursdon 1980, s. 87—99, 235 ja 246

²⁶ Vrt. Saeter 1971, s. 215

arvoisia ja konsensus olisi päätöksenteon ehtona. Näin pyrittiin sulkemaan pois — tai ainakin lieventämään — suurten jäsenvaltioiden hegemoniapyrkimyksiä sekä yleensä korostettua asemaa EEC:n piirissä.

Englanti, jolla oli omia Kansainyhteisön maille myöntämiä suosituimmuuksia, oli jäänyt EEC:n ulkopuolelle; se oli haluton yhteisiin tulleihin ja maataloutta koskeviin sopimuksiin kuuden Länsi-Euroopan maan kanssa. Saman tien se alkoi koota EEC:n ulkopuolisia läntisen Euroopan maita yhteen. Muut olivat kaikki pikkuvaltioita; Ruotsi, Norja, Tanska, Sveitsi, Itävalta ja Portugal. Neuvottelut johtivat marraskuussa 1959 Tukholmassa EFTA'n perustamiseen. Siihen liittyi Finn-EFTA — erikoisjärjestelyn avulla v. 1960 myös Suomi. EFTA oli tarkoitettu teollisuustuotteitten osalta vapaakauppa-alueeksi. Perustavoitteeltaan molemmat järjestelyt — EEC ja EFTA — tähtäsivät taloudellisen kasvun edistämiseen.

Uusi murrosvaihe läntisen Euroopan integraatiokehityksessä näyttyi pian senjälkeen kun de Gaulle oli tullut Ranskassa valtaan v. 1958. Tällöin maan politiikassa alkoivat korostua 1950-luvun alussa esillä olleet, aikaisemmin mainitut ulko- ja turvallisuuspoliittiset tavoitteet — uudella tavalla muotoiltuna. De Gaulle asetti päämääräksi tehdä EEC:stä poliittinen unioni, joka toimisi Ranskan johdolla ja ehdoilla. Tämänäsuuntainen tavoite julkistettiin v. 1961 ns. Fouchet-suunnitelman muodossa. Samalla de Gaulle alkoi tavoitella Ranskalle turvallisuuspoliittisesti riippumatonta asemaa NATO:sta, minkä lisäksi hän kehitteli Pariisin-Bonnin akselia.²⁷

EEC:n jäsenmaista Hollannissa ja Belgiassa ilmeni selvää vastustusta de Gaullen suunnitelmille — ulkoministerit Luns ja Spaak tulivat olemaan ulkoisesti näkyviä vastustajia Ranskan presidentin politiikalle. Näissä pienissä maissa ei haluttu EEC:n kehittämistä ilman Englannin mukanaoloa; se oli samalla niiden vastaveto Pariisin hegemoniapyrkimyksille. Myöskään ei haluttu — Ranskan uudella tavalla painotetun turvallisuuspolitiikan mukaista — etääntymistä NATO'sta.²⁸

Ranska käytti v. 1963 veto'a Englannin EEC:hen liittymistä vastaan. Kun sittemmin myönteinen päätös 1960-luvun lopulta lähtien tässä kysymyksessä oli näköpiirissä — ratkaisu tapahtui lopulta v. 1973 — merkitsi se läntisen Euroopan integraatiokehityksen kannalta

27. Vrt. Brown III 1970, s. 138; Saeter 1971, s. 249—250

28. Vrt. Baehr 1973, s. 85—86; Saeter 1971, s. 250—251; Schou-Brundtland 1971, s. 62

utta lähtökohtaa. Tapahtumain painopiste oli siirtymässä — EFTA:n joutuessa syrjemmälle — selvästi EEC:n suuntaan. Myös viimeksi mainitun sisäinen tilanne oli sikäli muuttunut, että Ranskan mahdollisuudet pyrkiä yliotteen saantiin olivat selvästi ehtyneet, samoin kuin sen mahdollisuudet tehdä EEC:stä poliittinen unioni. De Gaullen ero Ranskan presidentin tehtävästä v. 1969 ilmaisi ulkoisestikin yleistilanteen muutosta.

Englannin edessä oleva liittyminen EEC:n jäseneksi aiheutti monelta taholta, erityisesti EFTA'n piiristä, jäsenanomuksia sekä muuten pyrkimyksiä yhteistoimintaan EEC:n kanssa. Sveitsillä ja Itävallalla ei ollut omalta osaltaan mitään taloudellisia ehtoja esitettävänä. Poliittisista syistä — neutraliteettiaan varjellakseen — ensin mainittu pyrki vain assosioitumiseksi jäseneksi. Itävalta ei voinut v:n 1955 puolueettomuussopimuksen perusteella tavoitella täysjäsenyyttä EEC:ssä, vaan sekin vain assosioitumista siihen. Neuvostoliiton taholta pyrittiin Wienin hallitusta painostamaan tältäkin osalta pidättymiseen, mutta Itävalta jätti anomuksensa EEC:lle. Itävallan tavoitteena oli tiiviiden taloudellisten suhteiden solmiminen Saksan liittotasavaltaan. Irlannilla oli edessään hyvin vaikea valinta. Ratkaisunteko tuli sille taloudellisen kehityksen kannalta kovin aikaisin — sillä oli kehityksensä piirteitä. Lisäksi se oli aatteellisesti heikosti valmentautunut kansainväliseen yhteistoimintaan. Kun Englanti liittyi EEC:hen, ei Irlannilla ollut kuitenkaan enää valinnan varaa.

Pohjois-Euroopan maiden osalta oli integraatiokehityksessä syntynyt oma erityinen välivaihe. Tanskan aloitteesta oli tuotu esille neljän maan kattava, niiden taloudellista yhteistyötä edistämään tarkoitettu Nordek-suunnitelma, jota v. 1968—69 käsiteltiin asiantuntijoiden elimissä. Norjassa idealla oli sängen varauksellista kannatusta — Ruotsin oletettiin saavan hallitsevan aseman Nordekin piirissä. Suomi oli sitä koskevissa neuvotteluissa mukana, mutta alkoi v:n 1970 alussa puolestaan vetäytyä niistä. Olellisin syy oli se, että Tanskan katsottiin ryhtyneen operoimaan Nordek-suunnitelmalla saadakseen siten edullisemman neuvotteluaseman myöhemmälle pyrkimykselleen liittyä EEC:hen.

Kun EEC:tä koskeva kysymys pohjoismaiden osalta nousi päiväjärjestykseen, Tanskassa ja Norjassa tavoiteltiin täysjäsenyyttä. Ensimmäisen mainitun maan osalta ratkaisu toteutuikin; Norjassa työväenpuolueen hallitseva suuntaus sekä oikeisto-puolue yleensä rinnastivat NATO:n ja EEC:n. Norjassa tulkittiin — taustana EEC-jäsenten Haagissa jou-

lukuissa 1969 tekemät päätökset ja sitä seuranneet neuvottelut — että Norja tulisi saamaan jäsenyyden omien taloudellisten etujensa mukaisesti. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Siitä reaktiona syntyi vastahakoisuutta ja maan itsenäisyyttä korostettiin Norjassa hyvin voimakkaasti tässä vaiheessa. Kansanäänestys ratkaisi, että Norja valitsi vähemmän sitovan vaihtoehdon, vapaakauppasopimuksen solmimisen EEC:n kanssa. Tämä oli se ratkaisu, johon Ruotsi puolueettomuutta korostaen alusta alkaen pyrki.

Suomella oli vapaakauppasopimuksesta EEC:n kanssa neuvottellessaan omia taloudellisia ongelmia; sen piti varmistaa paperinvientin- sä, jolle EEC:n taholta asetettiin tuontirajoituksia ja eräitä muita ehtoja. Suomen osalta syntyi myös poliittisia ongelmia, sillä Neuvostoliitto epäili EEC:n taholta tulevan samantien poliittisia sidonnaisuuksia. Neuvottelu näistä kysymyksistä neuvostohallituksen kanssa viivytti Suomen osalta ratkaisuun pääsyä, muttei lopulta kuitenkaan estänyt vapaakauppasopimuksen syntyä. Näin Suomi poliittis-maantieteellisessä erikoisasemassaan ja siihen liittyvistä sidonnaisuuksista huolimatta pystyi hoitamaan yhteytensä läntisen Euroopan integraatioon eri vaiheissa sekä lisäksi samanaikaisesti kehittämään kauppansa Neuvostoliiton kanssa.

Kun EEC:ä on pyritty edelleen kehittämään ja kun yksimielisyys on ollut päätöksenteon ehtona, on Tanska osoittautunut jäsenmaista jarruksi, erityisesti 1980-luvun alkupuolella. Tällainen tilanne on esimerkki pienen maan kyvystä vaikuttaa asioiden käsittelyyn laajan organisaation sisällä. Tanska on EEC:n piirissä nimenomaan vastustanut sen ylikansallisten piirteiden vahvistamista, mm. päätöksenteon siirtämistä ministerineuvostolta EEC-parlamentille, jolloin yksityisen jäsenvaltion veto-oikeuden käyttö mitätöityisi ja suurten jäsenvaltioiden edustajaosuus pääsisi enemmän vaikuttamaan päätöksen muotoutumiseen. Jäsenvaltiona Tanska on ollut ainoa pohjoismaita edustava EEC:ssä ja taloudelliselta kehitystasoltaan keskiarvon yläpuolella.

SEV'n synty v. 1949 — osapuolina Neuvostoliitto ja itäisen Euroopan kommunistijohtoiset maat — oli reaktio Marshall-avun luomaan tilanteeseen läntisessä Euroopassa. SEV:llä eli ”Taloudellisen yhteistyön neuvostolla”, ei tässä vaiheessa tullut kuitenkaan olemaan mitään varsinaista yhteisohjelmaa. Esillä oli lähinnä vain teknisiä kysymyksiä, kuten bilateraalisen kaupan järjestelyä SEV:n eri jäsenvaltioiden kesken, mutta ei sen sijaan esim. mitään taloudellista työnjakoa koskevaa ohjelmaa eri valtioiden kesken. Marshall-avun maissa oli

v. 1949 saatettu Yhdysvaltoja myöten voimaan vientikieltoja kansandemokratioihin; ne käsittivät v. 1953 n. puolet lännen vientiartikkeleista. Jugoslavia oli kuitenkin niiden ulkopuolella.

SEV:n roolin kehittymiseen vaikutti välillisesti EEC:n perustaminen v. 1957. Siitä muodostui tässä vaiheessa työnjakoa jäsenvaltioidensa kesken aktiivisesti organisoiva ja koordinoiva elin. Suuntaa osoittavia tulivat olemaan SEV:in kongressit v. 1958, 1962 ja 1971. Niitä edelsivät kussakin tapauksessa korkean tason poliittiset neuvottelut jäsenmaitten kesken.

SEV-mailla oli v:sta 1958 lähtien yhteisiä suurprojekteja, jolloin eri jäsenmaat osallistuiivat perusrakennusvaiheeseen sekä sen valmistuttua saivat osuuksiaan takaisin tuotteina. Tällaisia pantiin edelleenkin käyntiin lukuisasti 1970-luvun alussa, mutta sittemmin tapahtui pysähdys. Ongelmia ja hankauksia oli aiheutunut siitä, että samalla kun joku jäsenvaltio hyötyi runsain mitoin tällaisista projekteista, jotkut jäsenvaltiot saattoivat jäädä vähälle tai jopa kärsiä yhteissuunnitelmista. Sittemmin v:n 1971 SEV-kongressista lähtien oli ryhdytty laatimaan pitkän aikavälin yhteissuunnitelmia esim. kone- ja metalliteollisuutta sekä liikennettä varten.²⁹

Kun työnjakoa SEV:n piirissä toteutettiin, se tapahtui yleensä sen pienten jäsenvaltioiden kesken. Neuvostoliitto sen sijaan tuottaa kaikkien alojen hyödykkeitä. Samalla kun tällä tavoin — pienten osalta — pyrittiin käyttämään hyväksi suurtuotannon etuja, yleisjärjestely sitoi pieniä jäsenvaltioita kokonaisuuden puitteisiin. Ne olivat siitä riippuvaisia omalta osaltaan, eivätkä helposti voineet irroittautua sen raameista.

SEV:n piirissä kauppa on ollut bilateraalista; todellista integraatiota sen puitteissa ei ole tapahtunut. Yhtenäistä ulkomaankaupan ”systeemiä” ei ole SEV:n piirissä tähän mennessä löydetty. Pienten SEV-maiden keskinäisessä kaupassa valuuttojen vaihtokurssien määrittäminen sekä tuotteiden hinnoittelu ovat muodostaneet jatkuvan ongelmiston.³⁰ Sama koskee Neuvostoliiton ja pienten SEV-maiden välistä kauppaa sekä ajanjaksona ennen v:n 1974 öljykriisiä että sen jälkeen.

SEV:n eri pienistä jäsenvaltioista Tšekkoslovakian ja DDR:n ongelmana on ollut, että ne ovat muihin nähden teknisessä kehityksessä edellä, mutta eivät tuotteitten vaihdossa ole saaneet muilta SEV-mailta kovinkaan paljon hyötyä. Henkilöautojen tuotannossa esim. Tšekko-

²⁹ Vrt. Nylas 1982, s. 209—221

³⁰ Vrt. Wilczynski 1982, s. 203—204

slovakia oli ollut 1950-luvulla kärjessä (Skoda, Tatra), mutta kun 1960-luvun lopulta lähtien alettiin laatia tätä alaa koskevia tuotannon yleissuunnitelmia SEV:n puitteissa, Tšekkoslovakia joutui syrjäytetyksi lähinnä Neuvostoliiton ja Puolan hyväksi.

SEV:n taloudellisissa yleissuunnitelmissa — sellaisina kuin niitä Hrustševin johdolla kehitettiin — oli 1960-luvun alussa varattu Romanian ja Bulgarialle lähinnä maataloustuotannon ja raaka-aineiden hankintaa edustava rooli. Kun tämän johdosta Neuvostoliiton kanssa syntyi hankauksia, Romania suuntasi kauppansa länteen, josta se myös sai huomattavia lainoja tuotantojärjestelmänsä kehittämistä varten. Kun Romanian ja SEV-maiden keskeinen kauppa oli 1960-luvun alussa n. 65 % ja lännen kauppa n. 35 %, oli tilanteelle 1970-luvun puolivälissä tunnusomaista, että maan lännen kauppa oli noussut 65 %:iin ja SEV-maiden kauppa laskenut n. 35 %:iin eli osuuksien suuruus vaihtunut aikaisempaan tilanteeseen verrattuna.³¹

SEV:n piirissä korostettiin 1960-luvun puolivälistä lähtien taloudellisen suunnittelun yleisenä lähtökohtana tekniikan kehittämistä ja tuotavuuden lisäämistä. Neuvostoliiton pääministeri Kosyginin v. 1965 pitämä puhe oli tässä suhteessa suuntaa osoittamassa. Samalla alkoi vaihe, jolloin useissa SEV-maissa — Romanian lisäksi myös Unkarissa ja Puolassa — pyrittiin kehittämään oman maan tuotantorakennetta lännestä saaduilla lainoilla. Kun uutta teollisuutta näin rakennettiin, toivottiin sen tuotteille samalla saatavan markkinoita lännestä. Näitä tuotteita ei saatu kuitenkaan laadullisesti tyydyttävälle tasolle, samalla kun öljykriisin myötä talouspula lännessä vähensi ostoja.

Seurauksena oli jatkuvasti näiden SEV-maiden suuri velkaantuminen länteen, jonka seuraukset ovat eri tavoin korostuneet Romanian, Puolan ja Unkarin osalta. SEV:n kongressissa kesäkuussa 1984 omakuttiin Neuvostoliiton kehoituksesta kanta, että pienten jäsenvaltioiden on vähennettävä velkojaan länteen, jotta näin voitiin välttää niiden taloudellista riippuvuutta siitä suunnasta. Tätä velkojen lyhennystä on myös onnistuttu järjestämään.

Jugoslavia jäi erikoistapaukseksi. Se oli toisaalta eristetty SEV-maista, toisaalta sillä oli 1940-luvun lopulta lähtien laajat kauppasuhteet länteen. Taustalla olivat vaikuttamassa sen omat turvallisuuspoliittiset ongelmat itään päin sekä läntisten maiden halu — Yhdysvaltoja myöten — tukea Jugoslavian omaksumaa itsenäistä ulkopoliittikkaa. Hrustševin ajasta lähtien Jugoslavian suhteet Neuvostoliittoon

³¹. Vrt. Hoensch 1977, s. 234—240

tasaantuivat jossain määrin. Maa tuli SEV:in assosioiduksi jäseneksi ja osallistui sen tiettyjen sisäisten elimien toimintaan.

Ydinasekehitys ja pienten valtioiden asema

Kun yleistä sotilaallista tilannetta tarkastellaan Euroopassa 1950-luvulta lähtien, sille antoi leimaa ydinasevaltioiden lukumäärän lisääntyminen sekä ydinaseitten määrällinen kasvu ja laadullinen kehitys hyvin nopeassa tahdissa. USA:n atomipommia koskeva monopoli, joka sillä oli v:sta 1945 lähtien, kesti v:een 1949, jolloin Neuvostoliitolla oli vastaava ase käytössään. Englanti sai kehitetyksi atomiaseen v. 1952 ja Ranska v. 1960.

Pikkuvaltioista Ruotsi oli ainoa, jossa pohdittiin oman atomiaseen kehittämistä; se tapahtui 1950-luvun jälkipuoliskolla. Siihen tarvittavien taloudellisten resurssien katsottiin kuitenkin rajoittavan huomattavasti konventionaalisen puolustuksen mahdollisuuksia. Lisäksi oman atomiaseen — ns. pienen atomipommin — turvallisuuspoliittista merkitystä Ruotsin asemassa olevalle maalle viime sijassa epäiltiin.³²

Yhdysvaltain ylivoima ja etumatka Neuvostoliittoon nähden, mikä oli perustunut sen atomiaseistuksen määrään ja laatuun, laivastovoimaan sekä taloudellis-teknilliseen etevämmyyteen, alkoi pian kaventua ja kuroutua umpeen. Kun Neuvostoliitolla jatkuvasti oli länsivaltoja huomattavasti suuremmat konventionaaliset asevoimat, pyrittiin jälkimmäisten taholla tilannetta tasoittamaan ottamalla käyttöön taktillisia ydinaseita, joilla oli taistelualueeseen rajoittuva kantomatka. Neuvostoliitto puolestaan oli onnistunut 1950-loppuun mennessä valmistamaan — avaruussatelliitti Sputnik eräänä etappina — manner-ten välisiä ohjuksia, mikä teki USA:n kotialueet haavoittuviksi. Tällöin oltiin tilanteessa, jolloin Yhdysvaltain edustama ns. massiivisen vastaiskun oppi oli menettämässä uskottavuuttaan, samalla kun Neuvostoliiton vahva maa-armeija antoi oman erikoisleimansa sotilaalliselle yleistilanteelle Euroopan mantereella.

Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton kesken vallitsi 1960-luvun lopulla strategisten eli mannertenvälisten ohjusten osalta suunnilleen tasapaino. Tämän tosiasian on katsottu v. 1972 solmitun ns. SALT I-sopimuksen vahvistaneen. Sen asettamien määrällisten rajoitusten puitteissa jatkui kuitenkin ydinaseitten laadullinen kehittäminen. Samalla

³². Vrt. Agrell 1985, s. 214—226

kun mannertenvälisen ohjusten osalta katsottiin kahden supervallan kesken tasapainotilanteen vallitsevan, huomio alkoi kohdistua läntisen ja itäisen Euroopan välisiin voimasuhteisiin ydinaseitten osalta. Tälle ns. eurostrategiselle tilanteelle ja siinä ilmenneille muutoksille on ollut tunnusomaista, että Neuvostoliitto oli aloittanut 1970-luvun jälkipuoliskolla — ilmeisesti v. 1977 — uusien, keskimatkan ohjuksiin luokiteltavien SS 20 -ohjusten sijoittamisen läntisille raja-alueilleen; niiden kantomatkan katsottiin ulottuvan oleelliseen osaan läntisestä Euroopasta. Tästä oli seurauksena, että NATO:n piirissä tehtiin ns. kaksoispäätös, jonka mukaan Yhdysvallat tuli sijoittamaan läntisen Euroopan maihin v:sta 1982 alkaen kaikkiaan 572 Pershing II -tyyppistä uutta ohjusta ja risteilyohjusta, ellei Neuvostoliiton kanssa sitä ennen päästä sopimukseen SS 20-ohjusten ja näitä vanhempien (SS 4 ja 5) ohjusten suhteen. Viimeksi mainitun vaatimuksen Neuvostoliitto puolestaan torjui, minkä jälkeen Yhdysvallat ryhtyi toteuttamaan euro-ohjusohjelmaansa.

Kun ydinaseiden ja yleensä sotilaallisen varustelun kannalta kehitys super- ja suurvaltojen osalta muodostui eri vaiheissa edellä esitetynlaiseksi, niin sillä tuli olemaan heijastuksia myös ydinasekysymyksen osalta Euroopassa pienten valtioiden asemaan ja turvallisuuspoliittisiin ongelmiin. Yleisesti huomiota ydinaseisiin olivat lisäämässä mm. venäläisen Sputnikin ilmestyminen v. 1957 taivaalle, USA:n presidentinvaalitaistelussa v. 1960 ydinasekysymyksen esillä olo, Hrustševin puheet ja megaton-pommin räjäyttäminen Novaja Zemljalla myöhäissyksyllä 1961, ynnä Herman Kahnin teokset.

Millä tavalla sotilasliittoihin lännessä ja idässä sitoutuneet pienet valtiot joutuvat osallistumaan sotilasorganisaatioiden rahoitukseen? Pienet NATO-maat ovat maksaneet kukin tietyn osan Naton ns. infrastruktuurin menoista vuosittain. Sen lisäksi saattoi USA:lla ja jollakin Nato-maalla olla bilateraalisia sopimuksia, jolloin USA tavallisesti maksoi asianomaiset sotilaalliset laitteet ja niiden sijoittamisen sekä jälkimmäinen osapuoli antoi tarvittavan maa-alueen ym. vastaavat edut. Tällainen on ollut myöskin yleispiirtein järjestely, kun on kysymys euroaseista: USA on kustantanut nämä aseet ja jäsenmaat ovat tarjonneet tarvittavat alueet. Kun on kysymys Varsovan liitosta, niin ydinaseet, joiden sijoitus vuosien 1982—83 vaihteessa alkoi pienten jäsenvaltioiden osalta Tšekkoslovakiaan ja DDR:ään, rahoittaa ilmeisesti kokonaan Neuvostoliitto. Sen sijaan neuvostoliittolaisten miehitysjoukkojen kustantamisen suorittavat huomattavalta osalta asianomaiset Var-

sovan liiton pienet valtiot itse. Tämä koskee erityisesti sellaisia maita kuin DDR ja Puola, jotka ovat strategisesti tärkeässä asemassa.

Kun Saksan kysymystä pyrittiin idän ja lännen välisenä suurpoliittisena ongelmana selvittämään 1950-luvun puolivälistä lähtien, saattoivat ratkaisukaavailut, joihin sisältyi erilaisia aseistariisunta- ja asevalvontaehdotuksia, koskettaa Keski-Euroopan suunnalla myös Saksan ympärille liittyvien pikkuvaltioiden alueita.

Englannin taholta v:n 1955 vaiheessa tehdyissä ehdotuksissa, joita pääministeri Eden ja ulkoministeri Macmillan tarjosivat suurvaltatasolla käsiteltäväksi, oli Saksan yhdistäminen länteen poliittisena tavoitteena sekä demilitarisoidun vyöhykkeen luominen yhdistetyn Saksan itärajan molemmin puolin. Tällaiset ehdotukset tulivat jyrkästi torjutuksi Neuvostoliiton taholta, joka piti jaettua Saksaa kaikkien neuvottelujen ehdottomana lähtökohtana.

Puolan taholta esitettiin v. 1957—58 — hiukan eri tavoilla muotoiltuna — ns. Rapacki-suunnitelma, jonka tavoitteena oli ydinaseettoman vyöhykkeen muodostaminen Keski-Eurooppaan. Sen tuli käsittää molemmat Saksan valtiot, joiden erillisen olemassaolon edellytettiin jatkuvan, sekä Puolan ja Tšekkoslovakian. Rapacki-suunnitelma saattoi olla ideoiltaan lähtöisin Moskovasta, mutta siihen sisältyi selvästi Puolan omia intressejä. Ydinaseita oli nimittäin samanaikaisesti tulossa Yhdysvalloista Länsi-Saksaan ja ilmeisesti reaktiona siihen oli odotettavissa Neuvostoliiton sijoittavan niitä vastaavasti myös Puolan alueille.

Rapacki-suunnitelmaan nähden oli asenne läntisen Euroopan hallitusten taholla yhtenäisesti kielteinen. Poikkeusta ei esiintynyt Naton pienten jäsenvaltioiden, Belgian ja Hollannin taholla, kuten oli ilmennyt integraatiokehityksen yhteydessä. Niiden taholla vallitsi näkemys, että ei ollut kysymys vain sotilaallisen voimatasapainon hävittämisestä lännen tappioksi vaan joutumisesta poliittis-psykologiseen tasapainottomuuden tilaan, joka voisi merkitä liukuvalla pinnalla joutumista Neuvostoliiton painostukseen nähden.³³

Pohjois-Euroopan muodostaminen erilliseksi ydinaseettomaksi vyöhykkeeksi tuli esille 1950-luvun puolivälin jälkeen Neuvostoliiton johtohenkilöiden eräiden kannanilmaisujen yhteydessä. Tällainen

³³. Vrt. Keijo Korhonen 1966, s. 30—43

ehdotus sisältyi pääministeri Bulganinin joulukuussa 1957 Tanskan pääministeri H.C. Hansenille ja tammikuussa 1958 Norjan pääministeri Einar Gerhardsenille lähettämiin kirjelmiin. Näihin maihin kohdistettiin samalla Neuvostoliiton taholta syytteitä, että ne esiintyivät USA:n politiikan välikappaleina, samalla kun niiden eteen maalattiin eräänlainen tuomiopäivän tunnelma viittaamalla siihen, että ne voisivat joutua — edellä manituista syistä — itse maali-
tauluksi ydinasehyökkäykselle Yhdysvaltain vastustajien taholta.³⁴

Norjan ja Tanskan asenteille oli 1950-luvun alusta lähtien ollut tunnusomaista, että ne olivat koettaneet sovittaa Nato-jäsenyytensä sotilaalliseen pidättyvyyteen Neuvostoliiton turvallisuusnäkökohtiin nähden. Norjan osalta tällaiset varaukset olivat lähinnä kolmenlaisia: USA:n joukkoja ei sijoiteta pysyvästi Norjaan, ydinaseita ei rauhan aikana tuoda Norjan maaperälle sekä omia norjalaisia joukkoja ”ohennetaan” Pohjois-Norjassa. Tanskan osalta oli kysymys lähinnä kahdesta ensinmainitusta ratkaisusta.

Neuvostoliiton silmätikkuna oli Norjan ja Tanskan kuuluminen Natoon ja sen tavoitteenasetteluna eittämättä tämän kytkennän katkaiseminen kokonaisuudessaan. Skandinavian maiden taholta esitetyissä vastauksissa, jotka koskivat ydinaseettoman Pohjolan luomista, puolestaan tarrauduttiin seikkoihin, joissa nähtiin — niiden omalta näkökulmalta — epäloogisuutta Moskovan ehdotuksissa. Sekä Gerhardsenin vastauksessa v. 1958 että Ruotsin ulkoministeri Östen Undénin lausunnossa seuraavana vuonna viitattiin siihen, ettei Neuvostoliiton taholta ehdotettuun ydinaseettomaan Pohjois-Euroopan alueeseen ollut sisällytetty mitään sen omista alueista.³⁵

1960-luvun alussa tehtiin Ruotsin ja Suomen taholta kaksi aloitetta, jotka liittyivät ydinasekysymykseen; niistä edellinen oli yleisluontoinen ja jälkimmäinen alueellisesti Pohjois-Eurooppaan liittyvä. Ns. Undénin suunnitelma, jonka asianomainen esitti YK:n turvallisuusneuvostossa lokakuussa 1961, sisälsi rinnan kaksi ehdotusta. Toinen niistä pyrki ydinasevaltojen keskiseen sopimukseen, joka kieltäisi ydinko-
keet sekä toinen ydinaseettomien valtioiden ”klubin” perustamiseen. Jälkimmäisen oli katsottava olevan suurvaltain intressissä ja edellisen myönnytyksen niiden taholta.

Presidentti Kekkonen toukokuussa 1963 tekemä aloite koski Pohjois-Euroopan muodostamista ydinaseettomaksi vyöhykkeeksi. Yleis-

---

³⁴ Vrt. Berner 1985, s. 81—83; Thunberger 1982, s. 20 ja 23

³⁵ Vrt. Thunberger 1982, s. 26—27; Dansk sikkerhedspolitik . . . 1982, s. 109—110

eurooppalaista kehitystä tarkastellen se tuotiin julki vaiheessa, jolloin ydinaseitten kehitys oli muodostunut hyvin nopeaksi, samalla kun oli koettu vastoinkäymisiä Genèven neuvotteluissa pyrittäessä aikaansaamaan ydinkoekieltoa. Suomen kannalta tilanne oli sellainen, että se oli kokenut suhteissaan Neuvostoliittoon v. 1958 ja 1961 kriisejä — ns. yöpakkaset ja noottikriisin — minkä johdosta Kekkonen ilmeisesti pyrki toimimaan suuntaan, joka voisi vaikuttaa ennaltaehkäisevästi tällaisten kriisien toistumiseen.

Kekkosen ehdotus ydinaseettomasta Pohjolasta sai osakseen hyvin vähän myönteisiä reaktioita Skandinavian maissa. Siinä oltiin näkevinään heijastuma Neuvostoliiton näkemyksistä. Ehdotuksella katsottiin pyrittävän siihen, että Norja ja Tanska luopuisivat Nato-jäsenyyden tarjoamasta ns. ydinaseoptiosta ilman mitään toisen suurvaltiosapuolen niille tarjoamia turvallisuuspoliittisia etuja. Ydinaseettomia vyöhykkeitä katsottiin — skandinaavisen mielipiteen mukaan — voitavan punnita lähinnä vain muiden yleiseurooppalaisten turvallisuusongelmien, kuten aseistariisumiskysymyksen selvittelyn yhteydessä — ei sen sijaan erillisenä ratkaisuna.

Kun Norjassa käytiin tässä vaiheessa turvallisuuspoliittista mielipiteenvaihtoa, oli arviointien lähtökohtana ”pohjoismainen tasapaino” (nordisk balanse), jolle Suomen v:n 1961 noottikriisi antoi ainekasia. Tähän kokonaisuuteen sisällytettiin toisiaan tasapainottavina tekijöinä puolueeton Ruotsi, Suomi ja sen yya-sopimus sekä Norja ja Tanska Nato-liitännöineen — Gerhardsenin v. 1964 antaman lausunnon mukaan. Ajan myötä tähän käsitteeseen liitetyt ainesosat jossain määrin muuttuivat. Ruotsissa on puolestaan tullut tavaksi puhua ”pohjoismaisesta stabilisuudesta”, jonka sisältö perusaineksiltaan on sekin ollut tietyllä tavalla liukuva.

Pohjois-Euroopan ydinaseetonta vyöhykettä koskeva keskustelu vauhdittui sittemmin 1980-luvun alusta lähtien, jolloin lähtökohtana oli sille myönteinen Norjan merioikeusministeri Jens Evensenin kannanilmaisu. Ruotsin oppositiossa olevien sosiaalidemokraattien johtaja Olof Palme omaksui v:n 1982 vaalitaistelussa uuden, maan virallisesta politiikasta poikkeavan linjan; sen mukaan Ruotsi voi tehdä asiassa omia aloitteita. Ulkoministeri Ola Ullsten oli kuitenkin edelleenkin perinteellisen politiikan kannalla, joka kytki ratkaisun laajempiin yhteyksiin; sitä kantaa tukivat liberaalien lisäksi konservatiivit. Fälldinin johtama keskustapuolue sen sijaan läheni yleisanteessaan Palmen uutta linjaa. Tämän poliittisen jakautuman saattoi panna

merkille Ruotsissa v:n 1981 ns. sukellusveneselkkauksen jälkeen jättämässä tilanteessa.

Norjassa Willochin hallitus puolestaan asettui hyvin selvästi vastustamaan kaikkia ydinaseettoman Pohjolan ideointia koskevia erillisiä kaavaviljuja, näin viimeksi keväällä 1986. Mielipiteet Norjassa näyttävät tässä kysymyksessä 1980-luvun puolivälissä hallituksen ja silloin oppositiossa olleen työväenpuolueen kesken jossain määrin lähentyneen, joskaan ei samaistuneen, jos vertauskohdaksi ottaa vaiheen viisi vuotta aikaisemmin. Sitä ilmentää yhdensuuntainen korostaminen, että ydinaseettoman Pohjolan toteuttaminen on lähinnä mahdollinen samassa yhteydessä kun päätetään yleiseurooppalaisista turvallisuusratkaisuista.

1970- ja 1980-luvuilla Kuolan alue on muodostunut Neuvostoliiton huomattavaksi sotilastukikohdaksi, joka liittyy suurstrategiseen yleistilanteeseen maailmassa, ennen kaikkea sen ja USA:n suhteisiin. Se ei ole kuitenkaan ollut vaikuttamatta samanaikaisesti myös Pohjois-Euroopan pohjoisimpien osien asemaan yleensä — ennen kaikkea niiden ”kriisiherkkyyteen”.

Ydinaseettomia vyöhykkeitä koskeva kysymys on tullut esille myös Balkania koskevana. Romania esitti v. 1959 tällaisen ehdotuksen, joka olisi kattanut niemimaan kaikkien valtioiden alueet. Aloite liittyi Romanian ulkopoliitikassaan itsenäistä linjaa kehittäväseen vaiheeseen; maa oli juuri edellisenä vuotena vapautunut Neuvostoliiton joukkojen miehityksestä. Itse ydinaseeton vyöhyke ei ole Balkaninkaan suunnalla näyttänyt Moskovan etujen vastaisena. Tämä seikka selittää sen, että kun Neuvostoliitolle uskollinen Bulgaria halusi korostaa oma-aloitteisuuttaan, sekin teki vastaavanlaisen aloitteen. Yleisesti katsoen Balkania koskevilla edellä mainituilla aloitteilla on ollut enemmän deklaratiorista kuin käytännöllistä merkitystä.

Pienten valtioiden identiteettiongelma

Pienten valtioiden identiteettiongelma on noussut toisen maailmansodan jälkeen esille uudelleen ja on samalla saamassa jatkuvasti uusia ilmauksia. Luonteeltaan se on esiintynyt joko poliittisena tai taloudellisena tai kulttuurina koskevana ongelmana, johon voi myös sisältyä käyteaineita yhdeltä tai useammalta taholta.

Itävallan osalta on ollut kysymys kansallisesta identiteettiongelmas-
ta. Tältä maalta oli puuttunut seitsemän vuoden ajalta (1938—45)
omaa valtiollista historiaa. Anschluss-ratkaisun tapahtuminen oli jät-
tänyt sikäli kansallisen rasitteen, kun osa itävaltalaisia oli ollut sitä
aktiivisesti kannattamassa. Suurvaltain miehitys v:sta 1945 lähtien
oli puolestaan muodostanut vuosikymmenen ajan eräänlaisen trau-
man, joka häiritsi uuden kansallisen olemassaolon selkiytymistä.
Uudessa tilanteessa pyrittiin Itävallassa korostamaan myös eriytyviä
tekijöitä Saksaan — Saksoihin nähden.³⁶

Belgian oloissa alkoi v:n 1945 jälkeen entisestään korostua kansal-
linen kaksijakaisuus vallooneihin ja flaameihin. Vallonia, joka oli
edustanut poliittisesti johtavaa ja teollisesti kehittyneintä osaa Bel-
giasta, oli ranskankielisenä ollut kulttuurinkin alalla se alue, josta alan
eliittiaines oli lähtöisin. Suuri muutos toisen maailmansodan jälkeen
ilmeni siinä, että Antwerpenin ympäristöön ja muualle Flanderiin,
joka oli siihen asti ollut agraarialuetta, alkoi muodostua uutta teolli-
suutta, jonka taloudellinen merkitys oli suuri ajastaan jälkeensä jääneen
Vallonian teollisuuden rinnalla.

Hyvin oleellinen tekijä oli se, että flaamien enemmistöasema —
v. 1985: 56 % — tuli vaikuttamaan Belgian sisäiseen kehitykseen.
Maan kulttuurihallinto jaettiin 1970-luvun jälkipuoliskolla kahtia,
minkä tuloksena maassa on mm. kaksi opetusministeriötä. Lisäksi
kaikki kolme maan johtavaa puoluetta: kristillis-sosiaalinen, liberaali-
nen ja sosialistinen jakautuivat Vallonian ja Flanderin osalta eri puo-
luiksi.

Flaamien osalta ”sorrettu vaihe” on ohi; uusi tilanne on antanut
heille maan politiikassa johtoaseman. Tässä uudessa vaiheessa flaa-
milainen kulttuuri alkoi orientoitua — germaanisista kiinnikkeistään
huolimatta — sangen nopeasti eri tahoille ottaen, vastaan vaikutteita
anglosaksisista maista alkaen.³⁷

Jugoslavia on osoittautunut lajissaan erittäin komplisoiduksi valtio-
muodostelmaksi, jonka puitteisiin liittyvät kuusi kansallisuutta, kolme
kulttuuria ja uskontoa sekä kaksi aakkosjärjestelmää muodostavat
särmikkään kokonaisuuden. Historiallisina rasitteina yhtenäisyydelle
ovat olleet maan 1920- ja 30-lukujen serbialaiskeskeinen hallinto sekä
toisen maailmansodan aikainen erillinen Kroatian valtio. Jugosla-
vialla, jonka alueet eivät koskaan ennen vuotta 1918 olleet kuuluneet

³⁶. Vrt. esim. Kreissler 1984, s. 446—536

³⁷. Vrt. Ruys 1981, s. 213—216

yhteen, ei ole ollut myöskään perinteenään mitään demokraattista poliittista kulttuuria, jonka pohjalle uusi valtio olisi voinut rakentaa toimintansa.

Jugoslaviassa on v:sta 1945 alkaen ollut voimassa federatiivinen hallinto, joka ei ole kuitenkaan tarkasti seurannut maan sisäisiä kansallisia rajoja. Kun erot kehittyneen pohjoisosan ja alikehittyneen etelän välillä ovat taloudellis-sosiaalisessa suhteessa olleet hyvin suuret, on ollut vaikeaa löytää yhteisiä, valtiota yhdistäviä intressejä. Keskushallinnon ollessa heikko on ainoa puolue — Jugoslavian kommunistiliitto — ollut tärkeä, koko valtiota yhdistävä tekijä. Titon († 1981) edustama auktoriteetti saattoi estää maassa avoimia kriisejä, mutta taloudelliset ongelmat ovat olleet jatkuvasti kärjekkäitä ja kansalliset jännitteet säilyneet, erityisesti serbialaisten ja kroaattien välillä. Kansainvälistä mielenkiintoa Jugoslavian ongelmiin lisää se, että sen aseman muuttumattomuus on vallitsevaa suurpoliittista tasapainoa ylläpitävä tekijä.

Oma erityinen identiteettiongelmansa on ollut Portugalilla, jossa tapahtui v. 1974 ns. neilikkavallankumous. Uuteen vaiheeseen sisältyi ensinnäkin lopputilitys pitkän siirtomaavallan päättymiseen nähden, josta viime vaiheessa oli jäljellä Mosambique, Angola ja Guinea-Bissau. Euroopan pikkuvaltioista vastaavanlaisia selvittelyjä oli ollut toisen maailmansodan jälkeen Hollannilla ja Belgiassa.

Portugalilain uuden kansallisen identiteetin etsintään, jota voi katsoa jatkuneen 1980-luvun puolelle asti, sisältyivät demokratian ja euroopalaisuuden tunnukset. Ensin mainittu edusti reaktiota pitkäaikaiseen Salazarin diktatuurijärjestelmään ja jälkimmäinen siihenastiseen, maan hyvin isoleerattuun kehitykseen. Tietyt ilmiöt välittömästi neilikkavallankumouksen jälkeisessä vaiheessa viittasivat sen lisäksi joko sotilasjohtoiseen tai ”kansandemokraattiseen” järjestelmään, mutta ne eliminoituivat kumpikin ennen pitkää vaihtoehtoina.

Kreikka, joka toisen maailmansodan jälkitilanteessa näyttäytyi lännen ja idän suurvaltaintressien marginaalialueena, on sittemmin ollut maa, joka on etsinyt identiteettiään vaihtoehtoina monarkia tai tasavalta sekä konservatismi ja sotilasvalta taikka reformistinen työväenliike. Viimeksi mainittu suuntaus on ollut Etelä-Euroopan maissa uusi ilmiö.

Kokonaisuutena on tämän kehityksen myötä ollut kysymys Etelä-Euroopan demokratisoitumisesta, joka Portugalin ja Kreikan lisäksi on käsittänyt myös Espanjan 1970-luvun puolivälin jälkeen. Tässä suhteessa on tapahtunut näiden maiden aatteellista kytkeä Länsi-

Eurooppaan. Se on samalla tasoittanut niiden tietä EEC:n jäsenyyteen.

Erikseen on mainittava kulttuuri-identiteetin ongelma, joka yleisesti koskettaa pieniä valtioita. Informaation ja viihdekulttuurin vyörynomainen tarjonta ovat 1960- ja 1970-luvulla muodostuneet sellaiseksi voimakkaasti asenteisiin ja näkemyksiin vaikuttavaksi tekijäksi, että se asettaa omintakeiselle kansalliselle kulttuurille, aivan erityisesti pienissä valtioissa haasteita. Kun on kysymys amerikkalaisen massakulttuurin vaikutuksesta, se ei näyttäydy vain Euroopan läntisellä puoliskolla, vaan myös itäisen puoliskon maissa, hyvin selvästi esim. Puolassa. Matkailu yli rajojen on muodostunut massailmiöksi, jolla on — eräänä tekijänä — välillisesti asenteita muokkaava vaikutus.

Teknillinen kehitys on aiheuttanut pikkuvaltioiden itsenäiselle toimintakyvylle tällä alalla omia ongelmia ja rajoituksia; ne liittyvät niiden käytössä olevien resurssien rajallisuuteen. Tämä ilmiö näyttääyty sekä yleisen taloudellisen kehityksen alalla että turvallisuuspolitiikan sektorilla. On sitten kysymys uusista keksinnöistä tai niiden soveltamisesta käytäntöön — yleisesti todettuna joukkotuotannon organisoinnista — tarvittavien taloudellisten investointien suorittaminen voi muodostua ylivoimaiseksi. Sellainen maa kuin Ruotsi saatetaan katsoa tietyissä suhteissa taloudellisilta resursseiltaan ”liian pieneksi”.

Tämä tosiasia on pakonomaisesti ohjannut kansainväliseen yhteistoimintaan. Kysymys voi olla esim. autojen, lentokoneiden tai muiden sarjavalmisteisten koneiden tuotannon organisoinnista kansallisia rajoja laajemmissa puitteissa. Sama ongelma saattaa esiintyä myös sotilaallisella sektorilla. Viggen-lentokoneiden valmistusta koskevan kysymyksen esilläolo Ruotsissa ja siinä yhteydessä esille nousseet ongelmat alihankintoinen ovat eräs esimerkki tämän alan tuotannollisista ongelmista pienissä maissa. Ranskan v. 1985 tekemä Eureka-aloite kuvaa yhteistoiminnan tarvetta teknisten keksintöjen alalla perinteellisten suurvaltojenkin tasolla.

Itä-Euroopan pikkuvaltioiden kehitys ja poliittiset kriisit

Sen jälkeen kun länsi ja itä suurvaltatasolla Euroopassa löysivät toisen maailmansodan jälkeen tasapainon, jonka myöhemmin vakiin-

nutti myös ydinasetilanne, on pienillä valtioilla sekä itäisellä että läntisellä puoliskolla näyttänyt olevan liikkumavaraa enemmän kuin mitä oli siinä vaiheessa, kun suuret sotilasliitot olivat muodostumassa. Tämä liikkumavara on saanut erilaisia ilmauksia taloudellisella, sotilaallisella ja ideologisella alalla.

Itä-Euroopassa ns. kansandemokratioitten synty merkitsi v:n 1948 jälkeisinä vuosina hyvin jyrkkää systeemin muutosta poliittisesti, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti aikaisempaan verrattuna. Vaikka nämä valtiot, Jugoslavia pois lukien, kansainvälisen politiikan alalla esiintyivät yhtenäisenä ryhmänä — sekä Varsovan liiton jäsenenä että esim. YK:n äänestyksissä — niin niillä kullakin oli sisäisessä kehityksessään yhteisestä kommunistisesta ideologiasta huolimatta omat erikoispiirteensä, ongelmansa ja myös kriisinsä.

Muutospyrkimykset eräissä kansandemokratioissa alkoivat näyttäytyä Stalinin kuoleman jälkeisessä vaiheessa v:sta 1953 lähtien. Unkarissa ja Puolassa esiintyvä ”stalinismin vaihe” oli koettu sorroksi ja vieraaksi systeemiksi, samalla kun noudatetusta taloussuunnittelusta johtuen elintason alhaisuus oli eräs tyytymättömyyttä luova tekijä. Sekä Unkarissa että Puolassa oppositioliike pääsi purkautumaan kommunistisen liikkeen sisältä.

Unkarissa Mathias Rakosin edustama aikaisempi johto koetti kaikin keinoin asettua sitä vastustamaan. Lokakuussa 1956 pääministeriksi tullut, uutta suuntaa puolueessa edustava Imre Nagy päätyi muodostamaan Unkarissa kokoomushallituksen, jossa olivat edustettuna myös sodanjälkeisiltä vuosilta tunnetut pienviljelijäpuolue, sosiaalidemokraatit ja kansallinen talonpoikaispuolue. Kun tämä hallitus julisti Unkarin eroavan Varsovan liitosta ja asettuvan puolueettomaksi, Neuvostoliitto puuttui sotilaallisesti asioiden kulkuun. Tapahdumilla seuraavan 12 päivän aikana oli kahden kommunistisen valtion sotilaallisen yhteenoton luonne. Nagyn hallitus ja sen joukot kukistettiin; koetuilla tapahtumilla Unkarissa oli oma vaikutuksensa maan tulevaisuuteen. Uusi johtohahmo maan politiikassa oli Janos Kadar.³⁸

Puolan kriisillä syksyllä 1956 oli sikäli toisenlainen lähtökohta, että kommunistien siihenastinen johto maassa myötäili uuden suunnan valtaantuloa; sen kärkihahmo oli v:n 1948 vaiheessa syrjäytetty Gomulka. Viimeksi mainitun edustama linja varmisti uuden asemansa

³⁸ Vrt. yleisesti Der Volksaufstand in Ungarn. Bericht des Sonderausschusses der Vereinigten Nationen (1957). — Fejtő II 1972, s. 135—150

kommunistien yhtenäisesti kannattamana ja katolisen kirkon esiintyes-
sä välillisesti taustatukena. Tällaisessa tilanteessa Hrustševilla oli vai-
keaa puuttua Puolan sisäisiin tapahtumiin.³⁹

Tšekkoslovakiassa ei tapahtunut Stalinin kuoleman jälkeen mitään
ns. destalinisoinnin vaihetta. Siellä ei esiintynyt kommunistisen puo-
lueen sisällä, kuten Unkarissa ja Puolassa, oppositiohenkistä liikeh-
timistä. Se rajoittui vain sellaisiin ryhmiin kuin kirjailijat, jotka vaati-
vat v:n 1956 kirjailijakongressissa vapaata keskustelua, sekä ylioppi-
laat, jotka järjestivät Prahassa ja Bratislavassa mielenosoituksia.⁴⁰
Antony Novotнын johdolla Tšekkoslovakiassa poliittista linjaa kiris-
tettiin, päinvastoin kuin monissa muissa Itä-Euroopan maissa. Novot-
ny onnistui puoluetasolla siinä, missä Rakosi epäonnistui. Tšekkoslo-
vakialle oli tunnusomaista, että maan talous toimi sangen hyvin ja siitä
syystä tyytymättömyys ei levinnyt laajoihin piireihin.

Muutospyrkimyksiä alkoi Tšekkoslovakiassa näkyä vasta v:sta 1963
lähtien, jolloin niillä oli selvää tavoitehakuisuutta. Se näyttäytyi varo-
vaisena arvosteluna maan lehdistössä. Kun varsinainen poliittinen
muutos sitten alkoi tapahtua, se lähti liikkeelle erillisenä, vain Tšekko-
slovakiaan rajoittuvana ilmiönä v:n 1967 lopulla ja se ilmeni — taus-
talla pitkä ”hiljainen aika” — hyvin rajusti ja purkauksenomaisesti.
Uusi suunta maassa oli valitsemassa ”humanistista sosialismia”, ku-
ten sen omalla taholla asia ilmaistiin, samalla kun korostettiin kriit-
tistä asennetta maan lähimenneisyyteen.

Tšekkoslovakiassa ns. Prahan kevään 1968 aikana käytiin aatteel-
lista keskustelua, jonka keskushahmoina esiintyivät rinnakkain Masa-
ryk, Marx ja Lenin. Moskovasta katsoen tällainen ilmiö nähtiin kil-
pailijana omalle perinteelliselle ideologialle. Tšekkien taholla esitetty
uusi ideologia saattoi vedota niihin kansoihin — puolalaisiin ja unka-
rilaisiin — joiden traditiot veivät länteen sekä heijastua myös Neuvos-
toliiton alueille, kuten Ukrainaan ja Baltiaan. Tšekkoslovakiassa oltiin
lähestymässä tilannetta, jolloin maassa oli yksi puolue mutta poliitti-
nen mielipidevapaus. Yhdistelmänä se sisälsi ristiriidan ja kysymys oli,
kumman osalta tapahtuisi muutosta.

Tšekit ja slovakit toimivat tammikuusta 1968 alkaen vapaasti ikään
kuin tietämättä, että oli kysymys Varsovan liiton piiriin kuuluvasta
maasta. Käänte tapahtui, kun 21. elokuuta Neuvostoliiton joukot

³⁹. Vrt. Fejtö II 1972, s. 122—130

⁴⁰. Vrt. Korbel 1977, s. 253; Kaplan 1977, s. 16 ja 31

Prahan elokuu 1968

miehittivät maan. Tähän sotilaalliseen interventioon osallistui myös joukkoja DDR:stä, Puolasta, Unkarista ja Bulgariasta. Virallisesti näitä toimenpiteitä perusteltiin ”vastavallankumouksen” uhkalla Tšekkoslovakiassa.

Romania ja Bulgaria edustivat 1950-luvulta lähtien Neuvostoliiton etupiiriin Balkanin suunnalla kuuluvista kansandemokratioista tietyissä suhteissa eri suuntaan ohjautuvia valtioita.

Romania oli 1950-luvulla alkanut kehittää omaa metalli- ja konepajateollisuutta luodakseen näin talouselämälleen monensuuntaisia kehitysmahdollisuuksia. Hrustševin 1960-luvun alussa SEV:n piirissä ajamista ”työnjakosuunnitelmissa” oli kuitenkin Romanianle tarkoitettu lähinnä maatalousmaan asema sekä lisäksi raaka-aineita tuottavia tehtäviä kuten aikaisemmin todettiin. Tämä johti poliittiseen ristiriitaan, joka oli omiaan Romaniassa korostamaan halua puolustaa itsemääräämisoikeutta. Bukarestissa tultiin vastustamaan kaikkea sellaista yhteistyötä, joka johti päätösvallan luovuttamiseen ylikansallisille elimille SEV-maiden piirissä. Romanian korostama suvereenisuusrooli ilmensi näkemystä, että taloudellinen integraatiopolitiikka ei ollut pienten valtioiden intressien mukaista, vaan se tarjosi suurvalloille mahdollisuuden hallita laajempia alueellisia valtioryhmiä.

Romanian edustama itsenäisyyslinja Neuvostoliittoon nähden sai

1960-luvun puolivälistä lähtien ilmauksia kansallishengen korostamisena maan traditionaalisten historiallisten tunnusten mukaisesti, mikä heijastui aina historiankirjoitusta myöten. Romanian valtiojohdon taholla pyrittiin myös väljentämään suhteita Varsovan liittoon kieltämällä maan alueiden käyttö sen sotaharjoituksiin, joista se itse sanoutui irti. Romania ei myöskään osallistunut Tšekkoslovakian miehitykseen elokuussa 1968.

Vähitellen Romania alkoi korostaa omia oikeuksiaan Bessarabiaan ja Bukovinaan nähden. Välillistä tukea tälle ”linjalleen” Romania oli valmis etsimään Kiinan taholta. Oleellinen osa Romanian pyrkimystä vakaannuttaa uutta asemaansa oli kauppasuhteiden avaaminen laajalla pohjalla länteen.

Romanian uusi orientointi näyttäytyi kulttuuritoiminnankin alalla. Vastakohtana sodanjälkeiselle vaiheelle, jolloin romanian kielen slaavilaisia yhteyksiä oli korostettu, alettiin uudessa 1960-luvun vaiheessa painottaa maan kielen latinalaista alkuperää. Tämä linjamuutos slaavilaisuudesta länsimaisuuteen ilmensi tavoitehakuisesti kontaktien luomista tällä alalla maan poliittisen suuntauksen tukemiseksi — ei kulttuurivaikutteiden vastaan ottamiseksi lännestäpäin. Samalla kun Romanian sisäinen poliittinen systeemi säilyi vahvasti keskusjohtoisena ja yhden puolueen ohjauksessa, vastaava sävytytys säilyi myös maan kulttuurielämässä. Sitä on luonnehdittu ideologisoiduksi ja jäykäksi.⁴¹

Bulgaria on ollut Itä-Euroopan pienistä kansademokraattisista valtioista epäilemättä taloudellisesti kehittymättömin. Samalla sen suhteet Neuvostoliittoon eivät ole aiheuttaneet mitään sellaisia kriisejä kuin useimpien maiden maiden osalta on ilmennyt. Bulgarialla ei ole ollut omasta takaa hiiltä, öljyä eikä terästä, vaan kaikissa näissä suhteissa se on ollut riippuvainen Neuvostoliiton tuonnista. Maiden välisen kaupan laajuutta kuvaa se, että se muodosti v. 1974 Bulgarian ulkomaankaupasta n. 47 %. Bulgarian teollistuminen on tapahtunut hitaasti, eikä epäonnistumisia siinä suhteessa ole puuttunut.

Bulgarian ulkopoliitikassa lojaalisuus Neuvostoliittoon nähden on ollut silmiinpistävä ilmiö. Sama seikka on näyttäytynyt myös molempien maiden kommunististen puolueiden välisissä suhteissa. On tosiasiassa, että historiallisesti molemmilla mailla on ollut läheiset suhteet; kielellisestä sukulaisuudesta ja kulttuurikosketuksesta lähtien se on näyttäytynyt maitten välisissä valtiollisissa suhteissa aina vuosien

---

⁴¹ Vrt. Fischer-Galati 1970, s. 159—181, 189—194 ja 200—210; Hoensch 1977, s. 309—311 ja 329; Polonsky 1975, s. 147; Socor 1976, s. 713—717

1877—78 Turkin sodan vaiheesta lähtien. Toisen maailmansodan jälkeisessä vaiheessa ovat myös Bulgarian suuri taloudellinen riippuvuus Neuvostoliitosta ja suhteellinen eristyneisyys muusta maailmasta vaikuttaneet maitten välisiin suhteisiin yleisesti.⁴²

Unkari selvisi v:n 1956 kriisistä muutamassa vuodessa. Taloudelliseksi nousukaudeksi maassa muodostui 1960-luku, jolloin alettiin ”hiljaa” kehittää ja organisoida uudelleen taloussystemiä desentralisoimalla päätöksentekojärjestelmää ja saattamalla voimaan tuotantoyksiköittäin tulosvastuullisuus, mitkä ideoina olivat lähtöisin Jugoslaviasta. Myöskin maan poliittista järjestelmää väljennettiin pienin askelin eli toisin kuin samanaikaisesti Tšekkoslovakiassa. Näiden muutosten seurauksena oli, että 1970-luvun jälkipuoliskolta lähtien alettiin puhua Unkarin ”omaleimaisesta” taloussystemistä, jonka toimivuutta usein korostettiin, samalla kun kysyttiin, tulisiko siitä lähtökohta muutoksille muissakin Itä-Euroopan valtioissa, ehkä jopa Neuvostoliitossa.

Janos Kadar, joka oli tullut Unkarissa puoluejohtajaksi v:n 1956 kriisin jälkeisessä tilanteessa, jolloin Neuvostoliiton asevoimat olivat määräävässä asemassa, saavutti muuttuneiden olojen mukana maassa huomattavan kansanomaisuuden. Samalla Unkarin kulttuurielämä aktivoitui monella tavoin — vastakohtana elokuun 1968 jälkeen ”vaimentuneelle” Tšekkoslovakian kulttuurielämälle. Sisäisten olojen muutosten myötä olivat maan kansainväliset yhteydet eri suuntiin — myös länteen — avautuneet huomattavalla tavalla.

Gomulkan kauden alkaminen Puolassa lokakuusta 1956 lähtien merkitsi siihenastisen ”stalinistisen” valtaryhmän joutumista syrjäytyksi. Ulkoisesti huomiota herättävä oli myös Puolan puolustusministerinä v:sta 1952 toimineen Neuvostoliiton marsalkan Rokossovskin — hän oli puolalaissyntyinen — toimikauden päättyminen. Selvemmin kuin maan poliittisissa oloissa näyttäytyi uudenlainen liikkuma-ala kulttuurielämässä. Yliopistot saavuttivat huomattavassa määrin itsenäisen aseman. Samalla kulttuurielämän eri aloilla — filmistä kaunokirjallisuuteen — puolalainen omaleimaisuus etsi ilmenemismuotojaan.

Siirryttäessä 1960-luvulle Puolassa alkoi esiintyä maan uuden poliittisen johdon toimesta uudenslaisia välienselvittelyjä. Eräitä v. 1964 toimeenpantuja poliittisia oikeudenkäyntejä seurasi v. 1968 laajat,

⁴². Vrt. Brown 1970, s. 301—305

Unkarin puoluejohtaja Janos Kadar

maan juutalaisia vastaan suunnatut toimenpiteet; niiden seurauksena kaikkiaan n. 20000 armeijasta yliopistoihin erotettiin tehtävistään.

Varsinaisen sisäpoliittisen kriisin aiheutti Gomulkan edustama kommunismi, kun se "konservatiivisena" ei tunnustanut uusien kulutus-työväestön joukkotuotannon tarvetta, vaan säilytti — keskittämällä jatkuvasti huomion raskaan teollisuuden investointeihin — elintason edelleen alhaisena. Työväen joukkoliikehtiminen v. 1970 Puolassa kukisti Gomulkan ja hänen tilalleen puoluejohtajaksi tuli Gierek.

Gierekin kauden ensimmäiset vuodet olivat taloudellisen kehityksen kannalta edullisia. Puolassa alkoi kuitenkin yhteiskunnallisen tyytymättömyyden seurauksena v:sta 1976 aktivoitua maanalainen liike, josta kehittyi julkinen valtiovallasta riippumaton ammattiyhdistysliike "Solidaarisuus"; sen maan hallitus tiettyssä vaiheessa tunnusti. Oppositiojärjestöt saivat tukea sekä työväestön että älymystön piiristä. Lisäksi katolinen kirkko oli Puolassa valtapuolueen asemaa käytännössä rajaava tekijä. Ennen pitkää oppositio sai kehityksi maassa oman tiedotusjärjestelmänsä. Joukkoliikehtiminen tosiasiaa muutti poliittisia oloja Puolassa, mutta tyytymättömyyden taustalla vaikuttavia ta-

loudellisia ongelmia ei pystytty ratkaisemaan. Puolan kansainvälistä asemaa ei maan sisäinen liikehtiminen 1980-luvun alkupuolella ole muuttanut.

DDR:llä on ollut erityiset ongelmansa löytää valtiona itselleen oma identiteettinsä, jossa ideologisten tunnusten rinnalla on ”saksalaisuutta” pyritty tietoisesti ohentamaan. Kun sijaintinsa puolesta maa on — idästä katsoen — sekä sotilaallisesti että ideologisesti rintama-asemassa, on se omalla tavallaan antanut sen systeemille ”tiukan” leiman.

DDR, joka 1950-luvulla menetti runsaasti väestöään pakolaisina Länsi-Saksaan, kykeni ns. Berliinin muurin tultua v. 1961 pystytetyksi, pysäyttämään tämän salaisen väestönsiirron. Maan kansainvälinen asema alkoi sittemmin 1970-luvun alusta lähtien tulla yleisesti tunnetuksi. Taloudellisesti se on pystynyt, huolimatta omien raaka-ainelähteiden niukkuudesta, kehittämään teollista toimintaansa. Tämän voi katsoa lisänneen DDR:ssä itsetuntoa, mistä osoituksena voinee nähdä sen halun omintakeisiin aloitteisiin myös kansainvälisen politiikan alalla, kuten eräät merkit 1980-luvun puolivälissä ovat osoittaneet. Erikseen on todettava DDR:n asema kuuluisana urheilumaana ja eräänä kärkimaana olympialaisissa.

Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan kansandemokratioitten välillä aika ajoin ilmenneissä poliittisissa suhteissa esiintyneet kitkailmiöt ja kriisit ovat jättäneet oman vaikutuksensa näitten maitten keskisiin kulttuurisuhteisiin — sillä tasolla on tilanne ”herkistynyt”. Pienissä kansandemokratioissa on valmius kulttuurivaikutteiden vastaanottoon Neuvostoliitosta selvästi vähentynyt, samalla kun tietynlainen kansallinen itsepuolustusasenne on muodostunut puskuriksi. Se on näyttänyt kaikessa siinä, mikä tällä sektorilla jää virallisen kulttuurisuhteiden ja delegaatioiden toiminnan ulkopuolelle.

Belgia ja Hollanti

Kun on kysymys Naton pienistä jäsenmaista, edellä on jo ollut puhe Norjan ja Tanskan taholla esitetyistä eräistä varauksista niiden liittolaisvelvoitteisiin nähden. Hollanti ja Belgia muodostavat puolestaan Naton piirissä tietynlaisen oman alaryhmänsä. Molemmat maat

liittyivät — pettyneinä puolueettomuuspolitiikkansa epäonnistumisesta toisen maailmansodan olosuhteissa — estoitta v. 1949 Naton jäseniksi. Tapahtumain mukana kuitenkin niiden asenne muodostui eräisiin Naton piirissä tehtyihin ratkaisuihin, ennen kaikkea v:n 1979 Euro-aseita koskevaan suunnitelmaan joko huomattavan varaukselliseksi tai lopullista ratkaisua lykkääväksi.

Hollannissa on ydinaseiden vastustusta ilmennyt erityisesti kahdella taholla, nimittäin kirkollisia piirejä edustavan voimakkaan rauhanliikkeen piirissä ja vasemmistopuolueiden keskuudessa. Hollannin parlamentti omaksui v. 1983 niukalla enemmistöllä myönteisen kannan Euro-aseiden vastaanottoon omalle maaperälleen, mutta päätöksen toimeenpano jätettiin riippuvaiseksi Neuvostoliiton kannasta, ts. siitä lisääkö se ydinaseittensa määrää edelleen vai vähentää niitä. Belgian hallitus puolestaan omaksui v:n 1986 alussa myönteisen kannan Euro-aseisiin nähden. Kun Hollannin hallitus tämän jälkeen vahvisti lopullisen kantansa niinikään myönteiseksi, oppositio kuitenkin arvosteli sitä ja korosti eriävää asennettaan.

Yleisesti voi todeta, että Nato-jäsenyydellä on edelleenkin sekä Belgiassa että Hollannissa suuren enemmistön kannatus, mutta vastustus on erityisesti keskittynyt Euro-aseisiin. Naton ydinaseoppi on epäilemättä näissä maissa yleisen mielipiteen tasolla menettänyt uskottavuuttaan. Samalla on, sen jälkeen kun Länsi-Saksa varustautui, maanpuolustusta koskeva kuva menettänyt selkeyttään ja myöskin maanpuolustustahto muodostunut — oman kansallisen roolin osalta — ongelmalliseksi. Naton kannalta on katsottu Euro-aseita koskeva kysymys ratkaistuksi, sen jälkeen kun Länsi-Saksa ja Italia ottivat ydinaseita vastaan alueelleen. Hollannin ja Belgian kauan täsmentymättömänä pysynyt asenne ehti kuitenkin saada huomattavasti kansainvälistä julkisuutta.

Euroopan pienet valtiot YK:ssa

Millainen on ollut Euroopan pienten valtioiden asema ja rooli toisen maailmansodan jälkeen YK:ssa?

1950-luvun loppuun asti Euroopan pienet valtiot esiintyivät sangen näkyvässä asemassa. Järjestön pääsihteerit Trygve Lie (Norja) ja Dag Hammarskjöld (Ruotsi) edustivat niitä. Myöskin ensimmäisen yleiskokouksen puheenjohtajana oli toiminut eurooppalaisen pikkuvaltion edustaja, nimittäin belgialainen Spaak.

Kun 1960-luvun alussa tapahtui kolmannen maailman valtioiden rynnäkkö YK:n jäseniksi, niin Euroopan pikkuvaltioiden merkitys jo lukumääräisesti väheni, samoin kuin esille tulleiden uusien ongelmien johdosta. Kuitenkin tapahtumain jatkossakin monien eurooppalaisten pikkuvaltioiden edustajat esiintyivät erilaisissa asiantuntijatehtävissä sekä tietyissä erikoistehtävissä. Myöskin rauhanturvaamisjoukkojen johtotehtävissä esiintyi lukuisasti Euroopan pienten valtioiden edustajia, mm. Pohjois-Euroopasta. Samansuuntaisesti koostuivat usein näihin tehtäviin kootut joukot.

Puolueettomuus eräiden pikkuvaltioiden politiikassa

Toisen maailmansodan päättymisestä etäännyttäessä on puolueettomuus pikkuvaltioiden ulkopoliittisena suuntauksena saanut uusia ilmauksia.

Toisen maailmansodan jälkeisessä vaiheessa Sveitsi ja Ruotsi muodostivat puolueettomina pikkuvaltioina poikkeuksen Euroopan poliittisella kartalla. Kummallakin oli pitkäaikainen tausta puolueettomuudellaan, edellisellä kansainväliseen sopimukseen perustavana ja jälkimmäisellä omaan poliittiseen perinteeseen. Molemmat saattoivat myös laskea menestyksekseen sen, että niiden alueellinen koskemattomuus oli säilynyt toisen maailmansodan eri vaiheissa.

Tähän ryhmään tuli kolmantena v:sta 1955 lähtien Itävalta. Miehitetyn Itävallan asemasta oli muodostunut eräs kylmän sodan välikappale — sen selvittelystä oli neuvoteltu jatkuvasti, mutta tulokseen pääsemättä. Neuvostoliiton taholla se oli kytketty Saksan kysymyksen selvittelyn erääksi osaksi, vaikka Teheranin kongressissa v. 1943 tehdyn päätöksen mukaan se oli siitä irroitettu.

Ns. Genèven ilmapiiirin vaiheessa — lähestyttäessä 1950-luvun puoliväliä — Itävallan kysymyksen selvittely alkoi vihdoinkin liikahtaa; tällöin Neuvostoliitolla oli hallussaan ratkaisun avaimet. Puolueettomuus sai tässä vaiheessa sen taholta positiivisen arvostuksen; nimenomaan Sveitsin asemaa tarjottiin Itävallan uuden aseman malliksi. Ratkaisuksi muodostui toukokuussa 1955 neljän suurvallan sopimus Itävallan miehityksen lopettamisesta sekä sen jälkeen Itävallan taholta puolueettomuutta koskevan virallisen kannanilmaisun antaminen.

Itävalta liittyi heti v:n 1955 sopimuksen solmimisen jälkeen YK:n

jäseneksi. Toisin oli jatkuvasti Sveitsin laita. Tämä osoitti, että Itävalta pyrki välttämään eristymistä kansainvälisestä yhteisöstä ja halusi aktiivisesti osallistua sen toimintaan. Tällä tavoin se halusi samalla motivoida valtiollisen olemassaolonsa oikeutusta. Kun on kysymys läntisen Euroopan integraatiokehityksestä, Itävalta teki v. 1972 vaapaakauppasopimuksen EEC:n kanssa.

Bruno Kreiskyn toimiessa Itävallan liittokanslerina (1970—83) maan ulkopoliitikka aktivoitui huomattavasti aikaisemmasta. Yhteyksiä solmittiin ns. sitoutumattomien valtioiden ryhmittymään sekä lähi-idän kriisin molempiin osapuoliin. Itävalta pyrki tarjoamaan ”hyviä palveluksia” erilaisten kansainvälisten kriisien ratkaisemiseksi.

Itävallan turvallisuuspolitiikassa on diplomatian merkitystä tietyissä vaiheissa arvostettu tavallista enemmän, mutta vähitellen on vakioitunut käsitys, joka asettaa rinnakkain maanpuolustuksen ja diplomatian arvon maan turvallisuuden varmistamisessa. Itävallalle luonteenomaisesti korostetaan tässä yhteydessä lisäksi kolmatta seikkaa, nimittäin maan sisäistä stabilisuutta.

Ruotsin ulkopoliitikassa korostetaan liittoutumattomuutta rauhan aikana ja pyrkimystä esiintyä puolueettomana sotatilanteessa. Ruotsin turvallisuuspolitiikassa on rinnastunut diplomaattinen toiminta ja sotilaallinen varustautuminen. Maan puolustusvoimien suhteellinen vahvuus näyttäytyi selvästi 1940-luvun lopulla, kun kolmen Skandinavian maan kesken tapahtui turvallisuuspoliittiset valinnat. Ruotsissa puolustusmenot ovat muodostaneet sodanjälkeisenä kautena aina 1980-luvun alkuun n. 5 % bruttokansantulosta sekä sen jälkeen n. 3,5 %.

Puolueettomuusasemasta johtuen ruotsalaisilla on ollut YK:n ja sen erikoisjärjestöjen piirissä huomattavia tehtäviä, niin että maa on todella näkynyt näillä kansainvälisillä foorumeilla. Ruotsi oli myös varhain liikkeellä, kun oli kysymys kiinnostuksen suuntautumisesta kolmannen maailman ongelmiin — se oli omalta osaltaan tarjoamassa sekä kehitysapua että asiantuntijoita.

Ruotsin ulkopoliitikassa aktiivisuus on saanut erilaisia ilmauksia. Maa pyrkii olemaan mukana omine aloitteineen ja näkökohtineen kansainvälistä rauhaa ja turvallisuutta koskevissa selvittelyissä sekä esiintymään erikoisesti pikkuvaltioiden äänitorvena. Pääministeri Olof Palme tuli tunnetuksi toisaalta Neuvostoliiton v. 1968 suorittaman Tšekkoslovakian miehityksen arvostelijana, toisaalta USA:n Vietnamin sotatointen jyrkkänä tuomitsijana. Viimeksi mainitusta oli seu-

rauksena USA:n ja Ruotsin diplomaattisten suhteiden viilentyminen.

Kun aikaisemmin — Ruotsi keskipisteenä — puhuttiin ”sosiaali-demokraattisesta Skandinaviasta”, se tuntui edustavan jatkuvuutta. Edelleenkin on kysymys merkittävimmästä puolueuudostuksesta tällä maantieteellisellä alueella, mutta uudessa vaiheessa sillä on myös selvä vaihtoehtonsa, nimittäin porvarillisten puolueiden muodostamat hallitukset.

Suomen ulkopoliittiselle suuntaukselle on antanut leimaa toisen maailmansodan päättymisestä lähtien pyrkimys sopeuttaa maa hyviin suhteisiin Neuvostoliiton kanssa. V:n 1947 rauhansopimus rajasi Suomen puolustusvoimien vahvuuden rauhan aikana 34 000 mieheksi sekä mm. kielsi ydinaseet, sukellusveneet ja pommikoneet. Keväällä 1948 solmittu ystävyys- ja avunantosopimus velvoitti Suomen torjumaan alueellaan itseään ja Neuvostoliittoa vastaan tapahtuvat hyökkäykset, tarpeen vaatiessa yhteistoiminnassa sen kanssa.

Suomi on — saatuaan Porkkalan alueen takaisin — v:sta 1956 lähtien korostanut pyrkimystään edustaa puolueettomuuspolitiikkaa. Tällä tavoin se on ilmentänyt halua pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella sekä toimia aktiivisesti siihen suuntaan, että kansainväliset kriisit saataisiin estetyksi koskettamasta sen aluetta ts. vältetyksi tilannetta, joka käynnistäisi yya-sopimuksen toteuttamisen. Tämä politiikka on liittynyt erityisesti presidentti Kekkonen (1956—81) nimeen.

Suomi on samanaikaisesti kehittänyt kahteen suuntaan — sekä länteen että itään — huomattavat kauppasuhteet. Lisäksi maa on samassa yhteydessä saanut hoidetuksi liitännänsä yleiseurooppalaiseen integraatioketjuun. Suomi on ollut Eftaan yhteydessä v:sta 1960 Finn-Efta-järjestelyn perusteella sekä solminut vapaakauppasopimuksen v. 1973 EEC:n kanssa. Läntistä taloudellista integraatiota on tasapainoitettu sopimuksilla Neuvostoliiton ja SEV'in kanssa.

Suomen noudattamaa ulkopoliitiikkaa on lännestä käsin tietyillä tahoilla arvosteltu selittämällä siitä seuraukseksi ”suomettuminen” (Finnlandisierung), jolla on tarkoitettu poliittista liimautumista Neuvostoliittoon. Tätä samaa käsitettä on pienissä Itä-Euroopan maissa viljelty epävirallisissa yhteyksissä sisällöltään positiivisena, jolloin sillä tarkoitetaan Suomen roolia olla läheisissä suhteissa Neuvostoliittoon, mutta säilyttää samalla laaja sisäpoliittinen vapaus ja omaa liikkuma-alaa ulkopoliitiikassa.

Presidentti J.K. Paasikivi ja pääministeri U.K. Kekkonen

Helsingissä v. 1975 pidetyn ETY-konferenssin ja sen jälkeisten seurantakokousten toiminnassa omaksuttiin konsensusperiaate. Tämä seikka välillisesti korosti pienten osanottajavaltioiden merkitystä; silti lännen ja idän vastakohtaisuus on ollut hyvin näkyvä ilmiö koko ETY-prosessissa.

ETY-seurantaprosessin yhteydessä muodostui liittoutuneista erillään oleva, pienistä valtioista koostuva n+n -ryhmä (neutrals and non-alignments). Se omaksui aktiivisen roolin, alkoi seurata tapahtumien kulkua, tehdä aloitteita ja laatia sovitteluesityksiä.

Itsenäisyys ja identiteetti

Mikä on antanut leimaa pikkuvaltioiden asemalle yleisesti toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä Euroopassa?

Ensinnäkin on todettava, että itsemääräämisoikeus on muodostunut aikaisempaan verrattuna entistäänkin relatiivisemmaksi. Sotilaallisesti katsoen suurvaltojen ja pikkuvaltioiden välinen ero — rinnastuneena yleiseen kaksijakoisuuteen kansainvälisessä politiikassa — on jatkuvasti kasvanut. Asevarustelun vaatimat taloudelliset resurssit, aseteollisuuden kehittäminen ja keksintöjen hyväksi käyttö ovat olleet vaikuttamassa tähän suuntaan.

Toisaalta aseiden käyttöön nojautumisen mahdollisuus sinänsä on suuri ongelma ja siihen liittyvät seuraukset ovat arvaamattomat erityisesti Euroopassa. Suurvallat ovat demonstroineet poliittisesti ydinaseilla, niiden avulla on haettu asianomaiselle valtiolle statusta ja arvovaltaa, niiden avulla on voitu myös pelotella. Tämän ovat pikkuvaltiot saaneet kokea. ”Kauhuntasapainosta” on muodostunut paradoksaalinen tosiasia: atomiaseiden käytön vaarallisuus on välillisesti jossain määrin vahvistanut pienten valtioiden asemaa ja lisännyt niiden liikkuma-alaa. Eittämätön tosiasia kaiken keskellä on, että Eurooppa on ehtinyt kokea yli neljän vuosikymmenen rauhankauden.

Yleensä voi todeta, että muutokset suurvaltain keskinäisissä suhteissa heijastuvat herkästi pienten valtioiden asemaan. Kun tulevaisuutta pohditaan, eräs vaihtoehto on se, onko Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton kesken mahdollinen sellainen vakavasti otettava modus vivendi -ratkaisu, missä molemmat supervallat voivat tunnustaa toisensa ”suuruuden” jonkinlaisen tasapainosuhteen pohjalta sekä kohdella toisiaan samanarvoisina. Näin vastuu sodanvaaran torjumisesta keskittyisi kahdelle supervallalle — ei muille, etenäkään pikkuvaltioille.

Olisiko korkeimmalla suurpoliittisella tasolla tämänlaatuisella kehityksellä mahdollisesti vaikutusta pikkuvaltioiden rooliin eli tulisiko viimeksi mainittujen huomio keskittymään aikaisempaa enemmän esim. taloudellisiin, humanitaarisiin, elämän laatua ym. koskeviin kysymyksiin sekä ympäristöongelmiin. Samalla voisi myös korostua kysymys pikkuvaltioiden kyvystä luoda omaleimaista demokratiaa, hallintoa jne.

Taloudellisen kehityksen alalla ei viimeisten vuosikymmenien aikana enää ole voitu puhua erillisistä ”kansallisista talouksista” — kaikki riippuu kaikesta entistä useammin. Enää ei voida ajaa yhdessä maassa, kuten esim. 1930-luvulla Ruotsissa, erillistä suhdannepolitiikkaa, kun kansainvälisten vaikutteiden osuus on kasvanut. ”Avoimen oven” -linja taloudellisella alalla on johtanut — integraatiokehitys eräänä

esimerkkinä — kansainvälistymiseen yleensä. Taloudellisen integraatiokehityksenkin mukana on korostunut suurvaltojen asema. On osoittautunut, että pienten valtioiden taloudet ovat helpommin haavoittuvia. Samalla pikkuvaltiot joutuvat enemmän kuin suuret sidotuiksi itse systeemiin.

Kulttuuritoiminnan alalla pikkuvaltioiden tavoitteena epäilemättä säilyy omaleimaisuuden säilyttäminen ja kaiken omintakeisuuden puolustaminen — haasteena ja vastapainona kansainvälinen massakulttuuri, viestintäjärjestelmät ja yhden kielen (englannin) ylivalta. Eräs esimerkki tästä on Islanti, joka taloudellisesti on hyvin riippuvainen Yhdysvalloista, mutta joka samalla pyrkii kulttuurin alalla olemaan osa Pohjois-Euroopan maiden muodostamaa kokonaisuutta. Kun ulkomaisen massakulttuurin leviämismahdollisuudet ovat jatkuvasti lisääntyneet, se on johtanut eri maissa kansallista kulttuuria koskeviin suojoitoimenpiteisiin. Kysymys ei tällöin ole vain pienistä valtioista, vaan jopa sellaisesta maasta kuin Ranska.

Kehityksestä kansainvälisten suhteiden alalla voi yleisesti todeta, että poliittiset, sotilaalliset, taloudelliset ja kultturelliset vaikutteet ja sidonnaisuudet muodostavat usein kokonaisuuden, jossa eri tekijöiden keskinäiset rajat hämärtyvät. Samalla kuitenkin pienet valtiot pyrkivät etsimään tietyillä aloilla yhteyttä keskenään. Siitä ovat Pohjois-Euroopan valtiot hyvä esimerkki.

LÄHDELUETTELO

Dokumentit — painamattomat

Public record office, Lontoo.

Englannin ulkoministeriön arkisto (F.O.)

— Raportteja lähetystöiltä eri pienten valtioiden pääkaupungeissa

Archives du ministere des affaires étrangères (MAEB), Bryssel

— Raportteja lähetystöiltä eri pienten valtioiden pääkaupungeissa

Hof-, Haus- und Staatsarchiv, Wien

— Raportteja Itävalta-Unkarin lähettiläiltä eri pikkuvaltioiden pääkaupungeissa (ÖstA/PA)

— Pariisin rauhanneuvottelujen (1856) ja Berliinin kongressin (1878) pöytäkirjat ja päätökset (ÖstA/PA)

— Itävallan ulkoministeriön asiakirjoja (ÖstA/NPA)

Riksarkivet, Tukholma.

Ruotsin ulkoministeriön arkisto (UD)

— Raportteja lähetystöiltä eri valtioiden pääkaupungeista

Bundesarchiv, Bern.

Sveitsin ulkoministeriön arkisto (EDaA)

— Sveitsin Wienin-lähettilään raportteja v:lta 1878

Riksarkivet, Kööpenhamina.

Tanskan ulkoministeriön arkisto (DUM)

— Raportteja lähetystöiltä eri pienten valtioiden pääkaupungeista

Suomen ulkoministeriön arkisto, Helsinki.

— Tukholman-lähettilään raportteja vuosilta 1948—49

Dokumentit — painetut

Die Beziehungen zwischen Deutschland und Sowjetunion 1939—1941. Dokumente des Auswärtigen Amts. Tübingen 1949

Ciano's Diplomatic Papers. London 1948.

Geheimer Briefwechsel Mussolini—Dolluss. Wien 1949.

Parti Socialiste Belge. Congrès des 17 et 18 novembre 1951. Bruxelles 1952.

Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939—1941.

Hrsg. u. erl. von Andreas Hillgruber. Frankfurt am Main 1967.

Volksaufstand in Ungarn. Bericht des Sonderausschusses der Vereinigten Nationen. Bonn 1957.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Englanti

The Times 1849, 1925 ja 1939

Ranska

Journal des Débats 1849

Belgia

L'Indépendant 1831 ja 1839

L'Indépendance Belge 1848 ja 1870

Journal de Bruxelles 1870

Le People 1933, 1936 ja 1939

Saksa

Völkischer Beobachter 1936

Itävalta

Arbeiterzeitung 1918 ja 1919

Correspondance Slovaque 1924

Der Kampf 1922

National-Zeitschrift 1849

Die Presse 1856

Ruotsi

Dagens Nyheter 1939

Tanska

Berlingske Tidende 1864

Faedrelandet 1864

Puola

Le Messenger Polonais 1925

Tšekkoslovakia

Praeger Presse 1925

Romania

L'Indépendance Romaine 1916

Romania 1857

Bulgaria

La Bulgarie 1925

Jugoslavia

Echo de Belgrad 1932—34

Kroatia

Neue Ordnung 1942

Sveitsi

Journal de Genève 1912

Neue Züricher Zeitung 1938

Kirjallisuus

- Actes du Colloque d'Histoire Militaire Belge (1830—1930). Bruxelles 1981.
- Agrell, Wilhelm, Alliansfrihet och atombomber. Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen 1945—1982. Stockholm 1985.
- Aleksić-Pejković, Lj., La question serbe et les intérêts des grandes puissances. — Jugoslovenska Revija za Medunarodno Pravo 1—2/1978.
- Anderson, M.S., The Ascendancy of Europe 1815—1914. London 1972.
- Andréen, Per G., De mörka åren. Stockholm 1971.
- Auty, Phyllis, Tito. A Biography. London 1970.
- Baehr, Peter R., The Foreign Policy of the Netherlands. — The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States. London 1973.
- Bartl, Peter, Grundzüge der jugoslawischen Geschichte. Darmstadt 1985.
- Baumgart, Winfried, Der Friede von Paris 1856. München 1972.
- Beckett, James Camlin, Geschichte Irlands. 2. erw. Aufl. Stuttgart 1982.
- Bell, John D., Peasants in Power, Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1890—1923. Princeton, N.J. 1977.
- Beneš, Eduard, Der Aufstand der Nationen. Berlin 1928.
- Beneš, Edvard, Czechoslovak Policy for Victory and Peace. London 1944.
- Béquin, Pierre, Le Balcon sur l'Europe. Neuchatel 1961.
- Berend, Ivan T. — Ránki, György, East Central Europe in the 19th and 20th centuries. Budapest 1977.
- Berend, Iván T. — Ránki, György, Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Budapest 1974.
- Bérenger, Jean, L'Europe Danubienne de 1848 à nos jours. Paris 1976.
- Bergsgård, Arne, Nasjonaliteten i europeisk historie. Oslo 1946.
- Berindei, Dan, L'indépendance de la Roumanie 1877. Bucarest 1976.
- Berner, Örjen, Sovjet & Norden. Stockholm 1985.
- Beugel, Ernst van der, From Marshall aid to Atlantic Partnership. Elsevier 1966.
- Bolandis, Agnis, Sovjets och Nazi-Tysklands uppgörelse om de baltiska staterna. Stockholm 1978.
- Bonjour, Edgar, Geschichte der Schweizerischen Neutralität I—III. Basel 1967.
- Boogman, J.C., Die Suche nach der nationalen Identität. Die Niederlande 1813—1848. Wiesbaden 1968.
- Brandt, Willy — Löwenthal, R., Ernst Reuter. Hamburg 1957.
- Bridge, F.R., From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austrian-Hungary, 1866—1914. London 1972.
- Broms, Bengt, The Doctrine of Equality of States as applied in international organizations. Vammala 1959.
- Brown, J.F., Bulgaria under Communist Rule. London 1970.
- Brown, Neville, A History of the 20th Century III 1945—1968. London 1970.
- Bryce, James, International Relations. London 1922.
- Bull, Edvard, Norges historie 13. Oslo 1979.

- Bury, J.P.T. (ed.), *The New Cambridge Modern History X*. Cambridge 1964.
- Buset, Max, *L'Action pour le plan*. Bruxelles 1933.
- Bösch, Edgar, *Geschichte der Balkanländer*. Stuttgart 1968.
- Campbell, John — Sherrard, Philip, *Modern Greece*. London 1968.
- Carlgren, Wilhelm M., *Svensk utrikespolitik 1939—1945*. Stockholm 1973.
- Carlsson, Sten — Höjer, Thorvald, *Den svenska utrikespolitikens historia III: 1—2, 1792—1844*. Stockholm 1954.
- Carr, E.H., *International relations between the Two World Wars (1919—1939)*. London 1952.
- Cazan, Gheorghe Nicolae — Radulescu-Zoner, Serban, *Rumänien und der Dreibund 1878—1914*. Bucuresti 1983.
- Cecil, Robert, *A Great Experiment*. London 1941.
- Church, Clive H., *Europe in 1830. Revolution and Political Change*. London 1983.
- Churchill, Winston S., *The Second World War V*. London 1952.
- Cobban, Alfred, *The Nation State and National Self-determination*. London 1969.
- Craig, Gordon A. — George, Alexander L., *Force and Statecraft, Diplomatic Problems of Our Time*. New York 1981.
- Craig, Gordon A., *Germany 1866—1945*. Oxford 1978.
- Crampton, Richard J., *Bulgaria 1878—1918*. New York 1981.
- Dakin, Douglas, *The Unification of Greece 1770—1923*. London 1972.
- Dansk sikkerhedspolitik of forslagene om Norden som kernevæbenfri zone. København 1982.
- Das Jahr 1934: 25 Juli. München 1975.
- Davies, Norman, *God's playground. A History of Poland II*. Oxford 1981.
- Debicki, Roman, *Foreign Policy of Poland 1919—1939*. London 1963.
- Derry, T.K., *A History of Modern Norway 1814—1972*. Oxford 1973.
- Di Nolpo, Ennio, *The Minor Italian States, Italy and the great powers 1789—1867*. (esitelmä historiantutkijain maailmankonferenssissa Stuttgartissa elokuussa 1985).
- Djordjevic, Dimitrije, *Revolutions nationales des peuples balkaniques*. Beograd 1965.
- Dumont, G.-H., *Histoire de la Belgique*. Paris 1977.
- Duroselle, J.-B., *Décadence 1932—1939*. Paris 1979.
- Dürrenmatt, Peter, *Schweizer Geschichte*. Zürich 1963.
- Engelstoft, Povl — Wendt, Fr. W., *Handbog i Danmarks politiske historie. Fra freden i Kiel til vore dage*. København 1934.
- Eriksson, Sven, *Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget*. Stockholm 1939.
- Ernst, Fritz, *Die Sendung des Kleinstaats*. Zürich 1940.
- Eyck, Erich, *Geschichte der Weimarer Republik I*. Erlenbach 1954.
- Fejtö, Francois, *Die Geschichte der Volksdemokratien I—II*. Graz 1972.
- Fink, Troels, *Fem föredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864*. Aarhus 1958.
- Fink, Troels, *Spillet om dansk neutralitet 1905—09*. Aarhus 1959.
- Fink, Troels, *Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894—1905*. Aarhus 1961.
- Fischer, Fritz, *Krieg der Illusionen*. Düsseldorf 1969.
- Fischer, Louis, *The Soviets in World Affairs II*. Princeton. N.J. 1952.
- Fischer-Galati, Stephen, *Twentieth Century Rumania*. London 1970.
- Forster, Edward S., *A Short History of Modern Greece 1821—1956*. London 1958.
- Fox, Annette Baker, *The Power of Small States. Diplomacy in World War II*. Chicago 1959.

- Freymond, J., *Le IIIe Reich et la Réorganisation Economique de l'Europe 1940—42.* Leiden 1974.
- Fursdon, Edward, *The European Defence Community: A History.* London 1980.
- Gerhardsen, Einar, *Samarbeid og strid. Erindringar 1945—55.* Oslo 1971.
- Gieysztor, Aleksander etc.: *History of Poland.* Warszawa 1968.
- Gihl, Torsten, *Den svenska utrikespolitikens historia IV.* Stockholm 1951.
- Giurescu, Constantin C. — Giurescu Dinu C., *Geschichte der Rumänen.* Bukarest 1980.
- Glaser, Kurt, *Checho-Slovakia. A. Critical history.* Caldwell, Idaho 1964.
- Goldinger, Walter, *Geschichte Österreichs.* Wien 1962.
- Grant, A.J. — Temperley, Harold, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789—1950),* London 1952.
- Griewank, Karl, *Der Wiener Kongress und die Europäische Restauration 1814/15.* Leipzig 1954.
- Gruchmann, Lothar, *Nationalsozialistische Grossraumordnung.* Stuttgart 1962.
- Gullberg, Erik, *Tyskland i svensk opinion 1856—1871.* Lund 1952.
- Hajdu, Tibor, *The Hungarian Soviet Republic.* Budapest 1979.
- Halecki, O., *A History of Poland.* London 1955.
- Hannak, Jaques, *Karl Renner und seine Zeit.* Wien 1965.
- Helmreich, Jonathan E., *Belgium and Europe.* Hague 1976.
- Henry, Paul, *Napoleon III et les peuples,* Gop 1943.
- Herre, Paul, *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges.* München 1937.
- Herzfeld, Hans, *Der erste Weltkrieg.* München 1968.
- Hillgruber, Andreas, *Hitler, König Carol und Marshall Antonescu. Die deutsch-romanischen Beziehungen 1938—1944* Wiesbaden 1954.
- Hillgruber, Andreas, *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940—1941.* Frankfurt am Main 1965.
- Hinsley, F.N. *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States.* Cambridge 1963.
- Hnilinka, Karl, *Das Ende auf dem Balkan 1944/45. Die militärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht.* Göttingen 1970.
- Hoensch, Jörg K., *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918—1965,* Stuttgart 1966.
- Hoensch, Jörg K., *Sowjetische Ost-Europa-Politik 1945—1975.* Düsseldorf 1977.
- Holborn, Hajo, *The Political Collapse of Europe.* New York 1966.
- Holmberg, Åke, *Ruotsi vuoden 1809 jälkeen.* Jyväskylä 1966.
- Hoeptner, J.B., *Yugoslavia in Crisis 1934—1941.* New York 1962.
- Hristov, Hristo, *Bulgaria 1300 Years.* Sofia 1980.
- Huggett, Frank E., *Modern Belgium.* London 1969.
- Höglund, Zeth, *Hjalmar Branting och hans livsgärning II.* Stockholm 1929.
- Höjer, Carl-Henrik, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940.* Uppsala 1946.
- Iordache, Nicolae, *La Petite Entente et l'Europe.* Genève 1977.
- Jagschitz, Gerhard, *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich.* Graz 1976.
- Jansson, Allan, *Den svenska utrikespolitikens historia III:5.* Stockholm 1961.
- Jedlicka, Ludwig, *Ein Heer im Schatten der Parteien. Die militärische Lage Österreichs 1918—1938.* Graz 1955.
- Jedlicka, Ludwig, *Ein Österreichischer Militärdiplomat in Rom 1933—1938. — Vom Justizpalast zum Heldenplatz.* Wien 1975.
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans I—II.* Cambridge 1983.

- Jones, S., Shepard, *The Scandinavian States and the League of Nations*. New York 1939.
- Juhász, Gyula, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945*. Budapest 1979.
- Kaegi, Werner, Jacob Burchhardt V. Stuttgart 1973.
- Kalela, Jorma, *Grannar på skilda vägar*. Helsingfors 1971.
- Kalnins, Bruno, *De baltiska staternas frihetskamp*. Stockholm 1950.
- Kann, Robert A., *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848—1918 I—II*. New York 1950.
- Kaplan, Frank L., *Winter into spring. The Chechoslovak Press and the Reform movement, 1963—1968*. New York 1977.
- Kavka, Frantisek, *Tjeckoslovakiens förflutna och nutid*. Prag 1960.
- Kennan, George F., *Russia and the West under Lenin und Stalin*. London 1961.
- Kertesz, Stephen D., *Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia*. Notre Dame, Indiana 1953.
- Kieft, David, *Belgium's Return to Neutrality*. Oxford 1972.
- Kissinger, Henry, *A World Restored*, Gloucester, Mass. 1973.
- Klemperer, Klemens v., Ignaz Seipel. Princeton, N.J. 1972.
- Koht, Halvdan, *Revolutionsåret 1848*. Stockholm 1948.
- Komarnicki, Titus, *Rebirth of the Polish Republik. A Study in the Diplomatic History of Europe*. London 1957.
- Komjathy, A.T., *The Crises of France's East Central European Diplomacy 1933—1938*. New York 1978.
- Korbel, Josef, *Twentieth Century Czechoslovakia*. New York 1977.
- Korhonen, Keijo, *Ydinaseettomat vyöhykkeet maailmanpolitiikassa*. Helsinki 1966.
- Kossmann, E.H., *The Low Countries 1780—1940*. Oxford 1978.
- Kreissler, Felix, *Der Österreicher und seine Nation*. Wien 1984.
- Krüger, Hans-Jürgen, *Fascismus oder Ständerstaat. Österreich 1934—1938*. Kiel 1970.
- Kwiet, Konrad, *Zur Geschichte der Mussert-Bewegung. — Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte* 1970.
- Ladner, Gottlieb, *Seipel als Überwinder der Staatskrise vom Sommer 1922*. Wien 1964.
- Lange, Chr. L., *Mellanfolklig politik 1815—1914*. Stockholm 1924.
- Launay, Jacques de, *Titulescu et l'Europe*, Nyon, Suisse 1976.
- Lederer, Ivo J. (ed.), *Russian Foreign Policy*. New Haven 1962.
- Lederer, Ivo J., *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. New Haven 1963.
- Leslie, R.F. (ed.), *The History of Poland since 1863*. Cambridge 1980.
- Leslie, R.F., *Polish Politics and the Revolution of November 1830*. London 1956.
- Leslie, R.F. *Reform and Insurrection in Russian Poland 1856—1865*. London 1963.
- Leurdijk, J.H., *The Foreign Policy of the Netherlands. Alphen aan den Rijn* 1978.
- Lindberg, Folke, *Den svenska utrikespolitikens historia II, 4 1872—1914*. Stockholm 1958.
- Lönnroth, Erik, *Den svenska utrikespolitikens historia V 1919—1939*. Stockholm 1959.
- Löwenhjelm, Carl Gustav, *Minnen II*. Stockholm 1927.
- Macartney, C.A. *The Habsburg Empire 1790—1918*. London 1969.
- Macartney, C.A., *Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences 1919—1937*. London 1965.
- MacKenzie, David, *The Serbs and Russian Pan-slavism 1875—1878*. Ithaca. N.Y. 1967.
- Mamatey, Victor — Luza, Radomir (eds), *A History of the Czechoslovak Republic 1918—1948*. Princeton, N.J. 1973.
- Marks, Sally, *The Illusions of Peace. Internatioanal Relations in Europe 1919—1933*. London 1976.

- Marks, Sally, *Innocent Abroad. Belgium at the Paris Peace Conference of 1919.* Chapel Hill 1981.
- Masaryk, T. G., *Die Weltrevolution.* Berlin 1925.
- Mastny, V., *Russia's Road to Cold War.* New York 1979.
- May, Arthur J., *Habsburg Monarchy 1867—1914.* Cambridge, Mass. 1951.
- Medlicott, W.N., *British Foreign Policy since Versailles 1919—1963.* London 1968.
- Medlicott, W.N., *The Congress of Berlin and after. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878—1880.* London 1938.
- Miller, Marshall Lee, *Bulgaria during the Second world War.* Stanford, Calif. 1975.
- Millman, Richard, *British Foreign Policy and the Coming of the Franco-Prussian War.* Oxford 1965.
- Moisuc, Viorica — Calafeteanu, Ion, *Die Nationalstaaten Südost- und Mitteleuropas in den Jahren 1821—1923.* Bukarest 1983.
- Mommsen, Hans, *Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat.* Wien 1963.
- Mommsen, Wilhelm, *Geschichte des Abendlandes 1789—1945.* München 1951.
- Munch, P., *Erindringer 1909—1914.* København 1960.
- Musat, Mircea — Ardeleanu, Ion, *From ancient Dacia to modern Romania.* Bucharest 1985.
- Mykland, Knut (ed.), *Norges historie 11.* Oslo 1979.
- Myllyniemi, Seppo, *Baltian kriisi 1938—1941.* Helsinki 1977.
- Neulen, Hans Werner, *Europas verratene Söhne.* München 1982.
- Niederhauser, Emil, *The Rise of Nationality in Eastern Europe.* Budapest 1981.
- Northledge, F.S. — Grieve, M.J., *A Hundred Years of International Relations.* London 1972.
- Nyilas, Jozsef, *World economy and its main development tendencies.* Budapest 1982.
- Näf, Werner, *Die Epochen der neueren Geschichte I—II.* Aarau 1945—1946.
- Okey, Robin, *Eastern Europe 1740—1980.* London 1982.
- Oliveira Marques, A.H. de, *History of Portugal II.* New York 1976.
- Omang, Reidar, *Norsk utenrikstjeneste. Grundleggende år.* Oslo 1955.
- Omodeo, Adolfo, *Die Erneuerung Italiens und die Geschichte Europas 1700—1920.* Zürich 1951.
- Oprea, I.M., *Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity.* Bucharest 1968.
- Paape, A.H., *Le mouvement national-socialiste en Hollande.* — *Rev. d'Histoire de la deuxième guerre mondiale* Nr. 66/1967.
- Paasivirta, Juhani, *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan.* Porvoo-Helsinki 1968.
- Paasivirta, Juhani, *Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä I—II.* Porvoo-Helsinki 1953 ja 1955.
- Paasivirta, Juhani, *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit 1808—1914.* Helsinki 1978.
- Paasivirta, Juhani, *Suomi ja Eurooppa 1914—1939.* Helsinki 1984.
- Page, Stanley W., *The formation of the Baltic states.* Cambridge 1959.
- Palmstierna, C.F., *Sverige, Ryssland och England 1833—1855.* Stockholm 1932.
- Pamlényi, Ervin (ed): *Die Geschichte Ungarns.* Budapest 1971.
- Pech, Stanley Z., *The Czech Revolution of 1848.* Durham, N.C. USA.
- Pedersen, Ole Karup, *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik.* København 1970.

- Petersen, Jens, Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933—1936. Tübingen 1973.
- Petsalis-Diomidis, N., Greece at the Paris Peace Conference (1919), Thessaloniki 1981.
- Pirenne, H., Histoire de Belgique VII. Bruxelles 1948.
- Plaschka, R.G., Haselsteiner, H., Suppan, A. (eds.), Innere Front II. Wien 1974.
- Plaschka, Richard G. — Mock, Karlheinz, Die Auflösung des Habsburgerreiches. München 1970.
- Polonsky, Anthony, The Little Dictators. The History of Eastern Europe since 1918. London 1975.
- Polonsky, Anthony, Sowjetunion—Polen, 1941—49 (käsikirj. 1984).
- Polvinen, Tuomo, Suomi kansainvälisessä politiikassa I ja III. Porvoo-Helsinki-Juva 1979 ja 1981.
- Preidel (ed.), Die deutschen in Böhmen und Mähren. Ein historischer Rückblick. München 1952.
- Prost, Henri, Destin de la Roumanie. Paris 1954.
- Rappard, William E., La Constitution fédérale de la Suisse. Neuchatel 1948.
- Rasmussen, Erik, Danmarks historie 13. København 1965.
- Rauch, Georg v., Geschichte der baltischen Staaten. Stuttgart 1970.
- Rauch, Georg v., Geschichte des bolschewistischen Russland. Wiesbaden 1956.
- Recke, Walter, Die polnische Frage als Problem der europäischen Politik. Berlin 1927.
- Reichhold, Ludwig, Kampf um Österreich. Wien 1985.
- Reimann, Viktor, Zu gross für Österreich. Seipel und Bauer im Kampf um die Erste Republik. Wien 1968.
- Renouvin, Pierre, Histoire des relations internationales II, V, VII, VIII, 2. Paris 1953, 1954, 1957 ja 1958.
- Reske-Nielsen, Erik — Kragh, Erik, Atlantpagten och Danmark 1949—1972. København (1972).
- Riste, Olav, "London-regeringen". Norge i krigsallianssen 1940—1945 II. Oslo 1979.
- Riste, Olav, The Neutral Ally. Norway's relations with belligerent powers in the first world war. Oslo 1965.
- Riste, Olav, Nord-Norge i stormaktspolitiken 1941—1945 (1986 esitelmä).
- Ritter, Gerhard, Der Schlieffenplan. München 1956.
- Ritter, Gerhard, Staatskunst und Kriegshandwerk III—IV. München 1964 ja 1968.
- Robbins, Keith, British Diplomacy and Bulgaria 1914—1915. — The Slavonic and East European Review XLIX (1971).
- Roberts, Henry, Rumania. Political Problems of an Agrarian State. New Haven 1951.
- Rodgers, Hugh J., Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920—1934, Hamden, Connecticut 1975.
- Roos, Hans, Geschichte der polnischen Nation 1916—1960. Stuttgart 1961.
- Roos, Hans, Polen und Europa. Studien zur polnischen Aussenpolitik 1931—1939. Tübingen 1957.
- Rosenberg, Arthur, Die Entstehung der deutschen Republik 1871—1918. Berlin 1930.
- Rothschild, Joseph, East Central Europe between the Two World Wars. London 1974.
- Rothstein, Robert L., Alliances and Small Powers. New York 1968.
- Ruys, Manu, Les Flamands. Bruxelles 1981.
- Saeter, Martin, Det politiske Europa. Oslo 1971.
- Sandler, Rickard, Ett utrikespolitisk program. Anföranden 1933—34. Stockholm 1934.
- Schou, August — Brundtland, A.O. (eds.), Small States in International Relations. Stockholm 1971.

- Schulz, Gerhard, *Revolutions and Peace Treaties 1917—1920*. London 1967.
- Seaman, L.C.B., *From Vienna to Versailles*. London 1976.
- Seton-Watson, Hugh, *Nations and States*. London 1977.
- Seton-Watson, Hugh, *The East European Revolution*. London 1950.
- Seton-Watson, R.W., *A History of Czecks and Slovaks*. London 1943.
- Shannon, R.T., *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*. London 1963.
- Sierpowski, Stanislaw, *Dilemma der Minderheiten im Völkerbund*. — *Polnische Weststudien III* (1984).
- Sijes, B.A., *De Februari-staking 1941*. S-Gravenhage 1954.
- Singleton, Fred, *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge 1985.
- Skodvin, Magne, *Norden eller Nato?* Oslo 1971.
- Skodvin, Magne, *Norge i stormaktstrategien*. -- Norge og den 2. verdenskrig. 1940 Fra nøytral til okkupert. Oslo 1969.
- Skodvin, Magne, *Striden om okkupasjonsstyret i Norge fram til september 1940*. Oslo 1956.
- Skovmand, Roar, *Danmarks historie II*. København 1964.
- Socor, Vladimir, *The Limits of National Independence in the Soviet Bloc: Rumania's Foreign Policy Reconsidered*. — *Orbis Vol. 30* (1976).
- Spector, Sherman David, *Romania of Paris Peace Conference*. New York 1962.
- Stengers, Jean, *Leopold III et le Gouvernement*. Paris 1980.
- Stojanecvic, Vladimir, *Les peuples sud-slaves sous la domination Turque 1829—1856*. Beograd 1971. (Yhteenveto serbo-kroatiankielisestä teoksesta).
- Stourzh, Gerald, *Kleine Geschichte des Österreichischen Staatsvertrages*. Graz 1975.
- Strang, William, *Britain in World Affairs*. New York 1961.
- Suciennicki, Wiktor, *East Central Europe during World War I*. Boulder, Colorado 1984.
- Taylor, A.J.P., *The Habsburg Monarchy*. London 1970.
- Thomas, Daniel H., *The Guarantee of Belgian Independence and Neutrality in European Diplomacy, 1830's — 1930's*. Kingston, Rhode Island 1983.
- Thomson, S. Harrison, *Czechoslovakia in European history*. Princeton, N.J. 1953.
- Tunberger, Johan, *Norden — en kärnvapenfri zon? Historik och problem*. Stockholm 1982.
- Tökes, Rudolf L., *Bela Kun and the Hungarian Soviet Republic*. New York 1967.
- Valsecchi, Franco, *Das Zeitalter Napoleon III und Bismarcks 1854—1878*. — *Historia Mundi X*. Bern 1961.
- Vandenbosch, Amry, *Dutch Foreign Policy since 1815. A Study in small power politics*. The Haque 1959.
- Vanlangenhove, Fernand, *L'élaboration de la politique étrangère de la Belgique entre les deux guerres mondiales*. Bruxelles 1980.
- Vermeylen, Pierre, *Mémoires*. Bruxelles 1985.
- Vital, David, *The Survival of Small States*. London 1971.
- Vlekke, Bernard H.M., *Evolution of the Dutch Nation*. Leyden 1963.
- Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1917—1918. Marburg 1971.
- Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918—1920. Marburg 1977.
- Voorhoeve, J.J.C., *Peace, Profits and Principles*. The Haque 1979.
- Wahlbäck, Krister, *Norden och blockuppdelningen 1948—49*. Stockholm 1974.
- Walters, F.P., *The League of Nations*. London 1952.
- Wandycz, Z.A., *The Lands of Partitioned Poland, 1795—1918*. London 1974.
- Weber, Karl, *Die Schweizerische Presse im Jahre 1848*. Basel 1927.
- Webster, Charles, *The Congress of Vienna. 1814—1815*. London 1963.

- Webster, Charles, *The Foreign Policy of Castlereagh 1815—1822*. London 1925.
- Webster, Charles, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812—1815*. London 1950.
- Webster, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston 1830—1841 I*. London 1951.
- Webster, Charles, *Das System des Wiener Kongresses 1814—1854*. — *Historia Mundi X* (1961).
- Weibull, Jörgen, *Carl Johan och Norge 1810—1814*. Lund 1957.
- Weill, Georges, *L'Europe du XIXe Siècle et l'idée de nationalité*. Paris 1938.
- Wels, C.B., *Aloofness and Neutrality. Studies on Dutch Foreign Relations and Foreign Policy Making Institutions*. Utrecht 1982.
- White, James L., *The Origins of Modern Europe*. New York 1966.
- Wilczynski, J., *The Economics of Socialism*. London 1982.
- Wilharm, Irmgard, *Die Anfänge des griechischen Nationalstaates 1833—1843*. Wien 1973.
- Winding, Kjeld, *Danmarks politiske historie*. København 1948.
- Wood, Anthony, *Europe 1815—1945*. London 1965.
- Woodhouse, C.M., *Zur Geschichte der Resistance in Griechenland*. — *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1958.
- Zeman, Z.A.B., *The Break-up of the Habsburg Empire 1914—1918. A Study in National and Social revolution*. London 1961.
- Zeman, Z.A., *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914—1918*. Wien 1963.
- Zöllner, Erich, *Geschichte Österreichs*. Wien 1966.
- Örvik, Nils, *The Decline of Neutrality 1914—1941*. Oslo 1953.
- Örvik, Nils, *Norsk Sikkerhetspolitikk 1920—1939*. Oslo 1962.

Tietoja antaneet integraatioaiheesta

Apul.prof. Urpo Kivikari
Ylijht. Jussi Linnamo

Henkilöhakemisto

(s. 15—331)

- Aleksanteri, Juvoslavian kuningas 178, 213
Aleksanteri I 23, 25, 29, 32, 36, 48
Aleksanteri II 64, 66, 72, 85, 86
Aleksanteri III 86
Alfred, Englannin prinssi 68
Andrassy, Julius 78, 82
d'Annunzio, Gabriele 160
Antonescu, Ion 251, 255, 259
- Barthou, J.L. 212, 213, 223
Batthyany, Lajos 46
Baudouin 280
Bauer, Otto 83, 144, 145, 180, 181
Beck, J. 223, 224
Beneš, Eduard 117, 141, 170, 172—174,
208, 209, 217, 262—264, 270, 283, 284
Berchtold, Leopold v. 108
Bethlen, Istvan 182, 183
Bethmann-Hollweg, Th. v. 134
Bismarck, Otto v. 68, 69, 90, 106, 135
Bevin, Ernest 293
Boris III 184, 222, 259
Branting, Hjalmar 195
Bratianu, Ion I.C. 122, 149, 159, 176
Bratianu, Constantin I.C. 259, 282, 283
Brouckère, Louis de 232
Broz, Jozif (»Tito») 264, 272, 316
Brusilov, Aleksei 122
Bulganin, Nikolai 312
- Canning, George 31, 32
Carol I 111, 122
Carol II 213, 220, 251
Castlereagh, Robert Stewart 25, 26
Cavour, Camillo 66, 68
Cecil, Robert 208
Chamberlain, Neville 217, 218, 224
Charles, Belgian prinssi 278
Churchill, Winston 246, 274
- Clarendon, George 61
Clemenceau, Georges 155, 157
Curzon, George 157, 239, 272, 276, 284
Cuza, Ion 62
Czartoryski, Adam 38, 59
- Degrelle, Leon 231
Dekanosov, V.E. 247
Dmovski, Roman 84, 114, 118, 143, 144,
156, 165
Dolfuss, Engelbert 210, 211
Dostojevski, Fjodor 72
- Eden, Anthony 311
Edén, Nils 129
Elisabet, Englannin kuningatar 16
Eugen Savojilainen 17
- Fagerholm, K.A. 292
Falckenhausen, Alexander v. 250
Falkenhorst, Nikolaus v. 257
Ferdinand, Bulgarian kuningas 184
Fierlinger, Zdenek 283
Filip II 16
Fouchet, Christian 304
Franco, Francisco 214
Franz Ferdinand, Itävalta—Unkarin arkki-
herhtua 108
Franz Josef 46
Fredrik Wilhelm IV 41, 42
Funk, Walther 222
Fälldin, Torbjörn 313
- Garibaldi, G. 67
Gaulle, Charles de 276, 304, 305
Gerhardsen, Einar 281, 298, 312, 313
Gierek, Edward 323
Gladstone, William 72, 102
Goltz, Rüdiger van der 135, 153

- Gomulka, Wladyslaw 285, 296, 323
 Gortsakov, Alexandr 64, 72, 73
 Gottwald, Klement 283
 Grotius, Hugo 18
 Groza, Petru 282
 Guisan, Henri 252
 Göbbels, Joseph 214
 Gömbös, Gyula 221
 Göring, Hermann 221
- Haakon VII 243, 266
 Hacha, Emil 219
 Hammarskjöld, Dag 325
 Hammarskjöld, Hj. 91
 Hansen, H.C. 281, 312
 Hansson, Per Albin 281
 Hedenstierna, Carl 194
 Hedtoft, Hans 281
 Hemmingway, Ernest 161
 Henlein, Konrad 216, 217
 Herriot, Eduard 173
 Hindenburg, Paul v. 223
 Hitler, Adolf 209, 211, 213, 215—218, 223,
 224, 231, 240, 252, 255, 262, 264, 283
 Hoover, Herbert 110, 154
 Horthy, M. 149, 181, 183, 220, 258, 271,
 320
 Hrustšev, Nikita 308, 310
 Hugo, Victor 72
- Innocentius III 15
- Jaspar, Henri 189
- Kaarle, Itävalta—Unkarin keisari 138, 144,
 172, 182, 183
 Kaarle V 16
 Kaarle X 33
 Kaarle XIV Juhana 87
 Kaarle Albert 43, 44, 54
 Kaarle Suuri 15
 Kadar, Janos 318, 322
 Kahn, Herman 310
 Kant, Immanuel 18
 Karolyi, M. 146—148, 150, 181
 Kaufmann, Henrik 267
 Kekkonen, Urho 318, 328
 Kelsen, Hans 145
 Kemal, Mustafa 161
 Kerenski, A. 132
 Koht, Halvdan 226, 228, 242
 Konstantin I 123, 124
 Kosciuszko, T. 143
 Kossuth, Lajos 46, 47, 49, 70, 146
 Kostov, Traišto 246
- Kosygin, Alexei 308
 Kramar, Karel 80, 116, 141, 170
 Kreisky, Bruno 327
 Kristensen, Knud 281
 Kristian VII 54
 Kristian IX 89
 Kun, Bela 147, 148, 181, 182
 Kustaa V 193
 Kustaa Vaasa 16
 Kuusinen, O.W. 241
- Laidoner, J. 152
 Lange, Haldvan 298
 Leopold I 51
 Leopold II 97, 98
 Leopold III 237, 245—247, 278—280
 Lenin, W. 189, 319
 Lie, Trygve 325
 Lloyd George, D. 155—157, 163, 192
 Lockart, Bruce 171
 Ludendorff, Erich 223
 Ludvig Filip 33
 Luns, Joseph 304
 Lütken, J.C. 93
- MacDonald, Ramsay 173
 Mackensen, August v. 122
 Macmillan, Harold 311
 Man, Hendrik de 231, 232
 Maniu, Iulia 176, 259, 282, 283
 Mannerheim, G. 291
 Markos, V. 295
 Marshall, George 288—290, 306
 Marx, Karl 319
 Masaryk, Thomas 80, 81, 116, 117, 140,
 169—172, 174, 319
 Mazzini, Giuseppe 43, 49, 53
 Metaxas, Ioannis 249
 Metternich, Clemens von 23, 27, 29, 31,
 32, 50, 234
 Mihailovic, Draza 264
 Mikael, Romanian kuningas 259
 Mikolajczyk, Stanislaus 263, 284, 285
 Milan, Serbian ruhtinas 259
 Miljukov, Paul 131
 Molotov, Vjatseslav 241, 248, 257, 270,
 287, 289
 Moltke, H. v. 93
 Morgenthau, Henry 276
 Motta, G. 190
 Munch, P. 112, 226, 243
 Mussert, Anton 250
 Mussolini, Benito 211, 214, 218, 222, 231
 267, 268
 Möller, Christmas 267

- Nagy, Imre 318
 Napoleon I Bonaparte 18—21, 23, 24, 28,
 49, 56, 61
 Napoleon III 49, 51, 60—62, 67, 69, 71
 Nesselrode 50
 Nikolai I 47, 48
 Nikolai II 86
 Nikolai Nikolajevitš 114
 Novotny, Antony 319
 Nygaardsvold, Johan 266

 O'Connell, D. 102
 Oscar I 88
 Oscar II 90, 92
 Otto I 63

 Paasikivi, J.K. 270, 291, 292
 Paderevski, Ignacy 144, 156
 Palacky, Fr. 44, 86
 Palme, Olof 318, 327
 Parnell, Ch.St. 102
 Pasic, Nikola 119, 120, 177
 Pauker, Anna 275
 Paul, Jugoslavian sijaishallitsija 249
 Pavelic Ante 250
 Petöfi, Sandor 46
 Pierlot, Hubert 246
 Pietari II 264, 272
 Pietari Suuri 242
 Pilsudski, Josef 84, 118, 119, 143, 144,
 165—169, 223
 Pius VII 24
 Pius IX 43
 Pleven, René 301, 308
 Päts, K. 132, 135, 152

 Quisling, Vidkun 243

 Radic, Stepan 177
 Rajk, Laszlo 296
 Rakosi, Matias 275, 318
 Rapacki, Adams 311
 Renner, Karl 82, 114, 146, 179, 294
 Reynaud, Paul 246
 Ribbentrop, Joachim v. 224
 Rokossovski, Konstantin 322
 Rommel, Erwin 210
 Runciman, Walter 217

 Salisbury, Robert 99, 106
 Sandler, Rickard 227, 228, 237
 Scavenius, Erik 112, 243, 266
 Schlieffen, Alfred v. 109, 110
 Schnurre, Karl 257
 Schuman, Robert 301, 302

 Schuschnigg, Kurt v. 211, 215, 216
 Seeckt, Hans v. 240
 Seignobos, Ch. 107
 Seipel, Ignaz 180, 181
 Seyn, Frans 114
 Seyss-Inquart, Arthur 216, 250
 Siilasvuo, Hj. 257
 Sikorski, W. 175, 261, 263
 Spaak, Paul-Henri 232, 233, 237, 246, 278,
 293, 302, 304, 325
 Staaff, Karl 91
 Stalin, J. 206, 236, 284, 290, 294—296,
 318
 Stamboliski, Aleksander 184
 Stauning, Th. 227, 228, 243
 Starhemberg, Rüdiger v. 211, 215
 Stresemann, Gustav 174
 Sverdrup, J. 91

 Terboven, Josef 266
 Thorbacke, J.R. 52
 Tiso, Josef 219, 250
 Tisza, Istvan 108
 Titulescu, Nicolae 222
 Tokoi, Oskari 106
 Treitschke, Heinrich v. 106
 Truman, Harry 288, 295
 Trumbic, Ante 120
 Tsankov, Aleksander 184

 Ullbricht, Walther 299
 Ullsten, Ola 313
 Ulmanis, K. 152, 153
 Undén, Östen 312

 Vandervelde, Emil 189, 232
 Venizelos, Eleutherios 123, 124, 151, 160,
 185, 186
 Weygand, Maxime 165, 166
 Viktor Emanuel 67
 Wilhelmiina 186, 245
 Wille, Ulrich 112
 Willem I 34, 51
 Willem III 99
 Wilson, W. 116, 138—140, 154—157
 Voldemaras, A. 152
 Wrangel, Valkoinen venäläinen kenraali 167
 Vyšinski, A.J. 247, 282

 Zdanov, A.A. 247
 Zeeland, Paul van 233, 302
 Zeligovski, Lucian 167

 Yrjö I 63
 Yrjö II 265, 295